BIBLIOTHECA INDICA
A COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

श्रीमद्बल्लालसेनदेवविरचितः

दानसागरः

DĀNASĀGARA
OF
BALLĀLA SENA

EDITED
BY
BHABATOSH BHATTACHARYA, M A, B L,
Kāvyatirtha
Sir William Jones Research Fellow,
The Asiatic Society

Work Number
274
Fasciculus 1

Issue Number
1563

CALCUTTA
Printed at the Calcutta Oriental Press Ltd
Published by the Asiatic Society,
1, Park Street
1953

Price Rs. 9/-

NOTICE

BIBLIOTHECA INDICA

PUBLISHED BY

THE ASIATIC SOCIETY

The Bibliotheca Indica is a collection of works belonging to or treating of Oriental literatures and contains original text editions as well as translations into English, and also bibliographies, dictionaries, grammars, and studies

The publication was started in 1849, and consists of an Old and a New Series The New Series was begun in 1860, and is still running

The issues in the series consisted originally of fascicles of 96 or 100 pages print, though occasionally numbers were issued of double, triple or larger bulk, and in a few cases even entire works were published under a single issue number Of late years the single issues are made as much as possible to constitute complete volumes Several different works are always simultaneously in progress. Each issue bears a consecutive issue number The Old Series consists of 265 issues, in the New Series, till January 1st, 1942, inclusive, 1,547 issues have been published These 1,812 issues represent 265 different works, these works again represent the following literatures —

Sanskrit, Prakrit
Rājasthānī, Kāshmīrī, Hindī
Tibetan, Lushai
Arabic, Persian

Several works published are partly or wholly sold out, others are still incomplete and in progress A few works, though incomplete, have been discontinued

Two price-lists concerning the Bibliotheca Indica are available and may be had on application One describes the Indian and the other the Islamic works published in the series These lists are periodically revised

The standard sizes of the Bibliotheca Indica are,—

Demy (or small) octavo.
Royal (or large) octavo.
Quarto

ॐ नमो गणेशाय ।

दानसागरः

[उपक्रमणिका]

(मङ्गलाचरणम्)

ये साक्षादवनीतलामृतभुजो वर्णाश्रमज्यायसा

येषा पाणिषु निक्षिपन्ति कृतिन पाथेयमामुष्मिकम् ।

यद्वक्त्रोपनता[1] पुनन्ति जगती पुण्यास्त्रिवेदीगिर-

स्तेभ्यो निर्भरभक्तिसम्भ्रम-नमन्मौलि द्विजेभ्यो नम ॥१॥

(ग्रन्थकृत्-परिचयः)

इन्दोर्विश्वैकबन्धोः[2] श्रुतिनियमगुरु त्तत्रचारित्रचर्या

मर्यादागोत्रशैल कलिचकित-सदाचार-सञ्चारसीमा ।

सद्वृत्तस्वच्छरत्नो[3]ज्ज्वल-पुरुषगुणाच्छिन्नसन्तानधारा-

बन्धैर्मुक्ता[4]मर[5]श्रीर्निरगमदवनेर्भूषण सेनवश ॥२।

तत्रालङ्कृतसत्पथ स्थिरघनच्छायाभिराम सता

स्वच्छन्दप्रणयोपभोगसुलभ कल्पद्रुमो जङ्गम ।

हेमन्त परिपन्थिपङ्कजसर सर्गस्य[6] नैसर्गिकै-

रुन्नीत स्वगुणै[7]रुदात्तमहिमा हेमन्तसेनोऽजनि ॥३॥

तदनु विजयसेन प्रादुरासीन्नरेन्द्रो

दिशि विदिशि भजन्ते यस्य वीरध्वजत्वम् ।

शिखर-विनिहिता[8]ज्ञा-वैजयन्ती वहन्त-

प्रणतिपरिगृहीता प्राशवो राजवशा ॥४॥

---

1 I O ०गता

2 A छन्दोभिर्श्वैकबन्धेन , B इन्दो विश्वै-कबन्धो , I O इन्दो विश्वैकबन्ध

3 I O ० वर्णो०

4 Con. A ०मुंक्ता० , B ०गणोच्छिन्नसन्तानधाराबन्धोमुक्ता०

5 A and B ०स्वर०

6 I O ०सङ्घ

7 A ०रुन्नीत स्वगणै०

8 I O ०विनिहता०

सर्वांशा परिपूरयन्नुपचितश्रीर्दानवारा घनै-
रासारैरभिषिक्त-निर्मलयश -शालेय[1]-भूमण्डल ।
दैन्योत्तापभृता-म[2]कालजलद सर्वोत्तर क्ष्माभृता
श्रीवल्लालनृपस्ततोऽजनि गुणाविर्भावगर्भेश्वर ॥५॥
वेदार्थस्मृतिसंकथादिपुरुष श्लाघ्यो वरेन्द्रीतले
निस्तन्द्रोज्ज्वलधीविलासनयन सारस्वतब्रह्मणि[3] ।
षट्कर्माऽभवदार्यशीलनिलय प्रख्यातसत्यव्रतो
वृत्रारेरिव गीष्पतिर्नरपतेरस्यानिरुद्धो[4] गुरु. ॥६॥
अधिगत-सकल-पुराणस्मृतिसार श्रद्धया गुरोरस्मात् ।
कलिकल्मषावदान[5] दाननिबन्ध विधातुकामोऽपि ॥७॥
दुरधिगम धर्मनिर्णय-विषमा[6]ध्यवसाय सशयस्तिमित ।
नरपतिरयमारेभे ब्राह्मणचरणारविन्द-परिचर्याम् ॥८॥
शुश्रूषापरितोषितैरविरत सम्भूय भूदेवतै-
र्दत्तामोघवरप्रसाद विशद-स्वान्तस्खलत्सशयः ।
श्रीवल्लालनरेश्वरो विरचयत्येत गुरो शिक्षया
स्वप्रज्ञावधि दानसागरमयं श्रद्धावता श्रेयसे ॥९॥

(ग्रन्थकृत्-प्रार्थना)

भूयोभूय प्रणम्य क्षितिवलय-मिलन्मौलि वन्द्या द्विजेन्द्रा
श्रीमद्वल्लालसेनः स्थिरविनयनिबद्धाञ्जलिर्याचते व ।
काले काले भवद्भि स्मृतसुकृतलवै पालनीयो ममाय
सामान्य पुण्यभाजा भवजलधिमहासेतुबन्धो निबन्ध ॥१०॥

(संगृहीतग्रन्थनामानि)

ब्राह्मं वाराहमाग्नेयं भविष्य मात्स्यमेव च ।
[वामनं वायवीयञ्च मार्कण्डेयञ्च वैष्णवम् ॥११॥

---

1 I O ०शालेय०
2 I O ०तु०
3 A सारभूतब्रह्मणि , B सारस्वतवल्मान
4 B and I O ०र्यस्यानिरुद्धो
5 B कलिकल्मषावसाद' , I O ०कलुषावसाद
6 A ०विषया०

शैव स्कान्दञ्च पाद्मञ्च पुराण कौर्ममेव च ।][1]
पुराणानि तथा कूर्मपुराणादिपुराणयो ॥१२॥
उक्तान्युपपुराणानि व्यक्तदानविधीनि च ।
आद्य पुराण शाम्बञ्च कालिकाह्वयमेव च ॥१३॥
नान्दमा[2]दित्यसज्ञञ्च नारसिह तथैव च ।
मार्कण्डेयकृत तद्वद् विष्णुधर्मोत्तराह्वयम् ॥१४॥
शास्त्रञ्च विष्णुधर्माख्य गोपथब्राह्मणश्रुतिम् ।
श्रीरामायणमाख्यान महाभारतसहिताम् ॥१५॥
मनु वशिष्ठ सवर्त्त याज्ञवल्क्यञ्च गोतमम्[3] ।
कात्यायनञ्च जावाल व्यास दानबृहस्पतिम्[4] ॥१६॥
बृहद्वशिष्ठ' हारीत पुलस्त्य विष्णुमेव च ।
शातातप यम योगि याज्ञवल्क्यञ्च देवलम् ॥१७॥
बौधायनञ्चाङ्गिरस दानव्यास बृहस्पतिम् ।
द्वौ शङ्खलिखिता-वापस्तम्ब शाट्यायन तथा ॥१८॥
महाव्यास लघुव्यास लघुहारीतमेव च ।
छन्दोगपरिशिष्टञ्च कात्यायनमशेषत ॥१९॥
इत्यालोच्य[5]-पुराणोप-पुराणस्मृति[6]सहिता ।
समाहृतानि दानानि निबन्धस्यास्य सिद्धये ॥२०॥

(दाननामानि)

महादानानि [कीर्त्यन्ते तत्रादौ][7] षोडश क्रमात् ।
पर्वतानाञ्च दानानि दशैव तदनन्तरम् ॥२१॥
[ततो गुडादिधेनूना चत्वारिंशदनुक्रमात् ।
एकन्यूनानि दानानि कथ्यन्तेऽत्र[8] यथाविधि ॥२२॥

1 A omits the bracketed portion
2 I O नन्दिमा॰
3 I O गौतम
4 A सदानञ्च बृहस्पतिम्, I O ॰दान बृहस्पति
5 A इत्यालोक्य
6 A and I O ॰श्रुति॰
7 A तत्रादौ कथ्यन्ते for the bracketed portion
8 B वक्ष्यन्तेऽत्र, I O वक्ष्यन्तेत्र

अलङ्कृताना पञ्चाशच्चत्वारि च[1] गवामथ ।
दानान्यलङ्कृतगवी-समूहस्य ततस्त्रिधा ॥२३॥
ततोऽनलङ्कृतगवी-दानानि दश पञ्च च ।
तथानलङ्कृतगवी-समूहस्य च सप्तधा ॥२४॥
अलङ्कृताना दानानि वृषाणामष्टधा तथा ।
ततोऽनलङ्कृतानान्तु दश दानानि पञ्च च ॥२५॥
गवाह्निकप्रदानानि दशधा तदनन्तरम् ।][2]
भूमेर्दानानि कीर्त्त्यन्ते पञ्चपञ्चाशदेव तु ॥२६॥
आसनस्य प्रदानानि[3] षडेव तदनन्तरम् ।
ततो वारिप्रदानानि षट्त्रिंशदिह सख्यया ॥२७॥
तैजसानाञ्च पात्राणा दश दानान्यनन्तरम् ।
दानानि जलपात्राणा ततश्च नव संख्यया ॥२८॥
ततोऽन्नस्य प्रदानानि त्रिचत्वारिंशदेव तु ।
ततस्त्रीण्येव भक्ष्यस्य पञ्चधा[4] लवणस्य च ॥२९॥
ततो घृतस्य सप्तैव त्रीणि दध्नस्त्वनन्तरम् ।
क्षीरस्य च ततस्त्रीणि पञ्च चैक्षववस्तुन ॥३०॥
पानकस्याथ चत्वारि फलाना नवधा तत ।
ततश्चत्वारि मधुनोऽभ्यङ्गस्य षडनन्तरम् ॥३१॥
त्रयोदशाथ गन्धस्य ततो धूपस्य पञ्चधा ।
अनुलेपनदानानि चत्वारि तदनन्तरम् ॥३२॥
नव[5] पुष्पस्य वस्त्राणा षड्युक्ता[6] विंशतिस्तत ।
त्रीणि यज्ञोपवीतस्य दानानि तदनन्तरम् ॥३३॥
सुवर्णस्याथ दानानि सप्तत्रिंशदनुक्रमात् ।
रजतस्य च दानानि चत्वारि[7] तदनन्तरम्[8] ॥३४॥

---

1 B ०चत्वारिंशद्, I O चत्वारिंशद्गवामथ
2 A omits the bracketed portion
3 I O षड्तत्तद०
4 A पञ्चाथ
5 B षष्टी, I O. first षष्टी and then corrects it by adding नव just below it.
6 I O षड्युक्ता०
7 B त्रीण्येव
8 I O adds the following line after this —सामान्यदेवता-भ्यस्तु चतुर्विंशं यथाक्रमात्

अलङ्कारस्य[1] चत्वारि रत्नस्य नवधा तत ॥३५॥
गृहाणाश्चैव दानानि तत सप्तदशैव तु ।
नव प्रतिश्रयस्याथ शय्यायास्तु ततो नव ॥३६॥
इन्धनस्याथ चत्वारि दीपस्यैकोनविंशति ।
दानानि च पुराणाना-मेकोनविंशतिस्तत ॥३७॥
नानाविधाना विद्याना चतुर्विंशतिरेव च ।
त्रिशद्दानानि कन्यानां प्रैष्याणान्तु ततो दश ॥३८॥
शस्यानामथ दानानि पञ्चविंशतिरेव च ।
तिलस्य दश दानानि तथारामस्य पञ्चधा ॥३९॥
कीर्त्यन्ते षोडशैवात्र वृक्षस्य तदनन्तरम् ।
सम्भारस्याथ चत्वारि पशूनामष्टधा तत ॥४०॥
कृष्णाजिनस्य सप्ताथ छत्रस्य दश पञ्च च ।
कीर्त्यन्ते पञ्चदशधा ततो दानान्युपानह ॥४१॥
तथा द्वादश[2] यानाना चत्वारि करिणामथ ।
द्वादशाश्वस्य दानानि चत्वारि महिषस्य च ॥४२॥
अष्टावारोग्यदानानि[3] कीर्त्यन्ते तदनन्तरम् ।
अभयस्य च दानानि त्रयस्त्रिंशत्तत क्रमात् ॥४३॥
सूर्यादिवारविहिता[4]-न्येकादश तत परम् ।
मासोपलक्षितेष्वत्र दिनेष्व[5]नियतेष्वथ ॥४४॥
सप्तसप्ततिरुच्यन्ते[6] दानानि तदनन्तरम् ।
मासेष्वनियतेष्वत्र नियतासु तिथिष्वथ ॥४५॥
क्रमाद्दानानि कीर्त्यन्ते नानारूपाणि विंशति ।
मासतिथ्योर्नियतयो-स्त्रिपञ्चाशदनन्तरम् ॥४६॥
चतुर्दश च नक्षत्र-नियतासु तिथिष्वथ ।
ततो नक्षत्रविहिता-न्यष्ट[7]पञ्चाशदेव तु ॥४७॥

---

1 I O adds a च here
2 B एकादश च
3 B and I O अष्ट चारोग्यदानानि
4 I O ०रहिता ०मत.परम्
5 I O दिनेषु०
6 Con A and I O सप्तति परिकीर्त्यन्ते , B एकसप्ततिरुच्य
7 I O ०न्यष्टौ

मासव्यापीनि दानानि षडेव तदनन्तरम् ।
रविसंक्रमणेष्वेव-मेकोनत्रिंशदेव[1] तु ॥४८॥
ऋतूपदिष्टानि ततो दानानि दश पञ्च च ।
वत्सरादिषु दानानि[2] सप्तैव तदनन्तरम् ॥४९॥
विप्रकीर्णानि दानानि त्रिपञ्चाशदनन्तरम् ।
सामान्यदेवताभ्यस्तु चतुस्त्रिंशत क्रमादिह[3] ॥५०॥
एक[4]न्यूनानि सूर्याय चत्वारिंशदनन्तरम् ।
महेश्वराय दानानि तत सप्तदशैव तु ॥५१॥
विष्णवे चैव दानानि चतुर्विंश-शत तत ।
विच्छिद्य पञ्चसप्तत्या-वर्त्तैरेव[5] पृथक् पृथक्[6] ॥५२॥
नानामुनिप्रवचना-मृतनिर्यासराशिभि ।
पञ्चसप्तति[7]संयुक्त-त्रयोदशशतीमितै[8] ।
दानैर्निरूप्य यत्नेन नानागमसमाहृतै ॥५३॥
विद्वत्सभाकमलिनी-राजहंसेन भूभुजा ।
श्रीमद्बल्लालसेनेन कृतोऽयं दानसागर ॥५४॥

(अनुक्तदानानि)

जलाशयाना दानानि तथा च सुरवेश्मनाम् ।
नोक्तानि सम्यगुक्तानि प्रतिष्ठासागरे यत ॥५५॥
श्रुतान्यादिपुराणे तु दानान्यनु[9]विभागत: ।
आचारसागरोक्तत्वान्न कीर्त्यन्तेऽत्र कृत्स्नश ॥५६॥

(असंगृहीतग्रन्थनामानि)

भागवतञ्च पुराणं ब्रह्माण्डञ्चैव नारदीयञ्च ।
दानविधिशून्यमेतत् त्रयमिह न निबद्धमवधार्य ॥५७॥

---

1 I O ०विंश०
2 I O वत्सरादिप्रदानानि
3 B and I O चतुर्विंशतिधा तत
4 I O, एको
5 I O ०वर्त्तिरेवा
6 B and I O क्रते.
7 B चतु.सप्तति०
8 Con A ०शत मितै:, B and I O ०शतां मितै॰
9 I O, ०ब्द०

बृहदपि लिङ्गपुराणं मत्स्यपुराणोदितैर्महादानैः ।
अवधार्य तुल्यसारं[1] दानानिबन्धेऽत्र न निबद्धम् ॥५८॥

सप्तम्यैव पुराणं[2] भविष्यमपि संगृहीतमतियत्नात् ।
त्यक्ताष्टमीनवम्यौ[3] कल्पौ पाषण्डिभिर्ग्रस्तौ ॥५९॥

लोक[4]प्रसिद्धमेतद्विष्णुरहस्यञ्च शिवरहस्यञ्च ।
द्वयमिह न परिगृहीतं संग्रहरूपत्वमवधार्य ॥६०॥

भविष्योत्तरमाचार-प्रसिद्धमविरोधि च ।
प्रामाण्यज्ञापकादृष्टेर्ग्रन्थादस्मात् पृथक् कृतम् ॥६१॥

प्रचरद्रूपं स्कन्दपुराणैकाशतोऽधिकम् ।
यत् खण्डत्रितयं पौण्ड्रैरावन्तिकथाश्रयम् ॥६२॥

तार्क्ष्यं पुराणमपरं ब्राह्ममाग्नेयमेव च ।
त्रयोविंशतिसाहस्रं पुराणमपि वैष्णवम् ॥६३॥

षट्सहस्र[5]मितं लैङ्गं[6] पुराणमपरं तथा ।
दीक्षाप्रतिष्ठापाषण्डयुक्ति[7]रत्नपरीक्षणैः ॥६४॥

मृषावशानुचरितैः कोषव्याकरणादिभिः ।
असङ्गतकथाबन्ध-परस्परविरोधतः[8] ॥६५॥

तन्मीनकेतनादीनां भण्डपाषण्डलिङ्गिनाम् ।
लोकवञ्चनमालोक्य सर्वमेवावधीरितम् ॥६६॥

तत्तत्पुराणोपपुराणसंख्याबहिष्कृतं कश्मल[9]कर्मयोगात् ।
पाषण्डशास्त्रानुमतं[10] निरूप्य देवीपुराणं न[11] निबद्धमत्र ॥६७॥

ये दानधर्मविधिसंस्तुतये पुराणपुण्यागमस्मृतिगिरा बहवो विवर्त्ताः ।
ते ग्रन्थविस्तरभयादवचिन्त्य[12] केचिदस्माभिरत्र कलिता[13] कलयन्तु सन्तः ॥६८॥

---

1 Con A अवधार्यालब्धसारं, B ०तत्र सार, I O अवधार्य्य लब्ध-सारदाननिबन्धेतरनिबद्ध
2 Con A सप्तमं वायुपुराणम्, B सप्तम्यवायपुराण, I O सप्तम्यवधिपुराणे
3 I O ०नवम्यो० कल्पौ
4 A and I O, लोके०
5 I O. ०साहस्र०
6 I O लिङ्ग
7 I O युक्ति
8 I O ०विरोधित
9 I O कल्मष०
10 A ०गत
11 A न तत्पुराणन्तु
12 I O ०विचिन्त्य
13 Con A and B कथिता, I O कथित

(मुखबन्धः)

एव निरूप्य यत्नेन प्रारब्धे दानसागरे ।
आदौ ब्राह्मणमाहात्म्य ततो दानगुणस्तुतिः ॥६९॥
पात्रप्रशसा पात्राणामपवादस्तत परम् ।
दानस्वरूण कर्त्ता च श्रद्धा दानविधि प्रति ॥७०॥
दानस्य[1] कालदेशाश्च देयस्य च निरूपणम् ।
अपवादश्च दानानामसद्दान[2]निरूपणम् ॥७१॥
ततो दानस्य च विधिः प्रतिग्रहविधिस्तत ।
सर्वत्र[3] परिभाषा चेत्यथा पञ्चदश क्रमात् ॥
निरूप्य मुखबन्धा:[९] वक्ष्यन्तेऽत्र महीक्षिता ॥७२॥

---

1 I O दानस्य
2 I O ०सन्धान०
3 B and I O सर्वतः

अथ ब्राह्मण-प्रशंसा ।

तत्र मनु —

ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्यामधि जायते ।
ईश्वर सर्वभूताना धर्मकोषस्य गुप्तये ॥१॥ (१।९९)
प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाग्निर्दैवत महत् ।
एव विद्वानविद्वान् वा ब्राह्मणो दैवत महत् ॥२॥ (९।३१७)
श्मशानेष्वपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यति ।
हूयमानश्च यज्ञेषु भूय एवाभिवर्द्धते ॥३॥ (९।३१८)
एव यद्यप्यनिष्टेषु वर्त्तते सर्वकर्मसु ।
सर्वथा ब्राह्मणा पूज्यो दैवत परम महत् ॥४॥ (९।३१९)
परामप्यापद प्राप्तो ब्राह्मणान्न प्रकोपयेत् ।
ते ह्येन कुपिता हन्यु सद्य सबलवाहनम् ॥५॥ (९।३१३)
यै कृत सर्वभक्षोऽग्निरपेयश्च महोदधि [1] ।
क्षयी चाप्यायितश्चन्द्र को न नश्येत् प्रकोप्य तान् ॥६॥ (९।३१४)
लोकानन्यान् सृ[2]जेयुर्ये लोकपालाश्च कोपिता ।
देवान् कुर्युरदेवाश्च क क्षिण्वस्तान् समृध्नुयात् ॥७॥ (९।३१५)
यान् समाश्रित्य तिष्ठन्ति देवा लोकाश्च सर्वदा ।
ब्रह्म एव[3] धन येषा को हिंस्यात्तान् जिजीविषु ॥८॥ (९।३१६)

याज्ञवल्क्यः (१।१९८)—

तपस्तप्त्वासृजद् ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।
तृप्त्यर्थं पितृदेवाना धर्मसरक्षणाय च ॥९॥

[4]यम —

ब्राह्मणा देवता लोके ब्राह्मणा दिवि देवता ।
त्रैलोक्ये ब्राह्मणा श्रेष्ठा ब्राह्मणा सर्वकारणम्[5] ॥१०॥

---

1 I O पयोनिधि॰
2 Corrected from Manu A and B सृजेयाय, I O. पूजयेयुर्लोकपालाश्च पूजिताः
3 I O ब्रह्मैव च तेषा
4 A and B omit it
5 A ब्राह्मणा एककारणम् I O ब्राह्मणा एव कारणम्

ब्राह्मणाश्चैव देवाश्च तेज एक द्विधाकृतम् ।
प्रत्यक्ष ब्राह्मणा देवा परोक्ष दिवि देवता ॥११॥
ब्राह्मणा यत्र नाश्नन्ति तत्र नाश्नन्ति देवता ।
ब्राह्मणेषु च तुष्टेषु सन्तुष्टा सर्वदेवता [1] ॥१२॥
पैत्रे नियुक्ता पितरो भवन्ति क्रियासु दैवीषु भवन्ति देवा ।
द्विजोत्तमा हस्तनियुक्ततोयास्तेनैव देहेन भवन्ति देवा ॥१३॥
यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा[2] वदन्ति तद्देवता कर्मभिराचरन्ति ।
तुष्टेषु तुष्टा सतत भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवा ॥१४॥
(=विष्णुधर्मोत्तरम् ३।२६०।६)

यथा रुद्रा यथादित्या मरुतो वसवोऽश्विनौ ।
ब्रह्मा यम सोमसूर्य्यौ तथा लोके द्विजोत्तमा ॥१५॥
एते पुराणदेवा वै धारयन्ति प्रजा इमा ।
पवित्र परम लोके तेषु धर्म प्रतिष्ठित ॥१६॥
यद् वै हविर्हु त मन्त्रैर्ब्राह्मणा नैव भुञ्जते ।
न प्रीणयन्ति तद्देवानतिदेवा हि ब्राह्मणा ॥१७॥
देवाधीनाः प्रजा सर्वा यज्ञाधीनाश्च देवता ।
ते यज्ञा ब्राह्मणाधीनास्तस्माद्देवा द्विजोत्तमाः ॥१८॥
शक्य हि कवच भेत्तु नाराचेन शरेण वा ।
अपि वज्रसहस्रेण ब्राह्मणाशीस्तु दुर्भिदा[3] ॥१९॥
आसन्नो हि दहत्यग्निर्दूराद्दहति ब्राह्मण ।
प्ररोहत्यग्निना[4] दग्ध विप्रदग्ध[5] न रोहति ॥२०॥
ब्राह्मणानाञ्च शापेन सर्वभक्षो हुताशनः ।
समुद्रश्चाप्यपेयश्च विकलश्च पुरन्दर ॥२१॥

विकलो वृषणशून्य ।

चन्द्रमा राजयक्ष्मी च पृथिव्यामूषराणि च ।
वनस्पतीनां निर्यासो दानवाना पराजय ॥२२॥

---

1 A तवस्तुष्यन्ति देवताः
2 A यद्ब्राह्मणाः पूज्यतमा
3 A and I O ब्राह्मणाशी सुदुर्भिदा
4 I O भारोहत्यग्निना
5 A ब्रह्मदग्ध

अनन्तान्येव तेजांसि ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
तस्माद्विप्रेषु नृपतिः प्रणमेन्नित्यमेव तु[1] ॥२३॥

वामनपुराणे (६५।७-६) —

पूजितेषु द्विजेन्द्रेषु [[2]पूजितः स्याज्जनार्दनः] ।
यस्तान् द्विषति[3] मूढात्मा स याति नरकं ध्रुवम् ॥२४॥
तानर्चयेन्नरो भक्त्या[4] ब्राह्मणान् विष्णुतत्परः ।
एवमाह हरिः पूर्वं ब्राह्मणो मामकी तनूः ॥२५॥
ब्राह्मणो नावमन्तव्यो बुधो वाप्यबुधोऽपि वा ।
[5]सोऽपि दिव्या तनूर्विष्णोस्तस्मात्ता[6]नर्चयेद्बुधः ॥२६॥

श्रीरामायणे—

ब्राह्मणा हि महात्मानः श्रियो मूलं भवस्य च ।
स्युश्चैव सर्वकार्येषु ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ॥२७॥
देवाः पुत्रभवार्थाय प्रजानां विबुधोत्तमैः ।
प्रेषिता मानुषं लोकं भूमिदेवा द्विजातयः ॥२८॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२६०।१-५) —

ब्राह्मणा दैवतं भूमौ ब्राह्मणा दिवि देवता ।
ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति भूतं किञ्चिज्जगत्त्रये[7] ॥२९॥
अदैवं दैवतं कुर्य्युः कुर्युर्दैवमदैवतम् ।
ब्राह्मणा हि महाभागाः पूज्यास्ते[8] सततं द्विजाः ॥३०॥ (२।३२।१४)
ब्राह्मणेभ्यः समुत्पन्ना देवाः पूर्वमिति श्रुतिः ।
ब्राह्मणेभ्यो जगत् सर्वं तस्मात् पूज्यतमाः सदा ॥३१॥
येषामश्नन्ति वक्त्रेण देवताः पितरस्तथा ।
ऋषयश्च महाभागाः किं भूतमधिकं ततः ॥३२॥

---

1 I O च
2 Vāmana P पूजितस्तु जनार्दनः for the b p
3 Vāmana P द्वेष्टि सः
4 A तानर्चयन्नरो भक्तो
5 Corrected from Vāmana P I O and A सा हि
6 Vāmana P ०त्त्वर्चयेन्नर
7 I O किन्तु जगत्त्रये
8 A, I O and V D पूज्यन्ते

यदेव मनुजो भक्त्या ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
तदेवाप्नोति धर्मज्ञा बहु जन्मनि जन्मनि ॥३३॥

अथ दानप्रशंसा ।

तत्र व्यास —

यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥१॥ (४।१६)
यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥२॥ (४।१७)
अहन्यहनि याचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा[1] ।
मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिने दिने ॥३॥
आयासशतलब्धस्य[2] प्राणेभ्योऽपि गरीयस ।
गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तय. ॥४॥
किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भङ्गुराश्रया ।
यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥५॥ (४।१८)
यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्तये[3] ।
यत् परित्यज्य गन्तव्यं[4] तद्धनं किं न[5] दीयते ॥६॥ (४।२०)
जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवा ।
सफलं जीवितं तस्य ह्यात्मार्थे[6] को न जीवति ॥७॥ (४।२१)
किं कायेन सुपुष्टेन बलिना चिरजीविना । (४।२२ख)
यन्न सर्वोपकाराय[7] तज्जीवितमनर्थकम् ॥८॥
ग्रासादर्द्धमपि ग्रासमर्थिभ्य किं न दीयते ।
इच्छानुरूपो विभव कदा कस्य भविष्यति ॥९॥ (४।२३)
अदाता पुरुषस्त्यागी धनं सन्त्यज्य गच्छति ।
दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥१०॥ (४।२४)

---

1 A तथा
2 B उपायशतलब्धस्य
3 B कामये
4 A गच्छन्ति
5 I O तु
6 A and I O. आत्माथ
7 A सर्वोपकाराय

यमः—

यमिना[1] परमो धर्मस्त्वनाहारो वनौकसाम् ।
दानमेव गृहस्थाना शुश्रूषा ब्रह्मचारिणाम् ।
[2][यतीनाश्चाप्यु]परम [3] ससारस्य निवर्तक ॥११॥

बृहस्पति —

द्वावेवाप्सु प्रवेष्टव्यौ गले बद्ध्वा दृढा शिलाम् ।
धनवन्तमदातार दरिद्रश्चातपस्विनम ॥१२॥

मत्स्यपुराणे (२७४।१) —

न्यायेनार्जनमर्थस्य[4] वर्धनश्चाभि[5]रक्षणम् ।
सत्पात्र[6]प्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥१३॥

नन्दिपुराणे—

दान पर प्रशसन्ति दानमेव परायणम् ।
दान बन्धुर्मनुष्याणा दान कोषमनुत्तमम् ॥१४॥
दानं कामफला वृक्षा दान चिन्तामणिर्नृणाम् ।
दान पुत्रकलत्राद्य[7] दान माता तथा पिता[8] ॥१५॥
न दानेन विना[9] किञ्चित् प्रार्थित फलमाप्यते ।
अपि बाणाग्रमात्रस्य लाभो नैवेह विद्यते ।
अदानशालिना पु सा तस्माद्दान समाश्रयेत् ॥१६॥
बाणावृत-[10]पताकौघ-ध्वजेमेन्द्रप्रयायिनम् ।
राजान बुद्धिमान्[11] बुध्येद् दानस्यानश्वर फलम् ॥१७॥
धावतो[12] देहि देहीति क्वचित् क्वचिदितस्तत ।
दृष्ट्वा दान प्रयत्नेन मतिमानाश्रयेन्नर ॥१८॥

---

1 A and I O यतीनां
2 I O omits the bracketed portion
3 A परिचर्या यतीनाञ्च
4 M P. ०मर्थानां
5 I O ०श्चापि
6 I, O सगोत्र०
7 Con A, B and I. O ०पुत्र परत्राद्य
8 B and I O ०पिता तथा
9 I O adds another विना here
10 I O बाणाच्छिन्नत०
11 A and I O मतिमान्
12 Con I O, यावन्तो, A & B यात्रन्ते

हारनूपुरनिर्घोषपूरितोत्तममन्दिरम् ।
लावण्यगुणसम्पत्तिसर्वस्वनिलया स्त्रियः ।
एकस्य भुक्तये[1] तस्माद्दृष्ट्वा दान समाश्रयेत् ॥१६॥

इति दृष्ट्वा दान समाश्रयेदित्यर्थं ।

दुर्भगान् मलिनान् क्रूरान् स्वदारैरपि निर्धुतान् ।
विलोक्य पुरुषो बुध्येद्दानस्यापदमुत्तमाम् ॥२०॥

महाभारते (अनुशासनपर्व-दानधर्मे)—

अद्भिर्गात्रान्मलमिव[2] तमो ह्यग्निभयाद् यथा ।
दानेन तपसा चैव सर्वपापमपोह्यते ॥२१॥
धने खिद्यन्ति पुरुषा न च तत् कस्यचिद्धनम् ।
श्रद्दधानस्ततो लोके दद्याच्चैव यजेत च ॥२२॥
[3]हुतेन शाम्यते पाप स्वाध्याये शान्तिरुत्तमा ।
दानेन भोगा इत्याहुस्तपसा सर्वमाप्यते ॥२३॥
यानि यान्युत्तमानीह वेदोक्तानि प्रशससि ।
तेषा श्रेष्ठतम दानमिति मे नास्ति सशय ॥२४॥
दानकृद्भिः कृत पन्था येन यान्ति मनीषिण ।
ते हि प्राणस्य दातारस्तेषु धर्म प्रतिष्ठित ॥२५॥
यथा वेदा स्वधीताश्च यथा चेन्द्रियसंयम ।
सर्वत्यागो यथा चेह तथा दानमनुत्तमम् ॥२६॥

धनेन किं यन्न ददाति चार्थिने
बलेन किं येन रिपु न बाधते ।
श्रुतेन किं येन न धर्ममाचरेत्
किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत्[4] ॥२७॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००।१-२)

दानं देवा प्रशसन्ति मनुष्याश्च तथा द्विजा ।
दानेन कामानाप्नोति यान् काश्चिन्मनसेप्सितान्[5] ॥२८॥

---

1 Con A and B मुक्तये
2 I O ०न्मलानीव
3 I, O, दानेन
4 A and I O वशी
5 I O ०न्मनसेच्छसि, V, D. ०न्मनसेच्छति

अदत्तदानान् कृपणान् दृष्ट्वेह परतर्ककान् ।
पारत्रिक विधि कुर्याद्गन्न विप्रेषु मानव ॥२६॥

परतर्ककान् प्रार्थनाशीलान् ।

[1]काले देशे तथा पात्रे धन न्यायगतं तथा ।
यद्दत्तं ब्राह्मणश्रेष्ठास्तदनन्त प्रकीर्त्तितम् ॥३०॥ (३।३००।१४)

अथ पात्रप्रशसा

तत्र मनु (७।८६)—

पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्दधानतयैव च ।
अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्यावाप्यते फलम् ॥१॥

शातातप —

वेदविद्याव्रतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते ।
क्रीडन्त्योषधय सर्वा यास्याम॰ परमा गतिम् ॥२॥

श्रोत्रियश्च यमेनोक्त ।

ॐकारपूर्विकास्तिस्र सावित्रीं यश्च विन्दति ।
चरितब्रह्मचर्यश्च स वै श्रोत्रिय उच्यते ॥३॥

तिस्र इत्यत्र व्याहृतीरिति शेष ।

यम —

वेदेन्धनसमिद्धेषु हुत विप्रमुखाग्निषु ।
सन्तारयति दातार महत किल्विषादपि ॥४॥

दानव्यास —

यत् सिद्ध[2] वेदविद्भुङ्क्ते षट्कर्मनिरत शुचि ।
दातुः फलमसङ्ख्येय जन्म जन्म तदक्षयम् ॥५॥ (Cf व्यास ४।५५)
शील सवसता ज्ञेयं शौचं सद्व्यवहारत [3] ।
प्रज्ञा संकथया[4] ज्ञेया त्रिभि पात्र परीक्ष्यते ॥६॥

शीलञ्च हारीतेनोक्तम् । तथाच हारीत —

---

1 I O adds तथा ॥ here
2 I O सिक्त
3 I O सव्यवहारतः
4 B सकथमाज्ञ

ब्रह्मण्यता देवपितृभक्तता समता सौम्यता अपरोपतापिता अनसूयता मृदुता अपारुष्य मैत्रता प्रियवादिता[1] कृतज्ञता शरण्यता प्रशान्तिश्चेति त्रयोदशविधं शीलम् ॥७॥

याज्ञवल्क्य (१।२००)—

न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
यत्र युक्ते[2] इमे चाभे तद्धि पात्र प्रकीर्त्तितम् ॥८॥

यम —

विद्यायुक्तो धर्मशील प्रशान्त
क्षान्तो दान्त[3] सत्यवादी कृतज्ञ ।
वृत्तिग्लानो गोहितो गोशरण्यो[4]
दाता यज्वा ब्राह्मण पात्रमाहु ॥९॥

प्रशान्तो जितेन्द्रिय । क्षान्तो वागूदण्डपारुष्यादौ अकलुषचित्त । दान्तो व्रतादि-क्लेशसहिष्णु । गोहितो गवा[5] ग्रासस्य दाता । [6]गोशरण्यो गवामुपद्रवस्य बाधक ।

अहिंसानिरतो नित्य जुह्वानो[7] जातवेदसम् ।
स्वदारनिरतो दान्त[8] स वै ब्राह्मण[9] उच्यते ॥१०॥
श्रुत प्रज्ञानुग यस्य प्रज्ञा चैव श्रुतानुगा ।
असम्भिन्नार्यमर्याद स वै ब्राह्मण उच्यते ॥११॥

श्रुतञ्च हारीतेनोक्तम् । तथाच हारीत —

वेदा[10] वेदाङ्गानि धर्मोऽध्यात्मं विज्ञानं स्थितिश्चेति षड्‌विध श्रुतमिति ॥१२॥

आशिषोऽन्वर्थपूजाया[11] प्रसङ्ग न करोति यः ।
निवृत्तो लोभमोहाभ्या त देवा ब्राह्मण विदु ॥१३॥

[प्रसङ्गो निर्वाहयुक्तस्यापि पुन पुन प्रतिग्रहानुष्ठानम् ।
सत्यं दानं क्षमा शीलमानृशंस्यं दया घृणा ।
दृश्यते यत्र लोकेऽस्मिंस्त देवा ब्राह्मण विदु ॥१४॥][12]

---

1 B and I O प्रियवादित्व
2 A, I O and Yaj इत्तम्
3 A and B प्रशान्तो दान्त चान्त
4 I O गोसनाथो
5 A गवार्थे
6 I O गोसनाथो वारक
7 I O जञ्चालो
8 B दाता
9 B श्रोत्रिय
10 A, B and I O omit वेदा
11 A आशिषोन्वर्था पूजाथतत्, B अशिषोथाय पूजाच, I O आशि-षोन्वार्थापूजाच
12 I. O omits the bracketed-portion

तपो धर्मो दया दान सत्य ज्ञान श्रुतिर्घृणा ।
विद्याविनयमास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥१५॥

सत्यादिकञ्च महाभारते उक्तम् । तथा च[1] महाभारतम्—

सत्य भूतहित प्रोक्त मनसो दमन दमः ।
तप स्वधर्मवृत्तित्व[2] शौच सङ्करवर्जितम् ॥१६॥
सन्तोषो विषयत्यागो ह्रीरकार्यनिवर्तनम् ।
क्षमा द्वन्द्वसहिष्णुत्वमार्जव समचित्तता ॥१७॥
ज्ञान तत्त्वार्थ[3]सम्बोध शमश्चित्तप्रसन्नता ।
दया सर्वसुखैषित्व[4] ध्यान निर्विषय मन ॥१८॥ इति ।

विनयश्च हारीतेनोक्त । तथाच हारीत —

इन्द्रियदोषोपनिवृत्तिर्विनय ॥१९॥ इति ।

आनृशस्य परापकारेच्छानिर्वृत्ति । असत्क्रियासु लज्जा घृणा । श्रुतिर्वेद । विद्या वेदव्यतिरिक्तविद्यास्थानानि ।

विद्यावन्तश्च ये विप्रा सुव्रताश्च[5] तपस्विन ।
सत्यसयमसयुक्ता ध्यानवृत्ता जितेन्द्रिया ।
पुनन्ति दर्शन प्राप्ता[6] कि पुन सङ्गति गता ।
तेषा दत्त्वा च भुक्त्वा च प्राप्नुयु[7] परमा गतिम् ॥२०॥

सुव्रता यथाविधि चरितव्रता. । ध्यानवृत्ता आत्मध्यानपरा । भुक्त्वेति[8] भोजनं दत्त्वेत्यर्थ । वशिष्ठ —

ये क्षान्तदान्ता श्रुतपूर्णकर्णा
जितेन्द्रिया प्राणिवधे निवृत्ता ।
प्रतिग्रहे सङ्कुचिताग्रहस्ता-
स्ते ब्राह्मणास्तारयितु समर्था ॥२१॥

किञ्चिद् वेदमय पात्रं किञ्चित् पात्र तपोमयम् ।
पात्राणामपि तत् पात्र शूद्रान्न यस्य नोदरे ॥२२॥ (=व्यास ४।३२)

शूद्रान्न यस्य नोदर इति साक्षाच्छूद्रदत्त[9]घृततण्डुलाद्यनुपयोगीत्यर्थ ।

---

1 I O omits च
2 I O ०वर्त्तित्व' 3 I O तत्त्वान्व०
4 I, O भूतहितैषित्वं
5 I O सव्रताश्च
6 B दर्शनप्राप्ताः
7 A and I O प्राप्नुमः
8 B भुक्त्वेति तत्कृते I O दत्त्वास्तेषां भुङ्क्तेति
9 I O omits दत्त

दानव्यास (Cf ४।३२)—

किञ्चिद् वेदमय पात्र किञ्चित् पात्र[1] तपोमयम् ।
असङ्कीर्णन्तु[2] यत् पात्र तत् पात्र तारयिष्यति ॥२३॥

असङ्कीर्णं स्वाश्रितैकवृत्तिव्यतिरिक्तवृत्त्यव्यवहारि[3], पापिष्ठाससर्गि वेत्यर्थ ।

महाभारते—

साङ्गांस्तु चतुरो वेदान् योऽधीते वै द्विजर्षभ ।
षड्भ्यो निवृत्त कर्मभ्यस्त पात्रमृषयो विदु ॥२४॥ (अनु—२२।३६)

षड्भ्यो निवृत्त इति सङ्कुचितवृत्तिरध्यापनमात्रोपजीवी ।

यथा हि स्वकृते क्षेत्रे फल [4]विन्दति मानव ।
एव दत्त्वा श्रुतवति फल दाता समश्नुते ॥२५॥

देवल —

मात्रश्च ब्राह्मणश्चैव श्रोत्रियश्च तत परम् ।
अनूचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्प ऋषिर्मुनि ॥२६॥
इत्येतेऽष्टौ समुद्दिष्टा ब्राह्मणा प्रथम श्रुतौ ।
तेषा पर पर श्रेष्ठो विद्यावृत्त[5]विशेषत ॥२७॥
ब्राह्मणाना कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत् ।
अनुपेत क्रियाहीनो मात्र इत्यभिधीयते ॥२८॥

अनुपेत वेदसन्निधिमगत सर्वथा वेदाभ्यासशून्य इत्यर्थ ।

एकोद्देशमतिक्रम्य वेदस्याचारवानृजु ।
स ब्राह्मण इति प्रोक्तो निर्वृत[6] सत्यवाग् घृणी ॥२९॥

एकोद्देशमतिक्रम्येति वेदस्यैकदेशमतिशयेन ज्ञात्वा, क्रमेर्गत्यर्थत्वेन ज्ञानार्थत्वात् । एतेन मन्त्रमात्राध्यायीत्युक्त भवति । निर्वृतो[7] विनीत ।

एकाञ्च शाखां सकला[8] षड्भिरङ्गैरधीत्य च ।
षट्कर्मनिरतो विप्र श्रोत्रियो नाम धर्मवित् ॥३०॥

---

1 I O त्त
2 I O ०ञ्च
3 I. O अश्रितैकवृत्तिव्यतिरिक्तावृत्त्यव्यवहारि
4 B and I O चिन्वन्ति मानवा
5 Supplied from quot in Dānakānda B ०वृत्तो, I O ०कर्म
6 A, B and I. O निवृत्त
7 B निवृत्तो, I O निवृतो
8 D K एकां शाखां सकलां वा

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञ शुद्धात्मा पापवर्जित ।
शेषं श्रोत्रियवत् प्राप्त सोऽनूचान इति स्मृत ॥३१॥

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञ इति वेदवेदाङ्गार्थतत्त्वज्ञ । शुद्धात्मा पापसङ्कल्परहित ।

अनूचानगुणोपेतो यज्ञस्वाध्याययन्त्रित ।
भ्रूण इत्युच्यते शिष्टै शेषभोजी जितेन्द्रिय ॥३२॥

यज्ञस्वाध्याययन्त्रित इति बहुयज्ञयाजी स्वाध्यायनिरतश्च । शेषभोजी पञ्चयज्ञशेषभोजी[1]

वैदिक लौकिकञ्चैव सर्वं ज्ञानमवाप्य य ।
आश्रमस्थो वशी नित्यमृषिकल्प इति स्मृत ॥३३॥

आश्रमस्थो गृहस्थाश्रमस्थ । वशी जितेन्द्रिय' ।

ऊर्द्ध्वरेतास्तपस्युग्रो[2] नियताशी न सशयी ।
शापानुग्रहयो' शक्त सत्यसन्धो भवेदृषि ॥३४॥
निर्वृत [3] सर्वतत्त्वज्ञ कामक्रोधविवर्जित ।
ध्यानस्थो[4] निष्क्रियो दान्तस्तुल्यमृत्काञ्चनो मुनि ॥३५॥
एवमन्वयविद्याभ्या वृत्तेन च समुच्छ्रिता [5] ।
त्रिशुक्का नाम विप्रेन्द्रा पूज्यन्ते सवनादिषु[6] ॥३६॥

तथा—

प्रतिग्रहमसद्भ्योऽपि कृत्वा विप्रो यथाविधि ।
निस्तारयति दातारमात्मानञ्च स्वतेजसा[7] ॥३७॥

मनु (११।१-३)—

सान्तानिक यक्ष्यमाणमध्वग सार्ववेदसम् ।
गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनौ ॥३८॥

सान्तानिक कन्यादातार विवाहस्य कर्त्तारञ्च । यक्ष्यमाण पौण्डरीकादियागस्य कर्त्तारम् । सार्ववेदस कृतसर्वस्वदक्षिणयागम् । उपतापिन व्याधिपीडितम् ।

---

1 B यज्ञशेषभोक्ता
2 B ऊर्द्धरेतास्तु यो विप्रो, I O ऊर्द्ध्वरेतास्तु यो विप्रो
3 I O, निवृत्त
4 A ध्यानज्ञो
5 A समन्विता, I O समन्वितः
6 A सर्वकर्मसु
7 I, O सुतेजसा

नवैतान् स्नातकान् विद्याद् ब्राह्मणान् धर्मभिक्षुकान् ।
नि स्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दान विद्याविशेषत ॥३९॥
एतेभ्यो हि द्विजाग्र्येभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम् ।
इतरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नन्तु विधीयते ॥४०॥

अस्यार्थ.—एतेभ्यो नवभ्य सदक्षिणं कृतान्नमकृतान्नञ्च यज्ञमध्ये देयम् । इतरेभ्यस्तु कृतान्नमात्रं यज्ञप्रयोगव्यतिरेकेण देयम् ।

बृहस्पति —

सर्वत्र गुणवद्दान श्वपाकादिष्वपि स्मृतम् ।
देशकालविधानेन पात्रे दत्त विशेषत. ॥४१॥

तथा—

शूद्रे समगुण दानं वैश्ये तु द्विगुण स्मृतम् ।
क्षत्रिये त्रिगुणं प्राहु षड्गुण ब्राह्मणे स्मृतम् ॥४२॥
श्रोत्रिये चैव साहस्रमाचार्ये द्विगुण तत ।
आत्मज्ञे [1]नवसाहस्रमनन्त त्वग्निहोत्रिणि ॥४३॥

अत्र च ब्राह्मणस्य पूर्वपूर्वरूपसम्भवे सति उत्तर उत्तर उत्कर्षः । वैश्यक्षत्रिययोस्तु[2] द्वैगुण्य त्रैगुण्य जातिमात्रयो । [3]उत्कृष्टवैश्यक्षत्रियविषयक फलोत्कर्षो यमेनोक्त ।

तथा च यम —

शूद्रे समगुणं दान वैश्ये त्रिगुणमुच्यते ।
षड्गुण क्षत्रिये प्राहुर्विप्रे दशगुणं पुन ॥४४॥

मनु (७।८५)—

सममब्राह्मणे दान द्विगुण ब्राह्मणब्रुवे ।
सहस्रगुणमाचार्ये[4] अनन्तं वेदपारगे ॥४५॥ (=व्यास ४।४०=दक्ष ३।२६)

आचार्य साङ्गसरहस्य वेदाध्यापक । वेदपारग [5] साङ्गवेदार्थ-तत्त्वज्ञ ।

अब्राह्मणलक्षणे दानव्यास· (४।४१)—

ब्रह्मबीजात् समुत्पन्नो मन्त्रसस्कारवर्जित ।
जातिमात्रोपजीवी च भवेदब्राह्मणस्तु स [6] ॥४६॥

ब्राह्मणब्रुवलक्षणेऽपि[7] दानव्यास (४।४२)—

1 I O अत०
2 A चत्रियवैश्ययोश्च, I O ०श्चं
3 A I. O उत्कृष्टवैश्यचत्रिययोस्तु उत्कृष्ट- चत्रियवैश्ययोश्च,
4 Manu प्राधीते शतसाहस्रम्
5 I O वेदाध्यापक.
6 B and I O भवेद्ब्राह्मण. स तु
7 B and I O omit अपि

गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेन च ।

न कर्मकृन्न चाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुव ॥४७॥

न कर्मकृत् अग्निसाध्यकर्मरहित ।

विष्णुधर्मोत्तरे (३।३००।३-४) —

अमनुष्ये सम दान गोषु ज्ञेय महाफलम् ।

द्विगुणञ्च तदेवोक्त तथा वै वर्णसङ्करे ॥४८॥

अमनुष्ये गोमनुष्यव्यतिरिक्तप्राणिमात्रे ।

शूद्रे चतुर्गुण प्रोक्त वैश्ये[1] चाष्टगुण भवेत् ।

क्षत्रिये षोडशगुण ब्रह्मबन्धौ तदेव तु ॥४९॥

शूद्रे तु[2] उत्कृष्टशूद्रे । वैश्ये क्षत्रिये च वेदाभियुक्ते ।

ब्रह्मबन्धुश्च हारीतेनोक्त —

शूद्रप्रेष्यो भृतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजक ।

वधबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धव ॥५०॥ इति ।

वृषलश्च वेदश्रद्धारहित कृतधर्मपरित्यागश्च रजस्वलाया परिणेता चेति ।

द्वात्रिंशद्घ्न श्रुत[3] दान वेदाध्ययनतत्परे ।

शतघ्नन्तु विनिर्दिष्ट प्राधीते लक्षसम्मितम् ॥५१॥ (=वि ध ३।३००।५)

द्वात्रिंशद्घ्न द्वात्रिंशद्गुणितम् ।

अनन्तञ्च तदेवोक्त ब्राह्मणे वेदपारगे ॥५२॥ (=वि ध ३।३००।६क)

याज्ञवल्क्य (१।१९९)—

सर्वस्य प्रभवो विप्रा श्रुताध्ययनशालिन[4] ।

तेभ्य क्रियापरा श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥५३॥

अत्र पूर्वपूर्वसम्भवे सति उत्तरोत्तरसम्भवादुत्कर्ष ।

वशिष्ठ —

य न सन्त न चासन्त नाश्रुत न बहुश्रुतम् ।

न सुवृत्त न दुर्वृत्त वेद कश्चित् स ब्राह्मण ॥५४॥

---

1 I O and V D विश्वि
2 A and I O omit तु
3 I O स्मृत
4 A ०तत्परा, I O श्रुताध्ययनतत्परा.

एतेन तत्त्वज्ञोऽभिहित ।

कूर्मपुराणे (२।२६।५६) —

[1]स्वर्गप्रभृतिकामेन तथा पापोपशान्तये ।
[2]मुमुक्षुणा च दातव्य [3]ब्राह्मणेभ्यस्तथान्वहम् ॥५५॥

शातातप —

सन्निकृष्टमधीयान व्यतिक्रामेत यो द्विजम् ।
भोजने चैव दाने च स हन्त्यासप्तम[4] कुलम् ॥५६॥ (Cf व्यास ४।३६)
यस्त्वासन्नमतिक्रम्य ब्राह्मणं पतितादृते ।
दूरस्थ भोजयेन्मूढो गुणाढ्य नरक व्रजेत् ॥५७॥
तस्मान्नातिक्रमेत् प्राज्ञो ब्राह्मणान् प्रातिवेशिकान् ।
सम्बन्धिनस्तथा सर्वान् दौहित्र विट्पति तथा ॥५८॥
भागिनेय विशेषेण तथा बन्धून् गृहाधिप [5] ।
नातिक्रामेन्नरस्त्वेतान्[6] सुमूर्खानपि गोपते ॥
अतिक्रम्य महारौद्रं रौरवं नरक व्रजेत् ॥५९॥

महाभारते (अनु—२३।५१, ५७, ५४, ५८)—

तद्भक्तास्तद्धना राजंस्तद्गृहास्तदपाश्रया ।
अर्थिनश्च भवन्त्यर्थे[7] तेषु दत्तं महाफलम् ॥६०॥
कृतसर्वस्वहरणा निर्दोषाः प्रभविष्णुभि॰ ।
स्पृहयन्ति सुभक्ताना[8] तेषु दत्तं महाफलम् ॥६१॥

सुभक्ताना शोभनभक्तानाम् ।

---

1 K P. स्वर्गायुभूंतिकामेन, I O स्वर्गात्
2 I O. मुमुक्षूणाञ्च
3 I O ब्राह्मणेभ्यो यथान्वहम्
4 A and I O हन्यात् सप्तमं, B हन्या सप्तमं
5 A गृहाधिपान्
6 A ॰नरास्तेतान्, I O ॰नरांस्त्वेतान् सुमज्ञानपि
7 I O भवन्तीति
8 I O, सुभुक्तानाम्

हृतस्वा हृतदाराश्च ये विप्रा देशसप्लवे[1] ।
[2]अर्थार्थमभिगच्छन्ति तेभ्यो दत्त[3] महाफलम् ॥६२॥
तपस्विनस्तपोनिष्ठा[4]स्तथा भैक्षचराश्च ये ।
अर्थिन किञ्चिदिच्छन्ति तेषां दत्त महाफलम् ॥६३॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००।६ख—१०क, ३०ख—३१ख)

आत्मनस्तु भवेत् पात्र नान्यस्य तु पुरोहित ।
पुरोहिते तु स्व दत्त[5] दानमक्षयमुच्यते ॥६४॥
याजके ऋत्विजे चैव गुरावपि च मानवै [6] ।
वर्णापेक्षा न कर्तव्या मातर पितर प्रति ॥६५॥
मातृष्वसा स्वसाञ्चैव तथैव च पितृष्वसाम् ।
मातामही भागिनेय मातुलञ्च[7] तथैव च ॥६६॥
दौहित्र विटपतिञ्चैव तेषु दत्तमथाक्षयम् ।
श्रीभ्रष्टे च तथा दत्त तदप्यक्षयमुच्यते ॥६७॥
दीनान्धकृपणानाथवाग्विहीनेषु यत्तथा ।
विकलेषु तथान्येषु जड़वामनपङ्गुषु ।
रोगार्तेषु च यद्दत्त तत् स्याद्बहुफल धनम् ॥६८॥

शातातप —

दर्भा कृष्णाजिन मन्त्रा[8] ब्राह्मणा हविरग्नय ।
अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुन पुन ॥६९॥ (Cf लिखित ४०)

अयातयामान्यतिशयवीर्यशालीनि ।

याज्ञवल्क्य (१।२०१)—

गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ।
नापात्रे विदुषा [देयमात्मन श्रियमिच्छता][9] ॥७०॥

---

1 B देशविप्लवे
2 I O अर्थार्थमधि०
3 A दान
4 A ०स्तपोनित्या०
5 A पुरोहितेषु स्वदत्त
6 A and I O मानव, B मानवा
7 B, I O and V D भागिनेयी भागिनेय
8 A ब्राह्मणाश्च विशेषतः
9 Yāj the bracketed portion as किञ्चिदात्मन. श्रेय इच्छता

अथ पात्रापवाद·

तत्र व्यास (४।६२)—

ऊषरे[1] पतित बीज भिन्नभाण्डे च दोहनम् ।

भस्मन्यपि हुत हव्य तद्वद्दानमसाधुषु ॥१॥

दक्ष (३।२७)—

विधिहीने तथाऽपात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ।

न केवल हि तद् याति शेषमप्यस्य[2] नश्यति ॥२॥

मनु —

यथा प्लवेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन् ।

तथा निमज्जतेऽधस्तादज्ञौ दातृप्रतीच्छकौ ॥३॥ (४।१६४)

अज्ञाविति दातुरज्ञत्व [3]दानविधिज्ञानशून्यत्व प्रतिग्रहीतुरज्ञत्व प्रतिग्रहविधिज्ञानशून्यत्वम् ।

तथा—

पात्रभूतोऽपि यो विप्र प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् ।

असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देय न किञ्चन ॥४॥

सञ्चय कुरुते यश्च[4] प्रतिगृह्य समन्तत ।

धर्मार्थं नोपयुङ्क्ते च न त तस्करमर्चयेत् ॥५॥

तथा—

न वार्यपि प्रयच्छेत्तु वैडालव्रतिके द्विजे ।

न बकव्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित् ॥६॥ (४।१९२)

त्रिष्वप्येतेषु दत्त हि विधिनाप्यर्जित धनम् ।

दातुर्भवत्यनर्थाय परत्रादातुरेव च ॥७॥ (४।१९३)

धर्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः ।

वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्र सर्वाभिसन्धक· ॥८॥ (४।१९५)

वैडालव्रतलक्षणञ्च यमेनाप्युक्तम् । तथाच यम —

यस्य धर्मध्वजो नित्य सुराध्वज इवोच्छ्रित ।

प्रच्छन्नानि च पापानि वैडाल नाम तद्व्रतम् ॥९॥

अनेनैवार्थाद्धर्मध्वजोऽपि व्याख्यात· ।

---

1 I O प्रस्तरे
2 A and I O शेषमप्यव
3 I O दानविधिषु०
4 I O यस्तु

बकव्रतिकश्च[1] मनुनैवोक्त । तथाच मनु —

अधोदृष्टिर्नैष्कृतिक स्वार्थसाधनतत्पर ।

शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतधरो[2] द्विज ॥१०॥ इति । (४।१९६)

वशिष्ठ —

ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।

ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥११॥

(=कात्यायन १५।६=व्यास ४।३५)

यथा काष्ठमयो[3] हस्ती यथा चर्ममयो मृग ।

यथा[4] विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारका[5] ॥१२॥

(=मनु २।१५७=महाभारत-शान्ति ३६।४६=व्यास ४।३७)

लघुव्यास[6] —

न वेदपाठमात्रेण सन्तोष कारयेद्बुध ।

पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥१३॥

यथा पशुर्भारवाही[7] न तस्य लभते फलम् ।

द्विजस्तथार्थानभिज्ञो न वेदफलमश्नुते ॥१४॥

वेदस्याध्ययन[8] सर्वं धर्मशास्त्रस्य वापि[9] यत् ।

अजानतोऽर्थं तत् सर्व्वं तुषाणा कण्डन यथा ॥१५॥

योऽधीत्य विधिवद् विप्रो वेदार्थं न विचारयेत् ।

स सान्वय शूद्रसम पात्रता न प्रपद्यते[10] ॥१६॥

अधीत्य यत् किञ्चिदपि वेदार्थाधिगमे रत ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति धर्मानुष्ठानविद्धि स[11] ॥१७॥

श्रुतहीनमधीत यन्नेह नामुत्र तद्भवेत् ।

श्रुतन्तु केवलमपि समुद्धाराय कल्पते ॥१८॥

तथा—

---

1 A बकव्रती च

2 Manu ०चरी

3 M bh दारुमयो

4 I O यश्च

5 A, I O Manu and M bh नाम बिभ्रति

6 A and B omit it

7 A ०र्भारहारी

8 I O वेदस्याध्यापन

9 I O चापि

10 I O प्रयच्छति

11 B ०विद्द्विज

पाठमात्ररतान् नित्य द्विजातीश्चार्थवर्जितान्[1] ।
पशूनिव तु तान् प्राज्ञो वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥१६॥

हारीत —

स्थाणुरेष भारहारो यो ज्ञानमधीत्यार्थं न विजानाति । ज्ञानविज्ञानधूतपाप्मा इह चामुत्र चानन्त भद्रमश्नुते ॥२०॥ इत्याचार्या ।

ज्ञान वेद[2] स्मृतिशास्त्रञ्च । विज्ञानमर्थज्ञानम् ।

शातातप —

मन्त्रपूर्वन्तु यद्दानममन्त्राय प्रदीयते ।
दातुर्निकृत्य हस्त तद् भोक्तुर्जिह्वा निकृन्तति ॥२१॥

मन्त्रपूर्व समुत्सर्गपूर्वम् ।

तथा—

वेदपूर्णमुख विप्र सुभुक्तमपि भोजयेत् ।
न तु मूर्ख निराहार षड्रात्रमुपवासिनम् ॥२२॥ (=व्यास ४।५२)

यम —

अव्रतानाममन्त्राणा जातिमात्रोपजीविनाम्[3] ।
नैषा प्रतिग्रहो देयो न शिला तारयेच्छिलाम् ॥२३॥
अपविद्धाग्निहोत्रस्य[4] गुरोर्विप्रियकारिण ।
द्रविण नैव दातव्यं सतत पापकर्मण[5] ॥२४॥

अपविद्धाग्निहोत्रस्य स्वेच्छापरिहृताग्निहोत्रस्य[6] ।

वशिष्ठ —

उपरुन्धन्ति दातार गौरश्व' काञ्चन क्षिति ।
अश्रोत्रियस्य[7] विप्रस्य हस्त दृष्ट्वा निराकृते ॥२५॥

निराकृते निराकृतेश्चेत्यर्थ ।

निराकृतिश्छन्दोगपरिशिष्टेनोक्त । तथा च छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायन —

यस्त्वाध्यायाग्निमाशास्य[8] देवादीन्नैव[9] चेष्टवान् ।
निराकर्तामरादीना स विज्ञेयो निराकृति ॥२६॥

---

1 I O ०त्रानुवर्जितान्
2 A वद
3 A यस्य धर्मध्वजी नित्य जातिमात्रोपजीविन', I O. यस्य धर्मध्वजी नित्य जातिमात्रोपजीविनां
4 A अपविद्धाग्निहोत्रस्य
5 A पापकारिणः, I O पापकर्मिण'
6 A अपविद्धाग्निहोत्रस्य स्वेच्छापरित्यक्ताग्निहोत्रस्य, B ०स्वेच्छापरित्यक्ताग्निहोत्रस्य
7 I O श्रोत्रियस्य च
8 B and I O ०मात्मस्थाद
9 I O देवादीन्नैव

देवलेनाप्ययमुक्त —

अधीत्य विस्मृतो वेद भवेद्विप्रो निराकृति ॥२७॥

तथा—

उदक्यन्नादन येषा ये च केचिदनग्नय. ।

[1]कुलश्चाश्रौत्रिय येषा सर्वे ते शूद्रधर्मिण ॥२८॥

यम —

न प्रतिग्रहमर्हन्ति वृषलाध्यापका द्विजा ।

शूद्रस्याध्यापनाद्विप्र.[2] पतत्यत्र न सशय ॥२९॥

यश्च लिङ्गुयचिता वृत्तिमलिङ्गेभ्य [3] प्रयच्छति ।

घोराया ब्रह्महत्याया पच्यते नात्र सशय ॥३०॥

लिङ्गुयचिता पारमार्थिकलिङ्गुयचिताम् । अलिङ्गेभ्य [4] कपटकृतलिङ्गेभ्य ।

दक्ष (३।१६)—

धूर्ते वन्दिनि मल्ले च कुविद्ये[5] कितवे शठे ।

चाटुचारणचौरेभ्यो दत्त भवति निष्फलम् ॥३१॥

शातातपः—

अब्राह्मणास्तु ते प्रोक्ता ऋषि शातातपोऽब्रवीत् ।

आद्यो राजभृतस्तेषां द्वितीय क्रयविक्रयी ॥३२॥

क्रयविक्रयी स्वल्पमूल्येन क्रीत्वा बहुमूल्येन विक्रीणीत इत्यर्थं ।

तृतीयो बहुयाज्य स्याच्चतुर्थो ग्रामयाजक ।

पञ्चमस्तु भृतस्तेषा ग्रामस्य नगरस्य च ॥३३॥

बहुयाज्य सर्ववर्णयाजी । ग्रामयाजक एकवर्णबहुजनयाजक ।

अनादित्यान्तु[6] य पूर्वां सादित्याञ्चैव पश्चिमाम् ।

नोपासीत द्विज सन्ध्या स षष्ठोऽब्राह्मण स्मृत ॥३४॥

प्रात सन्ध्या सायसन्ध्याञ्च यो न करोतीत्यर्थं ।

व्यास —

नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।

रोदित्यन्न दीयमान कि मया दुष्कृत कृतम् ॥३५॥

---

1 I. O कुल वा०

2 Con A, B and I O शूद्रस्याध्ययनाद्विप्र

3 A and I O, ०मलिङ्गिभ्य

4 I O अलिङ्गिभ्य

5 I O and Daksa कुवैद्ये

6 A and I O अनागतान्तु

शौचहीनाश्च[1] ये विप्रा न च यज्ञोपवीतिन ।
हुत दत्त तपस्तेषा नश्यत्यत्र न सशय ॥३६॥

न च यज्ञोपवीतिन इति ब्रह्मसूत्रशून्या नित्यैकवस्त्राश्च ।

महाभारते—

पङ्ग्वन्धबधिरा मूका व्याधिनोपहताश्च ये ।
भर्तव्यास्ते महाराज न तु देयः प्रतिग्रह ॥३७॥
सदैव याचमानेषु सर्वेषु श्रुतवर्जिषु ।
एतेषु दक्षिणा दत्ता दावाग्नाविव दुर्लभा ॥३८॥
ये च धर्मादपेतेभ्य' प्रयच्छन्त्यल्पमेधस' ।
शत वर्षाणि ते[2] प्रेत्य पुरीष भुञ्जते जना ॥३९॥

एवञ्च पात्रप्रशसायामब्राह्मण-ब्राह्मणब्रुव-ब्रह्मबन्धुप्रभृतीना दानपात्रत्वेनोक्तानामपि प्रतिग्रहविधिना न किञ्चिद्देयम् । कृपया नट नर्तक-याचकवत्तेषु[3] दद्यात् । अतएव तेषा शूद्रादिसमभिव्याहारेणोपादान प्रायशो मुनयश्चक्रु ॥

अथ दानस्वरूपम् ।

तत्र देवल —

अर्थानामुदिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम् ।
दानमित्यभिनिर्दिष्ट' व्याख्यान तस्य वक्ष्यते ॥१॥
द्विहेतु षडधिष्ठान षडङ्ग षड्विपाकयुक् ।
चतुष्प्रकार त्रिविध त्रिनाश[4] दानमुच्यते ॥२॥
नाल्पत्व वा बहुत्व वा दत्तस्या[5]भ्युदयावहम् ।
श्रद्धाऽभक्तिश्च[6] दानाना वृद्धिक्षयकरे हि ते ॥३॥
धर्ममर्थञ्च कामञ्च व्रीडा[7]हर्षभयानि च ।
अधिष्ठानानि दानाना षडेतानि प्रचक्षते ॥४॥
पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम् ।
केवलं त्यागबुद्ध्या यद्धर्मदान[8] तदुच्यते ॥५॥

---

1 I O ०स्तु
2 I O, च
3 B नटपाठकवत्तेषु
4 I O- त्रिनाथ
5 A and I_ O, दानस्या०
6 A श्रद्धा भक्तिश्च
7 A क्रीडा०
8 A न केवलं त्यागबुद्ध्या धर्मदानं, I O न केवल दानबुद्ध्या धर्मदान

प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसङ्गाद् यत् प्रदीयते ।
[1]तदर्थदानमित्युक्तमैहिक फलहेतुकम् ॥६॥

प्रयोजनमपेक्ष्यैवेति ममाप्यय [2]किञ्चिद्दास्यतीति [3]फलमपेक्ष्येत्यर्थं ।

स्त्रीपानमृगयाक्षाणा प्रसङ्गाद् यत् प्रदीयते ।
अनर्हेषु च रागेण कामदान तदुच्यते ॥७॥

ससदि व्रीडयाश्रुत्य योऽर्थोऽर्थिभ्य प्रयाचित ।
प्रदीयते च तद्दान व्रीडादानमिति श्रुतम्[4] ॥८॥

दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षवद् यत् प्रदीयते ।
हर्षदानमिति प्राहुर्दान तद्धर्मचिन्तका ॥९॥

आक्रोशानर्थहिसाना प्रतीकाराय यद्भयात् ।
दीयते भयकर्तृभ्यो[5] भयदान[6] तदुच्यते ॥१०॥

दाता प्रतिग्रहीता च श्रद्धा देयञ्च धर्मयुक् ।
देशकालौ च दानानामङ्गान्येतानि षड्विदु ॥११॥

अपापरोगी धर्मात्मा दित्सुरव्यसन शुचि ।
अनिन्द्याजीवकर्मा च षड्भिर्दाता प्रशस्यते ॥१२॥

अपापरोगी अष्टविधपापरोगरहित ।

तथा च देवल —उन्मादस्त्वग्दोषो राजयक्ष्मा श्वासो मधुमेहो भगन्दरो महोदरमश्मरी-त्यष्टौ पापरोगा ॥१३॥

अनिन्द्याजीवकर्मा अनिन्द्यमाजीवनकर्म यस्य ।

त्रिशुक्ल कृशवृत्तिश्च घृणालु सकलेन्द्रिय ।
निर्मुक्तो[7] योनिदोषेभ्यो ब्राह्मण पात्रमुच्यते ॥१४॥

त्रिशुक्लो[8] विद्यावृत्तान्वययुक्त ।

सौमुख्याद्यभिसम्प्रीतिरर्थिना दर्शने यदा ।
सत्कृतिश्चानसूया च तदा[9] श्रद्धेति कीर्त्यते ॥१५॥

---

1 I O तदर्थि°
2 A omits किञ्चित
3 I O प्रयोजन°
4 I O स्मृतम्
5 A and I O तापकर्तृभ्यो
6 I O भयाद्दान
7 A निर्मुक्तो, I O विमुक्तो
8 A and I O त्रिशुक्ल इति
9 A and B सदा

अनसूया असूयाभाव । असूया च गुणे दोषाविष्कार ।

अपराबाधमक्लेश [1]प्रयत्नेनार्जित धनम् ।
अल्प वा विपुलं वापि देयमित्यभिधीयते ॥१६॥
यत्न यद्दुर्लभ द्रव्य यस्मिन् कालेऽपि वा पुन ।
दानार्हौ देशकालौ तौ स्याता श्रेष्ठौ न चान्यथा ॥१७॥
अवस्थादेशकालाना पात्नदात्नोश्च सम्पदा ।
हीन वापि भवेच्छ्रेष्ठ श्रेष्ठं वाप्यन्यथा भवेत् ॥१८॥

अन्यथेति अवस्थादिसम्पदा हीनमित्यर्थ ।

दुष्फलं निष्फल हीन तुल्य विपुलमक्षयम् ।
षड्विपाक समुद्दिष्टं षडेतानि विपाकत ॥१९॥
नास्तिकस्तेनहिंस्रेभ्यो जारोपपतिताय[2] च ।
पिशुनभ्रूण[3]हन्तृभ्यां प्रदत्त दुष्फल भवेत् ॥२०॥

उपपतिताय उपपातकयुक्ताय ।

महदप्यफल दानं श्रद्धया परिवर्जितम् ।
[4]परबाधाकर दान परमप्यूनता[5] व्रजेत् ॥२१।
यथोक्तमपि यद्दत्त चित्तेन कलुषेण तु ।
तत्तु सङ्कल्पदोषेण दान तुल्यफल[6] भवेत्[7] ॥२२।
[8]युक्ताङ्गै सकलै षड्भिर्दानं स्याद् विपुलोदयम् ।
अनुक्रोशवशाद्दत्त [9]दानमक्षयमुच्यते ॥२३॥
ध्रुवमाजस्रिक काम्य नैमित्तिकमनुक्रमात्[10] ।
वैदिको दानमार्गोऽयं चतुर्धा वर्ण्यते बुधै [11] ॥२४॥
प्रपारामतडागादि सर्व[12]कामफल ध्रुवम् ।
तदाजस्रिकमित्याहुर्दीयते यद्दिने द्दिने ॥२५॥

---

1 I O सु०
2 A and I O जह्नोपपतिताय
3 A ०हन्तृणां दत्त तद्द
4 I O येन for पर
5 B परमन्यनता
6 A तस्याफल
7 I O लभेत्
8 I O युक्ताङ्गै.
9 I O दानमक्षयतां व्रजेत्
10 B ०मित्तिक्रमात्
11 B and I O द्विजै
12 D, K ०काल०

अपत्यविजयैश्वर्य्यस्त्रीबालार्थं यदिज्यते ।
[1]इज्यासंस्थन्तु तद्दान काम्यमित्यभिधीयते ॥२६॥
कालापेक्षं क्रियापेक्ष[2]मर्थापेक्षमिति स्मृतौ ।
त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्त सहोम[3] होमवर्जितम् ॥२७।
नवोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानत ।
अधमानीति शेषाणि त्रिविधत्वमिद विदु ॥२८॥
अन्न दधि मधु त्राणं गोभूरुक्माश्वहस्तिन ।
दानान्युत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः ॥२९॥
विद्याच्छादनमावास परिभोगौषधानि च ।
दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानत ॥३०॥
उपानद्रथयानानि छत्रपात्रासनानि च ।
दीपकाष्ठफलादीनि चामरं बहुवार्षिकम् ॥३१॥
बहुत्वादर्थजाताना सङ्ख्या शेषेषु नेष्यते ।
अवमान्यवशिष्टानि सर्वदानान्यतो विदु ॥३२॥
इष्ट दत्तमधीत वा विनश्यत्यनुकीर्तनात् ।
श्लाघानुशोचनाभ्याञ्च भग्नतेजो विपद्यते ॥३३॥
तस्मादात्मकृत पुण्य वृथा न[4] परिकीर्त्तयेत् ।
भुक्तवानिति त प्राहुस्तमेव कृतवादिनम् ॥३४॥
एव सर्वगुणोपेतमुक्तदोष[5]विवर्जितम् ।
कामधुक्त्वेन यद्दानं फलत्यात्मेप्सित फलम् ॥३५॥
इह [6][कीर्त्ति वदान्याख्या] स्फीतान् भोगान् त्रिपिष्टपे ।
[7][दानश्रद्धा तृतीयेऽपि] जन्मनि प्रसवोत्तमे ॥३६॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२९९।१क-४क, ५ख—६ख)—

---

1 I O इच्छासस्थन्तु यद्दान
2 I O ०सुखापेक्ष०
3 A and I O सतत
4 I O न तथा
5 I O दोषैर्वि०
6 Corrected from D K A, B and I O. कीर्त्तिंच दानाख्या for the b p
7 Corrected from D K A, B and I, O दानश्रद्धाक्षतां शेऽपि for

चतुर्धा सर्वपुण्यानां फलमुक्तं मनीषिभिः ।
कृतानि विधिहीनानि वञ्चनार्थं परस्य च ॥३७॥
क्रोधलोभाभिभूतेन तामसानि विनिर्दिशेत् ।
कृतानि परमानेन[1] राजसानि भवन्ति तु ॥३८॥
सात्त्विकानि भवन्तीह श्रद्धया परया द्विजाः ।
गुणोत्तराणि विज्ञेयान्यथाकामकृतानि तु[2] ॥३९॥
तामसानां फलं भुङ्क्ते तिर्यक्त्वे प्रेत्य मानवः ।
राजसानां फलं भुङ्क्ते मानुषत्वे द्विजोत्तमाः ॥४०॥
सात्त्विकानां फलं भुङ्क्ते देवत्वे नात्र संशयः ।
गुणोन्तरकृतानान्तु फलं मोक्ष उदाहृतम् ॥४१॥

अथ कर्त्ता ।

तत्र भविष्यपुराणे—

आचारयुक्तः श्रद्धावान् वेदज्ञो धर्मवित्तमः ।
कर्मणां फलमाप्नोति न्यायर्जितधनश्च यः ॥१॥

वेदज्ञ इति वेदार्थानुष्ठानपरस्योपलक्षणं शूद्रस्यापि दानोपदेशात् ।

तथाच शिवपुराणम्—

एतान्येव च सर्वाणि दानानि च तपांसि च ।
विना मन्त्रेण सततं शूद्राणामिह सर्वशः ॥२॥
विधीयन्ते न सन्देह एवमाह प्रजापतिः ।
अमन्त्रास्ते स्मृताः सर्वे शूद्रा विगतकल्मषाः ॥३॥

अमन्त्रा दानोक्ततत्तद्धोमाद्युचितवैदिकमन्त्रशून्या इत्यर्थः । अतएव ब्राह्मणद्वारा वैदिकमन्त्रपाठनमिति ।

अथ श्रद्धा ।

तत्र मनुः—

श्रद्धयेष्टञ्च पूर्त्तञ्च नित्यं कुर्यात् प्रयत्नतः[3] ।
श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते भवतः स्वागतैर्धनैः ॥१॥ (४।२२६)

---

1 A and I O परत्वारेण, B and V D परमानेन
2 I O च
3 Manu अतन्द्रितः

दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्त्तिकम् ।
परितुष्टेन भावेन [1]पात्रमासाद्य शक्तित ॥२॥ (४।२२७)
यत् किञ्चिदपि दातव्य याचितेनानसूयया[2] ।
उत्पत्स्यते हि तत् पात्र यत्तारयति सर्वश ॥३॥ (४।२२८)
येन येन तु भावेन यद् यद् दान प्रयच्छति ।
तत्तत् तेनैव भावेन[3] प्राप्नोति [4]प्रतिपूजित ॥४॥ (४।२३४)
दान हि बहुमानाद् यो गुणवद्भ्य प्रयच्छति ।
स तु[5]प्रेत्य धनं लब्ध्वा पुत्रपौत्रै सहाश्नुते ॥५॥

याज्ञवल्क्य (१।२०३)—

दातव्य प्रत्यह पात्रे निमित्तेषु विशेषत ।
याचितेनापि दातव्य श्रद्धापूतन्तु शक्तित ॥६॥

यम —

मन्त्राज्यदोषाद्धोमे तु[6] तपसीन्द्रियदोषत ।
न्यूनता स्यान्न दाने तु श्रद्धायुक्ते भवेत् क्वचित् ॥७॥

देवल —

अपि न्यायागता दत्त्वा सकला पृथिवीमपि ।
श्रद्धावर्जमपात्राय न काञ्चिद्भूतिमाप्नुयात् ॥८॥
प्रदाय शाकमुष्टिं वा श्रद्धाभक्तिसमायुताम्[7] ।
महते पात्रभूताय सर्वाभ्युदयमाप्नुयात् ॥९॥

महाभारते—

द्रव्यागमो नृणा सूक्ष्म पात्रे दान[8] तत परम् ।
काल परतरो दानाच्छ्रद्धा चापि तत परम् ॥१०॥

---

1 A and I O श्रद्धामासाद्य
2 A and I O, ०नानसूयता
3 A तत्तद् भावेन तेनैव
4 I O तत्र पू०
5 I O च
6 I O ०द्धोमेन
7 I O ०समुद्यतां
8 I O पात्रदान'

अथ दानकालाः।

तत्र मनुः —

जाते कुमारे तदहः कामं कुर्यात् प्रतिग्रहम्।
हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्नगुडसर्पिषाम् ॥१॥

शङ्खलिखितौ—

कुमारप्रसवे नाड्यामच्छिन्नायां तिल[1]तैलहिरण्यवस्त्रप्रावरणगोधान्यप्रतिग्रहेष्वदोषस्तदहरित्येके गुर्वर्थं कुर्वीत ॥२॥

यमहारीतौ—

द्विपदचतुष्पदधान्यहिरण्यदक्षिणासु न दोषः ॥३॥

पैठीनसिः —

दानप्रतिग्रहेष्विति विकल्पो[2] हिरण्यमश्व[3] गाव इत्यदोषस्तदहः ॥४॥

शातातपः —

अयनादौ सदा देयं द्रव्यमिष्टं गृहेषु यत्।
षडशीतिमुखे चैव विमोक्षे चन्द्रसूर्ययोः ॥५॥
सङ्क्रान्तौ यानि दत्तानि हव्यकव्यानि दातृभिः।
तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि ॥६॥
शतमिन्दुक्षये दत्तं सहस्रन्तु दिनक्षये।
विषुवे शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनन्तकम् ॥७॥
अयनेषु च यद्दत्तं षडशीतिमुखेषु च।
चन्द्रसूर्योपरागे च दत्तं भवति चाक्षयम् ॥८॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००। १५—२४)

द्वादशीषु च यद्दत्तं [शुक्लासु तु विशेषतः।
श्रवणेन तु युक्तासु तत्रापि द्विजसत्तमाः ॥९॥
विशेषाद्बुधयुक्तासु[4] पञ्चतीषु च यत्तथा।
तृतीयासु तु सर्वासु शुक्लासु तु विशेषतः ॥१०॥

---

1 A and B omit तैल
2 A and B विकल्पा
3 A and B ०श्वं
4 B विशेषाद्बुधयुक्तासु

वैशाखशुक्लपक्षे तु विशेषेण तु मानवै[1] ।
आषाढे कार्त्तिके चैव फाल्गुने च विशेषत' ॥११॥
तिस्रस्त्वेता पौर्णमास्यो दाने विप्रा महाफला ।
व्यतीपातेषु यद्दत्त][2] जन्मर्क्षे च द्विजोत्तमा ॥१२॥
ग्रहसक्रमकाले च तिग्म[3]रश्मेर्विशेषतः ।
तुलामेषप्र[4]वेशे तु त्यागे तु[5]मिथुनस्य च ॥१३॥
[6]रवेर्महाफल दत्त' तेभ्योऽपि स्यान्महाफलम् ।
यदा प्रविशते भानुर्मकर द्विजसत्तमा ॥१४॥
आषाढेऽश्वयुजे पौषे चैत्रे शुक्ले[7] तथैव च ।
द्वादशीप्रभृति प्रोक्त' पुण्य दिनचतुष्टयम् ॥१५॥
मिथुनञ्च तथा कन्या धन्विन मीनमेव च ।
प्रविष्टे भास्करे पुण्य प्रत्येकं कथित द्विजा ।
षडशीतिमुख नाम दाने दिनचतुष्टयम् ॥१६॥
अच्छिन्ननाड्या यद्दत्त' पुत्रे जाते द्विजोत्तमा ।
सस्कारेषु च पुत्रस्य तदक्षय' प्रकीर्त्तितम् ॥१७॥
चन्द्रे वा यदि वा सूर्ये दृष्टे राहौ महाग्रहे ।
अक्षय कथित पुण्य तत्राप्यर्के विशेषत ॥१८॥

अथ पुण्यदेशाः ।

[8]विष्णुपुराणे (२।३।१, २३-२४)—

उत्तर यत् समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम् ।
वर्षं तद्भारतं नाम भारती यत्र सन्तति ॥१॥
अत्र जन्मसहस्राणा सहस्रैरपि सत्तम ।
कदाचिल्लभते जन्तुर्मानुष्यं पुण्यसञ्चयात् ॥२॥

---

1 B and I O मानवा, V D मानदा·
2 B omits the bracketed portion
3 I O तीक्ष्ण०
4 A ०प्रवेशे च त्यागे च
5 I O च
6 A and I O दान महाफल प्रोक्त
7 A शुक्ले
8 I O omits विष्णुपुराणे

गायन्ति देवा [1]किल गीतकानि
धन्यास्तु ते[2] भारतभूमिभागे ।
स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूते
भवन्ति भूय पुरुषा सुरत्वात् ॥३॥

मनु (२।२३)—

कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः ।
स ज्ञेयो यज्ञियो देशो म्लेच्छदेशस्तत परम्[3] ॥४॥

भविष्ये (१।१८१—३३) —

ब्रह्मावर्त परो देश ऋषिदेशस्तत परम्[4] ।
मध्यदेशस्ततो [[5]ज्यायानार्यावर्तस्तत· परम्[6]] ॥५॥

व्यास —

सर्वे सूर्याश्रमा पुण्या सर्वा [7]नद्यश्च पर्वता ।
गोसिद्धमुनिवासाश्च देशा पुण्या प्रकीर्तिता· ॥६॥
सूर्यायतनसस्थानं यदल्पमपि[8] दीयते ।
तदनन्तफलं प्रोक्त सूर्यक्षेत्रानुभावतः ॥७॥

विष्णु —

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थान यस्मिन् देशे न विद्यते ।
त म्लेच्छदेश' जानीयादार्यावर्तमत [9] परम् ॥८॥

तथा—

पुष्करेष्वक्षयं श्राद्ध जपहोमतपासि च ।
पुष्करे स्नातमात्रस्तु सर्वपापेभ्य मुच्यते ॥९॥

एवमेव गयशीर्षवटे [10]अमरकण्टकपर्वते वराहपर्वते यत्र क्वचन, नर्मदातीरे, यमुनातीरे, गङ्गातीरे, विशेषतो गङ्गाद्वारे प्रयागे[11] गङ्गासागरसङ्गमे कुशावर्ते विन्दुके

---

1 I O कालगीतकानि
2 I O वै
3 Manu ०स्त्वत पर
4 Bh P ०प्रशस्तनन्तर
5 I O, नून
6 Bh P ऽप्यन्य चार्यावर्तस्तनन्तर for the b p
7 I O नद्यः सपर्वता
8 I O यदन्यमपि
9 A ०वर्तमत·
10 I O मर्कटपर्वते
11 I O adds च here

नीलपर्वते कनखले कुब्जाम्रे भृगुतुङ्गे केदारे महालये [1]ललितिकाया सुगन्धाया शाकम्भर्या फल्गुतीर्थे महागङ्गाया तण्डुलिकाश्रमे कुमारधारायां प्रभासे यत्र क्वचन, सरस्वत्या विशेषत । सतत नैमिषारण्ये वाराणस्याम् अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्या सरयूतीरे शोणस्य ज्योतीरसायाश्च सङ्गमे । श्रीपर्वते कालोदके उत्तरमानसे मतङ्गवाप्या [2]सप्तार्षे विष्णुपदे स्वर्गमार्गप्रदेशे गोदावर्या गोमत्या वेत्रवत्या विपाशाया वितस्ताया शतद्रुतीरे चन्द्रभागायाम् इरावत्या सिन्धोस्तीरे पञ्चनदे औजसेषु[3] । एवमादिष्वथान्येषु तीर्थेषु सरिद्वरासङ्गमेषु प्रभवेषु पुलिनेषु[4] प्रस्रवणेषु पर्वतनिकुञ्जेषु[5] वनेषूपवनेषु च । गोमयेनोपलिप्तेषु गृहेषु मनोज्ञेषु च ॥१०॥

लिङ्गपुराणे (१।७७।३३ख—३५) —

अर्धक्रोश शिवक्षेत्र शिवलिङ्गात् समन्तत ।
यस्त्यजेद् दुस्त्यजान् प्राणान् शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥११॥
[6]स्वायम्भुवस्य मान हि तथा बाणस्य सुव्रता ।
स्वायम्भुवे तदर्ध [7]स्यादार्षेये च तदर्धकम् ।
[8]मानुष्ये च तदर्ध स्यात् क्षेत्रमान द्विजोत्तमा ॥१२॥

तथा (१।७७।५२ख-५४क)—

शिवक्षेत्रसमीपस्था नद्य॰ सर्वा द्विजोत्तमा [9] ।
वापीकूपतडागाश्च शिवतीर्था इति स्मृता ॥१३॥
स्नात्वा तेषु नरो भक्त्या तीर्थेषु मुनिपुङ्गवा [10] ।
ब्रह्महत्यादिभि पापैर्मुच्यते नात्र सशय ॥१४॥

मत्स्यपुराणे (२२।२७ख २८, ३०ख-३६, ४६-५५क, ५७-५६, ६८ ७०, ७३ख-७५क, ७१क) :—

ओङ्कार पितृतीर्थञ्च कावेरी कपिलोदकम् ।
सम्भेदश्चण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम् ।
कुरुक्षेत्राच्छतगुणम[11]स्मिन् दानादिक[12] भवेत् ॥१५॥

---

1 I O नलितिकाया
2 I O सप्तर्षे
3 A औसव्यं, B औजसी
4 I O सलिलेषु
5 I O पर्वतेषु निकुञ्जेषु
6 I O स्वयम्भूतस्य नाम
7 L P स्यात् स्यादार्षे
8 L P मानुषे
9 L P सुशोभना॰
10 I O॰ मुनि सत्तमा , L P द्विजसत्तमा
11 M P ॰न्तरिमन
12 B, I O and M P स्नानादिक

कायावरोहणं नाम तथा चर्मण्वती नदी ।
गोमती वरणा तद्वत् तीर्थं [1]हौताशनं परम् ॥१६॥
भैरवं भृगुतुङ्गञ्च गौरीतीर्थमनुत्तमम् ।
तीर्थं वैनायकं नाम भद्रेश्वरमतः परम् ॥१७॥
तथा पापहरं नाम [2]पुण्या च तपती नदी ।
[3]शूलतापी पयोष्णी च पयोष्णीसङ्गमस्तथा ॥१८॥
महाबोधिः पाटला च नागतीर्थमवन्तिका ।
तथा वेणा नदी पुण्या महाशालन्तथैव च ॥१९॥
महारुद्रं महालिङ्गं दशार्णा च नदी शुभा ।
शतरुद्रा [4]शताह्वा च तथा विश्वपदं परम् ॥२०॥
अङ्गारवाहिका तद्वन्नदौ तौ शोणघर्घरौ ।
कालिका च नदी पुण्या वितस्ता[5] च नदी शुभा[6] ।
एतानि पितृतीर्थानि शस्यन्ते स्नानदानयोः ॥२१॥
तथा—श्रीपर्णी [[7]च नदी पुण्या व्यास]तीर्थमनुत्तमम् ।
तथा मत्स्यनदी [8]कारा शिवधारन्तथैव च ॥२२॥
भद्रतीर्थञ्च विख्यातं पम्पातीर्थञ्च शाश्वतम् ।
पुण्यं रामेश्वरं तद्वदेलापुरमलपुरम् ॥२३॥
अङ्गभूतञ्च विख्यातमामर्दक[9]मलम्बुषम् ।
आम्रातकेश्वरं तद्वदेका[10]म्रकमतः परम् ।
गोवर्धनं हरिश्चन्द्रं कृपुचन्द्रं[11] पृथूदकम् ॥२४॥
सहस्राक्षं हिरण्याक्षं तथा च कदली नदी ।
[12]रामाधिवासस्तत्रापि तथा सौमित्रिसङ्गमः ॥२५॥

---

1 M P भौमनस
2 A and M P पुण्याय
3 M P मूलतापी
4 I O शताक्षञ्च
5 I, O पितरा
6 M P तथा
7 M P ताम्रपर्णी च जाया for the bracketed portion
8 M P पुष्पा
9 I O ०कमल सुख
10 M. P म्भ for म
11 I O पुष्पदञ्च
12 I O वाणा०

[1]इन्द्रकील महानाद [2]तथैव प्रियमेलकम् ।
एतान्यपि सदा श्राद्धे प्रशस्तान्यधिकानि च[3] ॥२६॥
एतेषु सर्वदेवाना सान्निध्य दृश्यते[4] यत ।
दानमेतेषु सर्वेषु [भवेत् कोटिगुणाधिकम्][5] ॥२७॥

तथा—

तथैव पितृतीर्थन्तु यत्र गोदावरी नदी ।
[6]युता लिङ्गसहस्रेण सर्वोत्तरजलावहा[7] ॥२८॥
[8][जामदग्न्यकृत तीर्थं] क्रमादायात[9]मुत्तमम् ।
प्रतीकस्य भयाद्भिन्ना[10] यत्र गोदावरी नदी ॥२९॥
[11]तीर्थं तद्धव्यकव्यानामप्सरोयुगसञ्ज्ञितम् ।
श्राद्धाग्निकार्य[12][दानञ्च तत्र[13]] कोटिगुणाधिकम् ॥३०॥
अट्टहासं तथा तीर्थं गौतमेश्वरमेव च ।
तथा [[14]वशिष्ठतीर्थञ्च[15] हारीतञ्च] तत परम्[16] ॥३१॥
ब्रह्मावर्तं कुशावर्त [17]हसतीर्थं तथैव च ।
पिण्डारकञ्च विख्यात [18]शङ्खोद्धार तथैव च ॥३२॥
घण्टेश्वर बिल्वकञ्च नीलपर्वतमेव च ।
तथा च [19]बदरीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च ॥३३॥

---

1 I O इन्द्रकीलजलञ्चैतत्
2 M P तथा च
3 M P तु
4 I O पश्यति
5 M P दत्त कोटिशताधिकम् for the bracketed portion
6 I O पुता
7 A and I O ०जलोद्वहा, M P, सर्वान्तरजलावहा
8 M P जामदग्न्यस्य तत्तीर्थं for the b p
9 I O ०पात०
10 M P भयाद्भिन्न
11 M P तत्तीर्थं for तीर्थं तद
12 M P दानेषु तथा for the b p
13 A यत्र
14 M P वसिष्ठ तीर्थं तु हारीत तु for the b p
15 B ०तीर्थन्तु I. O तीर्थस्तु
16 A and I O हारीत तत्परं स्मृतम्
17 M P हयतीर्थं
18 I O शङ्खोद्धारस्तथैव च
19 M P धरणीतीर्थं

जयन्त[1] [मुञ्जयन्तश्च [2]शुक्र]तीर्थं तथैव च ।
श्रीपतेश्च तथा तीर्थं तीर्थं रैवतक तथा ॥३४॥
तथैव शारद तीर्थं[3] [4]भद्रकालेश्वर तथा ।
वैकुण्ठतीर्थञ्च [तथा [5]निर्जरेश्वरमेव च][6] ।
अश्वतीर्थञ्च विख्यातमनन्त श्राद्धदानयो ॥३५॥

अथ देयस्वरूपम् ।

तत्र मनु (१०।११५)—

सप्त वित्तागमा धर्म्या दायो लाभ क्रयो जय ।
प्रयोग कर्मयोगश्च सत्प्रतिग्रह एव च ॥१॥

दाय पित्रादिक्रमागम[7] । लाभ प्रीतिदानम्[8] । क्रयजयौ प्रसिद्धौ । प्रयोग ऋणादिप्रयोग । कर्मयोग शुश्रूषादिरूप[9] । सत्प्रतिग्रह प्रसिद्ध ।

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।२६६।७-२०)

कर्मणा धनसाध्याना धनञ्च त्रिविध स्मृतम् ।
कृष्णञ्च शवलञ्चैव शुक्लञ्च द्विजसत्तमा ॥२॥
त्रिविधस्य फल तस्य त्रिविध परिकीर्त्तितम् ।
कृष्णेन यत् कृत कर्म तिर्यक्त्वे तद्धि भुज्यते[10] ॥३॥
शवलेन कृत कर्म मानुष्ये द्विजसत्तमा ।
शुक्लेन यत् कृत कर्म देवत्वे तद्धि भुज्यते[11] ॥४॥
वर्णाना हि धन शुक्लमर्जित यत् स्वकर्मणा[12] ।
शवलन्तु समुद्दिष्ट तथानन्तरकर्मणा ॥५॥

---

1 M P विजय चैव शक्र for the b p
2 I O शक्रतीर्थं
3 B, I O and M P शारदातीर्थं
4 I O तव०
5 I O निर्वने०
6 M P, पर भौमेश्वरमथापि वा for the b p
7 I O ०गतः
8 I O प्रीतिदायलब्ध'
9 I O शुश्रूषारूप
10 I O तद्विभुज्यते
11 I O. तद्विभुज्यते, V 4 not found in V D
12 I O. सुकर्मणा

वर्णोत्तमस्य हीनस्य कर्मणा कृष्णमुच्यते ।
तत्रापि शुक्लं वक्ष्यामि वर्णाना द्विजसत्तमाः ॥६॥
प्रतिग्रहेण यल्लब्ध याज्यत शिष्यतस्तथा ।
गुणान्वितेभ्यो विप्रस्य शुक्लन्तु त्रिविध स्मृतम् ॥७॥
युद्धोपलब्ध कारञ्च दण्डार्थव्यवहारत ।
क्षत्रियस्य धनं शुक्लं त्रिविध परिकीर्तितम् ॥८॥

कार करलब्धम् ।

कृषि वाणिज्य गोरक्षां कृत्वा शुक्लं तथा विश ।
द्विजशुश्रूषया लब्धं शुक्लं शूद्रस्य कीर्तितम् ॥९॥
न कदाचन कुर्वीत ब्राह्मण कर्म वार्षलम् ।
वृषल कर्म वा ब्राह्म पतनायेतरेतरम् ॥१०॥
उत्कृष्टश्चापकृष्टश्च तयो कर्म न विद्यते ।
मध्यमे कर्मणी हित्वा सर्वसाधारणे हि ते ॥११॥
सर्वेषामथ वर्णाना वक्ष्यामि त्रिविध धनम् ।
पार्श्विकद्यूतचौर्यार्ति[1]प्रतिरूपकसाहसै ।
व्याजेनोपार्जित यत्तत् सर्वेषा कृष्णमुच्यते ॥१२॥

पार्श्विक राजपार्श्वावस्थानेन परिज्ञायते अमुकस्येद प्रयोजन भविष्यतीति, तत्रात्मीय-प्रयोजकतो[2]पदर्शनेन धनार्जनम् । चौर्यम् अपरिज्ञातपरधनग्रहणम् । प्रतिरूपक कूटद्रव्य-निर्माणम् । साहस बलेन परद्रव्यहरणम्[3] । व्याजो दम्भतपस्यादि ।

शिल्पानुवृत्त्या[4] यत् प्राप्तं कुशीदेन[5] तथा धनम् ।
कृतोपकारादाप्तञ्च शबल समुदाहृतम्[6] ॥१३॥
प्रीतिलब्ध तथा दाय[7] प्राप्तञ्च सह भार्यया ।
अविशेषेण सर्वेषा धन शुक्लमुदाहृतम् ॥१४॥

प्राप्तञ्च सह भार्ययेति यौतुकलब्धमित्यर्थ ।

शुक्लेन वित्तेन कृत दान बहुफल भवेत्[8] ॥१५॥

---

1 I O ०दि०
2 I O ०त्वो०
3 I O ०ग्रहण
4 I O ०वृत्तौ
5 I O कुशीदे च
6 I O परिकीर्त्तित
7 I O and V D क्रमागत प्रीतिदाय
8 I O लभेत्

न्यायागतेनाथ धनेन विद्वान् पुण्यानि कृत्वा दिवि देवभोगान् ।
चिरं समश्नाति महानुभावो न्यायेन तस्माद्धनमर्जनीयम् ॥१६॥

अथ दानापवादः ।

तत्र मनुः (११।६-१०)—

शक्तः परजने दाता स्वजने[1] दुःखजीविनि ।
मध्वापातो विषास्वादः स धर्मप्रतिरूपकः ॥१॥
भृत्यानामुपरोधेन यत् करोत्यौर्द्धदेहिकम् ।
तद्भवत्यसुखोदर्कं जीवतश्च मृतस्य च ॥२॥

बृहस्पतिः—

कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं यदतिरिच्यते ।
मध्वास्वादो विषं पश्चाद्दातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ॥३॥

कात्यायनः—

सर्वस्वं गृहवर्जन्तु[2] कुटुम्बभरणाधिकम्[3] ।
[यद् द्रव्यं तत् स्वकं देयमदेयं स्यादतोऽन्यथा ॥४॥
विक्रयञ्चैव दानञ्च न नेयाः स्युरनिच्छवः ।
दाराः पुत्राश्च सर्वस्वमात्मन्येव तु योजयेत् ॥५॥
आपत्काले तु कर्तव्यं दानं विक्रय एव च ।
अन्यथा न प्रवर्तेत इति शास्त्रेषु निश्चयः ॥६॥

दक्ष. (३।१७-१८)—

सामान्यं याचितं न्यास आधिर्दाराश्च तद्धनम् ।
अन्याहितञ्च निक्षेपः सर्वस्वञ्चान्वये सति ॥७॥
अन्याहितं परहस्तेन यदन्यस्य प्रस्थापितम् ।][4]
आपत्स्वपि न देयानि नव[5] वस्तूनि सर्वदा[6]
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥८॥

---

1 I O स्वजनै
2 A गृहवर्ज्यञ्च
3 B and I O कुटुम्बभरणादिकम्
4 A and I O omit the bracketed portion
5 I O न च
6 A and I O पठ्यते.

यम —

परिभुक्तमवज्ञातमपर्याप्तमसंस्कृतम् ।

य प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तद्भस्मन्यवतिष्ठते ॥६॥

परिभुक्त पुरातन वस्त्रादि[1] । अपर्याप्त यथाभूतमङ्गीकृतं [2]तदसमर्थम् । प्रयच्छति उत्सृज्य ददातीत्यर्थ ।

[यो ददात्युपयुक्तार्थां जीर्णां धेनुश्च निष्फलाम् ।

तमसि प्रविशेद्दाता द्विज क्लेशेन योजयेत् ॥१०॥

कलाय ब्राह्मणे दत्त्वा दाता[3] यात्यशुभां गतिम् ।

कीर्तिनिर्मोकनिर्मुक्त पन्नगेन्द्रः क्षितौ यथा[4] ॥११॥]

तथा—

सुवर्ण रजत ताम्र यतिभ्यो य प्रयच्छति ।

न स तत्फलमाप्नोति तत्रैव परिवर्तते ॥१२॥

गृहस्थस्यान्नदानेन वानप्रस्थस्य गोरसै ।

यतीनाञ्च हिरण्येन दाता स्वर्गं न गच्छति ॥१३॥

शातातप —

वेदविक्रयनिर्दिष्ट स्त्रीषु यच्चार्जित धनम् ।

अदेय पितृदेवेभ्यो[5] यच्च क्लीवादुपागतम् ॥१४॥

वेदपाठनापूर्विका[6] अभ्यर्थना वेदविक्रय । क्लीवश्च देवलेनोक्त । तद् यथा—

शण्ढको वातज पण्ड षण्ड क्लीवो नपुंसकम् ।

कीलकश्चेति[7] षड्धाय क्लीवभेदो विभावित[8] ॥१५॥

तेषा स्त्रीतुल्यवाक्क्लिष्ट[9] स्त्रीधर्मा शण्ढको भवेत् ।

पुमान् कृत्वा स्वलिङ्गानि पश्चाद्भिन्द्यात्तथैव च ॥१६॥

1 A and I O पुरातनवस्त्रादि
2 A and B यद०
3 I O ततो
4 A omits the bracketed portion
5 I O ०विप्रेभ्यो
6 I O वेदपाठपूर्विका
7 I O कीलकश्चैव
8 A षड्वाय क्लीवभेदा विभाविता
9 A स्त्रीतुल्यवाक्लीष्ट, B स्त्रीतुल्यवात-क्लष्ट, I O स्त्रीतुल्यवाक्क्लिष्ट

य पुमान् लिङ्गान्तराणि कृत्वा स्वलिङ्ग भिन्द्यात् स वातजो नाम शण्ढ[1] इति सम्बन्ध । एतावता दाक्षिणात्यप्रसिद्धं विरुद्ध[2]प्रजननमुक्तम् ।

स्त्री च पु भावमास्थाय पुरुषाचारवद्गुणा[3] ।

वातजो नाम शण्ढ स्यात् स्त्रीशण्ढो वापि नामत ॥१७॥

[या गृहीतपुरुषलिङ्गा स्त्री[4]] स्त्र्यन्तरमुपगच्छति[5], स वातजो नाम शण्ढ स्त्रीशण्ढो वा[6] नामेति सम्बन्ध ।

असल्लिङ्गोऽथ पण्ड स्यात् षण्डस्तु ग्लानमेहन ।

अमेध्याशी पुमान् क्लीबो नष्टरेता नपु सकम् ॥१८॥

स कीलक इति प्रोक्तो य क्लै[7]व्यादात्मन स्त्रियम् ।

अन्येन सह सयोज्य पश्चात्तामेव सेवते ॥१९॥ इति ।

तथा—

द्रव्येणान्यायलब्धेन[8] य करोत्यौर्द्धदेहिकम् ।

न स तत्फलमाप्नोति तस्यार्थस्य दुरागमात् ॥२०॥

प्रश्नपूर्वन्तु यो दद्याद् ब्राह्मणाय प्रतिग्रहम् ।

स पूर्वं नरकं याति ब्राह्मणस्तदनन्तरम् ॥२१॥

प्रश्नपूर्वमिति दानसमय एव यद्यमु वेदभाग जानासि तदा ते[9] दास्यामी[ति प्रश्न कृत्वे][10]त्यर्थ । अत[11] पूर्वमेव ब्राह्मणपरीक्षा कर्तव्या ।

हारीत —

असद्द्रव्यप्रदानमस्वर्ग्यं यच्च दत्त्वा[12] परितप्यते । [13]तच्च दानमफलं यच्चोपकारिणे ददाति । तन्मात परिक्लिष्ट यच्च सोपध[14] ददाति । असूयितमफल[15] यच्चापात्राय

---

1 I O omits शण्ढ

2 I O. लिङ्ग०

3 A पुरुषावावरद्गुणा, I O पुरुषावाववद्गुणाः

4 A and I. O स्त्री च या पुरुषचिह्ना

5 B ०मधिगच्छति, I O स्त्र्यावन्तमुपगच्छति

6 I O. omits वा

7 I O क्लैवा०

8 A तथाद्रव्येण न्यायेन

9 A and I O तव

10 I O omits the bracketed portion

11 A and I O अतश्च

12 I O adds तत् here

13 I O यच्च

14 I O सोपबन्ध

15 I O असूयितमर्थफल

ददाति । अनिष्टदान भवति[1] यच्च दत्त्वा परिकीर्त्यते । [2]स्मयदानमासुर यच्चाश्रद्धया ददाति । क्रोधाद्राक्षस यच्चाऽऽकुश्य[3] ददाति दत्त्वा वाऽऽक्रोशति[4] । असत्कृत पैशाच यच्चावज्ञात ददाति दत्त्वा वाऽवजानीते ।[5] मुमूर्षुस्तामस यच्चाप्रकृतो ददाति । एते दानोपसर्गा यैरुपसृष्ट दानमसिद्धमसमर्थमस्वर्ग्य[6]मयशस्यमध्रुवमफल भवत्यफल वा ॥२२॥

अस्यार्थ —

सोपध[7] यद् दृष्टहेतुपुरस्कारेण दीयते । अप्रकृत उन्मत्तादि ।

अङ्गिरा —

बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्गृह शयनं स्त्रिय ।
विभक्तदक्षिणा ह्येता दातार न भजन्ति हि ॥२३॥
एका एकस्य दातव्या न बहुभ्य कथञ्चन ।
सा तु[8] विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तम कुलम् ॥२४॥

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३००।३५-३६)

स्त्रिय मेषमजञ्चैव गामश्व तुरग नरम् ।
एकमेकस्य[9] दातव्यमेकस्य बहवोऽपि वा ॥२५॥
एक बहूना [तद्दत्त ध्रुव नरकमृच्छति][10] ।
आदातुर्नरकाय स्यात्तथा दातुर्द्विजोत्तमा ॥२६॥

अथासद्दानम् ।

कृष्णाजिनमु[11]भयतोमुखी च । तत्र कृष्णाजिनप्रतिग्रहीतारमधिकृत्य मत्स्यपुराणम्
(२०६।२३ख-२४क)—

न [[12]स्पृश्य स] द्विजो राजश्चितियूपसमो[13] हि स. ।
[दाने च][14] श्राद्धकाले च दूरत परिवर्जयेत् ॥१॥

---

1 A and B स्ववति
2 I, O स्मतद्दान०
3 I O यच्चावक्रुश्य
4 I O चावक्रोशति
5 I O चारजानीते
6 I O ०सम्बन्ध०
7 I O सोपवन्ध
8 I O त्व
9 I O and V D ०न्तु
10 A दत्त हि नरक गच्छति ध्रुवम्
11 I O कृष्णाजिन तू०
12 M P स्पृश्योऽसौ
13 Corrected from M P A and I O राजन् चितिप्रायसमो , B राजन् चितिस्वपसमो
14 M P तद्दाने

उभयतोमुख्या प्रतिग्रहीतारमधिकृत्या[1]दित्यपुराणम्—

किं करिष्यत्यसौ मूढो गृह्णन्नु[2]भयतोमुखीम् ।
सहस्रं वारुणा पाशा क्षुरधाराग्निसन्निभा ॥२॥
तस्य वर्षशते[3] पूर्णे पाश एकः प्रमुच्यते ।
एतामवस्थामाप्नोति गृह्णन्नु[4]भयतोमुखीम् ॥३॥

अग्निपुराणे—

हस्त्यश्वरथयानानि मृतशय्यासनानि च ।
कृष्णाजिनञ्च गृह्णाति अनापत्सु गतो द्विज ॥४॥
अथोभयमुखी लोभात्[5] सशैला मेदिनी द्विज ।
कूटमायेन[6] तौल्येन क्रय क्रीणाति [वै द्विज][7] ।
मद्यकृदधमो लोके स प्रेतो जायते नर ॥५॥

एकादशाहे देयशय्याधिकारे पद्मपुराणम् (सृष्टिखण्डम् १०।१६ख-१८क) —

तेन दुष्टा तु सा शय्या न ग्राह्या द्विजसत्तमै ।
गृहीतायान्तु [8]शय्याया पुन संस्कारमर्हति ॥६॥
[[9]वेदेषु च पुराणेषु] शय्या सर्वत्र गर्हिता ।
गृहीतायान्तु[10] जायन्ते सर्वे नरकगामिनः ॥७॥

देवल —

न शूद्राय हविर्दद्यात् खस्ति क्षीर तिलान् मधु ।
न शूद्रात् प्रतिगृह्णीयात् तेषामन्यन्निवेदयेत् ॥८॥

वशिष्ठ (१५।३-५)—

न त्वेकं पुत्र दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वा । स हि सन्तानार्थं पूर्वेषाम् । न [11]तु स्त्री पुत्र दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वाऽन्यत्रानुज्ञानाद्[12] भर्त्तु ॥९॥

तथा—

शस्त्र विष सुरा चाप्रतिग्राह्याणि[13] ब्राह्मणस्य ॥१०॥

---

1 I O ०कृत्य चादित्य०
2 I O गृह्णन्नु०
3 I O वर्षशते
4 I O गृह्णन्नु
5 I O लोभा
6 I O कूटमाप्येन
7 B विक्रयम्
8 Padma P तस्या हि
9 Padma P वेदे चैव पुराणे च
10 Padma P गृहीतास्तु
11 I O omits तु
12 I O अन्यथानुज्ञायकत्वाद्
13 I O चाप्रतिग्राह्याणि , A चाप्रतिग्राह्य

अथ दानविधिः ।

मनु (४।२३५)—

> योऽर्चितं प्रतिगृह्णाति ददात्यर्चितमेव च ।
> तावुभौ गच्छत स्वर्गं नरकन्तु विपर्यये ॥१॥

व्यास —

गोभूतिलहिरण्याश्ववासोघृतादि न्यायागतं देय द्रव्य श्रद्धासमन्वित शक्तितो दद्यातप-शीलादिसम्पन्नाय[1] ब्राह्मणायानुपकारिणे दरिद्राय माल्यादिभिरर्चिताय स्वस्तिवाच्योदकपूर्वक[2] दद्यात् । ग्रहोपरागादिनिमित्तेषु विशेषत ।२॥

हारीत —

देवता पितरश्चैव तपोयज्ञदानानामीशते । अहर्देवाना रात्रि पितॄणाम् । रात्रावेता स्वापहेतो सविशन्ति । देवा रात्रिस्तस्मान्नक्त शुक्ला अहं कृष्णा इति श्रुति । अथ यद्दिवाऽद्भिर्यजति ददाति तपस्यति वा नक्तम्भुताभिरद्भिरहर्भूतेभ्यो देवेभ्यो गमयति । अथ यन्नक्तमद्भिर्यजति ददाति तपस्यति वाऽहर्भूताभिरद्भिर्नक्तम्भूतेभ्य पितृभ्यो गमयति । तदप्येता-हगेवोक्तं फलम्—'ये रात्र्यहोभ्या विज्ञायैव देवान् पितॄन् यजन्ति भूय पुराणा । श्रद्धाश्रिता धारयन्ति यज्ञभूतास्ता नो देवीरुपतिष्ठन्त्वाप ' इति । वरुणगृहपतयो देवा, दक्षिणायन तस्माद् वारुणा सर्वत्रानुयातीति । मन्त्रा मन्त्रवत्सर्वकार्यसाधकानामर्तिभयोपसर्गेभ्यो रक्षितारो भवन्ति । मन्त्रा देवतास्तद् य एव विद्वान् मन्त्रवत् करोति, देवताभिरेव तत् करोति, यद्ददाति, देवताभिरेव तद्ददाति , यत् प्रतिगृह्णाति, देवताभिरेव तत प्रतिगृह्णाति । तस्मान्ना-मन्त्रवत् प्रतिगृह्णीयात् । यत्तु मन्त्र प्रतिपादयेत्, प्रतिपादिता हि देवतास्तूष्णी प्रतिग्रहीतुर-हिंसिका भवन्ति । तस्मादप्यद्भिरवोक्ष्य दद्यादालभ्य च ।[3] ३ ॥

---

1 A शीलादिगुणसम्पन्नाय, I O दद्यात्तु य॰ शीलादिगुणसम्पन्नाय

2 I O स्वस्तिवाच्योदक

3 A देवाश्च पितरश्चैव. रात्रावेता अपहरण सविशत । देवारात्रिस्तस्मान्नोक्त शुक्लाह' कृष्णा इति । श्रुतिरथ यद्दिवा अद्भिर्यजति तदप्येताहशैवोक्त फल ये रात्र्यहोभ्या विज्ञान देवानापहन् यजन्तु भूय॰ पुराणा वरुणगृहपतयो देवा दक्षिणायन तस्माद्वारुणा सर्वत्रानुपयजाते . साधकानाम-र्तितायोपसर्गेभ्यो स्तत्य एव विद्वान् मन्त्रवत् करोति देवताभिरेव तद्ददाति यत् प्रतिगृह्णाति तस्मान्नाम-मन्त्रवत् यत्तु मन्त्रत प्रतिपादयेत् रहिंसका भवन्ति । तस्मादप्यद्भिरवोक्ष्य दद्यादालभ्य च ।

B रात्रावेतास्वापहेव सविशति । दिवारात्रि कृष्णा इति । श्रुतिरथ यजते रहर्भूतेभ्यो गमयति स्नक्तमभियजति रक्तिभूतेभ्यो देवेभ्यो तदप्येतदुचोक्त फल । ये रात्र्यहोभ्या विज्ञान यज्ञ-भूतास्तनो दक्षिणास्तनय स्तद्वारुणा सर्वत्रानुया इति । स्वमन्त्रामन्त्रावश्च सर्वकार्यसाधकानामर्तिभयपवर्गेभ्यो रक्षितारो भवति । विद्वान् करोति . .यन्मन्त्र प्रतिपादयेत् प्रतिपादितानि देव । रहिंसका भवन्ति । तस्मादप्यद्भिरवोक्ष्य दद्यादालभ्य वा ।

आपस्तम्ब (आप ध सू, २।४।६।८-६)—

सर्वाण्युदकपूर्वाणि दानानि। यथाश्रुति विहारे[1] ।४॥

गोतम (गौ ध सू १।५।१६-१७)—

स्वस्तिवाच्य भिक्षादान [म[2]प्पूर्वम्। ददातिषु] चैव धर्म्येषु ।५॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

द्रव्यस्य नाम गृह्णीयाद् ददानीति ततो[3] वदेत्।

तोय दद्यात्तथा दाता दाने विधिरय स्मृत ॥६॥ (३।३०१।१०क)

एतेन दानवाक्ये ददानीतिपद निवेश्य[4] दातव्यमिति प्रतिपादितम्।

तथा कृष्णाजिनदाने पुलस्त्य —

सर्वगुणविशिष्टं कृष्णाजिन ददानीति ॥७॥

अथ प्रतिग्रहविधिः।

विष्णुधर्मोत्तरे—(३।३०१।१०ख-३६ख, ३६, ४०ख-४१क, ४३ख-४४क)

प्रतिग्रहीता सावित्री सर्वत्रैव तु कीर्तयेत्।

ततस्तु कीर्तयेत् सार्द्धं द्रव्येण द्रव्यदैवतम्[5] ॥१॥

समापयेत्तत पश्चात् कामस्तुत्या प्रतिग्रहम्।

प्रतिग्रह पठेदुच्चै प्रतिगृह्य द्विजोत्तमात् ॥२॥

मन्द पठेत्तु राजन्यादुपाशु च तथा विश ।

मनसा च तथा शूद्रात्[6] स्वस्तिवाचनक तथा ॥३॥

सोङ्कार ब्राह्मणे कुर्यान्निरोङ्कार महीपतौ।

उपाशु च तथा वैश्ये स्वस्ति शूद्रे प्रकीर्तयेत् ॥४॥

I O देवाश्च पितरश्चैव तपोयज्ञेभ्यो दानानामीयते। . .र.वावेता अपोहरण सविग्रत्। दिवारात्रि-सदमानुक्त शुक्लाह कथा इति। श्रुतिरथ यद्दिवा अह्रियंजनि ये रात्राह्रोभ्या विज्ञान देवान् पितॄन् यजन्तु यज्ञभूतास्ता ना देवौ सर्वत्रानुपयजति। सुमन्त्रामन्तारश्च सर्वकार्यसाधकानामार्ति...मन्त्रा देवतास्तुल्य एव विद्वान् मन्त्रवत् करोति देवताभिरेव तद्ददाति यत्तु प्रतिगृह्णाति यत्तु मन्त्रतः तस्माद्यद्भिरेवोक्ता

1 A and B वीहारे

2 Corrected from Gautama A and B पूर्वमद्ददाति तेषु and I O पूर्व ददाति तेषु

3 I O तथा

4 A and B omit it

5 A and I O ०देवताम्

6 B and I O मनसा तु तथा शूद्रे

अभय सर्वदैवत्य भूमिर्वै विष्णुदेवता ।
कन्या दासस्तथा दासी प्राजापत्या प्रकीर्तिता ॥५॥
[प्राजापत्यो गज प्रोक्तस्तुरगो यमदैवत ।][1]
तथा चैकशफ सर्व कथित यमदैवतम् ॥६॥
महिषश्च तथा याम्य उष्ट्रो वै नैर्ऋतो भवेत् ।
रौद्री धेनुर्विनिर्दिष्टा छाग आग्नेय उच्यते ॥७॥
मेषन्तु वारुण विद्याद् वराहो वैष्णव स्मृत ।
आरण्या॰ पशव सर्वे कथिता वायुदैवता ॥८॥
जलाशयानि सर्वाणि वारिधानी कमण्डलु ।
कुम्भश्च करकञ्चैव वारुणानि विनिर्दिशेत् ॥६॥
समुद्रजानि रत्नानि सामुद्राणि तथैव च ।
आग्नेय कनक प्रोक्त सर्वलौहानि यान्यथ[2] ॥१०॥
प्राजापत्यानि शस्यानि पक्वान्नमपि च द्विजा ।
ज्ञेयानि सर्वगन्धानि गान्धर्वाणि विचक्षणै ॥११॥
बार्हस्पत्य स्मृत वास सौम्यान्यथ रसानि च ।
पक्षिणश्च तथा सर्वे वायव्या परिकीर्तिता ॥१२॥
विद्या ब्राह्मी विनिर्दिष्टा विद्योपकरणानि च ।
सारस्वतानि ज्ञेयानि पुस्तकाद्यानि पण्डितै ॥१३॥
सर्वेषा शिल्पभाण्डाना विश्वकर्मा तु दैवतम् ।
द्रुमाणामथ पुष्पाणा शाकाना हरितै[3] सह ॥१४॥
फलानामपि सर्वेषा तथा ज्ञेयो वनस्पति ।
मत्स्यमांसे विनिर्दिष्टे प्राजापत्ये तथैव च ॥१५॥
छत्र कृष्णाजिन शय्या रथमासनमेव च ।
उपानहौ तथा यान यच्चान्यत् प्राणवर्जितम् ।
औत्तानाङ्गिरसे त्वेतत् प्रतिगृह्णीत मानव ॥१६॥

---

1 V D omits the h p
2 I O and V D. ॰लौहानि चाप्यथ
3 A and B शाकहरितकै, I O शाक हरितकै, V D, शाकहारितकैः

प्रर्जन्यीय तथोषीर शस्त्रवर्मध्वजादिकम्[1] ।
रणोपकरण सर्वं कथित शक्रदैवतम् ॥१७॥
गृह्णन्तु सर्वदैवत्य यदनुक्त द्विजोत्तमा ।
तज्ज्ञेय विष्णुदैवत्य सर्वं वा विष्णुदेवतम् ॥१८॥
भूमे प्रतिग्रह कुर्याद् [भूमि कृत्वा प्रदक्षिणाम्][2] ।
करे गृह्य तथा कन्या दासदास्यौ द्विजोत्तमा ॥१९॥
करन्तु हृदि विन्यस्य धर्म्यो[3] ज्ञेय प्रतिग्रह ।
आरुह्य च गजस्योक्त कर्णे चाश्वस्य कीर्तित ।
तथा चैकशफानान्तु सर्वेषामविशेषत ॥२०॥
प्रतिगृह्णीत गा पुच्छे पुच्छे कृष्णाजिन तथा ।
कर्णेऽजा पशवश्चान्ये ग्राह्या पुच्छे विचक्षणै ॥२१॥
प्रतिग्रहमथोष्ट्रस्य आरुह्यैव तथा चरेत् ।
बीजाना मुष्टिमादाय रत्नान्यादाय सर्वत ॥२२॥
वस्त्र [दशान्त आदद्यात्][4] परिधाय तथा पुन ।
आरुह्योपानहौ यान[5]मारुह्यैव च[6] पादुके ॥२३॥
ईशायान्तु रथ ग्राह्य छत्त्र दण्डेन धारयेत् ।
द्रुमाणामथ सर्वेषा मूले न्यस्तकरो द्विज ॥२४॥
आयुधानि समादाय तथाऽऽभूष्य विभूषणम् ।
वर्मध्वजौ तथा स्पृष्ट्वा प्रविश्य च तथा गृहम् ॥२५॥
अवतीर्य च सर्वाणि जलस्थानानि वै द्विजा ।
द्रव्याण्यन्यान्यथादाय स्पृष्ट्वा वा ब्राह्मण पठेत् ॥२६॥
प्रतिग्रहस्य यो धर्म्यं न जानाति द्विजो विधिम् ।
द्रव्यस्तैन्यसमायुक्तो नरक प्रतिपद्यते ॥२७॥

1 I O पर्यन्यायतथासोन वस्त्रकर्मध्वजा-दिक , V D पर्जन्याय तथासीर०
2 B कृत्वा भूमिप्रदक्षिणाम्
3 I O धर्मौ
4 I O and V D दशान्तादादद्यात्
5 I O. यन्त्र०
6 I O तु

[विधिन्तु धर्म्यं विज्ञाय ब्राह्मणस्तु प्रतिग्रहे][1] ।
आत्मन श्रेयसो योग कुर्याद्दातुस्तथैव च ॥२८॥
[विधि धर्म्यमविज्ञाय यस्तु कुर्यात् प्रतिग्रहम्][2] ।
[स तमस्यप्लवे घोरे दाता सह निमज्जति ॥२९॥
विधि धर्म्यमथ ज्ञात्वा यस्तु कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।][3]
दाता सह तरत्येव नावा[4] दुर्गाण्यसौ द्विज ॥३०॥

हारीत —

प्रतिग्रहमाग्नेयेन प्रतिगृह्णीयात् ।३१॥

आग्नेयतीर्थञ्च[5] हारीतेनोक्तम्—मध्य आग्नेय ।३२॥

मध्य करमध्यम ।

अथ परिभाषा ।

तत्र कर्तृधर्मेषु दक्ष (२।६)—

ऊष काले तु सम्प्राप्ते शौच कृत्वा यथाविधि[6] ।
तत स्नान प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥१॥

नरसिंहपुराणे—

अलाभे [7]दन्तकाष्ठाना प्रतिषिद्धे तथा दिने ।
अपा द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्भविष्यति[8] ॥२॥

विष्णु —

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्मणि ।
पवित्राणा तथा जप्ये दाने च विधिचोदिते ॥३॥

अग्निपुराणे[9]—

स्नानानामथ सर्वेषा वारुणेनैव मानव ।
कर्तुमर्हति कर्माणि विधिवत् सर्वदा द्विज[10] ॥४॥

---

1 A विधिन्तु तत्तद विज्ञाय ब्राह्मणस्तु तथा ग्रहे for the b. p
2 B धर्म्ये विधिमथाज्ञात्वा यस्तु गृह्णात् प्रतिग्रहम् for the b p
3 V D omits the b p
4 I O नौवद्द, V D नैव
5 A आग्नेयञ्च
6 I O and Daks a यथार्थवत्
7 I O दक्ष०
8 I O ०विधीयते
9 I O आग्नेय०
10 I O द्विज

असामर्थ्याच्छरीरस्य कालशक्त्याद्यपेक्षया[1] ।
[मन्त्रस्नानादित पञ्च केचिदिच्छन्ति सूरय][2] ॥५॥
अशक्तौ हि भवेत् स्नानमशिरस्कं हि कर्मिणाम् ।
आर्द्रेण वाससा वापि मार्जनं नित्यकर्मसु[3] ॥६॥

शक्ताशक्तस्त्रीपु ससाधारणाश्च दक्षिणगोश्रृङ्ग[4]प्रक्षालनजलस्नान हरिवंशोक्त व्रतसागरीय-स्त्रीव्रतचर्यायामनुसन्धेयम् ॥

[5]याज्ञवल्क्य —

न कुर्यात् कस्यचित् पीडा कर्मणा मनसा गिरा ।
आचरन्नभिषेकन्तु कर्माण्यन्यानि चाचरन् ॥७॥

मार्कण्डेयपुराणे (१६।३७) —

सूर्योदयं विना नैव[6] [स्नानदानादिका क्रिया][7] ।
अग्नेर्विहरणञ्चैव कृत्वभावश्च लक्ष्यते ॥८॥

दक्ष (२।२३)—

देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ।
पितॄणामपराह्णे तु [कुर्यादेतानि नित्यश][8] ॥९॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायन [9]—

सदोपवीतिना भाव्य[10] सदा बद्धशिखेन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च[11] यत् करोति न तत् कृतम् ॥१०॥

शाम्बपुराणे—

क्रिया य कुरुते मोहा[12]दनाचम्येह नास्तिक ।
भवन्ति हि[13] वृथा तस्य क्रिया सर्वा[14] न सशय ॥११॥

---

1 I. O. कालशक्तिव्यपेक्षया
2 I O मन्त्रस्नानादय पञ्च एते इच्छन्ति सूरय for the b p
3 B and I O_ सर्वकर्मसु
4 A and I O ०स्त्रीपुरुषसाधारणाच्च गोश्रृङ्ग
5 Brahmacārı—Kānda of Krtyakalpataıu (p 64) the following veıse as of Yogı-yājñavalkya
6 I O. दैव०
7 A स्नानदानादिक क्रमात्
8 A कार्याणि च विनिश्चय , I O कार्याणीति विनिश्चय , Daksa कार्याण्येतानि यत्नत
9 I O omıts the entıre lıne
10 A and I O कार्यम्
11 I O ह्युपवीतिश्च
12 A, B and I O लोभा०
13 I O ह
14 I O सर्व्वे

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायन —

यत्र दिङ्नियमो नास्ति जपहोमादिकर्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिश प्रोक्ता ऐन्द्रीसौ[1]म्याऽपराजिता ॥१२॥
आसीन ऊर्द्ध्व प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृश ।
तदासीनेन[2] कर्तव्य न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥१३॥
यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गञ्च नोच्यते[3] ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेय कर्मणां पारगः कर ॥१४॥

वामनपुराणे—

दान प्रतिग्रहो होमो भोजन देवतार्चनम् ।
साङ्गुष्ठेन सदा कार्यमसुरेभ्योऽन्यथा भवेत् ॥१५॥

लघुहारीत —

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ।
अशून्यन्तु कर कुर्यात् सुवर्णरजतै कुशै ॥१६॥

कूर्मपुराणे (२।१८।५०) —

विना दर्भेण यत् कर्म विना सूत्रेण[4] यत्[5] पुनः ।
राक्षस तद् भवेत् सर्वं नामुत्रेह फलप्रदम् ॥१७॥

योगियाज्ञवल्क्य —

परिधानाद्बहि कक्षा निबद्धा ह्यासुरी मता ।
धर्म्ये कर्मणि विद्वद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नत ॥१८॥

बहि कक्षा [असव्रत परिधानवस्त्राञ्चल][6] ।

बोधायन (१।१०।१८)—

[कर्मयुक्तो नामेरध स्पर्शं वर्जयेत्][7] ।१६॥

---

1 A and B ०सौम्य०
2 B and I O तवासीनेन
3 B and I O न तूच्यते
4 A मन्त्रेण
5 I O and K P वा
6 I O असव्रतपरिधानवस्त्राञ्चला
and adds कक्षायुक्तेन नाभेर before बहि कक्षा
7 A नाभेरध कृते सम्यक् न दोषो बद्धवास-सा for the b p and omits the word विष्णुपुराणे just below Baudh नाभेरधस्स्पर्शनं कर्मयुक्तो वर्जयेत

विष्णुपुराणे (३।१२।२०) —

होमदेवार्चनाद्यासु क्रियास्वाचमने तथा ।

नैकवस्त्र प्रवर्तेत [द्विजवाचनके[1] जपे[2]] ॥२०॥

द्विवस्त्रस्याप्येकवस्त्रत्वे शातातप —

सव्यादसात्[3] परिभ्रष्ट कटिदेश[4]धृताम्बरम् ।

एकवस्त्रन्तु त विद्याद दैवे पित्र्ये[5] च वर्जयेत् ॥२१॥

शाख्यायन —

दानमाचमन होम भोजनं देवतार्चनम् ।

प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्याय पितृतर्पणम् ॥२२॥

आसनारूढपादश्च जान्वोर्वा जङ्घयोस्तथा[6] ।

कृतावसक्थिको[7] यश्च प्रौढपाद स उच्यते ॥२३॥

बौधायन (२।१५।५)—

काषायवासा कुरुते जपहोमप्रतिग्रहम्[8] ।

न तद्देवगम भवति हव्यकव्येष्वथो[9] हवि ॥२४॥

[10]व्यास —

आर्द्रवासास्तु य [11] कुर्याज्जप होम प्रतिग्रहम् ।

सर्वं तद्राक्षस विद्याद् बहिर्जानु च यत् कृतम् ॥२५॥

एतच्च काषायवाससार्द्रवाससा च जपादिप्रतिषेधनमश्रुतविशेषे। यत्र तु[12] कर्मविशेषे काषायवाससैवार्द्रवाससैवानुष्ठान श्रूयते, तत्र तथैवानुष्ठान कर्तव्यम् ।

वशिष्ठ —

जपहोमोपवासेषु धौतवस्त्रधरो भवेत् ।

अलङ्कृत शुचिर्मौनी श्राद्धादौ विजितेन्द्रिय ॥२६॥

श्राद्धादावि[13]त्यादिशब्देन दानव्रतादिग्रहणम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु च ।

---

1 Visnup द्विजपादावनेजने and I O ॰वाचनिके॰

2 A तथा

3 I O ॰श्रात

4 I O ॰देशे

5 I O पैत्रे

6 I O ॰रपि

7 I O कृतावसार्थको

8 I O ॰ग्रहान

9 I O ॰मुखो

10 A and B omit it

11 I O ॰स्तप

12 A and B omit it

13 Corrected from K R A, B and I O ॰दिरि॰

एतेष्वेवावसक्तस्तु यद्यागच्छेद् द्विजोत्तम ।

अभिभाष्य ततो[1] विप्र योगक्षेमन्तु कीर्तयेत् ॥२७॥

बौधायन (२।१८।१६)—

अत्र मौनयुक्तस्तैविद्यवृद्धैराचार्यैर्मुनिभिरन्यैर्वा सुमतिभिर्बहुश्रुतैर्दन्तैर्दन्तान् सन्धार्यान्तर्मुखमेव[2] यावदर्थं सम्भाषेत[3] । न मन्त्रलोपो भवतीति विज्ञायते ।२८॥

मन्त्रो नियम ।

योगियाज्ञवल्क्य[4]—

स्त्रीशूद्रपतितांश्चैव रासभञ्च रजस्वलाम् ।

जपकाले न भाषेत व्रतहोमादिकेषु[5] च ॥२९॥

अत्र स्त्रीशूद्रपदमसच्छूद्रासत्स्त्रीपर स्त्रीशूद्रयोरपि व्रताद्युपदेशात् पतितसमभिव्याहाराच्च[6] ।

तूष्णीमासीत तु जप श्वाण्डाल[7]पतितादिकान् ।

दृष्ट्वा तान् वायुपस्पृश्याभाष्य स्नात्वा पुनर्जपेत् ॥३०॥

छागलेय —

पूर्वं व्रत गृहीत्वा वै नाचरेत् काममोहित ।

जीवन् भवति चाण्डालो[8] मृत श्वा चैव जायते ॥३१॥

योगियाज्ञवल्क्य[9]—

विधिदृष्टन्तु यत् कर्म करोत्यविधिना तु य ।

फल न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमात्र हि तस्य तत् ॥३२॥

श्रद्धाविधिसमायुक्त कर्म यत् क्रियते नृभिः ।

सुविशुद्धेन[10] भावेन तदानन्त्याय कल्पते[11] ॥३३॥

विधिहीन भवेद्दुष्ट कृतमश्रद्धया च यत् ।

तद्ध[12]रन्त्यसुरास्तस्य मूढस्य दुष्कृतात्मन[13] ॥३४॥

---

1 A and I O अभिवाद्य तथा
2 I O and Baudh ०एव
3 I O सम्भाषेत, Baudh सम्भाषीत
4 I O योग०
5 I O- व्रतहोमादितादिकेषु
6 A and B पतितस्याभिव्याहाराच्च, I O omits it
7 I O. जपन् चण्डाल०
8 I O. चण्डालो
9 I O. योग०
10 I O_ सुविद्धेन
11 I O कल्प्यते
12 I. O तद्वदन्त्य०
13 A न कृतात्मन, I O लक्षतात्मन

अथ प्रमादकर्तृधर्मा [1] ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायन —

पित्र्यमन्त्रानुहरणे आत्मालम्भे ह्यवेक्षणे[2] ।
अधोवायुविसर्गे च[3] प्रहासेऽनृतभाषणे ॥१॥

अनुहरणे पाठे[4] । आत्मालम्भे आत्महनने आत्मप्रशसायाञ्च[5] ।

मार्जारमूषिकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।
निमित्तेष्वेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नप स्पृशेत्[6] ॥२॥

तथा—

प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद् यदि मोहात् कथञ्चन ।
यतस्तदन्यथा भूत[7] तत एव समापयेत् ॥३॥

प्रवृत्तमनुष्ठीयमान प्रधानाङ्गभूत कर्म ।

समाप्ते यदि जानीयान्ममैतदन्यथा[8] कृतम् ।
तावदेव[9] पुन कुर्यान्नावृत्ति सर्वकर्मण ॥४॥
प्रधानस्याक्रियायान्तु साङ्ग तत् क्रियते पुन ।
तदङ्गस्याक्रियायान्तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥५॥

तदङ्गस्य अङ्गाङ्गस्योपवीतित्वादे ।

अत्र च प्रायश्चित्तविशेषाश्रुतेर्विष्णुस्मरणमेव कार्यम् । एवञ्च [10]कर्तृधर्मादिषु अज्ञान-मोहाभ्यामङ्गाननुष्ठाने अनुक्तप्रायश्चित्ते विष्णुस्मरणमेव कार्यम् ।

तथा च [11]याज्ञवल्क्य —

यदि वाग्यमलोप स्याज्जपादिषु कथञ्चन ।
व्याहरेद्वैष्णव मन्त्र स्मरेद्वा विष्णुमव्ययम् ॥६॥

---

1 I O प्रमादकार्त्तधर्मा
2 I O ह्यभिचणे
3 A and I O अधोवायुसमुत्सर्गे
4 I O पापे
5 A and B आत्मप्रशसायाम्
6 Corrected from K R and Raghunandana's Srāddha-tattva, (p 210) A, B and I O कुर्वन्नुपस्य शेत्
7 B जातम्
8 I O. मयैतदयथा॰
9 I O तावतदेव
10 I O कार्त्तधर्मत्वादिषु ज्ञान ज्ञाज्ञानु-ष्ठाने अत्र प्रायश्चित्तो॰
11 Brahmacārıkānda of Krtya-kalpataru (pp 63-64) the following two verses as of Yogıyājñavalkya

अज्ञानाद् [यदि वा][1] मोहात् प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ।
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुति ॥७॥

विष्णुधर्मे—

पाषण्डिनो विकर्मस्थान् नालपेच्चैव नास्तिकान् ।

पाषण्डिनो वेदविपरीतधर्मोपदेष्टार । विकर्मस्था दम्भेन वैदिककर्मानुष्ठातार । नास्तिका धर्मासत्त्ववक्तार ।

सम्भाष्यैतान् शुचिपद चिन्तयेदच्युत बुध ।
इदञ्चोदाहरेत् सम्यक् कृत्वा तत्प्रवण मन[2] ॥८॥
शरीरमन्त करण तथायो वाचश्च विष्णुर्भगवानशेषम् ।
शम नयत्वस्तु[3] ममेह शर्म पापादनन्ते हृदि सन्निविष्टे ॥९॥
अन्त शुद्धि बहि शुद्धि शुद्धान्तर्मानसो[4]ऽच्युत ।
करोतु विमले तस्मिन् शुद्ध एवास्मि सर्वदा ॥१०॥
बाह्योपघातमनघो बुद्धेश्च[5] भगवानज ।
शुद्धि नयत्वनन्तात्मा विष्णुश्चेतसि सस्थित ॥११॥
एतत् सम्भाष्य जप्तव्य पाषण्ड्या[6]दीनुपोषितै ॥१२॥

उपोषितैर्नियमस्थै ।

विष्णुधर्मोत्तरे—

उपविष्टो जपन् स्नात क्षुतप्रस्खलितादिषु[7] ।
पूजाया नाम कृष्णस्य सप्त वारान् प्रकीर्तयेत् ॥१३॥

आदिपदेन कासजृम्भादिग्रहणम् ।

अथाशक्तकर्तृ[8]धर्माः ।

तत्र ब्रह्मपुराणे—

व्रतस्थ[9] प्राणरक्षार्थं कदाचिदुदक पिबेत् ।
फलमूलेऽथवा क्षीर यज्ञशिष्टञ्च वा हवि ॥१॥

---

1 A and I O अथवा
2 I O तत
3 I O नयतस्तु
4 Corrected from K R A and B शुद्धान्तर्मानसे, I O शुद्धोऽन्तर्मानसो
5 A and B बुद्धेरत स°
6 I O पाषण्ड०
7 I O च्युतप्रस्खलितादिषु.
8 I O, °कर्तृक०
9 A and B व्रतस्था

व्रतमध्ये च रोगार्तो वैद्यप्रोक्तमथौषधम् ।
करोति च गुरोर्वाक्यं [1]व्रतस्थस्तत्त्वणादपि ॥२॥
ब्राह्मणस्याभिलषित साधयेदविचारयन् ।
एतान्यष्टौ व्रतस्थाना न व्रतघ्नानि कुलचित् ॥३॥

देवल —

[सर्वभूतभय व्याधि][2] प्रमादो गुरुशासनम् ।
अव्रतघ्नानि पठ्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रत· ॥४॥

अथोपवासग्रहण-परिभाषा ।

तत्र भविष्ये (१।६४।४=१।१०३।२०) —

उपावृत्तस्य दोषेभ्यो[3] यस्तु वासो गुणै सह ।
उपवास स विज्ञेय सर्वभोगविवर्जित· ॥१॥

वासो गुणै सहेति[4] त्तमादिभि सह वासो नियमेनावस्थानम् ।

तथा—

या तिथि नियम कर्तुं भक्त्या समनुगच्छति ।
तस्या तिथौ विधान यत् तन्निबोध जनाधिप ॥२॥
यदा तु प्रतिपद्यन्ते गृह्णीयान्नियम नृप[5] ।
चतुर्दश्या कृताहार सङ्कल्प परिकल्पयेत् ॥३॥

एतेन निदर्शनेन सोपवासदानेषु उपवासपूर्वदिने प्रथमभोजनानन्तर सङ्कल्पपरि[6]ग्रहण प्रतिपादितम् ।

अमावस्या न भुञ्जीत त्रिकाल स्नानमाचरेत् ।
पवित्राणि जपेन्नित्य सावित्री शिरसा सह ॥४॥

अमावस्यामिति दानपूर्वतिथि[7]निदर्शनार्थं 'यदा त्वि'त्यादिना निदर्शनस्यैवोपक्रान्तत्वात् । सावित्रीजपश्च त्रैवर्णिकस्य, स्त्रीशूद्रयोस्तु पौराणिकस्तुतिपाठ , तदशक्तौ नारायणस्मरणम् ।

देवल —

---

1 I O व्रतस्थस्तत०
2 I. O सर्वव्याधिभय भूत
3 Bh P पापेभ्यो
4 I. O. adds गुणैः here
5 I O नृप.
6 I O ०प्रति०
7 I O omits ०तिथि०

अभुक्त्वा प्रातराहारं स्नात्वाऽऽचम्य समाहितः ।
सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥५॥

देवताभ्य इति सूर्यस्य स्वपदोपात्तत्वात् तद्व्यतिरिक्तदेवलोक-सकल[1]कर्म-साक्षिसोमादि-देवताभ्यः ।

तथा च—

सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च वै[2] ।
दैवतानि हि जानन्ति वृत्तं जन्तोः शुभाशुभम् ॥६॥ इति ।

मत्स्यपुराणे (११५।१४) —

[तस्मात् कृतोपवासेन][3] स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।
वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत् परं स्मृतम्[4] ॥७॥

वृद्धशातातपः —

गन्धालङ्कारवस्त्राणि पुष्पमाल्यानुलेपनम् ।
उपवासेन दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनम् ॥८॥

गन्धः सुगन्धिस्नानीयद्रव्यम् । अलङ्कारवस्त्राणि प्रसिद्धानि । अनुलेपनं सुगन्धायु[5]द्वर्तनम् । उपवासेन दुष्यन्तीति उपवासेन हेतुना दोषतां यान्तीत्यर्थः । व्रतसागरीय-मुखबन्धधृत-स्त्रीव्रतचर्यायामञ्जनदन्तधावनादिनिषेधात् ।

देवलः —

उपवासो विनश्येत दिवास्वप्नात्तमैथुनैः ।
अत्यये[6] जलपानेन नोपवासः प्रणश्यति ॥६॥

जलपानेनेत्युपलक्षणम्, अशक्तकर्तृधर्मस्य[7] फलादीनाम[प्यत्र ग्रहणं][8] बोद्धव्यम् ।

अथ नक्तपरिभाषा ।

भविष्ये—

उपवासात् परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात् परमयाचितम् ।
अयाचितात् परं नक्तं तस्मान्नक्तेन वर्तयेत् ॥१॥

---

1 I O ०फल०
2 I O च
3 M P उपोषितैर्नरैस्तस्मात्
4 M P नृप
5 I O omits ०द्यु०
6 I O अत्यन्त०
7 I O. ०धर्मेषात्
8 I O प्येतद्

तथा—

नक्षत्रदर्शनान्नक्तं केचिदिच्छन्ति मानवाः ।
मुहूर्तोनं दिनं केचित् प्रवदन्ति मनीषिणः ।
नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहं मन्ये गणाधिप ॥२॥

तथा—

हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ।
अग्निकार्यमधः शय्यां नक्तभोजी षडाचरेत् ॥३॥

अथ होमपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

[आज्यं गव्यमनादेशे][1] [जुहोतिषु विधीयते][2] ।
मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥१॥
[पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका
रसादिना च स्रुवमात्रपूरिका][3] ।
दैवेन तीर्थेन च हूयते हविः
स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥२॥

आदित्यपुराणे[4]—

क्षुत्तृट्क्रोधत्वरायुक्तो हीनमन्त्रैर्जुहोति यः ।
अप्रवृद्धे सधूमे वा सोऽन्धः स्यादन्यजन्मनि ॥३॥

[क्षुत्तृट्क्रोधत्वरायुक्त इति बुभुक्षापिपासाक्रोधनिमित्तकत्वरायुक्तः ।[5]] एतच्च दृष्टप्रयोजन—निमित्तकत्वरोपलक्षकं[6] तेन लोभादिनापि त्वरा न कर्तव्या । जुहोतीत्युपलक्षणं तेन[7] पूजादिष्वपि अदृष्टप्रयोजनेन त्वरा न कार्येति बोद्धव्यम् ।

स्वल्पे रुक्षे[8] सस्फुलिङ्गे वामावर्ते भयानके ।
आर्द्रकाष्ठैः सुसम्पूर्णे फुत्कारवति पावके ॥४॥
कृष्णार्चिषि सु[9]दुर्गन्धे तथा लिहति मेदिनीम् ।
आहुतीर्जुहुयाद् यस्तु तस्य नाशो भवेद् ध्रुवम् ॥५॥

---

1 B and I O आज्यद्रव्यमनादेशे
2 I O. जुहोति प्रनिधीयते
3 I. O पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका रसादिना चैतत् स्रुवपूर्वमात्रिका
4 A आदिपुराणे
5 A and B omit the b p
6 I O. ०निमित्तं कार्यं रूपलक्षण
7 A and B omit it
8 A and B स्वल्पकक्षे
9 I O सु०

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—

योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानव ।
मन्दाग्निरामयावी[1] च दरिद्रश्चोपजायते ॥६॥
तस्मात् समिद्धे होतव्य नासमिद्धे कदाचन ।
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकी तथा ॥ ७॥
जुहुषश्च हुते[2] चैव पाणि सूर्प-स्फ्य-दारुभि ।
न कुर्यादग्निधमन [न कुर्याद्][3]व्यजनादिना ॥८॥

तथा—

नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित स्थूलतया क्वचित् ।
न विमुक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥९॥
प्रादेशान्नाधिका नोना न सशाखा[4] विशाखिका ।

विशाखिका [5]शुचिशाखाविनिर्गतशाखाप्रभवा ।

न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च विजानता ॥१०॥

मरीचि —

प्रागग्रा समिधो देयास्ताश्च काम्येष्व[6]पाटिता ।
शान्त्यर्थेषु सशल्कार्द्रा[7] विपरीता जिघासत ॥११॥
विशीर्णा विदला ह्रस्वा वक्रा सशुषिरा [8] कृशा ।
दीर्घा स्थूला घुणैर्जुष्टा कर्मसिद्धिविनाशिका ॥१२॥

आदिपुराणे[9]—

पलाशाश्वत्थन्यग्रोध-प्लक्षवैकङ्कतोद्भवा ।
अश्वत्थौडुम्बरौ[10] विल्वश्चन्दन सरलस्तथा ।

अश्वत्थन्यग्रोध अश्वत्थसंयुक्तो वट , अश्वत्थस्य[11] पुनरुपादानात् ।

शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति यज्ञिया [12] ॥१३॥

---

1 I O ॰पाठी
2 I O हुते
3 B and I O कुर्याच्च
But Raghunandana (Saṁskāratatva, p 872) न कुर्याद
4 K R and Sm T तथा स्याद
5 K R and Sm T विविधशाखायुक्ता
6 I, O and K, R ॰षु
7 I O सद्याम् कार्या
8 I O सशुषिरा
9 B आदित्यपुराणे, K, R ब्रह्म॰
10 I O and K R ॰डुम्बरी
11 I O adds च here
12 I O याज्ञिका॰

हारीत —

नाशुचिक्लिन्नपूति[1]भिर्दारुभिरग्निमिन्धेत ॥१४॥

आपस्तम्ब (आप ध सू १।५।१५।१२)—

नाप्रोक्षितमिन्धनमग्नावादध्यात् ॥१५॥

विष्णुधर्मोत्तरे (३।२८७।८-११) —

दूर्वाहोम पर प्रोक्तस्तेन स्वर्गे महीयते ।

तस्माद्दशगुण पुण्यमिध्मभि प्राप्नुयात् कृते ॥१६॥

तस्माद्दशगुण शस्यैर्व्रीहिभिर्द्विगुण ततः ।

तावदेव तथा पुण्य होमे सिद्धार्थकैः स्मृतम् ॥१७॥

यवैश्चतुर्गुण तस्मात् तिलैर्दशगुण स्मृतम् ।

तावदेव फलैर्ज्ञेय विल्वैर्दशगुण तत ॥१८॥

पद्मैश्च[2] तावदेवोक्त दध्ना क्षीरेण च द्विजा ।

परमान्नेन धर्मज्ञा घृतेनाष्टगुण तत ॥६६॥

एव छन्दोगपरिशिष्टकृताऽत्यन्तप्रचुरफलत्वात् अनादिष्टहविर्विशेषे होमे गव्यमाज्य[3]मुपन्यस्तम् । तस्मात् अनादिष्टद्रव्यविशेषेषु होमेषु[4] दूर्वादीनामन्यतमस्य हविष्ट्व[5] बोद्धव्यम् ।

मन्त्रेणोङ्कारपूतेन स्वाहान्तेन विचक्षणः ।

स्वाहावसाने जुहुयाद्धयायन् वै[6] मन्त्रदेवताम् ॥२०॥ (३।२८७।१२)

अथ जपपरिभाषा ।

नरसिंहपुराणे—

त्रिविधो जपयज्ञ स्यात् तस्य भेदान् निबोधत[7] ।

वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधा मत ।

त्रयाणा जपयज्ञाना श्रेयान् स्यादुत्तरोत्तर ॥१॥

यदुच्चनीचस्वरितै स्पष्टशब्दवदक्षरै ।

मन्त्रमुच्चारयेद्व्यक्त' जपयज्ञ स वाचिक ॥२॥

---

1 I O ०पूती०
2 I O, पद्मैश्च
3 I O ग्रसमाद्य०
4 I O ०विशेषी दानेषु
5 I O हविस्तु
6 I O, ध्यायेत रे
7 I O निबोधते

शनैरुच्चारयेन्मन्त्रमीषदोष्ठौ प्रचालयेत् ।
किञ्चिच्छब्दं स्वयं[1] विद्यात् स उपांशुरिति स्मृतः ॥३॥
धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णाद्वर्णं पदात् पदम् ।
शब्दार्थचिन्तनाभ्यासः स उक्तो मानसो जपः ॥४॥

योगियाज्ञवल्क्यः —

उपांशुजपयुक्तस्य [शस्या[2]च्छतगुणो भवेत् ।
साहस्रो मानसः[3] प्रोक्तो यस्माद्ध्यान[4]समो हि सः ॥५॥

शस्यात् वाचिकात्, उच्चैः पठनीयादित्यर्थः ।][5]

[न च क्रमन्न च हसन्न पार्श्वमवलोकयन्[6] ।]
[नापाश्रितो न जल्पंश्च][7] न प्रावृतशिरास्तथा ॥६॥
न पदा पादमाक्रम्य न चैव हि[8] तथा करौ ।
न चासमाहितमना न च संश्रावयन् जपेत् ॥७॥
प्राक्[9]लेषु कुशेष्वेवमासीनश्चासने शुभे ।

प्राक्[10]लेषु आसनोर्द्धप्रागग्रारोपितेषु ।

नात्युच्छ्रिते नातिनीचे दर्भपाणिः सुसंयतः ॥८॥
स्फाटिकेन्द्राक्षरुद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः ।
अक्षमाला तु कर्तव्या उत्तमा [11]ह्युत्तरोत्तरा ॥९॥
कोट्य[12]धिका भवेद् वृद्धिरक्षमाला विशेषतः ।
जपस्य क्रियमाणस्य तस्माच्छ्रेष्ठं परं परं ॥१०॥
[अभावे त्वक्षमालाया कुशग्रन्थ्याऽथ पाणिना ।
जप एव हि कर्तव्य एकाग्रमनसैव हि ॥११॥][13]

---

1 I O त्स्वय
2 I O ०जपत्तस्य सस्या०
3 I O ०सु
4 I O यस्माध्यान०
5 A यस्माच्छ्वगुणो भवेत । यस्माज्ज्ञानसमो हि स० । यस्मादुच्चैः पाठाद्वाचिकादित्य for the b p
6 Supplied from K R and A T A, B and I O omit the b p
7 I O नापश्रितो न जल्पंश्च
8 I O चैवेह
9 I, O ०क्कु०
10 I O ०क्कु०
11 I O ०ह्रा०
12 I O ०थ्या०
13 Supplied from K R A, B and I O omit the b p

कोव्य[1]धिका भवेद्वृद्धिरिति [स्फटिकमालाया[2] इन्द्राक्षमालया] [3]जपे कोटिगुणमतिरिक्त फलम्, एवमुत्तरोत्तराया पूर्वपूर्वापेक्षया [कोटिगुण' फलाधिक्यम्][4] ।

कूर्मपुराणे (२।१८।७६-८०)—

जपकाले न भाषेत [न चान्यत्][5] प्रेक्षयेद्बुध [6] ।
न कम्पयेच्छिरोग्रीव'[7] दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥१२॥
गुह्यका राक्षसा सिद्धा हरन्ति प्रसभ भयात्[8] ।
[एकान्ते सुशुभे][9] देशे तस्माज्जप्य समाचरेत् ॥१३॥

अङ्गिरा —

विना दर्भैश्च[10]यत् स्नान यच्च दान विनोदकम् ।
असख्यातश्च [यज्जप्य तत् सर्व][11] निष्फल भवेत् ॥१४॥

असख्यातम् [अज्ञातसख्यक जप्य[12], तथाच यज्जपितव्य[13] तद् विज्ञातसख्यमेव कर्तव्यम्[14]] । [अनेनैवा[15]नत्युच्छ्रितानतिनीच[16] प्रागग्रकुशास्तीर्णशोभनासनोपविष्टेन दर्भपाणिना सयतचित्तेन उत्तरो[17]त्तरात्यन्तप्रशस्तस्फटिकेन्द्राक्षरुद्राक्ष[18]पुत्रजीवसमुद्भवाक्षमालावता किमप्यनवलोकयता शिरोग्रीवमकम्पयता संवृतनयनेन शुभे विविक्ते देशे जप्य[19] सख्याज्ञानपूर्वकमेव कर्तव्यमित्युक्तम् [[20]

अथ द्रव्यगण-परिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायन —

हरिता यज्ञिया दर्भा पीतका पाकयज्ञियाः ।
समूला पितृदैवत्या कल्माषा वैश्वदेविका ॥१॥

---

1 I O ०व्या०
2 I O omits या
3 A स्फाटिकमणिना for the b p.
4 A कोटिकोटिगुणोफलोत्कर्ष.
5 A and K R नान्यानि and K P व्यङ्गा न
6 K P प्रचयेद०
7 I O and K P ०ग्रीवा
8 K P यत
9 I O एकान्तेषु शुभे and K P एकान्तेषु शुचौ
10 I O and K R ०स्तु
11 A and K R यज्जप्त सर्वं तत
12 I O जप
13 I O यावज्जपितव्य
14 A ०अज्ञातसख्य तथा च यज्जपितव्य तत् विज्ञातसख्य माव कर्तव्यम् for the b p
15 I O अनेन०
16 B अनेनत्युच्छ्रितातिनीच०
17 I O omits ०त्तरो
18 I O omits रुद्राक्ष
19 I O जप०
20 A omits the entire prose extract, bracketed above

अथौषधिगणः।

विष्णुपुराणे—

व्रीहय सयवा माषा गोधूमा सर्षपास्तिला [1]।
प्रियङ्गुसप्तमा ह्येते अष्टमास्तु कुलत्थका [2] ॥१॥
श्यामाका अथ[3] नीवारा जर्तिला सगवेधुका [4]।
तथा वेणुयवा प्रोक्तास्तथा मर्कटका मुने ॥२॥

जर्तिला स्वयजातास्तिला। वेणुयवा वेणुबीजानि।

ग्रामारण्या स्मृता एता[5] ओषध्यस्तु चतुर्दश ॥३॥

अथाष्टादशधान्यानि।

वायुपुराणे—

व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा अणवस्तिला।
प्रियङ्गवो ह्युदाराश्च कोरदूषा सचीनका [6] ॥१॥
माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावा सकुलत्थका [7]।
आढक्यश्चणकाश्चैव गणा सप्तदश स्मृता ॥२॥

व्रीहि षष्टिका, प्रियङ्गु फलिनी[8], उदारो देवधान्यम्, कोरदूष कोद्रव, सचीनक[9] कलाय, निष्पाव श्वेतशिम्बी, आढकी मोटरी। एत[10] एव मुख्यधान्येन समम् अष्टादश धान्यानि भवन्ति।

अथ सर्वौषधिगण।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायन —

व्रीहय शालयो मुद्गा गोधूमा. सर्षपास्तिला।
यवाश्चोषधय सप्त विपदो घ्नन्ति धारिता ॥१॥

1 A and K R अणवस्तिला
2 I O कुलत्थिका
3 A and I O ०स्तूथ
4 I O सागवेधुका॰
5 A and I O श्चेता
6 I O सतीलका
7 I O सकुलत्थिका॰
8 I O कामनी
9 I O सतीलक
10 I O भत

अथ सर्वगन्धः ।

गन्धशास्त्रे—

कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारः कुङ्कुमस्य च ।
षोडश चन्दनस्यैव[1] कर्पूरस्य चतुष्टयम् ।
सर्वगन्धमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्लभम् ॥१॥

अथ सर्वरत्नगणो रत्नाचलोक्तः ।

स च मुक्ता-हीरक-गोमेदेन्द्रनील पुष्पराग-वैदूर्य-विद्रुम-मरकत-पद्मरागाख्यः ।

अथ सर्वरसगणः ।

रसा लवणादयः, 'षड्रसाश्च लवणादयः' इति विश्वचक्रमहादाने श्रवणात् । ते च लवण मधुर-तिक्त कटु-कषायाम्ल[2]रूपाः ।

अथ सर्वधातुगणः ।

मत्स्यपुराणे—

तालकं सशिला-वज्र-मञ्जनं श्याममेव च ।
काञ्ची कासीस-माक्षीक गैरिक[3]श्चादितः क्रमात् ॥१॥

तालकं हरिताल[4], शिला मनःशिला, वज्रभ्रकं वज्राभ्रकं[5] तच्चायुर्वेदप्रसिद्धम्[6] ।

तथा चायुर्वेदे—

वज्रं भेकवपुः[7] कृष्णमभ्रकं त्रिविधं मतम् ॥२॥

तत्र वज्राभ्रकस्य[8] लक्षणम्—

अप्रस्तरं कठोराङ्गं[9] गुरु कज्जलसन्निभम् ।
यन्न शब्दायते वह्नौ नवोच्छून[10] भवेदपि ।
सदाकरसमुद्भूतं वज्रेति[11] प्रथितं घनम् ॥३॥ इति ।

श्याममञ्जनं कृष्णरसाञ्जनं, काञ्ची सौराष्ट्रमृत्तिका, कासीसं स्वनामप्रसिद्धं, माक्षीकं[12] स्वर्णमाक्षिकम् ।

---

1 I O ०स्यैकं
2 I, O ०कषाया० स्व०
3 I O गौरिक०
4 A हरितालकं
5 A वज्राभ्रकं, B वज्राभ्र, I O. omits वज्र, just above
6 I O. omits this
7 A वज्रभेदकर, I O. ०भेदकवपुः
8 A वज्राभ्रकस्य
9 A अप्रस्तरकर्कशाङ्ग
10 I O नैवोच्छून
11 I O वज्रेति
12 I O माक्षिकं सुवर्ण०

अथ मुख्यद्रव्यालाभे तत्प्रतिनिधिपरिभाषा ।

तत्र छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायन —

यथोक्तवस्त्व[1]सम्पत्तौ ग्राह्य तदनुकारि यत् ।
यवानामिव गोधूमा व्रीहीणामिव शालय ॥१॥

पैठीनसि —

काण्ड[2]मूलपर्णपुष्पफलप्ररोहरसगन्धादीना सादृश्येन प्रतिनिधि कुर्यात् । सर्वालाभे यवः प्रतिनिधिर्भवति ॥२॥

मैत्रायणीयपरिशिष्टम्—

आज्यार्थे तैल प्रतिनिधि । तदलाभे दधि पयो वा । तदलाभे तण्डुलपिष्टानि यवपिष्टानि वा अद्भि संमृज्यार्थान् कुर्वन्ति । तथा दक्षिणा । अलाभे मूलाना भक्ष्याणां[3] ददाति । न त्वेव यजेत ॥३॥

[4]न त्वेव यजेतेति अदक्षिण न[5] यजेतेत्यर्थ ।

एतच्च ताण्डिब्राह्मणेऽप्युक्तम् । तथा च ताण्डिब्राह्मणम्—

श्लेष्म वा एतद् यज्ञस्य यद्दक्षिणा । न वा अश्लेष्मा रथो वहति । अथ[6] यथा श्लेष्मवता य काम कामयते, तमप्य[7]श्नुते , एवमेतेन दक्षिणावता य काम कामयते, [8]तमप्यश्नुते । शुभा वा एषा यज्ञस्य दक्षिणा[9] । यद्दक्षिणावता यजते, शुभमेवास्मिन् दधाति ।

श्लेष्म रथकील[10] ।

तद्वस्तुविशेषालाभे तत्सदृश वस्तूपादेयम् । सर्वालाभे यव उपादेय । घृतालाभे तैलम् । तैलालाभे दधि । दध्यलाभे क्षारम् । क्षीरालाभे तण्डुलपिष्टानि यवपिष्टानि वा

---

1 I O ०स्तु०
2 I O omits काण्ड
3 I O adds दक्षिणा here
4 I O adds नत्वेव यजेत again here
5 I O omits न
6 I O omits अथ
7 I O तदश्नु०
8 I O तमश्न शुभि शुभोवा
9 I O omits दक्षिणा
10 I O रथकील

जलक्लिन्नानि । दक्षिणार्थश्रुतद्रव्यविशेषाणामलाभे[1] मूलानि पिष्टकानि[2] वा दक्षिणार्थमुपादेयानि[3] ॥४॥

अथ मानपरिभाषा ।

तत्र[4] छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायन —

मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्तरि ।
मानकृद् यजमान स्याद् विदुषामेव[5] निश्चय ॥१॥

तथा—

अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते ।
तत्र तत्र बृहत्पर्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा ॥२॥

भविष्ये—

स्नाने[6] पलशत ज्ञेयमभ्यङ्गे[7] पञ्चविंशति ।
पलाना द्वे सहस्रे[8] तु महास्नाने[9] प्रकीर्तितम् ॥३॥

मनु (८।१३४ख-१३५क) —

पञ्चकृष्णलको माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ।
पल सुवर्णाश्चत्वार ॥४॥ इति ।

गोपथब्राह्मणे—

माषक पञ्चकृष्णलम् ।
माषकाणि चतु षष्टि पलमेक विधीयते ॥५॥
द्वात्रिंशत्पलिक प्रस्थमुक्त स्वयमथर्वणा ।
आढकस्तु चतुष्प्रस्थैश्चतुर्भिर्द्रोणमाढकै ॥६॥
द्रोणप्रमाण विज्ञेय ब्रह्मणा निर्मित पुरा ।
द्वादशाभ्यधिकैर्नित्य पलाना पञ्चभि शतैः ॥७॥

---

1 I O, दक्षिणा च and omits अलाभे
2 I O पिष्टकादीनि
3 B omits the entire extract beginning from तदस्तु० I O adds मलदक्षिण यागादि कर्म कर्त्तव्य
4 I O तत्र०
5 I O ०मेव
6 I O स्नान
7 I O ०भ्यङ्ग
8 I O सहस्रन्तु
9 I O ०स्नान

कुम्भपरिमाणमपि तत्रोक्तम्[1]—

घृतद्रोणेन परिमितं[2] कुम्भम् ॥८॥ इति ।

भारपरिमाणञ्चा[3]भिधानकोषादौ प्रसिद्धम् । तथा च—

तुला पलशतं ज्ञेयं भारं स्याद् विंशतिस्तुला ॥९॥

—एतेन ब्राह्मणप्रशंसा दानप्रशंसा[4] पात्रप्रशंसा-पात्रापवाद-दानस्वरूप कर्तृ-[5]श्रद्धा-दान-काल दानदेश-देय-दानाप[6]वादासद्दान-दानविधि प्रतिग्रहविधि परिभाषा उक्ता इति[7] ।

1 I O तत्रैवोक्तं
2 I O पूरितं
3 I O भावपरिमाणाख्या०
4 I O omits दानप्रशंसा and reads प्रभविष्णुना instead
5 A and B add another कर्तृ here
6 I O omits ०दानाप०
7 B omits this prose extract

अथ विष्णुदैवतमहा[1]दानावर्तः ।

अथ महादानप्रशंसा[2] ।

मत्स्यपुराणे (२७४ अध्याय प्रथमश्लोकद्वयव्यतीत) सूत उवाच—

अथात सम्प्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्तनम् ।
[3]दानधर्मेषु यत् प्रोक्त [4]विष्णुना प्रभविष्णुना ॥१॥
सर्वपापक्षयकर नृणा दु:स्वप्ननाशनम् ।
यत्तु षोडशधा[5] प्रोक्त वासुदेवेन भूतले ॥२॥
पुण्य पवित्रमायुष्य सर्वपापहर परम् ।
पूजित देवताभिश्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभि ॥३॥
आद्यन्तु सर्वदानाना तुलापुरुषसज्ञितम् ।
हिरण्यगर्भदानञ्च ब्रह्माण्ड तदनन्तरम् ॥४॥
कल्पपादपदानञ्च गोसहस्रञ्च पञ्चमम् ।
हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च ॥५॥
[6]हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा ।
पञ्चलाङ्गलक तद्वद्धरादानन्तथैव च ॥६॥
द्वादश विश्वचक्रञ्च तत कल्पलतात्मकम् ।
सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैव च ।
महाभूतघटस्तद्वत् षोडश परिकीर्तितः ॥७॥
सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शम्बरसूदन ।
वासुदेवश्च भगवानम्बरीषश्च पार्थिव ॥८॥
कार्तवीर्याऽर्जुनो नाम प्रह्लाद· पृथुरेव च ।
चक्रुरन्ये महीपाला केचिच्च भरतादय ॥९॥

---

1 I O adds another दान here
2 A and B तुलापुरुषदानम्
3 M P दानधर्मेऽपि, I O- धान०
4 I O and M P यन्नोक्त
5 I O यत्तत् षोडश वा
6 A and B omit this verse

अथ दानानुष्ठानम्[1]।

यस्माद् विघ्नसहस्रेण महादानानि सर्वदा।
स्मरन्ति[2] देवतादेशादेकैकमपि भूतले ॥१०॥
एषामन्यतमं[3] कुर्याद् वासुदेवप्रसादतः।
न शक्यमन्यथा कर्तुमपि शक्रेण भूतले ॥११॥
तस्मादाराध्य गोविन्दमुमापतिविनायकौ।
महादानमखं कुर्याद् विप्रैश्चैवानुमोदितः ॥१२॥

एतेनादौ निर्विघ्न[4]महादानमखसिद्ध्यर्थं गोविन्दोमापतिविनायकपूजां विधाय ब्राह्मणान् वस्त्रादिभिरभ्यर्च्य तेषामनुज्ञां गृहीत्वा सङ्कल्पश्राद्धमण्डपाद्यारम्भ इति बोधितं भवति।

[एतदेवाह मनवे][5] परिपृष्टो[6] जनार्दनः।
यथावदनुवक्ष्यामि शृणुध्वमृषि[7]सत्तमाः ॥१३॥

मनुरुवाच[8]।

महादानानि यानीह पवित्राणि शुभानि च।
रहस्यानि प्रदेयानि तानि मे कथयाच्युत ॥१४॥

मत्स्य उवाच।

नोक्तानि यानि गुह्यानि महादानानि षोडश।
तानि ते सम्प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः।
तुलापुरुषयागोऽयं येषामादौ विधीयते ॥१५॥
अयनेषु च पुण्येषु[9] व्यतीपाते दिनक्षये।
युगादिषूपरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु ॥१६॥
सङ्क्रान्तौ वैधृतिदिने[10] चतुर्दश्यष्टमीषु च[11]।
सितपञ्चदशीपर्वद्वादशीष्वष्टकासु च[12] ॥१७॥
यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने।
द्रव्यब्राह्मणलाभो वा श्रद्धा वा यत्र जायते ॥१८॥

---

1 A and I O दानफलम
2 A and I O. रचन्ति
3 I O ०तर
4 I O निर्व्विघ्न
5 Corrected from M P A, B and I O एतावदेव मनुना
6 I O परिपूर्णो
7 I O ०ध्वं सुर०
8 Supplied from M P A, B and I O omit it
9 A and I O अयने विषुवे चैव
10 A पौर्णमास्यां च
11 A द्वादश्यामष्टकासु च
12 A omits the entire line

तीर्थे वाऽऽयतने गोष्ठे[1] प्रपाऽऽ[2]रामसरित्सु च ।
गृहे वा[3]ऽथ वने वापि तडागे रुचिरेऽथवा ।
महादानानि देयानि ससारभयभीरुणा ॥१६॥
अनित्य जीवन यस्माद् वसु चातीव[4] चञ्चलम्[5] ।
केशेष्विव गृहीत सन् मृत्युना दानमाचरेत्[6] ॥२०॥

एतेन कालदेशयोर्नियम प्रतिपादित ।

[अथ तुलापुरुषमहादानम् ।][7]

पुण्या तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
षोडशारत्निमात्र वा[8] दश द्वादश वा करान्[9] ॥२१॥

[पुण्यामुक्तानामन्यतमाम । आसाद्य आसन्ना][10] ज्ञात्वेत्यर्थ ।

मण्डप कारयेद् विद्वाश्चतुर्भद्रानन[11] बुध ।
सप्तहस्ता भवेद् वेदी मध्ये पञ्चकराऽथवा ॥२२॥
तन्मध्ये तोरणं कुर्यात् सारदारुमव[12] शुभम् ।
कुर्यात् कुण्डानि[13] चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षण ॥२३॥

तोरणमिति वक्ष्यमाणसाले[14]ङ्गुदादीनामन्यतमस्य सारदारुणा कृत तुलाधारणक्षमार्गला[15]सहित स्तम्भद्वय लिङ्गपुराणे तस्यैव तोरणत्वेन प्रतिपादनात् । तथाच तुलारोपणप्रस्तावे लिङ्गपुराणम् (२।२८।३४क)—

रश्मिभि[16]स्तोरणाग्रे तु[17] बन्धयेच्च विधानत ॥२४॥
[18]सुमेखलायोनियुतानि तानि सुपूर्णकुम्भानि सहासनानि ।
सुताम्रपात्रद्वयसंयुतानि सयज्ञपात्राणि सविष्टराणि ॥२५॥

---

1 I O गोषु
2 I O कूपा०
3 I. O रथे
4 I. O वसुधातीव
5 A जराभीतिररेव्च which might have been जराभीतिरिव च in the second foot
6 A धर्ममाचरेत्
7 A, B and I O omit the b p
8 I O. ०रत्निमात्र
9 A reads the entire line differently, viz मण्डप रचयेद् विद्वान्षोडश द्वादश वा करान्
10 A पुण्ययुक्तां तिथिमथासाद्य
11 A ०भद्रासन
12 I O ०भय
13 I O कुर्यात्कुण्डानि
14 I O ०माने०
15 I O ०तुला०
16 I O वस्त्रभि०
17 L P वा
18 I O स्व०

यज्ञपात्राणि [1]स्रुवादीनि ।

हस्तप्रमाणानि तिलाज्यधूप[2]पुष्पोपहाराणि सुशोभनानि ।
पूर्वोत्तरे हस्तमिता च वेदी[3] ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाय[4] ॥२६॥

ग्रहादिदेवेश्वरपूजनायेति वक्ष्यमाण-विनायकादिग्रह-लोकपालपूजनायेत्यर्थः ।

अर्चार्चनं[5] ब्रह्मशिवाच्युतानां तत्रैव कार्यं फलवस्त्रमाल्यैः[6] ।

'अर्चार्चन'[7]मिति [8]'ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाये'तिप्राप्त-ब्रह्मशिवाच्युतपूजाया विशेषविधानार्थं, तेन ब्रह्मशिवाच्युतानां[9] प्रतिमासु पूजा कार्या[10], इतरेषान्तु स्थण्डिल इति प्रतिपादितम् ।

लोकेशवर्णाः परितः पताका मध्ये ध्वजः किङ्किणिकायुतः स्यात् ॥२७॥
द्वारेषु[11] कार्याणि च तोरणानि चत्वार्यपि क्षीर[12]वनस्पतीनाम् ।
द्वारेषु कुम्भद्वयमत्र कार्यं स्रग्गन्ध-धूपाम्बर[13]-रत्नयुक्तम् ॥२८॥

एतेन सोपकरणमण्डपानुष्ठानमुक्तम् । यत् पूर्वं सारदारुमयं तोरणं कुर्यादित्युक्तं तस्येदानीमनुष्ठानमाह ।

सालेङ्गु[14]दीचन्दनदेवदारु-श्रीपर्णविल्वप्रियकाञ्चनोत्थम् ।
स्तम्भ[15]द्वयं हस्तयुगावखातं कृत्वा दृढं पञ्चकरोच्छ्रितं तत् ॥२९॥
तदन्तरं हस्तचतुष्टयं स्यादथोत्तरायाश्च तदङ्गमेव ।

उत्तरायामर्गलाया गतं तदन्तरं हस्तद्वयावखातस्य [स्तम्भद्वयस्य अन्तरम् अवकाशरूपं हस्तचतुष्टयं स्यात् । एतेन हस्तद्वयनिखात[16]]-स्तम्भद्वयोर्द्धम् अर्गलापर्यन्तं हस्तचतुष्टयमिति प्रतिपादितम्, न तु[17] स्तम्भयोरेवान्तरं हस्तचतुष्टयमिति योजनीयं, [18]स्तम्भद्वयमिति-समासान्तर्भूतस्य स्तम्भस्य तत्पदेन समस्तसम्बन्धसम्भवे सति आकृष्य परामर्शस्यायोग्यत्वात् । [19]स्तम्भयोरन्तरं पितामहोक्तमेव कर्तव्यम् । तथाच पितामहः —

---

1 I O स्रु०
2 A ०पूर०, I O. ०द्युप०
3 I O देवी
4 I O. omits it
5 A, B and I O अर्घार्चन, M P. अवाचन
6 I O ०माल्यवस्त्रैः
7 A, B and I O अर्घार्चन I O. adds ग्रहार्चनमिति here
8 I. O ग्रहादि०
9 I O ब्रह्मशिवाना
10 I O कार्यं and omits पूजा
11 I. O द्वारे च
12 I O क्षीरि०
13 B ०धूपाम्बत० in the body of the Ms and ०धूपाम्बर० in the head space
14 I O शाले०
15 I O हस्त०
16 I O omits the bracketed portion
17 I. O omits तु
18 I O. हस्तद्वयान्तरमिति
19 I O कुम्भ०

चतुर्हस्ता तुला कार्या पादौ कार्यौ तथाविधौ ।
अन्तरन्तु तयोर्हस्तौ भवेदध्यर्द्धमेव वा[1] ॥३०॥

पादो स्तम्भाविति । तदङ्गमेवेति स्तम्भसजातीयमेव । तच्चोत्तराया कर्तव्यमिति उत्तरायाश्चेति चकारस्यार्थ ।

समानजातिश्च तुलाऽवलम्ब्या[2] हैमेन मध्ये पुरुषेण युक्ता ॥३१॥

समानजातिश्च तुलेति स्तम्भदारुसजातीयदारुघटितेत्यर्थ । एवञ्च स्तम्भार्गलातुला[3] सजातीयकाष्ठैरेव[4] कर्तव्या, नान्यजातीयेनेत्युक्त भवति । 'पश्यन् हरेर्मुख'मित्युत्तरत्र[5] श्रवणात् हैमेन पुरुषेणेति सुवर्णपत्र[6]निर्मित-वासुदेवाकृतिनेति बोद्धव्यम् ।

दैर्घ्येण सा हस्तचतुष्टय स्यात् [7]पूर्णत्वमस्यास्तु दशाङ्गुलानि ।
सुवर्ण-[8]पत्राभरणा च कार्या सलोहपाशद्वयशृङ्खलाभिः ॥३२॥

सुवर्ण[9]पत्राभरणा मध्ये सौवर्ण-[10]पत्रवेष्टिता ।

युता सुवर्णेन तु रत्नमालाविभूषिता माल्यविलेपनाढ्या ।

सुवर्णेन युतेति मुखद्वये[11] शोभाकरसुवर्णयुता ।

चक्रं लिखेद् वारिजगर्भयुक्त नानारजोभिर्भुवि पुष्पकीर्णम् ।
वितानकञ्चोपरि पञ्चवर्णं संस्थापयेत् पुष्पफलोपशोभम् ॥३३॥

वारिजगर्भयुक्तं पद्मगर्भम् । भुवि तुलाधोभागे[12] । पञ्चवर्णं श्वेत-लोहित-पीत-हरित-कृष्णवर्णम् ।

इति तुलानिर्माणमुक्तम् ।

अथर्त्विजो वेदविदश्च कार्या सुरूपवेशान्वयशीलयुक्ता ।
विधानदक्षा पटवोऽनुकूला ये चार्यदेशप्रभवा द्विजेन्द्रा ॥३४॥

विधानदक्षा महादानविधानविज्ञा [13] ।

---

1 I O °र्द्धमेव च
2 B तुलाव कल्प्या, I O तुलावकल्प्या
3 I O °स्तुला
4 I O °काष्ठैर्नैव
5 I. O त omits here
6 I O °पात्र°
7 I O पृथुत्वमस्यास्तु दशाङ्गुली स्यात्
8 I O °पात्रा°
9 I O °पात्रा°
10 I O °पात्र°
11 I O मुखद्वयेन
12 I O तुलातलभागे
13 I O °विधानाभिज्ञा

गुरुश्च वेदार्थ[1]-विदार्यदेशसमुद्भव शीलकुलाभिरूप ।

कार्यं पुराणाभिरतोऽतिदक्ष प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीक ।

प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः सुपण्डित[2] इत्यर्थं ।

सिताम्बर कुण्डल-हेमसूत्र-केयूर-कण्ठाभरणाभिराम ॥३५॥

अत्र च सम्भृतसम्भारेण गुरुपूर्वमृत्विज' कार्या ऋत्विजो वरणीया इति बोद्धव्यं, दाने तथा दर्शनात्।

पूर्वेण ऋग्वेदविदावथास्ता यजुर्विदौ दक्षिणतश्च शस्तौ ।

स्थाप्यौ द्विजौ सामविदौ च पश्चादाथर्वणावुत्तरतश्च कार्यौ ॥३६॥

विनायकादिग्रहलोकपालवस्वष्टकादित्यमरुद्गणानाम् ।

ब्रह्माच्युतेशार्क-वनस्पतिभ्य स्वमन्त्रतो होमचतुष्टयं स्यात् ॥३७॥

विनायकादीत्यादिशब्दो विनायकपूजाहोमप्राथम्यप्रदर्शनार्थं[3] । पाठकमेणैव पूर्वभावे लब्धे आदिपदोपादान ग्रहपूजाहोमयोर्विनायकपूजाहोमपूर्वकत्वप्रदर्शनार्थम् ।

जप्यानि सूक्तानि तथैव चैषामनुक्रमेणैव यथास्वरूपम् ।

होमावसाने कृततूर्यनादो[4] गुरुर्गृहीत्वा बलिपुष्पधूपम् ।

यथास्वरूप यथावेदम्। तेन पूजितदेवाना[5] मध्ये यस्मिन् वेदे येषा सू[6]क्तमस्ति तद्वेदिना तत्सूक्तजप कर्तव्य , न तु सर्वेषा[7], सर्वत्र सूक्तासम्भवात् ।

[8]अभ्यर्चयेल्लोकपतीन् क्रमेण मन्त्रैरमीभिर्यजमानयुक्त. ॥३८॥

एह्येहि सर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतो वज्रधरामरेश ।

सवीज्यमानोऽप्सरसा गणेन रक्षाध्वर नो भगवन्नमस्ते ॥३९॥

ॐ इन्द्राय नम ।

एह्येहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवीरैरभितोऽभिजुष्ट[9] ।

तेजोवता लोकगणेन सार्द्धं [ममाध्वर पाहि][10] कवे नमस्ते ॥४०॥

---

1 A and I O वेदाङ्ग०
2 I O सत्पण्डित
3 I O. ०प्रतिपादनार्थं
4 I O ०नादौ
5 A ०देवतानां
6 I O adds ०मुक्त० here and omits तद्वेदिना just below
7 A सर्वे
8 I O आवाहयेत्०
9 A नानामरैरर्चित दीप्ततेजः
10 A ममार्चनं रक्ष

ॐ अग्नये नम ।

एह्येहि वैवस्वत धर्मराज सर्वामरैरर्चित धर्ममूर्ते ।

शुभाशुभानन्दशुचामधीश[1] शिवाय न पाहि मख नमस्ते ॥४१॥

ॐ यमाय नम ।

एह्येहि रक्षोगण-नायकस्त्व विशालवेतालपिशाचसघै ।

ममाध्वर पाहि शुभाधिनाथ लोकेश्वरस्त्व भगवन्नमस्ते ॥४२॥

ॐ [2]निर्ऋतये नम ।

एह्येहि यादोगण-वारिधीना[3] गणेन पर्जन्य सहाप्सरोभि ।

विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते ॥४३॥

ॐ वरुणाय नम ।

एह्येहि यज्ञे[4] मम रक्षणाय मृगाधिरूढ सह सिद्धसघै ।

प्राणाधिप कालकवे सहाय गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते ॥४४॥

ॐ वायवे नम ।

एह्येहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षा विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्द्धम् ।

सर्वौषधीभि पितृभि॰ सहैव गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते ॥४५॥

ॐ सोमाय नम ।

एह्येहि विश्वेश्वर नस्त्रिशूलकपाल खट्वाङ्गवरेण[5] सार्द्धम् ।

लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसिद्धै गृहाण पूजा भगवन्नमस्ते ॥४६॥

ॐ ईशानाय नम ।

एह्येहि पातालधराधरेन्द्र नागाङ्गना-किन्नर-गीयमान ।

यक्षोरगेन्द्रामरलोकसार्द्धमनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम् ॥४७॥

ॐ अनन्ताय नम ।

एह्येहि विश्वाधिपते मुनीन्द्रलोकेन सार्द्धं पितृदेवताभि ।

विशाध्वरं नः सतत शिवाय [पितामह त्व][6] भगवन्नमस्ते ॥४८॥

---

1 A ॰शुभामराश, I. O ॰शुभामरीश

2 I O नैर्ऋताय

3 I O वारिधानां

4 I O यज्ञ

5 I O ॰धरेण

6 I O पितामहस्त्व

ॐ ब्रह्मणे नम ।

[1]त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

ब्रह्मविष्णुशिवै सार्द्धं रक्षा कुर्वन्तु तानि मे ॥४६॥

देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगा ।

ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ।

सर्वे ममाध्वरे रक्षा प्रकुर्वन्तु मुदान्विता ॥५०॥

इत्यावाह्य सुरान्[2] दद्यादृत्विग्भ्यो हेमभूषणम् ।

आवाह्येति [3]त्रैलोक्यस्थभूतान्यावाहनपूर्वक पूजयित्वेत्यर्थ ।

कुण्डलानि च हैमानि सूत्राणि कटकानि[4] च ।

तथाङ्गुलीय चित्राणि वासासि शयनानि च[5] ॥५१॥

द्विगुणं गुरवे दद्याद् भूषणाच्छादनादिकम् ।

जपेयु शान्तिकाध्याय [6]जापका सर्वतोदिशम् ॥५२॥

शान्तिकाध्याय[7]मिति अधीयते इत्यध्याय , [तेन यो यस्य][8] वेदस्य शान्तित्वेन प्रसिद्धो [9]मन्त्रसन्दर्भ , स तस्य शान्तिकाध्यायः, सर्वत्र वेदे अध्यायव्यवहाराभावात् ।

उपोषितास्तत सर्वे कृत्वैवमधिवासनम् ।

आदावन्ते च मध्ये च कुर्याद् ब्राह्मणवाचनम् ॥५३॥

उपोषितास्तत इति पूर्वदिनकृतोपवासा , ततोऽपरदिने ; एवं क्रमेण होमादिमध्यस्वस्तिवाचनान्तेनाधिवासन कुर्युरित्यर्थ[10] । आदावन्ते च मध्ये चेति मण्डपारम्भेऽधिवासनसमाप्तौ दानसमाप्तौ[11] च ।

ततो मङ्गलशब्देन स्नापितो द्विजपुङ्गवै[12] ।

त्रि प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलि ।

स्नापित कुण्डसमीपस्थघटचतुष्टयजलेन, घटाना भूषणेतरोपयुक्तद्रव्यमध्यपठिततत्वेन स्नानार्थमेवोपादान यत ।

---

1 I O adds ॐ here
2 I O adds सर्वान् here
3 I O त्रैलोक्यसुभूता०
4 A शकटानि
5 A omits the entire line
6 I O याजकाः सर्वदो०
7 I O ०मित्यभिधीयत इत्या०
8 I O तेनपापस्य for the bracketed portion
9 I O मन्त्र
10 I O कुर्यादित्यर्थ
11 I O ०समाप्तौ
12 A वेदपुङ्गवै.

शुक्लमाल्याम्बरो भूत्वा ता तुलामभिमन्त्रयेत् ॥५४॥
नमस्ते सर्वदेवाना शक्तिस्त्व शक्तिमास्थिता ।
साक्षिभूता जगद्धात्री[1] निर्मिता विश्वयोनिना ॥५५॥
एकत सर्वसत्यानि तथाऽनृतशतानि[2] च ।
धर्माधर्मकृता मध्ये स्थापिताऽसि जगद्धिते ॥५६॥
त्व तुले सर्वभूताना प्रमाणमिह कीर्तिता ।
मा तोलयन्ती ससारादुद्धरस्व नमोऽस्तु ते ॥५७॥
योऽसौ तत्त्वाधिपो देव पुरुष पञ्चविंशक ।
स एवाधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमोऽस्तु ते ॥५८॥
नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसञ्ज्ञक ।
त्व हरे तारयस्वास्मानस्मात् ससारसागरात् ॥५९॥
पुण्य कालमथासाद्य कृत्वैवमधिवासनम्[3] ।
पुन प्रदक्षिण कृत्वा ता तुलामारुहेद् बुध ॥६०॥

पुण्य काल यजमानानुकूल लग्नमित्यर्थ ।

सखड्गचर्मकवची सर्वाभरणभूषित ।
धर्मराजमथादाय हैम सूर्येण सयुतम् ।
कराभ्या [4]बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन् हरेर्मुखम् ॥६१॥

हरेर्मुखमिति तुलामध्यनिवेशितसुवर्णहरिप्रतिमामुखम् ।

ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुङ्गवा ।
साम्यादभ्यधिकं यावत् काञ्चनञ्चातिनिर्मलम् ॥६२॥
पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थं नरेश्वर ।
क्षणमात्र तत॰ स्थित्वा पुनरेतदुदीरयेत् ॥६३॥
नमस्ते सर्वभूताना साक्षिभूते सनातनि ।
पितामहेन देवि त्वं निर्मिता परमेष्ठिना ॥६४॥
त्वया धृत जगत् सर्व सहस्थावरजङ्गमम् ।
सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वरूपिणि ॥६५॥

---

1 A जगद्धात्वा
2 A and I O ॰भूतशतानि
3 A कृत्वाधिवासन पुन
4 A बद्ध॰

ततोऽवतीर्य गुरवे पूर्वमर्धं निवेदयेत् ।

[ऋत्विग्भ्योऽपरमर्धन्तु दद्यादुदकपूर्वकम् ॥६६॥

[1]पूर्वमर्धं निवेदयेत् अर्धं प्रथम निवेदयेदित्यर्थः ।

गुरवे ग्रामरत्नानि ऋत्विग्भ्यश्च निवेदयेत् ।][2]

प्राप्य तेषामनुज्ञा वा[3] तथाऽन्येभ्योऽपि दापयेत् ॥६७॥

अन्येभ्योऽपि ब्राह्मणेभ्य एव ।

दीनानाथविशिष्टादीन् पूजयेद् ब्राह्मणै सह ॥६८॥

तत्समयोपस्थितदीनानाथविशिष्टब्राह्मणान् पूजयेदिति बोद्धव्यम् ।

न चिर धारयेद् गेहे हेम सम्प्रोक्षित बुध ।

तिष्ठद् भयावह यस्माच्छोकव्याधिकर नृणाम् ।

सम्प्रोक्षितमुत्सृष्टम् ।

शीघ्र परस्वीकरणाच्छ्रेय प्राप्नोति पुष्कलम् ॥६९॥

अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत् ।

प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तर वसेत् ॥७०॥

विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।

पूज्यमानोऽप्सरोभिश्च ततो विष्णुपुर व्रजेत् ।

कल्पकोटिशत यावत् तस्मिंल्लोके महीयते ॥७१॥

कर्मक्षयादिह पुनर्भुवि राजराजो
भूपालमौलिमणिरञ्जितपादपीठ ।
श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी
दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोक ॥७२॥

यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्त
कालान्तरे स्मरति वाचयतीह लोके ।
यो वा शृणोति पठतीन्द्रसमानरूप
प्राप्नोति [4]धाम स पुरन्दरदेवजुष्टम् ॥७३॥

---

1 I O पूर्व्वमर्द्धं निवेशयेत्

2 A omits the bracketed portion

3 I O ०मनुज्ञाञ्च

4 A वासवपुर परदेवजुष्ट , I O वासम-पुरन्दरदेवयुष्ट०

[अथ प्रयोगः । प्रथमदिनकृत्यम् ।][1]

अत्र यजमान समुपजाततुलापुरुषमहादानेच्छ प्रथम विष्णुशिवविनायकाना पूजार्थं गन्धपुष्पादिसामग्रीवस्त्रनैवेद्यानि ब्राह्मणार्चनार्थं गन्धमाल्यसामग्रीवस्त्राणि वृद्धिश्राद्धसामग्री [2]स्वस्तिवाचनार्थं गन्धमाल्यसामग्रीं सपटीकवासोयुगलत्रय सुवर्णतोलकत्रयञ्च तीर्थादिषु परिशोधिताया भूमौ चतुर्भद्रमण्डपघटनार्थं स्तम्भवंशचालादिक वेदीकुण्डघटनार्थं[3]मिष्टका चूर्णञ्च कुण्डपार्श्वस्थापनार्थं कुम्भचतुष्टयमृत्विजामष्टावासनानि होमार्थमष्टौ शोभनताम्रपात्राणि [4]स्रुवचतुष्टय [5]स्रुक्चतुष्टय तिलान् घृतञ्च कुश यथोप[6]योगेध्मसमिदग्निज्वालनकाष्ठ-[धूपपुष्पादिसामग्रीं[7]] वेदीस्थदेवपूजार्थं [द्वापञ्चाशत वस्त्राणि[8]] पूजोचितसामग्रीञ्च ब्रह्मशिव विष्णुप्रतिमात्रय मण्डपचालोपरि पूर्वादिदिक्षु दानार्थं पीतरक्तकृष्णातिकृष्णाश्वेतकृष्णाहरितपञ्चवर्णाश्च तरक्ता दश पताका चालमध्यारोपणार्थं किङ्किणीयुक्तमुत्कृष्ट ध्वज द्वारचतुष्टयालङ्करणार्थं प्लक्षोडुम्बराश्वत्थवटाना[9] तोरणचतुष्टय मृन्मयान् शोभनानष्टौ कुम्भान् कुम्भमण्डनार्थं पुष्पमाल्यसामग्रीचन्दनवस्त्ररत्नानि तद्धूपनार्थं गुग्गुलु कुम्भपूरणार्थं तीर्थजलञ्च [10]सालपुत्रजीवचन्दनदेवदारुगाम्भारीविल्व[11]कदम्बबकुलानामन्यतमस्य सारदारुणा निर्मितं सप्तहस्तोच्छ्रित दृढम् ऋजु उपरि हस्तमेकं परित्यज्य कृतच्छिद्रं स्तम्भद्वयं तद्दारुमयीमेव तुलाधारणसमर्थां मध्यस्थितकटकामर्गला तद्दारुमयीं चतुर्हस्तायता दशाङ्गुलप्रस्तारा चतुरस्रा मध्यार्पितधारणसमर्थ[12]बडिशाकृतिलोहा मध्ये प्रान्तद्वये च सुवर्णपत्रवेष्टिता पार्श्वद्वयस्थलोहपाशद्वयलम्बमानशृङ्खलाष्टकनिबद्धार्धपट्टद्वयां तुला तदलङ्करणार्थं माल्यसामग्रीं चन्दन मौक्तिकप्रबालमालाञ्च[13] तुलामध्यस्थापनार्थं सुवर्णपत्रनिर्मिता[14] विष्णुप्रतिमा चक्रलिखनार्थं पञ्चवर्णतण्डुलगुण्डिका चक्रालङ्करणार्थं [15]पुष्पादिसासग्रीं तुलाया ऊर्ध्वस्थापनार्थं पञ्चवर्णं चन्द्रातप [16]तद्बन्धनार्थं फलपुष्पसामग्रीञ्च [17]गुरोरर्चनार्थं

---

1 A and I O omit the bracketed portion
2 I O. स्वस्तिक०
3 I, O ०मिष्टकाचूर्णञ्च
4 I O स्रु०
5 I O. विष्टर०
6 I O योगसमिद०
7 B and I O, ०व्यजनादिसामग्री
8 A विषु्ादि
9 I O ०वटान्
10 I O शाल०
11 I O ०कदम्बाम्रनानाम्
12 I O वन्निशा०
13 I O ०माला
14 I O यन्त्रनिर्म्मित०
15 I O पुष्पार्जनसामग्री
16 I O तदर्थं नार्थं
17 I, O गुरोर्व्वरणार्थं

श्वेत सपटीकवासोयुग यथेष्टसुवर्णघटितकुण्डलद्वय हैमयज्ञोपवीतकेयूरकण्ठाभरणानि च ऋत्विजा वरणार्थम् अष्टो सितानि सपटीकवासोयुगानि यथेष्टसुवर्णघटितान्यष्टो [कुण्डल-युगानि अष्टो][1] हैमयज्ञसूत्राणि अष्टावङ्गदानि अष्टौ कण्ठाभरणानि च जापकानाञ्च वरणार्थ-मभिमतसुवर्णघटिताङ्गुरीयकचतुष्टय वस्त्रस्थानचतुष्टयञ्च, गुरोर्ऋत्विजाञ्च मधुपर्कसामग्री, [2]लोकपालावाहनार्थं पुष्पधूपादीनि[3] वल्यर्थं माषभक्त-[4]वलिसामग्रीम्, ऋत्विग्भ्योऽधिवासन-दक्षिणार्थमभिमतसुवर्ण[5]कृतकुण्डलयुगाष्टक-हैमयज्ञसूत्राष्टक-हैमकटका[ष्टका][6]ङ्गुरीयाष्टकानि, अष्टौ नानावर्णवस्त्र-[7]स्थानानि, अष्टा पटीकम्बलोपधानसहिता शय्या, गुरवे दानार्थमेकर्त्विग्-देयसामग्रीतो द्विगुणद्रव्यघटिता कुण्डलयुगादिसामग्रीं, द्विगुणसपटीकवस्त्र, द्विगुणद्रव्यरचि-तामुक्तरूपा शय्या, सम्यस्वस्तिवाचनार्थ सपटीकवासोयुगलय सुवर्णतोलकत्रयञ्च[8], माङ्गल्यार्थ [9]वाद्यादिसामग्रीम्, आत्ममण्डनार्थ यथेष्टमाभरणानि, धारणार्थं खड्ग [10]चर्ममयढाल सन्ना-हञ्च, हस्तद्वयधारणार्थमभिमतसुवर्ण-घटिते धर्मराज-सूर्यप्रतिमे, आत्मतुलनार्थं निर्मल सुवर्णं, गुर्वृत्विग्भ्यो दक्षिणार्थमभिमतोत्पत्तियोग्या भूमि यथेष्ट रत्नानि च, जापकदक्षि-णार्थं सुवर्ण, दीनानाथादितर्पणार्थं [11]यथेष्ट तण्डुलान् कपर्दकञ्च, [12]शेषब्राह्मणत्रयवाच-नार्थं सपटीकवस्त्रयुगलय सुवर्णतोलकत्रयञ्च[13] उत्पाद्य, सम्भृतसम्भारोऽ[यनाद्युक्त-समया][14]नामन्यतमस्य पूर्वतरदिने कृतनित्यो घटिकात्रिकप्रहरत्रये हविष्य भुक्त्वाऽऽचम्य, शुचौ देशे उपविश्य पादौ प्रक्षाल्याऽऽचम्य, प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा कृताञ्जलि —ॐसूर्यसोमयम-कालपञ्चभूतानि मत्स्यपुराणोक्त-तुलापुरुषमहादानकर्म कर्तुं श्वो मयोपवास कर्तव्य इति निवेदन कृत्वा, [15]गृहीतोदकपूर्णताम्रपात्र उदङ्मुख. सङ्कल्प कुर्यात्।

तद् यथा—ॐमत्स्यपुराणोक्त तुलापुरुष-महादानकर्म कर्तुं श्वोऽहमुपवास करिष्ये। एव गुर्वृत्विग्जापका अपि सङ्कल्प कुर्यु। तत्र निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोर्यथाक्रम तुलापुरुष-महादानकर्मणि गुरुकर्म कर्तुं, [ऋत्विक्कर्म कर्तुं,][16]शान्तिकाध्यायजपकर्म कर्तुमिति च

1 I O omits the bracketed portion
2 I O adds नव here
3 I O, पुष्पधूपौ
4 I O omits वलि
5 I O omits कृत
6 I O omits the b p
7 I O adds प्र here
8 A सुवर्णस्थानत्रयञ्च
9 I O वाद्यादि०
10 I O चर्ममयार्जुन
11 I O यथेच्छ
12 I O शेषे०
13 A सुवर्णस्थानत्रयञ्च
14 A ०न्नादीना०
15 I O गृहीतोदपूर्ण
16 I O omits the bracketed portion

विशेष । एव सर्वेष्वेव वक्ष्यमाणमहादानेषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यगर्भादिपद प्रक्षिप्य निवेदन-सङ्कल्पौ कर्तव्यौ । एतावतैव सर्वेषा वक्ष्यमाण—महादानाना वाक्यानि सम्पद्यन्ते, अतस्तेषु न [1]लिखितव्यानि ।

[द्वितीयादनकृत्यम् ।][2]

ततोऽपरदिने यजमान कृतनित्यक्रिय ॐ गोविन्दाय नम , ॐ उमापतये नम , ॐ विनायकाय नम इति वस्त्रादिना सम्पूज्य, भगवन् गोविन्द, भगवन्नुमापते, भगवन् विनायक, तुलापुरुष-महादानमखो मया कर्तव्य , स निर्विघ्न भवत्प्रसादात् सम्पद्यताम् इत्याशास्य प्रणम्य, अभिमतसङ्ख्यब्राह्मणान् वस्त्रादिभिरभ्यर्च्य तुलापुरुषमहादानमखो मया कर्तव्य , तद्भवन्तो मामनुजानन्तु इति वदेत् । ततस्ते क्रियतामिति [3]सहर्ष ब्रूयु । ततो यजमानो गृहीतोदक[4]पूर्णताम्रपात्र उदङ्मुख सङ्कल्प कुर्यात् । तद्यथा ॐ मत्स्यपुराणोक्त —तुलापुरुष-महादानकर्माह करिष्ये । ततो यथाविधि सगणाधिपमातृपूजापूर्वक वृद्धिश्राद्ध कृत्वा, ब्राह्मणत्रय वस्त्रकाञ्चनादिभिरभ्यर्च्य, तुलापुरुषमहादानकर्मणि पुण्याह भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत् । [5]पुण्याहमिति तैस्त्रि प्रत्येकमुक्ते, स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत् । तैश्च [6]त्रि स्वस्तीत्युक्ते,ऋद्धि भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत । ते च प्रत्येकम् ऋध्यतामिति त्रिब्रूयु । अत्रापि सर्वेष्वेव महादानेषु देवताब्राह्मणानुज्ञा[7]भ्यर्चनदानसङ्कल्प-[8]पुण्याहवाचनेषु तुला-पुरुषपदस्थाने तत्तन्महादाननामप्रक्षेप कर्तव्य । तत पूर्वशोधिताया भूमौ स्वहस्तेनोभयत षोडशारत्निमात्र द्वादशहस्त दशहस्त वा चतुर्भद्रानन[9]मण्डप कारयेत् । तन्मध्ये सप्तहस्ता [पञ्चहस्ता वा][10] वेदी कारयेत् । तस्याश्चतुर्दिश चत्वारि हस्तप्रमाणानि [11]हस्तनिम्नानि चतुरस्त्राणि [12]सुरूपाणि विस्तारो[13]च्छ्रायचतुरङ्गुल-पूर्वोत्तरकोणावनत-सर्व[14][समै[15]कदेशमेखला

---

1 I O लिखितानि, A लिखितव्य

2 I O and A omit the bracketed portion

3 A सहस्र

4 I O omits क

5 I O adds ॐ here

6 A and B omit it

7 I O omits भ्य

8 I, O पुण्याहानि वाचनेषु

9 I O and A ०भद्रासन०

10 I O omits it

11 A हस्तानिम्नानि, I O हस्तविहस्त

12 I O and A स्वरूपाणि

13 I O, ०च्छ्रय०

14 A omits the bracketed portion

15 I O समेक०

युतानि वितस्ति]दीर्घ-सप्ताङ्गुलप्रस्तार-कूर्मपृष्ठोन्नतमध्याङ्गुलोच्छ्रित[[1]प्रान्त-गजोष्ठ]सदृश-दीर्घ[2][प्रणाल्योर्द्धो ष्ठ]योनियुतानि पार्श्वस्था[3]म्रपल्लव-पिहितमुखैकैक-पूर्णकुम्भानि होतृ-ब्रह्मोपवेशनार्थमासनद्वयद्वययुतानि होमार्थं घृताक्ततिल-स्थापनार्थं प्रणीतास्थापनार्थञ्च शोभन-ताम्र[4]पात्रद्वयद्वययुतानि प्रत्येकं [5]स्रुक्स्रुवसहितानि ब्रह्मोपवेशनार्थमेकैक-[6]विष्टरयुतानि [7]पार्श्व-स्थापिततिल-घृत-धूप-पुष्पसामग्री-कुश-यथासम्भव[8]समिदग्निज्वालनार्थेन्धनादीनि [9]कुण्डानि कारयेत् ।

वेद्या ईशानकोणे चापरा सर्वतोहस्तपरिमिता चतुरस्रा वक्ष्यमाणविनायकादिदेवार्चनाय वेदी कारयेत् । मण्डपचालोपरि [10]पूर्वस्या [11][पीताम्, आग्नेय्या रक्ता, याम्या] कृष्णा, नैर्ऋत्यामतिकृष्णा, वारुण्या सिता, [12]वायव्या कृष्णाम्, उत्तरस्या हरिताम्, ऐशान्या पञ्चवर्णा, [13]निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये [14]श्वेताम्, [15]इन्द्रेशानयोर्मध्ये लोहिता पताका, मण्डपमध्यभागोपरि च किङ्किणीयुक्त[16] ध्वज दद्यात् ।

मण्डपद्वारेषु पूर्वादिक्रमेण प्लक्षोडुम्बराश्वत्थवटानाम्, अश्वत्थोडुम्बरप्लक्षवटाना वा तोरण-चतुष्टयम्, द्वारपार्श्वद्वयेषु च पुष्पमालालङ्कृतं [17]चन्दनप्रोक्षित [18]धूपितं वस्त्रवेष्टितग्रीवम् अभिमतपञ्च[19]रत्नगर्भं पूर्णकुम्भद्वयद्वय दद्यात् ।

एतच्च सर्वमहा[20]दानसाधारणम् ।

[21][तत प्रधान]वेदीमध्ये हस्तद्वयमित-खातद्वय कृत्वा, तत्र[22]यथोक्त तोरणमारोप्य, तत्रोक्त[23]प्रकारघटिता तुलामवलम्ब्य, पुष्पमाला[24]भिश्चन्दनेन मुक्ताप्रवालमालया

---

1 A पान्ते गजोष्ट
2 I O ०प्रणालोर्द्धस्तु and A ०प्रमाणोर्द्धस्य
3 A स्थ for स्थाम्
4 I O and A ०पात्रद्वययुतानि
5 A omits स्रुक्
6 I O विस्तर
7 A होमार्थ before this
8 A यथासम्भवेधा०
9 A omits it
10 I O पूर्वत
11 A omits the bracketed portion
12 I O वायवीया
13 I O नैर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये, A निर्ऋति वरुणमध्ये
14 A श्वेत
15 A ऐन्द्रेशानमध्ये
16 A omits युक्त
17 A चन्दनचर्चित, I O चन्दनाचर्चित
18 A omits it
19 A बाण for रत्न
20 A omits महा
21 A omits the bracketed portion
22 I O omits it
23 A omits प्रकार
24 A ०दि चन्दनेन

चालङ्कुर्यात् । तुलातलभागमध्ये यथोक्तविष्णु[1][प्रतिमा पृष्ठनिहित]-गुग्गुलुपिण्डं कृत्वाऽऽरोपयेत् । तुलोपरि च[2]यथोक्त बहुफलपुष्पमाल चन्द्रातप वितत्य बध्नीयात् । तुलाधोभूभागे[3][यथोक्त [4]चक्र लिखित्वा[5]पुष्पैरवकिरेत् ।

एव सर्वमनुष्ठान कृत्वा,] गुरुमृत्विजो जापकांश्च वरणार्थोपकल्पितवस्त्रालङ्कारैर्[6]यथाय मभ्यर्च्य, प्रथम गुरु दक्षिणजानुनि[7]विधृत्य [8]वरयेत् । ॐअद्यामुक[9]सगोत्रम् अमुक वेदामुक[10]शाखाध्यायिनम् अमुकदेवशर्माणम् अस्मिस्तुलापुरुषमहादानकर्मणि गुरुकर्म कर्तुं त्वामह वृणे । [11]ॐवृतोऽस्मीति[12]प्रतिवचनम् । ततो यजमानो [13][यथाविहित कर्म कुर्विति वदेत् । ॐ यथाज्ञान करवाणीति] गुरु । ऋत्विग्जापकाना[14] वरणे वरणवाक्ये गुरुकर्म कर्तुमिति स्थाने [15]ऋत्विक्कर्म [16]कर्तु शान्तिकाध्यायजपकर्म कर्तुमिति यथाक्रम निवेशो विशेष । ततो गुरवे ऋत्विग्भ्यो [17]जापकेभ्यश्च यथाशाख मधुपर्कं दद्यात् ।

[18]ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापका उपवसेयु । एतदपि [19]चन्द्रातपबन्धनाद्युपवासान्त कर्म सर्वमहादानसाधारणम् । [20][वरणवाक्ये तु] तुलापुरुषपदस्थाने तत्तन्महादानपदप्रक्षेप कर्तव्य ।

[21]तृतीयदिनकृत्यम् ।

[22][अपरेद्युश्च कृतनित्य] पूर्वादिकुण्डेषु ऋग्यजु सामाथर्व[23]क्रमेण एको होता [24]अपरो ब्रह्मेति ब्राह्मणद्वय नियुक्त [25]स्वस्वगृह्योक्तविधिना अग्न्युपसमाधान कुर्यात् । जापकाश्च

---

1 I O प्रतिमापृष्ठनिहत
2 A यथोक्त
3 A omits the bracketed portion
4 I O omits it
5 I O पुष्पैववकिरेत्
6 A यथामभ्यर्च्य
7 B and I O दक्षिणजङ्घाया
8 A वृणुयात
9 A गोत्र for सगोत्रम्
10 A omits मुक
11 A and I O omit it
12 A गुरुर्वदेत्
13 A omits the bracketed portion
14 A omits ना
15 A नैऋत्विककर्म
16 I O कर्तुं
17 I O and A omit it
18 A omits it
19 A चन्द्रातवदना०
20 I O वरणवाक्ये and A वरण
21 I O and A omit it
22 A अपरेद्य कृतनित्यकृत्य
23 A adds महादान before this
24 A अपर
25 I O स्वगृह्योक्त०

ऋग्वेदादि[1]क्रमेण पूर्वादिद्वारेषुप्रविश्य शान्तिकाध्याय जपेयु । शान्तिकाध्यायश्च 'शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभि'रिति पञ्चदशर्चं [2]शान्तिसूक्तमृग्वेदे । 'ऋच वाचमि'ति शान्तिकाध्यायो [3]यजुर्वेदे । 'कया नश्चित्र' इति तृचच सामवेदे । 'श नो देवी'—'श न इन्द्राग्नी' इति द्वे द्वे कण्डिके, '[4]सम्भावात' इत्यृक्, 'शान्ता द्यौ'रिति [5]कण्डिकेति शान्तिगणोऽथर्ववेदे ।

गुरुश्च कृतनित्य पूर्वाभिमुख [6]कृतार्घ्यपात्र स्वल्पवेदिकायाम् उत्तरादिक्रमेण यवपुष्प सिततण्डुलानामन्य[7]तमेन विनायकादिनवग्रहपूजार्थं प्रथमां दशपुञ्जिकापङ्क्तिं, दशदिक् [8]पालपूजार्थञ्च वेदुयपान्तेषु [9]स्वस्वदिक्क्रमेण दशपुञ्जिका, ग्रहपूजा[10]-पङ्क्त्यधो वस्वष्टकपूजार्थं द्वितीयामष्ट[11]-पुञ्जिका-पङ्क्तिं, [12][तदधो द्वादशादित्यपूजार्थं [13]तृतीया द्वादशपुञ्जिकापङ्क्तिं] तदध सप्तमरुद्गणपूजार्थं चतर्थीं सप्तपुञ्जिकापङ्क्तिं, तदधो ब्रह्मविष्णुशिवाना प्रतिमा-[14]त्रयारोपणम्, अर्कवनस्पत्यो पूजार्थं पुञ्जिकाद्वयञ्च कृत्वा, प्रथमपङ्क्तावुत्तरादिक्रमेण एत एत सविनायका नवग्रहा इत्यावाह्य—विनायकमारोपयामि, आदित्यमारोपयामि, सोममारोपयामि, अङ्गारकमारोपयामि, बुधमारोपयामि, बृहस्पतिमारोपयामि, शुक्रमारोपयामि, शनैश्चर-मारोपयामि, राहुमारोपयामि, केतुमारोपयामि इत्यारोप्य, [15][एत एत लोकपाला] इत्या-वाह्य—यथादिक्क्रमम् इन्द्रमारोपयामि, अग्निमारोपयामि, यममारोपयामि, निर्ऋतिमारो-पयामि, वरुणमारोपयामि, वायुमारोपयामि, सोममारोपयामि, ईशानमारोपयामि, अनन्त-मारोपयामि, ब्रह्माणमारोपयामि इत्यारोप्य, [16]एत एत वसव इत्यावाह्य, द्वितीयपङ्क्तौ—[17]आपमारोपयामि, ध्रुवमारोपयामि, सोममारोपयामि, [18]धरमारोपयामि, अनिलमारोपयामि, [19]अनलमारोपयामि, प्रत्यूषमारोपयामि, [20]प्रभासमारोपयामि इत्यारोप्य, एत एत आदित्या

---

1 A क्रमे
2 A शान्तिकसूक्त ऋग्वेदे
3 I O यजुर्व्वेदो
4 A सम्भाभिव, I O सम्भावात
5 I O कण्डिका ॥ इति, A शान्ति-कुण्डिका । इति
6 I O and A कृतार्घपात्र
7 I O °मन्यमेन
8 A omits पाल
9 A स्व and I O पूर्व्व for स्वस्व
10 A °पङ्क्ताधा, I O °पङ्क्यो
11 I O पुञ्जिपङ्क्ति, A पुञ्जिकापुष्प
12 I O omits the bracketed portion
13 A तृतीयाया
14 I O तुरूपा for त्रया
15 A दिक्पाला for the bracketed portion
16 A omits it
17 A धपमारोपयामि
18 A आपमारोपयामि
19 I O omits it
20 A omits it

इत्यावाह्य, तृतीयपङ्क्तौ—इन्द्रमारोपयामि, धातारमारोपयामि, भगमारोपयामि, पूषणमारोपयामि, मित्रमारोपयामि, वरुणमारोपयामि, अर्यमणमारोपयामि, अंशुमारोपयामि, विवस्वन्तमारोपयामि, त्वष्टारमारोपयामि,[1][सवितारमारोपयामि, विष्णुमारोपयामि] इत्यारोप्य, एत एत मरुद्गणा इत्यावाह्य, चतुर्थपङ्क्तौ—आवहमारोपयामि, प्रवहमारोपयामि [2][उद्वहमारोपयामि, सवहमारोपयामि, [3]विवहमारोपयामि] [4]परावहमारोपयामि, [5]परिवहमारोपयामि [6]इत्यारोप्य, एत एत ब्रह्माच्युतेशार्कवनस्पतय[7] [8]इत्यावाह्य, [9]प्रतिमात्रये—ब्रह्माणमारोपयामि, अच्युतमारोपयामि, ईशमारोपयामि इत्यारोप्य, तत्पार्श्वस्थपुञ्जिकाद्वये [10]अर्कमारोपयामि, वनस्पतिमारोपयामि [11][इत्यारोपयेत्। ततो विनायकाय] आदित्याय सोमाय अङ्गारकाय बुधाय बृहस्पतये शुक्राय शनैश्चराय राहवे केतवे, इन्द्राय अग्नये [12]यमाय [13]निर्ऋतये वरुणाय वायवे सोमाय ईशानाय अनन्ताय ब्रह्मणे, [14][आपाय ध्रुवाय सोमाय धराय अनिलाय अनलाय प्रत्यूषाय प्रभासाय, इन्द्राय धात्रे भगाय पूष्णे मित्राय वरुणाय अर्यम्णे अंशवे विवस्वते त्वष्ट्रे [15]सवित्रे विष्णवे, आवहाय प्रवहाय [16]उद्वहाय सवहाय विवहाय परावहाय परिवहाय, ब्रह्मणे,] अच्युताय, ईशाय, अर्काय, वनस्पतये इति प्रत्येकमुच्चार्य—एतत् पाद्य नम इति क्रमादेकैकश पाद्य सर्वेभ्यो दत्त्वा, तथा एषोऽर्घ्यो नम [17]इत्यर्घ्यं, [18][तथैव एतदाचमनीयं नम इत्याचमीय], तथैव [19]एतद्वस्त्र नम इति वस्त्र, तथैव एष गन्धो नम इति गन्ध, [20][तथैव एतत् पुष्प नम इति पुष्प], [21][तथैव एष धूपो

---

1 A omits the bracketed portion

2 A विवस्वन्तमारोपयामि त्वष्टारमारोपयामि for the bracketed portion

3 I O वह०

4 I O omits it

5 A omits it

6 A इत्यावाह्य

7 A रवनस्पतयारोपयामि

8 A इत्यारोप्य

9 A प्रमितिमात्रये

10 A अर्कं०

11 A इत्यारोप्य एतादतद्विनायकाय for the bracketed portion

12 A omits it

13 A नैऋतये, I O निर्ऋताय

14 A omits the bracketed portion

15 I O सावित्रे

16 I O तद्वहाय

17 A इत्यर्थे

18 A तद्दैवमाचमनीय for the bracketed portion

19 A वस्त्र

20 A एतत् पुष्प नम for the bracketed portion

21 A एष धूपो नम for the bracketed portion

नम इति धूपं], तथैव एष दीपो नम इति दीप, तथैव एतन्नैवेद्य नम इति नैवेद्य [तथैव एतत्ताम्बूल नम इति ताम्बूल][1] दद्यात् । एव पूजा समापयेत् ।

ततो होतार प्रतिमन्त्रमे[2]कावृत्त्या [3]आभ्य एव देवताभ्यो घृताक्तिलाहुतीर्दद्यु । तथाच मन्त्रा । विनायकस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयो गणाणा त्वेति, सामवेदे आ [4][तू न]इति, अथर्ववेदे[5][गणाना त्वा] [6]गणपतिमिति । सूर्यस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयो आ कृष्णेनेति, सामवेदे [7][बरामहाँ असीति,] अथर्ववेदे[8] आदित्य नावमिति । [9]सोमस्य—ऋग्वेदे आ प्यायस्वेति, यजुर्वेदे इम देवा इति, सामवेदे आ प्यायस्वेति, अथर्ववेदे [10]यद्राजानमिति । अङ्गारकस्य—ऋग्यजु सामवेदेषु अग्निर्मूर्द्धेति, अथर्ववेदे[11][त्वया मन्य]इति । बुधस्य—ऋग्वेदे अग्ने विवस्वदुषस इति, यजुर्वेदे उद् बुध्यस्वेति, सामवेदे अग्ने विवस्वदुषस इति, अथर्ववेदे [12]दर्शोऽसीति । बृहस्पते—ऋग्वेदे बृहस्पते परि दीयेति, यजुर्वेदे बृहस्पते [13][अतियदर्य इति,] [14][सामवेदे बृहस्पते परि दीयेति,] अथर्ववेदे बृहस्पतिर्न इति । शुक्रस्य—ऋग्वेदे शुक्रन्ते अन्यदिति,[15] यजुर्वेदे [16][अन्नात् परिश्रुत इति,] सामवेदे शुक्रन्ते अन्यदिति, अथर्ववेदे [17]येनावपदिति । शनैश्चरस्य—[18]ऋग्यजु सामवेदेषु शन्नो देवीरिति, अथर्ववेदे प्राणाय नम इति । राहो—ऋग्वेदे कया नश्चित्र इति, यजुर्वेदे काण्डात् काण्डादिति, सामवेदे कया नश्चित्र इति, अथर्ववेदे [19]राहु राजानमिति । केतो—केतु कृण्वन्निति वेदचतुष्टयेऽपि । इन्द्रस्य—ऋग्वेदयजुर्वेदयो [20]त्रातारमिन्द्रमिति, सामवेदे त्वामिद्धि[21] हवामहे[22] इति, अथर्ववेदे [23][इन्द्रस्य बाहू इति] । अग्ने—ऋग्वेदे अग्निं दूत

---

1 A omits the bracketed portion
2 A ०मेकावृत्या, I O ०मेकावृत्या
3 I O and A आद्य
4 I O नू न, A तुन
5 I O गणपते and A गणपतये
6 A गणपति
7 I O विभ्महां असीति and A विस्वहा असीति
8 A adds इय after it
9 A मस्य
10 A अप्रजानमिति
11 I O त्वया मान्या and A इय मन्या
12 A वशोशीति
13 I O अति अदर्या and A विवदर्याति
14 A omits the bracketed portion
15 A अन्यदि
16 I O अन्ना परिश्रु तमिति
17 I O येनावदिति
18 A ऋकसामयजुसु
19 A राहु, I O वाहू
20 A त्रातारमिति
21 I O and A त्वामिद्धि
22 A हवाम
23 I O इन्द्रस्य बहू इति and A इन्द्रबाहुरिति

वृणीमहे इति, यजुर्वेदे त्व नो अग्ने [1][तव देवेति,] [2]सामवेदे अग्निं दूत वृणीमहे[3] इति, अथर्ववेदे अग्नेर्मन्व[4] इति। यमस्य—ऋग्वेदे असि यम इति, यजुर्वेदे[5][सुग नु पन्थामिति,] सामवेदे नाके सुपर्णमिति, अथर्ववेदे यमो नो [6]गातुमिति। निऋते—ऋग्वेदे [7]वेत्था हि निऋतीनामिति, यजुर्वेदे [8]असुन्वन्तमयजमानमिति, सामवेदे [9]वेत्था हि निऋतीनामिति, अथर्ववेदे [10]अपेत एत्विति। वरुणस्य—ऋग्वेदे [11][वरुण वो रिशादसमिति,]यजुर्वेदे[12][तत्त्वा यामीति,] सामवेदे घृतवती भुवनानामिति, अथर्ववेदे उदुत्तम वरुणेति। वायो—ऋग्वेदे वात [13][आ वात्विति,] यजुर्वेदे आ [14][नो नियुद्भिरिति,] सामवेदे वात आ वात्विति, अथर्ववेदे वायो सवितुरिति। सोमस्य—ऋग्वेदे [15]कुविदङ्ग नमसा ये इति, यजुर्वेदे वय सोमेति, सामवेदे सोम राजान वरुणमिति, अथर्ववेदे [16][सोदक्रामत् सा वनस्पतीनिति]। [17][ईशानस्य—ऋग्वेदे ईशाना [18]वार्याणामिति, यजुर्वेदे तमीशानमिति, सामवेदे[19][आत्वा सोमस्येति] अथर्ववेदे तस्मै [20][सर्वेभ्य ईशानस्येति]। [21]अनन्तस्य—ऋग्वेदे काडिको[22]नाम सर्प इति, यजुर्वेदे नमोऽस्तु[23]सर्पेभ्य इति, सामवेदे या [24]सन्ध्या समधत्तेति, अथर्ववेदे[[25]अनन्त विततमिति]। ब्रह्मण-ऋग्वेदे ब्रह्मा देवानामिति, यजुर्वेदे आ ब्रह्मन्निति, सामाथर्वणो ब्रह्म[26]जज्ञानमिति। वसूनाम्—ऋग्वेदे[27]ज्मया अत्र वसव इति, यजुर्वेदे वसन्तेन ऋतुनेति, सामवेदे [28][लोकद्वारमित्याद्य

---

1 I O इति for the bracketed portion
2 A सामवेदेष
3 A व्रणीम
4 I O अग्ने र्मनु, A अग्ने र्मन्व
5 I O सुगन्तु पन्थामिति and A सुगन्वच्छामिति
6 I O and A गान्तमिति
7 I O and A वर्णा
8 I O असन्वत०, A अयथन्त०
9 I O वर्णा, A व
10 I O आपव, A अपत
11 I O वरुण आविशादश्मिति and A वरुण वारिषादमिति
12 A तत्नोषमिति
13 A आवातु इति and I O वत्विति
14 I O नोनियुतिरिति and A योविद्भिरिति
15 A कविदत्व नमसाय इति
16 I O सोदद्रासस इति and A सोमक्रामसो वनस्पतिरिति
17 A reads the bracketed portion a little below after some repetition of matter
18 I O वापोषामिति
19 I O अभिलाशवनोऽनामा इति
20 I O सर्व्वे इति
21 I O अनन्तस्य ऋटस्य
22 I O and A कालिको
23 I O नमोस्तु ते
24 I O सत्वा, A the entire sentence as पाप त्वा समाधत्तेति
25 I O अथर्व्वमिततमिति
26 I O ०जज्ञमनिति, A ०जननमिति
27 I O ऽप्सुया, A अप्सुया
28 I O लोकद्वावमिति for the bracketed portion

साम], अथर्ववेदे वसवस्त्वा [1]गायत्रेणेति। आदित्यानाम्—ऋग्वेदयजुर्वेदयोः इमा गिर आदित्येभ्य इति, सामवेदे [2][तत्त्वा यामीति], अथर्ववेदे [3]उदिह्युदिहीति। मरुताम्—ऋग्वेदे आविद्युन्म[4]द्भिरिति, यजुर्वेदे [5]ईदृक्षास इति, सामवेदे गावश्चिद् [6][घा समन्यव] इति, अथर्ववेदे मरुता [7]मन्व इति। ब्रह्मण—ऋग्वेदे ब्रह्म जज्ञानमिति, यजुर्वेदे आ ब्रह्मन्निति, सामाथर्वणो ब्रह्म जज्ञानमिति। अच्युतस्य—ऋग्वेदे अतो देवा इति, यजुर्वेदसामवेदयो इद विष्णुरिति, अथर्ववेदे उरु [8]विष्ण इति। ईशस्य—ऋग्वेदे इमा रुद्रायेति, यजुर्वेदे मा [9]नस्तोक इति, सामवेदे आ वो[10] राजानमिति, अथर्ववेदे भवो दिवो भव इति। अर्कस्य—चित्र देवानामिति वेदचतुष्टयेऽपि। वनस्पते—ऋग्वेदे अव सृजा वनस्पत इति, यजुर्वेदे [11]अय हित्वा[12]स्वधितिरिति, सामवेदे नित्यस्तोत्रो वनस्पतिरिति, अथर्ववेदे [13][सोदक्रामत् सा वनस्पतीनिति]।] एव [14]होम समाप्य, सामवेदव्यतिरिक्ता[15] ऋत्विजो यथासम्भवमासामेव देवताना सूक्तानि जपेयु।

तथा च सूक्तानि। ऋग्वेदे—आ [16]तु न इति विनायकसूक्त नवर्चम्। आदित्यस्य आदित्याना[17][मवसेत्यादि षडृच] सूक्तम्। त्व सोम प्र[18]चिकित इति सोमस्य त्रयोविंशतृचच सूक्तम्। [19]समिधाग्नि [20]दुवस्यतेत्यङ्गारकस्य[21]त्रिंशतृचच सूक्तम्। [22]उद् बुध्यध्वमिति बुधस्य द्वादशर्चं सूक्तम्। [23]यस्तस्तम्भेति बृहस्पतेरेकादशर्चं सूक्तम्। शुक्रन्ते अन्यदिति शुक्रस्य चतुष्क सूक्तम्। आपो हि ष्ठेति शनैश्चरस्य नवर्चं सूक्तम्। कया नश्चित्र इति राहो

---

1 I O and A गायत्रियेति
2 I O उत्वयामीति and A उत्तुयामिति
3 I O. and A उदित्युदिहीति
4 I O ०न्मिरिति, A आविद्युन्मद्भिरिति
5 I O इदृचास, A इदृचारस
6 I O व्यासमन्यव
7 I O ध्वज, A सन्व
8 I O. विष्णो इति, A विष्णोरिति
9 I O नस्तोक
10 I O वो
11 I O and A अय
12 I O सुधितिरिति, A श्रधितिरिति
13 I O सोदक्रामसौ वसस्पतानिति A सोमक्रामसौ वनस्पतेरिति
14 I O हैम
15 A omits it
16 I O क्त०, A नूनमिति
17 A मित्रोपरिसर्व for the bracketed portion
18 I O चिकित्, A चिविति
19 I O समिधग्नि
20 I O दुरस्यते इति। अङ्गारकस्य, A वनस्पते इत्यङ्गारकस्य
21 A त्रिंशदृच
22 I O उद् ध्यास्वति, A उद् बुध्यस्वमिति
23 A यस्तम्भस्तेति, I. O पयस्ततस्तम्भ ति

पञ्चदशर्चं सूक्तम्। युञ्जन्ति ब्रध्नमिति केतोर्दशर्चं सूक्तम्। इन्द्रमि[1]द्गाथिन इति इन्द्रस्य दशर्चं सूक्तम्। [2][अग्निं सप्तिमिति] अग्ने सप्तर्चं सूक्तम्। [3]परेयिवांसमिति यमस्य [4]षोडशर्चं सूक्तम्। [5]यस्यामितानीति निर्ऋतेर्दशर्चं सूक्तम्। [6][मो षु] वरुणेति वरुणस्य पञ्चर्चं सूक्तम्। वात आ वात्विति वातस्य [7]त्र्यृच सूक्तम्। कुविदङ्ग[8] नमसा य इति सोमस्य सप्तर्चं सूक्तम्। [9][आ नो भद्रा इति [10]महेशानस्य दशर्चं सूक्तम्।] [11]स्वप्न स्वप्नाधिकरण [12][इत्यनन्तस्य पञ्चर्चं सूक्तम्। ऋजु[13]रिच्छंस इति ब्रह्मणश्चतुष्क सूक्तम्। [14]जगृभ्मा त] इति वसूनामष्टर्चं सूक्तम्। इमा गिर आदित्येभ्य इत्यादित्याना सप्तदशर्चं सूक्तम्। मरुतो [15][यस्य हि] क्षये इति [16]मरुतां दशर्चं सूक्तम्। ऋजुरि[17]च्छंस इति ब्रह्मणश्चतुष्क सूक्तम्। सहस्रशीर्षा पुरुष इत्यच्युतस्य षोडशर्चं सूक्तम्। आ [18]ते पितरितीशस्य [19]पञ्चदशर्चं सूक्तम्। चित्रं देवानामित्यर्कस्य [20]षडृच सूक्तम्। [21][अञ्जन्ति त्वामध्वर] इति वनस्पतेरेका[22]दशर्चं सूक्तम्।

यजुर्वेदे—आशुः शिशान इति [23]शाक्र सूक्तम्। [24]अस्याजरास इत्याग्नेय सूक्तम्। [25]अषाढमिति सौम्य सूक्तम्। [26]रुद्राध्यायरूप रौद्र सूक्तम्। सहस्रशीर्षेति वैष्णव सूक्तम्।

[सामवेदे तु सूक्तानि न सन्त्येव][27]।

---

1 Both I O and A ॰सिद्गाथिन
2 A अग्निरिति
3 I O परेयिवासमिति A परेपितरमिति
4 I O षोडश
5 A यस्यमवाग्निमि
6 I O गोषु, A गोस
7 A अष्टर्च
8 I. O कविदङ्ग, A कविदङ्ग
9 I O सप्तर्च सूक्त for the bracketed portion
10 A इशानस्य
11 A स्वप्न सप्ताधिकरण and I O omits स्वप्न
12 A omits the bracketed portion
13 I O ॰विष्णुस
14 I. O जग्मो न
15 A यस्याहि and I O यस्याह
16 I O वायोर्दशर्च
17 I O ॰विष्णुस, A ॰रिषुस
18 I O तो
19 A पञ्चदशस्य before this
20 A षडर्च
21 A omits the bracketed portion
22 I O ॰कविशत्यृच
23 A शाक्त
24 I O अस्याजवाम, A अस्यजराम
25 I O आषाढमिति, A अषाढ इति
26 A रुद्रध्यायजप
27 A सामवेदे प्रकाश्यश्यान इति वव्रवाणमिति द्वादशर्च सूक्त सौम्यम। वैष्णवी सहिता विष्णुसूक्तम। रुद्रसंहिता रौद्र सूक्तम।

अथर्ववेदे—[1]गणपते गणपतिमिति विनायकसूक्तम्। [2]यद्राजानमिति सोमसूक्तम्। त्वया [3]मन्य इति भौमसूक्तम्। [4]दर्शोऽसीति [5][बुधसूक्तमेकर्चम्[6]। [7]यामाहुतिमिति बृहस्पतिसूक्तम्। येना[8]वर्षदिति शुक्रसूक्तम्। सहस्रबाहुरिति शनैश्चरसूक्तम्। [9][राहू राजानमिति] राहोरेकर्चं सूक्तम्। [10][केतु कृण्वन्निति]] [11][केतोरेकर्चं सूक्तम्।] [12]इन्द्रो [13]जयातीति इन्द्रसूक्तम्। अग्ने[14]मेन्व इति अग्निसूक्तम्। [15]यमस्य [16]लोकादिति यमसूक्तम्। अपेत एत्विति निरृतिसूक्तम्। उदुत्तम वरुणेति वरुणसूक्तमेकर्चम्। वायो सवितुरिति वायुसूक्तम्। आ प्यायस्वेति सोमसूक्तम्। यो[17][अग्नौ रुद्र इती]शानसूक्तम्। नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यनन्तसूक्तम्। [18]ब्रह्मज्येष्ठा इति ब्रह्मसूक्तम्। अस्मिन्वसु वसव इति वसूना सूक्तम्। [19][आय गौरित्यादित्याना] सूक्तम्। मरुता [20]मन्व इति मरुता सूक्तम्। ब्रह्म [21]जज्ञानमिति चौद्र ब्रह्मसूक्तम्। [22]उरु विष्णो इत्यच्युतस्य[23] सूक्तमेकर्चम्। [24][भवाशर्वौ मन्वे वामितीशसूक्तम्।] यस्येदमा [25]रज इत्यर्कसूक्तम्। [26]ध्रुवस्तिष्ठेति वनस्पतिसूक्तम्।

एव सूक्तजपानन्तर सर्वर्त्विजो [27][यथायथ होमशेष] समापयेयु। ततो गुरु कृत-

1 I O omits it
2 A यद्राजानमिति
3 I O मन्यो, A मान्या
4 A यशोसीति
5 A omits the bracketed portion here and reads some portion of it a little below
6 I O बुधसूक्तं
7 I O आहुतिमिति
8 I O ॰चवदिति
9 I O राजानमि
10 I. O omits the bracketed portion
11 I O omits the bracketed portion
12 A इन्द्र
13 Both I O and A यजातीति
14 I O सुंम्न,
15 A यम
16 I O लोका इति, A लोक इति
17 I O रुद्रो अग्नाविति and A रुद्रा अग्नाविति
18 I O ब्रह्मत्य॰, A ब्रह्मा॰
19 I O आयङ्गौरित्यादित्याना and A आयङ्गौरित्यादित्याना
20 I O मर्वे, A मधि
21 Both I O and A यज्ञानमिति
22 I O तवो, A उरो
23 A इत्यच्युत
24 I O भवकेश॰वौं ममवेवाहुमि ईश सूक्त and A भवाकशा॰वौं रूमवें वाहूमिति इशसूक्तं for the bracketed portion
25 Both I O and A रूज
26 I O ध्रुव॰
27 A यथामशेषं

नित्ययजमानसहित[1] पुष्पधूपौ माषभक्तञ्चादाय, तूर्य्येषु नदत्सु मण्डपाद् बहिर्निर्गत्य, स्वस्व-दिक्क्रमेण इन्द्रादिलोकपालान् प्रत्येक[2]मेह्येहीत्याद्युक्तमन्त्रैरावाह्य, आवाहनानन्तरमेव [3]ॐ इन्द्राय नम इत्यादि-प्रणवादिनमोऽन्तस्वनाममन्त्रै प्रत्येक सम्पूज्य, तथैव प्रत्येक वलि दद्यात् ।

[4]तत शुचिस्थाने मण्डलिका कृत्वा, त्रैलोक्ये यानि [5]भूतानीत्यादीनि पठित्वा, त्रैलोक्यस्थेभ्य [6][स्थावरेभ्यो भूतेभ्यो] नम, [7][त्रैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नम], ब्रह्मणे नम, विष्णवे नम, शिवाय नम, देवेभ्यो नम, दानवेभ्यो नम, गन्धर्वेभ्यो नम, यक्षेभ्यो नम, राक्षसेभ्यो नम, पन्नगेभ्यो नम, ऋषिभ्यो नम, मनुभ्यो नम, देवमातृभ्यो नम, इति प्रत्येक सम्पूज्य, माषभक्तवलि दद्यात् ।

[8]तत ऋत्विग्भ्यो हैमकुण्डलसूत्रकटकाङ्गुरीयकाणि [9]विचित्राणि वासासि शय्या, एक-त्विंग् देयाच्च[10] [11]द्विगुणद्रव्यघटिता कुण्डलादिसामग्री, द्विगुण वस्त्र, द्विगुणद्रव्यकृताञ्च[12] शय्या गुरवे दद्यात् । तद् यथा—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्य अमुकामुकवेदामुकामुकशाखा-ध्यायिभ्य अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य कृतैतदधिवासनकर्मप्रतिष्ठार्थं दक्षिणा यथायथमेतानि हैमकुण्डलयुग[13]-यज्ञोपवीत-कटकाङ्गुरीयकाणि, [14][एतानि विचित्र]-वस्त्राणि, एताश्च शय्या ददानि । ब्राह्मणा स्वस्तीति ब्रूयु । ततः प्रथमलिखितक्रमेण ब्राह्मणैर्य पुण्याहादिवाचन कारयेत् ।

एतदपि ऋत्विगुपवेशनादि—मध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म सर्वमहादानसाधारणम् । तत ऋत्विजो मङ्गलगीतवाद्य[15]-घोषेषु सत्सु [16]स्वस्वकुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमान स्नापयेयु ।

ततो यजमान [17]-शुक्लमाल्यवस्त्रधर पुष्पाञ्जलिमादाय तुला त्रि प्रदक्षिणीकृत्य, नमस्त

---

1 I O कृतनित्यक्रियजमानसहित A कृतनित्यो यजमानसहित
2 I O ॰मह्येहीत्याद्युक्त॰ and A ॰मिन्द्राद्युक्त॰
3 I O omits ॐ
4 Both I O and A अत
5 Both I O and A भूतानि इत्यादि
6 A स्थानेभ्यो
7 I O omits the bracketed portion, A त्रैलोक्यस्थेभ्यो भूतेभ्यो नम
8 A अत शुचिस्नाता
9 A चित्राणि
10 A omits च
11 A द्वि for द्वि
12 A ॰कृता
13 A ॰युत
14 I O च चित्र
15 I O adds गीत here
16 I O कुम्भ and A स्वस्वकुण्ड for स्वस्वकुण्ड
17 A adds शुद्धमना॰ after यजमान

इत्यादिभिरस्मात् [1][ससारसागरादित्यन्त-]मन्त्रैरामन्त्र्य, पुष्पाञ्जलिनार्चयेत्। तत पुनरपि तुला प्रदक्षिणीकृत्य, खड्गचर्म[2]-कवचधरो [3]धृतसर्वालङ्कारो [4]वामदक्षिणक्रमेण करद्वय धृत[5][हैमधर्मराजसूर्यप्रतिम उत्तरभागे तुलामारुह्य], पूर्वस्थापितहरिप्रतिमामुख पश्यन् तिष्ठेत्। तत ऋत्विजो दक्षिणतुलाभागे सुवर्णमुत्कृष्ट यजमानसाम्यादधिक यथा भवति तथा दद्यु। पुष्टिकामस्तु तथाधिक दापयेत्, [6]यथा सुवर्णभारस्य भूमिस्पर्शो भवति।

ततस्तत्रैव क्षण स्थित्वा, नमस्त इत्यादि मन्त्रद्वय [7][पठेत्। ततोऽवतीर्य, आत्मतुलित सुवर्ण गुर्वृत्विक्प्रमुखनानाब्राह्मणेभ्य] उत्सृज्य दद्यात्। तद्यथा—ॐअद्य यथासम्भवगोत्रनामभ्यो [8]गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्त-[9]तुलापुरुषदानफलप्राप्तिकामोऽहम् एतदुपकल्पितोपकरणालङ्कारसहितस्वशरीरतुलित पञ्चवर्णवितानसहित साधिकमति-[10][निर्मल[11] काञ्चनं ददानि। गुर्वृत्विज स्वस्तीत्युक्त्वा, सावित्री पठित्वा, सुवर्णमिदमग्निदैवतमित्युक्त्वा,][12] यथाशाख कामस्तुतिं [13]पठेयु।

ततो गुर्वृत्विग्भ्यो ग्राम रत्नानि च दक्षिणा दद्यात्। तद् यथा—ॐ [14]अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य कृतैतद्दानकर्मप्रतिष्ठार्थ [15]दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च[16] रत्नानि ददानि। प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा स्व स्व सुवर्णभाग प्रत्येक स्पृशेयु। वितानञ्च वाक्यमन्तरेण गुरवे प्रतिपादनीय, गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यस्तद्दानासम्भवात्। एव गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणदेयमहादानेषु सर्वेषु बोद्धव्यम्। यद्वा आत्मतुलितसुवर्णस्यार्द्ध गुरवे अपरमर्द्धमृत्विग्भ्यश्च[17] दद्यात्। तत्र दानवाक्ये—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुक-[18]वेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य मत्स्यपुराणोक्तभाग-[19]व्यवस्थया फलपुष्पोपशोभितपञ्चवर्णवितानकसहितमिति च [20]विशेष।

---

1 A ससारादिपर्यन्त
2 I O छताङ्ग for कवच
3 A धृतसर्व्वाङ्गालङ्कारा
4 Both I O and A omit वाम
5 A हैमतुलासमारुह्य for the bracketed portion
6 A यथा
7 A पठित्वा only for the bracketed portion
8 A सर्व्वत्विक०
9 A omits तुला
10 I O साधिकमभि, A साधिकमिति
11 I O निर्म्मितं
12 A omits the bracketed portion
13 A पठेत
14 A अद्यामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकदेव शर्मभ्यो
15 A दक्षिणामिद योग्या
16 A omits च
17 I O omits च
18 A ०वेदशाखाध्यायिभ्यो
19 I O omits भाग
20 A शेष

ततो जापकेभ्यो दक्षिणां दद्यात्। [1]ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्य अमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्य अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य कृतैतच्छान्तिकाध्यायजपकर्मप्रतिष्ठार्थं दक्षिणामेतत् काञ्चन ददानि। जापका स्वस्तीति वदेयु [2]। ततो यथासम्भव दानसमयोप[3]-स्थितान् दीनानाथांश्च [4]तण्डुलकपर्दकादिभिस्तर्पयेत्। तत [5]पूर्ववद् ब्राह्मणत्रय पुण्याहादिवाचन कारयेत्। तत शीघ्र तत्र सुवर्णं यथायथ [6]विभज्य दद्यात्। [7][अत्र च दानवाक्ये] अमुकदेशे अमुककाले इत्युक्त-[8][तत्तन्निमित्तोल्लेख कर्तव्य। एवञ्चावता[9]न्तरेष्वपि यत्र देश कालविशेषश्रुतिरस्ति, तत्रा-[10]मुकदेशे अमुककाले इति [11]तदुल्लेख करणीय।

इति तुलापुरुषमहादान समाप्तम्।]

1 A omits ॐ
2 A वदेत्
3 A °स्थित
4 I O तद्दाल for तण्डुल
5 A पूर्वं
6 Both I O and A omit it
7 I O अत्र दाने वाक्ये and A तत्र दानवाक्ये
8 A मिति only for the bracketed portion
9 I O नौं for तौं
10 I O omits अमुकदेशे
11 I O उल्लेख

तथा हिरण्यगर्भ[1]महादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७५ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।
नाम्ना हिरण्यगर्भाख्य महापातकनाशनम् ॥१॥
पुण्य दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत्।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भार भूषणाच्छादनादिकम् ॥२॥
कुर्यादुपोषितस्तद्वल्लोकेशावाहन बुध ।
पुण्याहवाचन कृत्वा तद्वत् कृत्वाधिवासनम् ॥३॥

तद्वदुपोषित —तुलापुरुषवद् गुर्वृत्विग् जापकै सह कृतोपवासो यजमान इत्यर्थ ।

ब्राह्मणै [2]रचयेत् कुण्ड तपनीयमय शुभम्।
द्वासप्तत्य-[3]ङ्गुलोच्छ्राय हेमपङ्कज-[4]गर्भवत् ॥४॥

हेमपङ्कजगर्भवदिति मध्यस्थापितसौवर्णपद्ममित्यर्थं ।

त्रिभागहीन-[5][विस्तारमाज्य] क्षीराभिपूरितम्।
दशास्त्राणि सरत्नानि दात [6][सूची तथैव] च ॥५॥

अभिपूरितम् एकदेशपूरितम्, 'अभिरभागे' (१।४।९१) इति पाणिनिसूत्र एवाभिशब्दस्यैकदेश-[7]वाचित्वेन प्रसिद्धत्वात्। दशास्त्राणि [अस्त्राणीव अस्त्राणि प्रधानफलसाधनानीत्यर्थं][8]

हेमनाल [9]सपिटक बहिरादित्यसयुतम्।
तथैवा[10]वरण नाभेरुपवीतञ्च काञ्चनम् ॥६॥

[पिटक जातकोपवेशनार्थं पट्टकम्][11]। नाभेरावरण—नाभ्याच्छादनार्थं सुवर्णपत्रकृत[12] वस्त्राकारम्।

पार्श्वत स्थापयेत्तद्वद्धेमदण्डकमण्डलुम्।
पद्माकार पिधान स्यात् समन्तादङ्गुलाविक्रम् ॥७॥

---

1 A omits महा
2 I O आरयेत्
3 A omits त्य
4 I O adds गर्भज before गर्भवत्
5 A विभाद्य
6 A शुचिस्तथैव
7 A ०वाहित्वेन
8 A अस्त्राणि अनीकास्त्राणि प्रधानानीत्यर्थ, I O अस्त्राणीव क्षास्त्राणि प्रधानानीत्यर्थ
9 A सपिठक
10 I O ०वरणान्नाभे०
11 A पिठक स्वल्पपीठी for the bracketed portion
12 I O ०कृत

मुक्तावलीसमोपेत पद्मरागदलान्वितम् ।
तिलद्रोणोपरिगत वेदिमध्ये ततोऽर्च्चयेत् ॥८॥

अनेन [1]पिधानेन अनुष्ठानकाले गर्भमुखाच्छादन कर्तव्यम्, अन्यत्र तद्विनियोगाश्रवणात् । पद्मरागदलान्वितम् उत्कृष्ट-[2]माणिक्यखण्डान्वितम् ।

ततो मङ्गलशब्देन ब्रह्मघोष-[3]रवेण च ।
सर्वौषध्युदक[4]स्नानस्नापितो वेदपुङ्गवै. ॥९॥

सर्वौषध्युदकमिति [5]कुण्डसमीपस्थकुम्भजलव्यतिरिक्त सर्वौषधिमिश्रितं जल, कुण्डसमीपस्थ[6]कुम्भजलविनियोगस्याग्रे 'चतुर्भि कलसै'रित्यादिना[7] वक्ष्यमाणत्वात् ।

शुक्लमाल्याम्बरधर सर्वाभरणभूषित ।
[8][इममुच्चारयेन्मन्त्र गृहीतकुसुमाञ्जलि ॥१०॥
नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च ।
सप्तलोकसुराध्यक्ष जगद्धात्रे नमो नम.] ॥११॥
भूर्लोकप्रमुखा लोकास्तव गर्भे व्यवस्थिता ।
ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते विश्वधारिणे ॥१२॥
नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय[9] ।
नमो हिरण्यगर्भाय [10]गर्भे यस्य [11][पितामह ॥१३॥
यतस्त्व [12]सर्वभूतात्मा भूते भूते] व्यवस्थित ।
तस्मान्मामुद्धराशेषदु खससारसागरात् ॥१४॥
[13]एवमामन्त्र्य तन्मध्यमाविश्यास्त उदङ्मुख ।
मुष्टिभ्या परिसगृह्य धर्मराजचतुर्मुखौ ।
जानुमध्ये शिरः कृत्वा [14]तिष्ठेदुच्छ्वासपञ्चकम् ॥१५॥

---

1 I O च विधानेन , A विधानेन
2 I O omits कृष्ट
3 I O ०वर्णेन
4 I O स्नानस्नापिते , A स्नाने स्नापितो
5 A कुण्डल०
6 I O. कुण्ड०
7 I O omits ना
8 A omits the bracketed portion
9 Both I O and A भुवनाश्रयः
10 I O ब्रह्मालोक
11 A omits the bracketed portion
12 I O नरभूतात्मा
13 I O एवमासद्य
14 A तिष्ठेदुच्छ्वायपङ्कज, I. O वेष्टेदुच्छ्वासपञ्चक

गर्भाधान पुंसवन सीमन्तोन्नयन तथा ।
कुर्युर्हिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुङ्गवा ॥१६॥

[तत्तत्[1]संस्कारानुष्ठानाभिध्यान कृत्वा तत्तत्संस्कारप्रधानमन्त्रान् [2]पठेयुरित्यर्थ ।
गीतमङ्गलघोषेण गुरुरुत्थापयेत्तत ।][3]
जातकर्मादिका कुर्यु क्रिया षोडश चापरा ॥१७॥

अत्रापि तत्तत्संस्काराभिध्यान[4]पूर्वकप्रधानमन्त्रपाठो बोद्धव्य , संस्काराणा तदानी[5] करणासम्भवात् ।

[6]सूच्यादिकञ्च गुरवे दत्त्वा मन्त्रमिम पठेत्[7] ।
नमो हिरण्यगर्भाय [8][ब्रह्मगर्भाय वै नम ।
चराचरस्य जगतो गृहभूताय] वै नम ॥१८॥
मात्राह जनितः[9] पूर्वं मर्त्यधर्मामरोत्तम[10] ।
त्वद्गर्भसम्भवा[11]द्दैव दिव्यदेहो भवाम्यहम् ॥१९॥
चतुर्भि कलसभूंयस्ततस्ते द्विजपुङ्गवा ।
स्नान कुर्यु प्रसन्नाङ्गा [12] सर्वाभरणभूषिता ॥२०॥

कलसैरिति होमकुण्डसमीपस्थै । कुर्यु कारयेयु ।

[13]देवस्य त्वेतिमन्त्रेण स्थितस्य कनकासने ।
अद्य जातस्य तेऽङ्गानि [14]अभिषेक्ष्यामहे वयम् ।
दिव्येनानेन वपुषा [चिर जीव][15] सुखी भव ॥२१॥

कनकासने स्थितस्य [16]कनकमयासनोपविष्टस्य । [17]'देवस्य त्वे'ति मन्त्रेण, 'अद्य जातस्य तेऽङ्गानि' इत्यादि-[18]पुराणमन्त्रेण च स्नपन कारयेयु. ।

---

1 I O संस्काचा for संस्कारा
2 I, O पठेद्दित्यर्थ
3 A the bracketed portion as तत्तत्संस्कारान् कन्यामुत्थाय यत्नत
4 A ०धान०
5 I, O तदानी
6 A माल्यादिकञ्च
7 A जपेत्
8 A the bracketed portion as गर्भभूताय
9 A जनितं
10 A नरोत्तम and I O नरोत्तमा for ०मरोत्तम
11 A ०द्देव for ०द्दैव
12 B and I O प्रसन्नाङ्ग
13 A देवस
14 I O. अभिषेक्ष्यमहे
15 I. O चिरञ्जीव for the bracketed portion
16 A कनकासनो०
17 A omits it
18 I, O, ०पूरण०

नतो हिरण्यगर्भं [1]त तेभ्यो दद्याद्विचक्षण॰ ।
ते पूज्या सर्वभावेन [2]बहवो वा तदाज्ञया ॥२२॥
[3]तत्रोपकरण सर्वं गुरवे विनिवेदयेत् ।
पादुकोपानहौ छत्त्र चामरासनभाजनम् ।

उपकरणमित्युपकरणत्वेन गुरवे देयमित्यर्थ ।

ग्राम वा विषय वापि यदन्य[4]द्दयित भवेत् ॥२३॥
अनेन विधिना यस्तु पुण्येऽह्नि निवेदयेत् ।
हिरण्यगर्भदान स ब्रह्मलोके महीयते ॥२४॥
[5]पुरेषु लोकपालाना प्रतिमन्वन्तर वसेत ।
कल्पकोटिशत यावद् ब्रह्मलोके महीयते ॥२५॥
कलिकलुष[6]-विमुक्त पूजित सिद्धसङ्घै-
रमरचमरमालावीज्यमानोऽप्सरोभि ।
पितृशतमथ बन्धून् पुत्र[7]-पौत्राननेका-
नपि नरक[8]-निमग्नांस्तारयेदेक एव ॥२६॥
इति पठति [9][य इत्थ] [10]य शृणोतीह सम्यङ्
मधुरिपुपुर-[11]लोके पूज्यते सोऽपि सिद्धै ।
मतिमपि च जनाना[12] यो ददाति प्रियार्थं
विबुधपतिजनाना नायक स्यादमोघम् ॥२७॥

प्रयोगः

अत्र यजमान [13] समुत्पन्नहिरण्यगर्भमहादानदानेच्छ [14] तुलापुरुषमहादानलिखित[15] खड्गचर्म[16]-मयढालसन्नाह तुलास्थापनीयहरिप्रतिमासहित-सालङ्कार-तुला-वामहस्तग्राह्यसूर्यप्रति

1 A omits it
2 Corrected from M P and I O A बहुभग्नौ
3 A ततोपकरण
4 A भूषित for दयित
5 A दूरेषु
6 A ॰कलुक॰
7 A ॰पौत्रान्धिकानपि
8 A ॰निमग्नास्तारकोदक
9 Corrected from M P I O इत्थ and A यद् for the bracketed portion
10 A omits it
11 A ॰पुरा॰
12 A जनाना
13 I O यजमान
14 A ॰महादानेषु
15 A ॰लिखित
16 I O ॰मयाढ्न॰ and A ॰मयातन॰ for ॰मयढाल॰

मा-बहि सर्वसम्भारम्, अधिकत्वेनाभिमत[1]-शुद्धसुवर्णघटित स्वाङ्गुलेन [2]द्वासप्तत्यङ्गुलो-च्छ्रायमुपर्यधोऽष्टचत्वारिंशदङ्गुलविस्तार सुदृढ[3]-तलकान्वित [4]कुण्ड, तन्मुखाच्छादनार्थं पद्माकार [5]कुण्डमुखवेष्टनेनाङ्गुलाविक्रमुत्कृष्टमाणिक्यभूषित [6]मुक्तास्रग्विभूषित सौवर्ण[7] पिधान, कुण्डगर्भस्थापनार्थमभिमतपरिमाणसुवर्णघटित पद्म, कुण्डपूरणार्थं घृत क्षीरञ्च[8], कुण्डपार्श्व-[9]स्थापनार्थमभिमतसुवर्णघटित-[10][दात्र-सूची]-[11][कुश नाल]-कण्डोलिका, सौवर्णा-[12]पत्तोत्खाटिताद्दिव्यप्रतिमा, [13]नाभ्याच्छादनार्थं [14][सौवर्णपत्र-[15]रचितवस्त्राकार, सौवर्ण यज्ञोपवीत, दण्ड, कमण्डलु, दावाद्यलङ्करणार्थं रत्नानि च, कुण्डाध स्थापनार्थं तिल-द्रोण यजमानप्रथमस्नानार्थं तीर्थजल सर्वौषधिश्च, वामकरधारणार्थं] हैमीं[16] चतुर्मुखब्रह्म-प्रतिमा[17], गुरुदक्षिणार्थं काष्ठपादुकायुगोपानद्युग-[18]च्छत्रचामरासनभाजनानि चोत्पादयेत्। ततस्तुलापुरुषोक्त-[19]समयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने यजमानगुर्वृत्विग्जापकास्तुलापुरुष[20] वद्ध-विष्यभोजनादिक कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने [21]हिरण्य-गर्भपद प्रक्षिप्य यथायथ निवेदन सङ्कल्पञ्च कुर्यु । अपरदिने च[22] यजमानस्तुलापुरुष-[23][वद्-गोविन्दा]-द्याराधनादिमधुपर्कदानान्तं कर्म[24] गोविन्दाद्यभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-[25]-दानसङ्कल्प-पुण्याहादि-वाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यगर्भपदं प्रक्षिप्य कुर्यात्। ततो गुर्वृत्विग्-[26][यजमानजापका उपवसेयु । अपरदिने] च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादि मध्य-ब्राह्मणवाचनान्त कर्म यथायथ कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मण-[27]वाचनान्त कर्म तुलापुरुष-

1 I O and A स्वहत् for शुद्ध
2 A द्वासप्ताङ्गुलो०
3 I O ०तलिकान्वित, A ०तुलिका-न्वित
4 A omits it
5 A कण्ठ
6 A omits it
7 A सौवर्णं
8 A क्षीर जरसामग्रीञ्च, B क्षीरा-र्जनसामग्री, I O क्षीरार्जनसामग्रीञ्च
9 A कुण्डपार्श्व
10 A दातवशुचि for the bracketed portion
11 I O. कुशनाल and A कलस for the bracketed portion
12 Both I O and A ०त्कटिता०
13 I, O नाभ्यभ्याच्छादनार्थ
14 A omits the bracketed portion
15 I O पात्र for पत्र
16 A हैमा, I O हैम
17 I O ०प्रतिमा
18 I O ०पानद्युग०, A ०पानद्व०
19 A ०समानानावा० for ०समयाना०
20 A ०पुरुषा०
21 A हिरण्यगर्भ
22 I O omits it
23 A वद्गोविन्दा for the bracketed portion
24 Both I O and A omit it
25 A ०ज्ञापक
26 A यजमानावपरे for the bracketed portion
27 A ०वचनान्त

[1]प्राक्कमनुसन्धायानुष्ठातव्यम्। [2]तत ऋत्विज [3]सपिधान हेम -[4]कुण्डमानीय प्रधान-वेदिकाया लिखितचक्रोपरि [5]तिलद्रोण विकीर्य [6][तत्रारोपयेयु]। [7][कुण्डमध्ये हैम पद्म निधाय] [8][यजमानोपवेशनयोग्य यथा भवति, तथा कुण्ड घृतक्षीराभ्या पूरयेयु । कुण्ड-पार्श्वतश्च[9] हैमानभिमतरत्नयुता[10][न् दात्र-]सूची नाल पिटक-बर्हि-रादित्यप्रतिमा-[11]नाभ्यावरण-यज्ञोपवीत-दण्डकमण्डलून् सस्थापयेयु ।] ततो यजमान स्वस्ववेदस्थाभि-षेक[12] मन्त्रैः सर्वौषधिमिश्रजलेन[13]स्नपयेयु । तदा च मङ्गल-[14][तूर्यवन्दि-]घोषान् कारयेयु ।

[15][ततो यजमान] शुक्लमाल्याम्बरधरो कृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय 'नमो हिरण्य-गर्भाये'त्यादि —'दु खससारसागरा'दित्यन्त-[16]मन्त्रैर्हिरण्यगर्भमामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनार्चयेत्। ततो दक्षिणक्रमेण हस्तद्वय-[17]कृतहैमधर्मराज-[18]चतुर्मुखप्रतिमो [19]हिरण्यगर्भमध्य प्रविश्योद-ङ्मुख उपविश्य जानुमध्यार्पितशिरा[20] [21]उच्छ्वासपञ्चक यावत्तिष्ठेत्। तदा च[22] ब्राह्मणा पिधानेन [23]कुण्डमाच्छाद्य हिरण्यगर्भस्य गर्भाधानपुसवनसीमन्तोन्नयनसस्कारानभिध्याय[24] स्वस्वगृह्योक्तास्तत्तत्सस्कारप्रधानमन्त्रान् पठेयु । ततो गुरुर्मङ्गलतूर्यगीतवन्दिघोषेषु सत्सु [25]हिरण्यगर्भस्थ यजमान करे [26]विधृत्योत्थापयेत्। तत [27][ऋत्विजो हिरण्यगर्भा-न्निर्गतस्य] यजमानस्य सस्कारार्थं स्वस्वगृह्यविहितान् जातकर्मादिषोडशसस्कारानभिध्याय तत्तत्सस्कारप्रधानमन्त्रान् पठेयु ।

---

1 A °गृन्थ°
2 A तत्र
3 A समिधाद्दान
4 A कुण्डलमानीय
5 A तिलाद्रोण
6 A तत्र for the bracketed portion
7 I O omits the bracketed portion A गुर्वग्नि for it
8 I O omits the bracketed portion
9 A कुण्डपार्श्वत
10 A दृगात्र for the bracketed portion
11 A मासावावरण
12 Both I O and A omit षक
13 I O °जलकुम्भचतुष्टयेन
14 A पूर्ववद् for the bracketed portion
15 A ततश्च
16 A सागरेत्यादि°
17 I O °द्वय
18 I O °हिरण्यगर्भप्रतिमो, A चतुर्मुखप्रतिमा
19 A हिरण्यमध्ये
20 I O °शिर
21 I O उच्छ्वास°, A उच्छ्वास°
22 I O व्राच after this
23 I O कुम्भ°
24 A omits ध्याय
25 A हिरण्यस्थ
26 A विधृत्योपवेत्
27 A reads the bracketed portion as ऋत्विको हिरण्यगर्भान्वितस्य

सस्काराश्च षोडश ऋग्वेदे—जातकर्म नामकरण निष्क्रमणम् अन्नप्राशन चूडाकरणम् उपनयन त्रीणि वेदव्रतानि स्नान विवाह देवपितृमनुष्यभूतब्रह्मणा पञ्चमहायज्ञा । यजुर्वेदे तु नामकरण नास्ति, [1]चत्वारि वेदव्रतानीति [2]विशेष । सामवेदे नामकरणमस्ति, अन्नप्राशन [3]नास्तीति यजुर्वेदाद्विशेष । अथर्ववेदे—जातकर्म निष्क्रमणम् अन्नप्राशन गोदानम् उपनयन सावित्रीव्रत [4]वेदव्रत सावित्रीव्रतविसर्जन [5]वेदव्रतविसर्जन समावर्तन विवाह पञ्चमहायज्ञाश्चेति ।

ततो यजमान पूर्वोक्त दात्रादिक गुरवे प्रतिपादयेत् । ततो 'नमो हिरण्यगर्भाय [6]ब्रह्मगर्भाय वै नम ' इत्यादि मन्त्रद्वय [7]जपेत् । तत ऋत्विजो[8]ऽष्टौ वरणादिलब्धालङ्कारैरलङ्कृता कनकमयासनोपविष्ट यजमान 'देवस्य त्वे'ति वेदचतुष्टयस्थमन्त्रेण 'अद्य जातस्य तेऽङ्गानो'त्यादिना च पुराणमन्त्रेण कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन स्नपयेयु ।

ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कारो गुर्वृत्विकप्रमुखनानाब्राह्मणेभ्यो हिरण्य-[9]गर्भमुत्सृज्य दद्यात् । तद्यथा—[10]ॐ अद्य यथासम्भवगोत्रनामभ्यो गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्तहिरण्यगर्भ-[11]महादानदानफलप्राप्तिकामोऽहमेत[12] हिरण्यगर्भ[13] ददानि । प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा हिरण्यगर्भोऽय विष्णुदैवत ' इत्युक्त्वा[14] यथाशाख कामस्तुति' पठेयु ।

ततो गुरवे पादुकोपानच्छत्रचामरासन-[15]भाजनग्रामान् दक्षिणा दद्यात् । तद्यथा—[16]ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं तुभ्यमह दक्षिणामेतानि पादुकोपानच्छत्रचामरासनभाजनानि [17]इयदुत्पत्तियोग्याश्च भूमि ददानि । स्वस्तीति गुरुर्वदेत् ।

[18]तत ऋत्विग्भ्यो दक्षिणादानम् । तद् यथा—[19]ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं

---

1 A चत्वदि, I O रवानि
2 I O शेष
3 A नास्ति
4 I O देवव्रत
5 I O दूद् व्रतविसर्जन, A omits it
6 I O विश्वगर्भाय, A गर्भभूताय
7 I O पठेत्
8 I O कृ या for ऽष्टौ
9 A omits गर्भ
10 A omits it
11 Both I. O and A omit महादान
12 A ०कामोमेत
13 A हिरण्य
14 I O ०दैवतमित्युक्त्वा
15 I O omits भाजन
16 A omits it
17 A यदुत्पत्ति०
18 A ततो
19 A omits it

युष्मभ्यमह दक्षिणा[1] मियदुत्पत्तियोग्या भूमिम् एतानि च[2] रत्नानि ददानि। स्वस्तीति प्रत्येकमृत्विजो ब्रयु । ततो गुर्वृत्विज स्व स्व सुवर्णभाग स्पृशेयु । यद्वा गुरवे हिरण्य-गर्भस्यार्द्धम् ऋत्विग्भ्यश्चार्द्ध दद्यात। तत्र च—ॐ[3]अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुक-[4]वेदामुकामुकशाखा याथिभ्योऽमुकामुक-[5]देवशर्मभ्यो युष्मभ्य मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया तिलद्रोणारोपित[6] फल-[पुष्पोपशोभित पञ्चवर्ण]-[7]वितानकसहितमिति च पूर्वदानवाक्याद्वि-शेष ।

तनो यजमानस्तुलापुरुष-[8]वज्जापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण ब्राह्मणवाचन [9]त्वरया यथायथ हिरण्यगर्भप्रतिपादनञ्च कुर्यात्।

इति हिरण्यगर्भमहादान समाप्तम्[10]।

1 A ०मिद् यदुत्पत्तियोग्या
2 A omits it
3 A omits it
4 A omits वेदामुकामुक
5 I O omits देव
6 I O ०रोपिता
7 A पुष्प for the bracketed portion
8 A ०जापकेभ्यो
9 A कृत्वा
10 I O omits it

तथा ब्रह्माण्डमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७६अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डविधिमुत्तमम्।
[1]यच्छ्रेष्ठ सर्वदानाना महापातकनाशनम् ॥१॥
पुण्य दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत्।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम्।
लोकेशावाहन तद्वदधिवासनक तथा ॥२॥
[2]कुर्याद्विशपलादूर्द्ध्वमासहस्रा[3]च्च शक्तित।
शकल[4]-द्वयसयुक्त ब्रह्माण्ड[5] काञ्चन बुध ॥३॥
दिग्गजाष्टसमायुक्त षड्वेदाङ्गसमन्वितम्।
[6]लोकपालाष्टकोपेत मध्यस्थितचतुर्मुखम्।
शिवाच्युतार्कशिखरमुमालक्ष्मीसमन्वितम् ॥४॥

शिवाच्युतार्कशिखरम् ऊर्द्ध्वभागोत्खाटितशिवाच्युतार्कमूर्तिम्[7]।

वस्वादित्यमरुद्गर्भं महारत्नसमन्वितम्।
वितस्तेरङ्गुलशत यावदायामविस्तरम् ॥५॥

वस्वादित्यमरुद्गर्भं गर्भोत्खाटितवस्वष्टक-द्वादशादित्य-सप्तमरुद्गणमूर्तिम्[8]। महारत्नसमन्वितम् उत्कृष्टरत्नसमन्वितम्। वितस्तेरङ्गुलशत यावदित्यनेन वितस्तेरारभ्याङ्गुलशत यावत् स्वेच्छया दैर्घ्यविस्ताराभ्या ब्रह्माण्ड [9]कर्तव्यमित्यर्थ।

कौषेयवस्त्रसवीत तिलद्रोणोपरि न्यसेत्।
तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् [10]परिवारयेत् ॥६॥

अष्टादश[11][धान्यानि प]रिभाषोक्तानि।

पूर्वेणानन्तशयन[12] प्रद्युम्न पूर्वदक्षिणे।
प्रकृति दक्षिणे पार्श्वे सङ्कर्षणमत परम् ॥७॥

---

1 I O यथेष्ठ
2 I O कुर्यादि शतपला०
3 A ०स्रा
4 A कलस०, I O कलश०
5 A ब्रह्माण्ड
6 A लोकपालो०
7 I O ०मूर्त्ति, A ०मूर्त्ति
8 I O ०मूर्त्ति
9 Both I O and A omit कर्तव्यम
10 I O परिकल्पयेत्
11 A omits the bracketed portion
12 A ०शायिन

[1][अनन्तशयन जलशायिनम् ।]

पश्चिमे चतुरो वेदानिरुद्धमत परम् ।

[2][अग्निमुत्तरतो हैम वासुदेवमत]परम् ॥८॥

समन्तात् [3]गुडपीठस्थानर्चयेत् काञ्चनान् बुध ।

स्थापयेद्वस्त्रसवीतान् पूर्णकुम्भान् दशैव तु ॥९॥

काञ्चनान् काश्चनपत्नोत्खाटितान् ।

दशैव धेनवो देया [4]सहैमाम्बरदोहना ।

पादुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणै ।

भक्ष्य-[5]भोज्यान्नदीपेक्षुफलमाल्यानुलेपनै ॥१०॥

भक्ष्य पिष्टक मूलञ्च, फलस्य [6]स्वशब्दोपात्तत्वात् । [7]एतैश्च पादुकादिभिः सहित' दश धेनवो देया पार्श्वत स्थाप्या इत्यथ ।

[8]होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवै ।

इममुच्चारयेन्मन्त्र त्रिधा कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥११॥

[9]होमाधिवासनान्ते इति [10]पूर्वमेव देवतारोपणरूपस्याधिवासनस्योक्तत्वाद्धिरण्यगर्भादिषु तथा दर्शनाच्च होम लोकपालाद्यावाहनपूजा-[11][पर्यन्त समाप्याधिवासन] देयद्रव्यस्य वेद्युप-[12]रिस्थापनम् । तत स्नापितो मन्त्र पठेदिति सम्बन्धो बोद्धव्यः ।

नमोऽस्तु विश्वेश्वर विश्वधाम

जगत्सवित्रे भगवन्नमस्ते ।

[13]सप्तर्षिलोकामरभूतलेश

[14]गर्भेण सार्द्ध वितराभि-[15]रक्षाम् ॥१२॥

---

1 A अनन्त शायिनं for the bracketed portion

2 I O अत for the bracketed portion

3 I O पीठस्थानमर्चयेत्, A पीठस्थानार्चयेत्

4 I O सहैमाम्बरदोहना, A सहत्विग्भ्य सुरदोहना

5 Corrected from M P A' B and I O भोजन for भोज्यान्न

6 A मूलशब्दोपात इति

7 A तैश्च

8 A होमादि०

9 A होमादि०

10 A पूर्व्व only

11 Both I O and A पर्य्यन्तमग्न्याधिवासन for the bracketed portion

12 A omits रि

13 Both I O and A सप्तर्षिलोकासनभूतलेश

14 I O adds गर्भश्च before this

15 A भि for भि

ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु
[1]प्रयान्तु पापानि चराचराणाम् ।
[2]त्वद्दानशस्त्राहतपातकाना
ब्रह्माण्डदोषा प्रलय व्रजन्तु ॥१३॥

एव [3]प्रणम्यामरविश्वगर्भं
दद्याद्द्विजेभ्यो दशधा विभज्य ।
[4]भागद्वयं तत्र गुरो प्रकल्प्य
सम भजेच्छेषमत क्रमेण ॥१४॥

स्वल्पेषु होम गुरुरेक एव
कुर्यादथैकाग्निविधानयुक्त्या[5] ।
स एव [6]सम्पूज्यतमोऽल्पवित्तै-
र्यथोक्तवस्त्राभरणादिकेन ॥१५॥

स्वल्पेषु प्रचुरदानासमर्थेषु दातृषु सतसु गुरुरेक एव पूजनीय ।

इत्थ य एतदखिलं पुरुषोऽत्र कुर्याद्
ब्रह्माण्डदानमधिगम्य महद्विमानम् ।
[7]निर्धूतकल्मष-विशुद्ध[तनुर्मुरारे][8]-
रानन्दकृत् पदमुपैति सहाप्सरोभि [9] ॥१६॥

सन्तारयेत् पितृपितामहपुत्रपौत्र-
[10]बन्धुप्रियातिथिकलत्र-[11]शताष्टक स ।
ब्रह्माण्डदान-[12]शकलीकृतपातकौघ-
मानन्दयेच्च जननीकुलमप्यशेषम् ॥१७॥

इति पठति शृणोति वा य एव
सुरभवनेषु गृहेषु धार्मिकाणाम् ।

---

1 I O omits it
2 A दुर्गानशास्त्राहत०
3 A प्रणम्यमेवविधिगर्भ
4 A भागत्रय
5 A ०युक्ता
6 A पूज्यश्च तमाल्पवित्तै०
7 A निर्धूत०
8 A धमरारे for the bracketed portion
9 A सहाप्सरोभि
10 A मातृ०
11 A ०अष्टाष्टक
12 Both I O and A ०सकली०

मतिमपि च ददाति [1]मोदतेऽसा-
[2]वमरपतेर्भवने सहाप्सरोभि ॥१८॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुपजातब्रह्माण्डमहादानदानेच्छस्तुलापुरुषमहादानलिखित खड्गचर्ममय-ढाल[3]सन्नाह—तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा—[4][सालङ्कारतुला]—हस्तग्राह्यप्रतिमा—वहि सर्व-सम्भारम्, अधिकत्वेन विंशतिसंख्यपलेभ्य ऊर्द्ध्वं सहस्रपलावधि अभिमतकाञ्च[नघटित][5], दैर्घ्यप्रस्ताराभ्या[6] वितस्तिमारभ्याङ्गुलशतपर्यन्तम्, सम्पुटमेलनीयखण्डद्वयरूपम्,[7] अन्तरुत्-खाटितचतुर्मुखब्रह्म-[8]वस्वष्टक-द्वादशादित्य-[9]सप्तमरुद्गणप्रतिम, वहि स्वस्वदिक्क्रमोत्-खाटितैरावतादि-[10] दिग्गजाष्टकेन्द्रादिलोकपालप्रतिमम्, अभिमत-[11] स्थानपट्कुयत्खाटित शिक्षाकल्पनिरुक्तच्छन्दोज्योतिषव्याकरणरुप-वेदाङ्गषट्कप्रतिमम्, उपरिखण्डोर्द्ध्व-[12]भागोत्-खाटित-शिवाच्युतार्कमालक्ष्मीप्रतिमम्, अभीष्टोत्कृष्टरत्नखचित ब्रह्माण्ड , ब्रह्माण्ड [13][पूर्वादि-दिगव]स्थापनार्थं काञ्चनान्तरविरचितपत्रोत्खाटित-जलशायि प्रद्युम्न-प्रकृति-सङ्कर्षण-वेदचतु-ष्टयानिरुद्धाग्निवासुदेवप्रतिमा जलशाय्यादिप्रतिमास्थापनार्थमष्टौ गुडपिण्डान्, ब्रह्माण्डा-च्छादनार्थं कोषकारतन्तु[14]-निर्मित वस्त्र, ब्रह्माण्डस्थापनार्थं तिलद्रोण, ब्रह्माण्ड-[15]पार्श्वे-स्थापनार्थमष्टादश[16][धान्यानि, दश]कुम्भान्, तद्वेष्टनार्थं [17]दश वस्त्राणि, ब्रह्माण्डपार्श्व-[18]-स्थापनार्थं दश धेनू , तदलङ्करणार्थं दश हैमशृङ्गयुगवस्त्राणि, उपदोहनार्थं दशकांस्यपात्राणि, ब्रह्माण्ड [19]पार्श्वस्थापनार्थञ्च काष्ठमयपादुकायुगोपानद्युगच्छत्रचामरासनदर्पणपिष्टकसामग्रयन्न-सामग्री-[20] क्षुफलमूलमाल्यानुलेपनसामग्रीरुत्पादयेत् । ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य

---

1 I O omits मोदते<
2 Both I O and A ०रमर०
3 I O मयर्द्देन सह तुला and मयातुल for मयढाल
4 A साला
5 I O omits the bracketed portion
6 A दैर्घप्रस्ताभ्या
7 A ०द्वयम
8 I O सुष्टक and A ष्ट
9 I O omits सप्त
10 A omits दि
11 A स्थापन०
12 I O भागाद्युत्खाटित, A भागादुत्खाटित
13 A reads the bracketed portion as पूर्व दिग्भि
14 A न्तु for तन्तु
15 Both I O and A omit पार्श्व
16 A omits the bracketed portion
17 A अष्टादश
18 I O omits पार्श्व
19 I O omits पार्श्व
20 I O adds दीपसामग्री after this

पूर्वतरदिने यजमान-[1]गुर्वृत्विग्जापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादिक[2] कृत्वा, निवेदनसङ्कल्प-वाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने ब्रह्माण्डपद प्रक्षिप्य यथायथ निवेदन सङ्कल्पञ्च कुर्यु । ततोऽ-परदिने यजमानस्तुला [3]पुरुषवद गोविन्दाद्याराधनादि-मधुपर्कदानान्त[4] कर्म[5] गोविन्दाद्य[6]र्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन[7]-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-[8]वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने ब्रह्माण्डपदं प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापका उपवसेयु । अपरदिने च कृतनित्या[9]-स्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादि-मध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म यथायथ कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मण-वाचनान्त कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम् । तत ऋत्विज पूर्वघटित यथोक्तरूप सम्पुटमिलित-[10]शकलद्वयनिर्मित ब्रह्माण्डमानीय, प्रधानवेद्या लिखितचक्रोपरि तिलद्रोण विकीर्य, [11]तदुपरि स्थापयित्वा, कौषेयवस्त्रेणाच्छाद्य, ब्रह्माण्डस्य [12]सर्वपार्श्वेष्वष्टादशधान्यानि आरोपयेयु । ततो ब्रह्माण्डस्य पूर्वादिक्रमेण गुड-[13]पिण्डानामुपरि पूर्वोक्त-[14]जलशाय्यादि-प्रतिमा स्थापयेयु । गुरुश्च ता [15] क्रमेणैव प्रणवादिचतुर्थ्यन्तेन नमोऽन्तेन स्वनाममन्त्रेण प्रत्येक पूजयेत् । तत ऋत्विजो ब्रह्माण्डपार्श्वे[16] वस्त्रवेष्टितग्रीवान् दश पूर्णकुम्भान्, [17]हेम-शृङ्गीर्वस्त्राच्छादिता सकांस्यदोहना दश धेनू, पादुकाद्युपकरणञ्चा[18]रोपयेयु । ततो मङ्गल-गीतवाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमान स्नापयेयु ।

ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय ब्रह्माण्ड त्रि प्रदक्षिणीकृत्य 'नमोऽस्तु विश्वेश्वरे'त्यादि मन्त्रद्वय पठित्वा पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य प्रणम्य [19]गुर्वृत्विग्भ्यो दद्यात् । [20][तद् यथा—ॐ] अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुका-मुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य मत्स्यपुराणोक्त ब्रह्माण्डमहादान-[21]दानफल-प्राप्तिकामोऽह मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया [22]एतन्महारत्नभूषित कौषे[23]-यवस्त्रसवीत तिल-

---

1 I O यजमान
2 Both I O and A ०भोजनादि
3 I O पुरुवद and A पुरुषपदवद
4 A ०दानाचरणान्त
5 Both I O and A omit it
6 A ०भ्यर्च न
7 A ०स्थापन
8 A वरण twice
9 A कृतनित्यकृत्य०
10 Both I O and A ०सकल०
11 Both I O and A तत्रोपरि
12 I O सव्यपार्श्वे अष्टादश धान्यानि
13 I O ०पिष्टा०
14 A ०जलशयनादि० I O ०कर्मे-शय्यादि०
15 I O भाव
16 A ०पार्श्व
17 A क्षेमवस्त्राच्छादितान्
18 A omits च
19 A ऋत्विग्भ्यो
20 A omits the bracketed portion
21 A omits दान
22 A एत महा०
23 I O adds महा before वस्त्र

द्रोणस्थापितमष्टादशधान्यसहित गुडपीठस्थकाञ्चनानन्तशयन[1]-प्रद्युम्न-प्रकृति-सङ्कर्षण-वेद-चतुष्टयानिरुद्धाग्नि वासुदेव-प्रतिमासहित वस्त्रसवीतपूर्णकुम्भदशक[2]-हेमशृङ्गवस्त्राच्छादित-सकांस्य[3]-दोहनधेनुदशक[4]-सहित पादुकोपानच्छत्रचामरासनदर्पणभक्ष्यभोजनदीपेक्षुमाल्यफला-नुलेपन-पुष्पफलोपशोभित-[5]पञ्चवर्ण-वितानकसहित ब्रह्माण्ड ददानि ।

प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीं पठित्वा, ब्रह्माण्डमिद विष्णुदैवतमित्युक्त्वा यथाशास्त्र कामस्तुति पठेयु[6] । तत ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामियदुत्पत्ति योग्या भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि, प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा ब्रह्माण्ड स्पृशेयु । ततस्तुला-पुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण पुण्याहादिवाचनञ्च [7][कृत्वा, ब्रह्माण्ड] दशधा विभज्य, भागद्वय गुरवे, ऋत्विग्भ्यश्चाष्टो भागान् त्वरया प्रतिपादयेत् । यथोक्तस्वल्प-ब्रह्माण्डदाने तु [8]गुरुरेकाग्निवत् [9]सर्वम् ऋत्विगादिकर्तव्य स्वगृह्योक्तविधिना शान्तिकाध्याय-जपवह्नि[10] कुर्यात् । [11]जापकास्तु [12]पूर्ववदेव कार्या । कुशमयश्च ब्रह्मा कार्य । तदा च यजमानो गुरवे [13]तत् [14][सर्वं महादान] सम्प्रदानैकवचनोहेन दद्यात् ।

इति ब्रह्माण्डमहादान[15] समाप्तम्[16] ।

1 A शायिन
2 A दश
3 A omits दोहन
4 A दश
5 I O ०कच०
6 A पठेत्
7 A omits the bracketed portion
8 I O गुरवेवैकाग्निवत् A गुरवे-काग्निवत्
9 A सर्व्व
10 I O शान्तिकाध्याजपँ च, A शान्ति-कध्याय जप वह्नि.
11 A जापकान्तु, I O याजकास्तु
12 A सर्व्वत्रादरा
13 A omits it
14 A reads the b p as सर्व्वमहा-दान
15 A ब्रह्माण्डदानमाहात्म्य
16 I O omits it

तथा कल्पपादपमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७७ अ)

कल्पपादपदानाख्यमत परमनुत्तमम् ।
महादान प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशनम् ॥१॥
पुण्य दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् ।
पुण्याहवाचन कृत्वा लोकेशावाहन तथा ॥२॥
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
काञ्चन कारयेद्वृक्ष नानाफलसमन्वितम् ॥३॥
नानाविहगवस्त्राणि भूषणानि च कारयेत् ।
शक्तितस्त्रिपलादूर्द्ध्वमा[1]-सहस्रात् प्रकल्पयेत् ॥४॥
अर्द्ध [2]क्लृप्त सुवर्णस्य कारयेत् कल्पपादपम् ।
गुडप्रस्थोपरिष्टाच्च [3]सितवस्त्रयुगावृतम् ।
अर्द्ध-[4]क्लृप्त यावदुपात्तसुवर्णस्यार्द्धेन निर्मितम् ।
ब्रह्मविष्णुशिवोपेत पञ्चशाख सभास्करम् ॥५॥
कामदेवमधस्ताच्च सकलत्र प्रकल्पयेत् ।
सन्तान [5]पूर्वतस्तद्वत् [6]तुरीयांशेन कल्पयेत् ।
मन्दार दक्षिणे पार्श्वे श्रिया सार्द्ध घृतोपरि ॥६॥

सन्तान [7]पूर्वतस्तद्वदिति [8]गुडप्रस्थस्य सितवस्त्रयुगावृतमित्यर्थः । कामदेवमधस्ताच्चेति सन्तानवृक्षस्याधस्तात् सकलत्र कामदेव प्रकल्पयेदिति योजना[9], मन्दारादिषु एकैकदेवता-सम्बन्धश्रुते ।

पश्चिमे पारिभद्रन्तु[10]- सावित्र्या सह जीरके ।
सुरभीसयुत तद्वत्[11] तिलेषु हरिचन्दनम् ।
तृतीयांशेन कुर्वीत सौम्येन फलसयुतम् ॥७॥

---

1 I O ०सा०
2 A ०क्लृप्ता
3 A वसित०
4 A ०क्लृप्त
5 A पूर्ववत for पूर्वत
6 I O बहुवीजांशेन
7 A पूर्ववत् तद्वत् इति
8 A गुडप्रस्थ
9 A योजन
10 I O पारिभद्रस्तु M P पारिजा-तन्तु
11 A तत्तु

कौषेयवस्त्रसंयुक्तान्निस्नुमाल्यफलान्वितान् ।

तृतीयांशेन मन्तानघटनावस्थितसुवर्णतृतीयभागेन । साम्येन उत्तर[1] दिग्भागेन ।

तथाष्ट[2] पूर्णकलसान् पादुकासनभाजनान्[3] ॥८॥

दीपि[4]कोपानहच्छत्रचामरासनसयुतम् ।

पादुकासनभाजनान् पादुकासनभाजनसहितानित्यर्थ । आसनपद चात्र कलसावस्थानो-चितासनपर, चामरासनसयुतमिति[5] पुनरासनपदश्रवणात् ।

फलपत्त्रियुत तद्वदुपरिष्टा[6][द् वितानकम् ।]

तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् परिकल्पयेत् ॥९॥

होमाभिवासनान्ते तु स्नापितो वेदपुङ्गवैः ।

त्रि प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥१०॥

नमस्ते कल्पवृक्षाय चिन्तितार्थप्रदायिने[7] ।

विश्वम्भराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्त्तये[8] ॥११॥

यस्मात्त्व[9]मेव विश्वात्मा ब्रह्मा स्थाणुर्दिवाकर ।

[10]मूर्तामूर्तं पर बीजमत पाहि सनातन ॥१२॥

त्वमेवामृतसर्वस्वमनन्तपुरुषोऽव्यय ।

सन्तानाद्यैरुपेत. सन्[11] पाहि ससारसागरात् ॥१३॥

एवमामन्त्र्य त [12]दद्यात् गुरवे कल्पपादपम् ।

चतुर्भ्यश्चापि ऋत्विग्भ्य सन्तानादीनि कल्पयेत् ॥१४॥

एतेन चत्वार [13]एवर्त्विज. कर्तव्या , कुशमयाश्चत्वारो ब्रह्माण इत्युक्त [14]भवति ।

स्वल्पेष्वेकाग्निवत् कुर्याद् [15]गुरुरेवाभिपूजित ।

न वित्तशाठ्य कुर्वीत न च विस्मयवान् भवेत्[16] ॥१५॥

---

1 I O ०द्दिग्विभागेन

2 A तथा

3 A ०भाजान

4 A दीप०

5 A omits इति

6 A तिलाना and I O तिलाना for the bracketed portion

7 Corrected from M P A चिन्तितानमप्रदायक , B चिन्तिभानु प्रदाय ते, I O चिन्तितार्थप्रदाय च

8 A ०मूर्त्तिने

9 A ०नुमेव, I O ०त्वामेव

10 Both I O and A मूर्त्तामूर्त्त पर

11 I O स

12 A विद्याद्

13 I O एव चर्त्विज , A एवद्विज

14 A सम्भवति

15 A गुरवेवाभिपूजित I O गुरवे वातिपूजित , M P गुरवे चाभि पूजनम

16 A नर

[1] [न च विस्मयवान्] इयन्मया दत्तमिति नाहङ्कारवान् भवेदित्यर्थ ।

अनेन विधिना यस्तु [प्रदद्यात् कल्पपादपम्][2] ।
सर्वपापविनिर्मुक्त सोऽश्वमेधफल लभेत् ॥१६॥
[3][अप्सरोभि परिवृत] सिद्धचारणकिन्नरै ।
भूतान् भव्यांश्च मनुजांस्तारयेदात्मसम्मितान् ॥१७॥
स्तूयमानो दिव पृष्ठे पुत्रपौत्रप्रपौत्रवान् ।
विमानेनार्कवर्णेन विष्णुलोक स गच्छति ॥१८॥
दिवि कल्पशत तिष्ठेद्राजराज्यो भवेत्तत ।
[4]नारायण-बलोपेतो नारायणपरायण ।
नारायणकथासक्तो[5] नारायणपुर व्रजेत् ॥१९॥
यो वा पठेत् [6]कनककल्पतरुप्रदान
यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधन स्मरेद् वा ।
सोऽपीन्द्रलोकमधिगम्य सहाप्सरोभि-
र्मन्वन्तर वसति पापविमुक्तदेह ॥२०॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुपजातकल्पपादप-[7]महादानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखित खड्गचर्म-[8]मयढाल-सन्नाहतुलास्थाप्यहरिप्रति[9] [मा-सालङ्कारतुला-हस्तग्राह्य-प्रतिम-]ऋत्विक्चतुष्टय-[10]वरणदक्षिणा-सामग्रीवहि सर्वसम्भारम्, अविकृत्वेन पलत्रयादूर्द्ध्व सहस्रपलावधि यथेष्ट काञ्चन-मुपादाय तस्यार्द्धेन [11]कल्पपादपमपरार्द्धेन समभागेन सन्तान [12][मन्दार पारिभद्र] हरि-चन्दनम् एव पञ्च तरून् पञ्चशाखान् सौवर्णनानाफलपङ्क्ति-हैमपत्रनिर्मितानेकवस्त्राकारसहितान्

---

1 Both I O and A omit the bracketed portion

2 Supplied from M P A, B and I O महादान निवेदयेत्

3 A reads the bracketed portion as अप्सरोपिभि परिवृत

4 I O नारायणोवलोपेतो, A नारायणोवलोपेता

5 Both I O and A ०भक्तो

6 A कल्पतरुप्रदाना, M P सकल-कल्प०

7 A ०दानस्थानेषु

8 I O मयार्ज्जन and A मयाच्छन्न for मयढाल

9 A omits the bracketed portion

10 A ०वरणादि०

11 I O कल्पपाद्मपरर्द्धेन, A कल्प-पाद्पराद्धेन

12 I O reads the bracketed portion as मन्दारपरिभद्र

केयूरकुण्डलाद्यभिमतालङ्कारभूषितान्, एषामाच्छादनार्थं श्वेतवस्त्रयुगपञ्चक तरूणा[1]मध - स्थापनार्थम् गुडप्रस्थद्वय, प्रत्येक [2][प्रस्थपरिमितान् पात्रस्थ]-घृतजीरक-[3]तिलाश्च[4], -कल्पवृक्षाध - स्थापनार्थम् अभीष्टसुवर्णान्तर[5]-पलोत्-[6]खाटिता ब्रह्मविष्णु [7]शिवभास्करप्रतिमा, यथोक्तक्रम-तरुचतुष्टयाध स्थापनार्थम् अभिमतसुवर्णान्तरपलोत्खाटिता सरति-कामदेव-लक्ष्मी सावित्री-सुरभिप्रतिमाश्च[8], कल्पतरु-[9]पार्श्वस्थापनार्थम् [10][अष्टौ कुम्भान् तदध स्थापनार्थं] कुशादि-निर्मितासनाष्टक, कुम्भाच्छादनार्थं कौषेयवस्त्राष्टक, कुम्भपार्श्वस्थापनार्थम् [11]इक्षुदण्डाष्टक पुष्पमाल्या-[12]ष्टकसामग्री यथेष्टफलाष्टक पादुकायुगाष्टक कास्यभाजनाष्टकञ्च, कल्पतरुपार्श्वार्पणार्थं दीपिकोपानदयुगच्छत्रचामरा-[13]सनाष्टादशधान्यानि चोत्पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने यजमानगुर्वृत्विग्जापका तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादिक कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने [14]कल्पपादपपद प्रक्षिप्य यथायथ निवेदन सङ्कल्पञ्च कुर्यु ।

ततोऽपरदिने यजमानस्तुलापुरुषवद् गोविन्दा [15]द्याराधनादि मधुपर्कदानान्त कर्म[16] गोविन्दाद्यभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने [17]कल्पपादपपद प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापका उपवसेयु ।

अपरदिने च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदग्निस्थापना[18][दि-मध्यब्राह्मणवाचना]न्त कर्म यथायथ कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धाय अनुष्ठातव्यम् । तत ऋत्विज कल्पतरुमानीय प्रधानवेद्या लिखितचक्रमध्ये गुडप्रस्थ दत्त्वा [19]तदुपरि स्थापयेयु । ततस्तस्याग्रो गुडप्रस्थोपरि पङ्क्तिक्रमेण सुवर्ण-[20]पलोत्खाटिता ब्रह्मविष्णुशिव-[21]भास्करप्रतिमा

---

1 I O ०मव०, A ०मर०
2 Both I O and A प्रस्थपरिमिताश्चात्र for the bracketed portion
3 I O ०चीरक०
4 A तिला
5 I O ०न्तर
6 A पात्रोत्०, I O यन्त्रोत्०
7 A ०शिवाच्युतार्कप्रतिमा
8 I O ०प्रतिमा
9 I O ०पार्श्व
10 Both I O and A omit the bracketed portion
11 A इक्षुकाष्टक
12 Both I O and A ०माला०
13 Both I O and A omit सना
14 A कल्पपादप
15 I O omits न्द्या
16 I O and A omit it
17 A कल्पपादप
18 A omits the bracketed portion
19 A परि
20 I O ०यन्त्रोत्०
21 A ०शिवा०

स्थापयेयु । [1]तत्पूर्वतोऽधस्तादारोपित-सरतिकामदेवप्रतिम [2][गुडप्रस्थोपरि सन्तान, कल्पतरुदक्षिणतोऽध समारोपितलक्ष्मीप्रतिम घृतप्रस्थोपरि मन्दार, [3][कल्पतरुपश्चिमत अध -] समारोपितसावित्रीप्रतिम जीरकप्रस्थोपरि पारिभद्र, [4][कल्पतरूत्तरत अध -]समारोपित-सुरभिप्रतिम] तिलप्रस्थोपरि [5]हरिचन्दनश्चारोपयेयु । सर्वांश्च वृक्षान् प्रत्येक[6] सितवस्त्रयुगेना-च्छादयेयु । [7][अष्टासु च दिक्षु] प्रत्येक कौषेयवस्त्राच्छादिनान् इक्षुदण्डफलान्वितान् माल्यालङ्कृतान् अष्टौ [8]पूर्णकुम्भान् पार्श्वारोपितपादुकायुगभाजनासनेष्वारोप्य, कल्पतरुपार्श्वे[9] पूर्वोक्तदीपिका-[10]द्युपकरणमारोपयेयु ।

[11]ततो मङ्गलतूर्यगीत-[12]वन्दिघोषेषु सत्सु ऋत्विजः कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमानं स्नापयेयु । ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय कल्पपादप [13]त्रि [14]प्रदक्षिणीकृत्य, 'नमस्ते कल्पवृक्षाये'त्यादि 'पाहि ससारसागरा'दित्यन्त-मन्त्रान् पठित्वा, पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुर्वृत्विग्भ्यो यथायथ दद्यात् ।

ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्य अमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्य अमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य मत्स्यपुराणोक्तकल्पपादपमहादान[15]-दानफलप्राप्तिकामोऽह मत्स्यपुराणोक्तभागव्यव-स्थया एत गुडप्रस्थारोपित सौवर्णब्रह्मविष्णुशिवभास्कर-[16][प्रतिमासितवस्त्रयुगान्वित गुडप्रस्था-रोपितसौवर्णसरतिकामदेवप्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितसौवर्णसन्तानसहित घृतप्रस्थारोपितसौवर्ण-लक्ष्मीप्रतिमासितवस्त्रयुगान्वितसौवर्णमन्दारसहित जीरकप्रस्थारोपितसौवर्णसावित्री-]प्रतिमा-सितवस्त्रयुगान्वितसौवर्ण-[17]पारिभद्रसहित तिलप्रस्थारोपितसौवर्णसुरभिप्रतिमासितवस्त्रयुगा-न्वितसौवर्णहरिचन्दनसहित कौषेयवस्त्र-[18]युगवेष्टितग्रीवेक्षुमाल्यफलान्वित-कुशासनस्थ[19]-

---

1 I O omits तत्
2 A omits the bracketed portion
3 I O कल्पतरो for the bracketed portion
4 I O कल्पतरोरध
5 A omits हरि
6 A' प्रत्येक
7 I O अष्टासु दिक्षु, A अष्टादिक्षु
8 A omits पूर्ण
9 A पार्श्वे
10 I O has a lacuna here, A द्
11 A omits it
12 I O वाद्य for वन्दि
13 A omits it
14 A प्रदक्षिणीकृत्य
15 A' omits दानफल
16 A omits the bracketed portion
17 A सन्तान before this
18 I O omits युग
19 A omits स्थ

-पादुकायुगकांस्यभाजनयुत-पूर्णकुम्भाष्टक[1]-[दीपिकोपानद्][2]-युगच्छत्रचामरासन--[3]फलमाल्ययुत-पञ्चवर्णवितानकाष्टादशधान्ययुत [4]कल्पपादप ददानि ।

[5]प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा यथायथम् 'अमुकपादपोऽय [6]विष्णु-दैवत' इत्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुति पठेयु । ततो दक्षिणादानम् । ॐ अद्य कृतैतद्दान-प्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्या भूमिम् एतानि च[7] रत्नानि ददानि । प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा प्रत्येक [8][तरून् मूलेषु] स्पृशेयु । ततो यजमानस्तुलापुरुष-वज्जापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण ब्राह्मणवाचनञ्च कुर्यात् । तत कल्पपादप[9] गुरवे, [10][सन्तानकादींश्च चतुरो] वृक्षान् [11]ऋग्वेदादिक्रमेण चतुर्भ्य ऋत्विग्भ्यो निवेदयेत् । [12][स्वल्पकल्पपादपदाने तु] [13]गुरुरेकाग्निवत् स्वगृह्योक्तविधिना सर्वं ब्रह्माण्डदानवत् कुर्यात् ।

इति कल्पपादपमहादान समाप्तम् ।

1 A omits क

2 A पादुकापानह for the bracketed portion

3 A omits फल

4 A कल्पपादपमहादानमह

5 A गृहीतार

6 Both I O and A विष्णुदैवत-मित्युक्त्वा

7 A omits it

8 A तरुमूलेषु for the bracketed portion

9 Both I O and A कल्पपाद-पञ्च

10 Both I O and A read the bracketed portion as सन्तान-कादींश्चतुरो

11 A ऋग्वेदादि०

12 I O. स्वल्पकल्पपादपदानेषु and A स्वल्पपादपदाने तु

13 I O गुरुरेवैकाग्निवत्

तथा गोसहस्रमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७८ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।
गोसहस्रप्रदानाख्य सर्वपापहर परम् ॥१॥
पुण्या तिथिमथासाद्य युग[1]-मन्वन्तरादिकाम्।
[2]पयोव्रतस्त्रिरात्र स्यादेकरात्रमथापि वा ॥२॥

दानदिनात् पूर्वत्रिरात्र दुग्धमात्रमाहार कुर्यात, अशक्तावेकरात्रमित्युन्नेयम्।

लोकेशावाहन कुर्यात्तुलापुरुषदानवत्।
पुण्याहवाचन तद्वद्धोमकार्यन्तथैव च ॥३॥
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम्।
वृष लक्षणसयुक्त वेदिमध्येऽधिवासयेत् ॥४॥

वृषलक्षणञ्च विष्णुधर्मोत्तर उक्तम्, तद् यथा—

[3][तस्या स्तुत] परीक्षेत [4]वृषभ लक्षणान्वितम्।
उन्नतस्कन्धककुद[5]-मृजुलाङ्गुलकम्बलम् ॥५॥
महाकटितटस्कन्ध वैदूर्यमणिलोचनम्।
प्रबालशफशृङ्गाग्र सुदीर्घबलवालधिम् ॥६॥
नवाष्टादशसङ्ख्यैर्वा तीक्ष्णाग्रै[6] दंशनै शुभै।
मल्लिकाक्षश्च [7]मोक्तव्यो गृहेऽपि धनधान्यद ॥७॥

तथा(वि ध १।१४६।४७-५५)—

[8]मोक्तव्यानाञ्च [9]धूर्याणा भूयो वक्ष्यामि लक्षणम्।
[10]स्वस्तिकाकारशृङ्गाश्च मेघौघसदृशस्वनाः ॥८॥

---

1 A' ०मन्तरारादिक
2 I O, A and M P पयोव्रत' त्रिरात्र
3 A तस्माद्वृषभ for the bracketed portion
4 A वृषभ'
5 A omits म
6 A ०दृश्नै॰
7 I O योक्तव्य॰, A योक्तव्य
8 I O and A योक्तव्यानाञ्च
9 I O कार्याणा, A and V D धार्याणा
10 A स्वस्तिकाच्छारशृङ्गाणा

महाप्रमाणाश्च तथा मत्तमातङ्गगामिन ।
[1]महोरस्का महोत्साहा[2] महाबलपराक्रमा ॥९॥
शिर कर्णौ ललाटञ्च वालधिश्चरणानि च[3] ।
[4]नेत्रपार्श्वे च कृष्णानि शस्यन्ते चन्द्रमस्त्विष[5] ।
श्वेतान्येतानि शस्यन्ते कृष्णस्य तु विशेषत ॥१०॥
भूमौ कर्षति लाङ्गूल प्रलम्बस्थूल[6]-वालधि ।
पुरस्ता[7]-दुन्नतो नीच[8] पृष्ठतश्च प्रशस्यते ॥११॥
शक्तिध्वजपताकाभा येषा [9]राजिर्विराजते ।
अनड्वाहस्तु[10] ते धन्या वित्तजीवजयावहा ॥१२॥
प्रदक्षिण[11] निवर्तन्ते स्वय [12][ये विनिवर्तिता] ।
समुन्नत[13]-शिरोग्रीवा धन्यास्ते यूथवर्धना ॥१३॥
रक्तश्रृङ्गाग्रनयन [14] श्वेतवर्णो भवेद् यदि ।
शफै [15]प्रवालसदृशैर्नास्ति [16]धन्यतरस्तत ॥१४॥
एते धूर्या [17] प्रयत्नेन [18]मोक्तव्या यदि वा वृषा ।
धारिताश्च तथा [19]मुक्ता धनधान्यविवर्धना ॥१५॥ इति ।
[गोसहस्राद्विनिष्कृष्य गवा दशकमेव वा ।][20]
गोसहस्र बहि कुर्याद् वस्त्रमाल्यविभूषितम् ॥१६॥

गोसहस्राद् विनिष्कृष्येति [21][गोसहस्रात् पृथक्कृत्य], एतेन दशाधिक गोसहस्रमुत्पाद्य 'गोसहस्र' बहि कुर्या'दिति श्रुते ।

1 I O महोवचा, A महारोचा
2 A महोत्साहो V D महोच्छ्रसा
3 A वा
4 I O नेत्रे पार्श्वे
5 Both I O and A चन्द्रमन्विष
6 A ०स्थुल०
7 I O ०दुद्यतो, A ०लन्यतो, V D ०न्न तथा
8 Both I O and A नील०
9 A रजिं and I O वाचि for राजि
10 A अनड्वाहस्त्, I O अनड्वाहाश्च
11 A प्रदक्षिण
12 A परिनिवर्त्तिता for the bracketed portion
13 I O समुन्नत
14 A यन for नयन०
15 I O, प्रधान०
16 A धान्यवतस्तत
17 I O धार्या, A भार्या, V D धन्या
18 Both I O and A योक्तव्या
19 I O युक्ता
20 M P omits the bracketed portion
21 A reads the bracketed portion as गोसहस्रापृथकलस

सुवर्णशृङ्गाभरणं रौप्यपादसमन्वितम् ।
अन्त [1]प्रवेश्य दशक वस्त्रमाल्यैस्तु पूजयेत ॥१७॥

सुवर्णशृङ्गाभरण सुवर्णशृङ्ग सुवर्णाभरणञ्च । एतदाभरण [2]गोसहस्रस्यैव, गोदशके 'अन्त [3] प्रवेश्य'[4][त्यादिना अ]लङ्कारान्तरश्रुते । [5]अन्त प्रवेश्य मण्डपाभ्यन्तर [6]प्रवेश्येत्यर्थं ।

सुवर्णघण्टिका[7]-युक्त ताम्रदोहनकान्वितम् ।
सुवर्णतिलकोपेत हेमपट्टैरलङ्कृतम् ॥१८॥
कौषेयवस्त्रसवीत माल्यगन्धसमन्वितम् ।
[8][नानारत्नमयै शृङ्गैश्चामरैश्चोपशोभितम् ।
पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसयुतम् ॥१९॥][9]
गवा दशकमध्ये स्यात् [10]काञ्चनो नन्दिकेश्वर ।
कौषेयवस्त्रसंवीतो नानारत्नसमन्वित ॥२०॥
[11]लवणद्रोणशिखरे माल्येक्षुफलसयुत ।
कुर्यात् पलशतादूर्द्ध्वं सर्वमेतदशेषत ॥२१॥
शक्तितः पलसाहस्र[12]-त्रितय यावदेव तु ।

सर्वमेतदिति नन्दिकेश्वरदशोत्तरगोसहस्रसौवर्णालङ्कारादिकम् ।

गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत् समाचरेत् ।॥२२॥
पुण्यकालं समासाद्य गीतमङ्गलनि स्वनै ।

[13]गोशतेऽपि दशांशेनेति गोसहस्रे यदुक्त तस्य सर्वस्य [14]दशमाशेन ।

सर्वौषध्युदक[15]-स्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
इममुच्चारयेन्मन्त्र गृहीतकुसुमाञ्जलि ॥२३॥

---

1 A पुरेश्च
2 I O गोसहस्रे व
3 I O तु
4 A ति नाना for the bracketed portion
5 I O अत
6 A मण्डपाद्यन्तर
7 A ०घटिका०
8 I O हेममरत्नयुतै, M P हेमरत्नमयै
9 A omits the bracketed portion
10 I O कोञ्चनो
11 A नवण०
12 I O ०साहस्र
13 A omits it
14 Both I O and A दशाशेन
15 A स for दक

नमो वो विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च ।
लोकाधि-[1]वासिनीभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमो नम ॥२४॥
[2][गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति] भुवनान्येकविंशति ।
ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्य [3]पान्तु मातर ॥२५॥
गावो ममाग्रत सन्तु गाव पृष्ठत एव च ।
गाव शिरसि मे नित्यं गवा मध्ये वसाम्यहम् ॥२६॥
यस्मात्त्व वृषरूपेण धर्म एव सनातन ।
[4][अष्टमूर्तेरधिष्ठानमत पाहि सनातन ॥२७॥]
इत्यामन्त्र्य ततो दद्याद् गुरवे नन्दिकेश्वरम् ।
[5][सर्वोपकरणोपेत गोयुगञ्च विचक्षण ॥२८॥

सर्वोपकरणोपेतमिति [6]छत्राद्युपकरणसहित नन्दिकेश्वर,] गोयुगञ्च पादुकाद्युपकरण-सहितमित्यर्थ ।

ऋत्विग्भ्यो [7][धेनुमेकैका दशकाद्] विनिवेदयेत् ।
गवा शतमथैकैक [8]तदर्धं वाथ विंशतिम् ॥२९॥
दश पञ्चाथ वा दद्यादन्येभ्यस्तदनुज्ञया ।
[9]नैका बहुभ्यो दातव्या यतो दोषकरी भवेत् ॥३०॥

अत्र [10]सर्वत्र ऋत्विग्देयगवीभ्यो[11] द्विगुणा गावो गुरवे देया, [12]ऋत्विग्देयैकधेनुतो 'गोयुगञ्च[13] विचक्षण' इत्यनेन गुरवे द्विगुणगवीदानश्रुते । शतार्धादिदाने त्वन्येभ्योऽपि गुर्वृत्विगनुज्ञया देया ।

बह्वयस्त्वेकस्य दातव्या [14]धीमतारोग्यवृद्धये ।
पयोव्रत पुनस्तिष्ठेदेकाह [15]गोसहस्रद ॥३१॥

---

1 A' ०वासनीभ्यश्च, I O ०वासवीभ्यश्च
2 A गवां मार्गप्रतिष्ठन्ति for the bracketed portion
3 A सर्व्वे
4 A' omits the bracketed portion
5 A omits the bracketed portion
6 I O छत्राद्यप०
7 A reads the bracketed portion as धेनुमेकैक दश वा
8 A तदूर्द्ध
9 A नैको
10 A सर्व्वे
11 I O ०गवीभ्योऽपि
12 I O ऋत्विग्देयैक०, A' ऋत्विग्देयक०
13 A गोयुतञ्च
14 Corrected from M P A B and I O श्रीमदारोग्य०
15 A ०देकाहन्तु सहस्रद

गोसहस्र दत्त्वा तद्दिने दुग्धमात्राहारो भवेदित्यर्थ ।

श्रावयेच्छृणुयाद्वापि महादानानुकीर्तनम् ।
तद्दिन ब्रह्मचारी स्याद् य इच्छेद् विपुला श्रियम् ॥३२॥

तद्दिने च [1]महादानग्रन्थ शृणुयात्, [2][अन्यान्यपि श्रावयेत् ।] [3]यदा विपुलश्रीकामो भवति, तदा तद्दिन ब्रह्मचर्यमाचरेदित्यर्थ ।

अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत् ।
सर्वपापविनिर्मुक्त सिद्धचारणसेवित ॥३३॥
विमानेनार्कवर्णेन किङ्किनीजालमालिना ।
सर्वेषा लोकपालाना [4][लोके सम्पूज्यते] सुरै ॥३४॥
प्रतिमन्वन्तर तिष्ठेत् पुत्रपौत्रसमन्वित ।
सप्तलोकानतिक्रम्य तत शिवपुर व्रजेत् ॥३५॥
शतमेकोत्तर तद्वत् पितृणा [5]तारयेद् बुध ।
मातामहाना तद्वच्च पुत्रपौत्रसमन्वितम्[6] ॥३६॥
यावत् [7]कल्पशत तिष्ठेद्राजराजो भवेत् पुन ।
अश्वमेधशत कुर्याच्छिवध्यानपरायण ।
वैष्णव योगमास्थाय ततो मुच्येत बन्धनात् ॥३७॥
[8]पितरश्चाभिनन्दन्ति [9][गोसहस्रप्रद सुतम्[10] ।
[11]अपि स्यात् [12]स्वकुलेऽ]स्माक पुत्रो दौहित्र एव वा ॥३८॥
गोसहस्रप्रदो भूत्वा [13][नरकादुद्धरिष्यति ॥
तस्य कर्मकरो वा स्यादपि द्रष्टा तथैव च ।
ससारसागरादस्माद् योऽस्मान् सन्तारयिष्यति ॥३९॥

---

1 A महादानविधिग्रन्थ
2 I O omits the bracketed portion
3 A तदा
4 A लोकैश्च पूज्यते for the bracketed portion
5 A' तरयेद् ध
6 A and M P ०समन्वित
7 A कल्पनात
8 A पितरश्चापि नन्दन्ति
9 A गोदाने only for the bracketed portion
10 I O शुभ
11 Corrected from M P A B and I O अस
12 I O सुकुले
13 A नरस्य सु only for the bracketed portion

इति पठति य एतद् गोसहस्रप्रदान
सुर-]भवनमुपेत सस्मरेद् वाथ पश्येत् ।
अनुभवति मुद [1][वा मुच्यमानो] निकाम
प्रहतकलुषभाव सोऽपि यातीन्द्रलोकम् ॥४०॥

प्रयोग॰

अत्र यजमान समुत्पन्नगोसहस्रमहादानदानेच्छ-[2]स्तुलापुरुषलिखित खड्गचर्म-[3]मयढाल-सन्नाह-तुला[4]-स्थापनीयहरिप्रतिमा-[5]सालङ्कारतुला हस्तग्राह्य-[6]प्रतिमाबहि [7]सर्व सम्भारम्, अधिकत्वेन दशाधिका सहस्र गास्तथोक्तलक्षणयुत वृषमेक, [8]गोदशकवृष-[9][पूजार्थं प्रत्येक वस्त्र] पूजोपकरणञ्च, पलशतोपरिपलसहस्रत्रयपर्यन्ताभिमतसुवर्णघटितानि [10]यथेच्छनाना-[11]रत्नालङ्कृतनन्दिकेश्वर, [गोदशकालङ्करणार्थ घण्टिका[12]-तिलक-ललाटपट्टाभिमत[13]-रत्न-खचितशृङ्ग[14]-युगानाञ्च दश स्थानानि][15] गोसहस्रालङ्करणार्थञ्च शृङ्ग[16]-युगाभीष्टतिलकाद्य-लङ्काराणा सहस्र स्थानानि, तथा गोदशकालङ्कारार्थं ताम्रदोहन-कोषकारतन्तुकर्पटचामराणा दश स्थानानि नन्दिकेश्वर-दशोत्तरगो-[17][सहस्रवृषाणा] पूजार्थम् [18]अलङ्करणार्थञ्च बहुतर-गन्धमाल्यसामग्रीं, [19]गोदशकपार्श्वस्थापनार्थञ्च काष्ठमय-[20] पादुकायुगोपानद्युगच्छत्रकांस्य-भाजनासनाना [21]दश स्थानानि, गोसहस्रालङ्करणार्थं वस्त्रयुगसहस्रम् अभीष्टपरिमाणरौप्यखुर-चतुष्कसहस्रञ्च, नन्दिकेश्वरालङ्करणार्थं कौषेयवस्त्र, नन्दिकेश्वरारोपणार्थं लवण-[22][द्रोणं तत]-

---

1 Corrected from M P I O वा वाच्यमानो and A' वाध्यमानो for the bracketed portion
2 A omits दानेच्छ
3 I O मयाज्ज न, A मयाच्चनु for मयढाल
4 Both I O and A' add पुरुष after तुला
5 A omits सालङ्कार
6 A तुलाबहि
7 A omits सर्वं
8 I O गोदक०
9 A omits the bracketed portion
10 I O यथेष्ट०
11 A omits रत्ना
12 I O गोदशकालङ्करणायघण्टिक
13 I O omits त
14 I O ०शृङ्ग
15 A' गोदशकालङ्करणार्थंदशसख्यघण्टिका शृङ्गयुगानि for the bracketed portion
16 I O शृङ्ग
17 A सहस्राणा for the bracketed portion
18 A अलङ्कारार्थञ्च
19 A गोदश०
20 A' omits पादुका
21 A omits दश
22 A द्रोणवत for the bracketed portion

पार्श्वस्थापनार्थमिक्षु यथेष्ट फलानि, यजमानस्नानार्थं [1]सर्वौषधिञ्चोत्पाद्य, तुलापुरुषोक्त[2] समयानामन्यतमस्य [3]पूर्वचतुर्थदिने प्रात कृतनित्यो यजमान शुचिर्गृहीतोदक[4]-पूर्णताम्रपात्र उदङ्मुख सङ्कल्पयेत् ।

ॐ मत्स्यपुराणोक्तगोसहस्रमहादानकर्म [5][कर्तुम् अद्यादिदिनचतुष्टय] गोसहस्रमहादान प्राच्योदीच्याङ्ग[6] भूत दुग्धमात्राहारमह[7] करिष्ये । अशक्तौ तु [8][दानपूर्वदिन एव[9] पयोव्रतो भवेत् । तदा] पूर्वदिन एव प्रात सङ्कल्प[10] । वाक्ये [11]च [12]दिनचतुष्टयपदस्थाने दिनद्वय मिति निवेशो विशेष । गुर्वृत्विग्जापकास्तु दानदिनपूर्वतरदिने तुलापुरुषवद् हविष्यभोजनादि कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने गोसहस्र[13]-पद प्रक्षिप्य यथायथ निवेदन सङ्कल्पञ्च [14]कुर्यु । अपरदिने यजमान तुलापुरुषवद् गोविन्दाद्याराधनादि-मधुपर्कदानान्त गोविन्दा-[15]द्यर्चन ब्राह्मणानुज्ञापन- [16]दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु[17] तुलापुरुषपद-स्थाने गोसहस्रपद प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्जापका [18][उपवसेयु , यजमानस्तु क्षीर]-[19]मात्राहारो भवेत् । अपरदिने [20][कृतनित्या यजमानादय]-स्तुलापुरुष [21][वदग्निस्थापनादि मध्यब्राह्मणवाचनान्त]कर्म यथायथ कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म तुलापुरुष-[22]-ग्रन्थमनुसन्धाय [23]सर्वत्रानुष्ठातव्यम् ।

---

1 A सर्व्वौषधिकादुद्भविष्यति तस्य कारो वा स्यादपि द्रष्टा तथैव च । सप्त रसागरा-दस्मान् सभविष्यति । इति पठति य एतद्-गोसहस्रप्रदान । अधिक
2 A omits क्त
3 A omits पूर्व
4 I O omits क
5 A स च चतुष्टय for the bracketed portion
6 A ०तूर्ध्व
7 A omits मह
8 A पूर्व्वदिने पयोव्रतस्तदा for the bracketed portion
9 I O omits एव
10 Both I O and A सङ्कल्प
11 I O omits it, A तु
12 A स चतुष्टयस्थाने
13 A omits स्र
14 I O कुर्य्यात
15 A ०द्यभ्यर्चन
16 I O omits दान
17 A omits षु
18 A स्तुलादुग्ध for the bracketed portion
19 I O माहारो
20 A कृतनित्यो यजमान for the bracketed portion
21 A वदादि मध्यब्राह्मणवाचन for the bracketed partion
22 A ०पद्धतिमनुसन्धाय, I O ०ग्रन्थमत्र
23 A omits सर्वत्र

तत ऋत्विज पूर्वघटित नन्दिकेश्वर-[1][मानीय, दशाधिक गोसहस्र सवृषञ्चानाय्य, वृष प्रधान]-वेद्या लिखितचक्रोपरि स्थापयित्वा तत्पार्श्वे लवणद्रोण-[2]राशिमारोप्य, तदुपरि[3][नन्दिकेश्वरमारोप्य, कौषेयवस्त्रेणाच्छाद्य, तत्पार्श्वे माल्येक्षुफलानि यथेच्छमारोपयेयु]। तत [4][पूर्वानीतदशाधिक]-गोसहस्राद् गोदशकमुत्कृष्ट पृथक् कृत्वा, [5]गोसहस्र [6][मण्डपबहि वस्त्रमाल्यसौवर्ण] शृङ्गतिलकाद्यभिमताभरणै रौप्यखुरैश्चालङ्कारयेयु [7]। गोदशकन्तु मण्डप प्रवेश्य नन्दिकेश्वरवेष्टनेन स्थापयेयु [8]उक्तालङ्कारैश्चालङ्कारयेयु । तत्पार्श्वे चोक्तपादुकाद्युपकरणानि स्थापयेयु । ततो यजमानस्तद्गोदशकम् अभीष्टवस्त्रमाल्यादिभि पूजयेत। तत ऋत्विजो [9][मङ्गलगीततूर्यवन्दिघोषेषु सत्सु], कुण्डसमीपस्थ-[10][कुम्भचतुष्टयजल सर्वौषधिमिश्र कृत्वा, तेन] यजमान स्नापयेयु ।

ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो [11]धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय 'नमो वो विश्वमूर्तिभ्य' इत्यादि—'पाहि सनातन' इत्यन्त-मन्त्रान् पठित्वा, दश गा प्रदक्षिणीकृत्य पुष्पाञ्जलिनार्चयित्वा, गोसहस्र वृष नन्दिकेश्वरञ्च गन्धमाल्यादिभिरभ्यर्च्य गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो दद्यात्। [12][तद् यथा—ॐ] अद्य यथासम्भवगोत्रनामभ्यो गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्तगोसहस्रमहादान[13]-दानफलप्राप्तिकामोऽह मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थया [14]एता वृषकाञ्चन- [15]रत्नालङ्कृत-लवणद्रोणशिखरारोपित-कौषेयवस्त्राच्छादित-[16] [फलमाल्येक्षुसहित-नन्दिकेश्वरसहित-सौवर्णघण्टिका-तिलक-ललाटपट्ट रत्नखचितशृङ्गयुगालङ्कृत-कौषेयवस्त्राच्छादित-माल्यगन्धसमन्वित-चामरोपशोभित-पार्श्वन्यस्त] पादुकायुगोपानद्युग-च्छत्र- भाजनासन-[17]गोदशकसहिता [18]वस्त्रमाल्यभूषिता सुवर्णशृङ्गा सुवर्णाभरणा रौप्यपादा सहस्र गा ददानि ।

---

1 A दानाय दशाधिक सहा for the bracketed portion
2 A omits राशि
3 A नन्दिकेश्वर यथेष्टमारोपयेयु for the bracketed portion
4 A पूर्व्वोक्त for the bracketed portion
5 I O गोसहस्र
6 A सुवर्ण only for the bracketed portion
7 A ०ङ्कारेयु, I O ०ङ्करेयु
8 A अलङ्कारै०
9 A' मङ्गलतूर्यघोषेषु for the bracketed portion
10 A कुम्भचतुष्टयस्थसर्व्वौषधिमिश्रजलेन for the bracketed portion
11 A परिहितालङ्कार
12 A omits the bracketed portion
13 A omits दान
14 A एतद
15 A omits रत्न
16 A omits the bracketed portion
17 A गोदश०
18 A वस्त्राणि माल्यभूषिता

प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा 'गाव एता रुद्रदेवता' इत्युक्त्वा, यथाशाख कामस्तुति पठेयु । ततो गुरवे ऋत्विग्भ्यश्च दक्षिणा दद्यात् । तद् यथा—ॐ अद्य कृतैतद्दानकर्मप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि रत्नानि च[1] ददानि । ब्राह्मणा स्वस्तीत्युक्त्वा यथायथ गा पुच्छेषु गृह्णीयु । यद्वा गुर्वृत्विग्भ्य एव दद्यात् । तत्र दानवाक्ये ॐ अद्यामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यं फलपुष्पोपशोभितपञ्चवर्णवितानकसहिता इति च[2] निवेशो विशेषः । तत्र च सोपकरणनन्दिकेश्वरसहित गोयुग[3] गोशतद्वयञ्च गुरवे देयम् । [4][शेषे ऋत्विजा समो विभाग ।] ततो यजमानस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादान, दीनानाथादितर्पण, पुण्याहादिवाचनम्, उक्तक्रमेण ब्राह्मणेभ्यो विभज्य गोसहस्रप्रतिपादनञ्च कुर्यात् । ततस्तद्दिन बन्धुसहितो महादानविधिग्रन्थ श्रुत्वा दुग्धमात्राहारस्तिष्ठेत् । विपुलश्रीकाम-[5][स्तु तद्दिन] ब्रह्मचर्यमाचरेत् ।

नन्दिकेश्वरसहितगो-[6]शतदाने तु गोदशकस्थाने गौरेका, पूर्वघटितनन्दिकेश्वरालङ्कारादिसुवर्णदशमभागसुवर्णेन नन्दिकेश्वरालङ्कारादिघटनम् । तदा [7]च [8]मण्डपाभ्यन्तरप्रवेशिताया गोरेकत्वेन विभागासम्भवात् [9]'स्वल्पेष्वि'ति पूर्वोत्तरदानयो श्रुते, अस्य [10]सन्दशपाठाच्च गुरुरेव ब्रह्माण्डदानवत् [11]सर्वं कुर्यात् ।

इति गोसहस्रमहादान [12]समाप्तम् ।

---

1 I O च before रत्नानि
2 A omits it
3 I O गोयुत
4 A omits the bracketed portion
5 A स्तुतिस्तद्दिन
6 A ०सहस्रदाने
7 A omits it
8 A मण्डपास्याभ्यन्तरप्रवेश
9 I O स्वकल्पेष्विति
10 A सहस्रपाठाच्च
11 A omits it
12 I O omits it

अथ कामधेनुमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२७६ अ॰)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि [1][कामधेनुविधि परम्]
सर्वकामफल नृणा महापातकनाशनम् ॥१॥
लोकेशावाहन तद्वद्धोमकर्माधिवासनम्।
तुलापुरुषवत् कार्य [2]कुण्डमण्डपवेदिकम् ॥२॥
स्वल्पेष्वेकाग्निवत् [3]कुर्याद् गुरुरेव समाहित ।
काञ्चनस्यातिशुद्धस्य [4][धेनुं वत्सञ्च] कारयेत् ॥३॥

[5][धेनु वत्सञ्चेत्यनेन] धेन्वर्थोपात्तसुवर्णेनैव [6]स्वेच्छया [7]वत्सकल्पनमुक्तम्।

उत्तमा पलसाहस्रा[8] तदर्धेन तु मध्यमा।
कनीयसी तदर्धेन कामधेनु प्रकीर्तिता ॥४॥
शक्तितस्त्रिपलादूर्द्ध्वमशक्तोऽपीह कारयेत्।
वेद्या कृष्णाजिन न्यस्य गुडप्रस्थसमन्वितम् ॥५॥
[9][न्यसेदुपरि ता धेनु महारत्नैरलङ्कृताम्।]
[10]कुम्भाष्टकसमोपेता [11]नानाफलसमन्विताम् ॥६॥

महारत्नैरुत्कृष्टरत्नै ।

तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् परिकल्पयेत्।
इक्षु [12]दण्डाष्टक [13]तद्वन्नानाफलसमन्वितम्।
भाजन चासन तद्वत्ताम्रदोहनकं तथा ॥७॥

---

1 A कामधेनुपरापर for the bracketed portion
2 A कुण्ड मण्डपवेदिका
3 A कार्य्य
4 A वेनोर्वतसञ्च
5 A धेनोर्वतसञ्चे त्यनेन
6 A स्वे याया
7 A वत्सकल्पन कुर्य्यात् युक्ता। I O वत्सकल्पयुक्त
8 A साहस्री
9 A omits the bracketed portion
10 I O. कुम्भाष्टके॰
11 A नारायणसमन्वित
12 A ॰डमाष्टक
13 A तद्वत् नारायणसमन्वित

कौषेयवस्त्रद्वय-[सम्प्रयुक्ता[1]
दीपातपत्राभरणाभिरामाम्[2] ।
सचामरा[3] कुण्डलिनीं[4] सघण्टा[5]
[6]गायत्रिका-पादुक-रौप्यपादाम्[7] ॥८॥][8]

[9]गायत्रिका अक्षमाला ।

रसैश्च सर्वैं परितोऽभिजुष्टा[10]
हरिद्रया पुष्पफलैरनेकै ।
अजाजि-[11]कुस्तुम्बुरुशर्कराभि-
र्वितानकञ्चोपरि पञ्चवर्णम् ॥६॥

रसै सर्वैरिति लवणादिभि षड्भि । अजाजी [जीरकः[12] । कुस्तुम्बुरु धान्याकम्[13] ।

स्नातस्ततो मङ्गलवेदघोषै
प्रदक्षिणीकृत्य सपुष्पहस्त ।][14]
आवाहयेत्ता गुडधेनुमन्त्रै[15]-
र्द्विजाय दद्यादथ दर्भपाणि ॥१०॥

बहुतरमत्स्यपुराणपुस्तकेषु गुडधेनुमन्त्रैरिति पाठदर्शनात् गुडधेनूक्त-'या लक्ष्मी'रित्यादि [16][मन्त्रपाठोऽवश्य]मन्त्रपाठश्चात्र कर्तव्य । द्विजाय दद्यादिति श्रुते [17]कृत्स्नैव कामधेनुर्गुरवे देया, ऋत्विग्भ्यस्तु दक्षिणामात्रम्[18] ।

---

1 I O ०सम्प्रयुक्ता
2 I O ०भरणातिवासा
3 I O सचामरा
4 I O कुण्डलिनी
5 I O सघण्टा
6 I O गालविका
7 I O रौप्यपादा
8 A reads the bracketed portion as सयुक्तानिसौसघण्टा मालति का पादुका रौप्यापादाद
9 I O गानतिका, A मालविका
10 Both I O and A ०जुष्टा
11 A कस्तुम्बुरु०
12 I O जीरकं
13 I O धन्याक
14 A रकक्र only for the bracketed portion
15 A' ०मन्त्रै०, M P गुडधेनोक्तमन्त्रै०
16 Both I O and A omit the bracketed portion
17 Both I O and A कृत्स्नैव
18 I O ०मात्रार्द्धं, A ०मात्रत्वे

[1]त्व सर्वदेवगण-[2][मन्दिरमङ्गभूता
विश्वेश्वरि त्रिपथ] गोदधिपर्वतानाम् ।
[3]त्वद्दान-[4]शस्त्रशकलीकृतपातकौघ
प्राप्तोऽस्मि निर्वृतिमतीव परान्नमामि ॥११॥
लोके यथेप्सित-[5]फलानुविधायिनी त्वा-
मासाद्य को हि [भवदु खमुपैति मर्त्य][6] ।
ससारदु खशमनाय [यतस्व काम][7]
त्वा कामधेनुमिति देवगणा वदन्ति ॥१२॥
आमन्त्र्य शीलकुल[8]-रूपगुणान्विताय
विप्राय य कनकधेनुमिमा प्रदद्यात् ।
प्राप्नोति धाम स पुरन्दरदेव[9]-जुष्ट
कन्यागणौ परिवृत[10] पदमिन्दुमौले [11] ॥१३॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुपजात[12]-कामधेनुमहा[13]-दानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखितं खड्‌चर्म[14]-मय-ढालसन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा-सालङ्कारतुला[15]-हस्तग्राह्यप्रतिमाबहि [16] सर्व-[17]सम्भारम्, अधिकत्वेन सुवर्णपलसहस्रनिर्मिता[18]-मुत्तमा—सुवर्णपलशतपञ्चकनिर्मिता मध्यमां—सुवर्णसार्द्ध-पलशतद्वयनिर्मिता कनीयसीम्—[19]अशक्तौ पलत्रयादूर्द्ध यथाशक्त्यपात्तसुवर्ण-[20][घटिताम्

---

1 Both I O and A' omit it
2 A omits the bracketed portion
3 A तद्दान, I O त्वन
4 A omits शस्त्र
5 A फलाविधिधिनी
6 A ततवदुमुपैतिमर्थ
7 I O यत सकाम, A' ततुप्रकामे
8 A ०कुल०
9 A धाम for देव
10 I O and M P परिवृत
11 A ०मिन्दामौले
12 I O ०जाता०
13 A दाने for दानदानेच्छ
14 I O मयार्जन and A मयाद्वन्न for मयढाल
15 I O ०तुल
16 I O ०ग्राह्यप्रतिमावहि, A ०प्राप्त प्रतिमाहि
17 A ०सम्भावनावधिकत्वेन
18 A ०निर्मित
19 अशक्तौ
20 A घटितखतक्रया for the bracketed portion

उत्कृष्ट] रत्नालङ्कृता [1][सवत्सा धेनु], धेन्ववस्थापनार्थं कृष्णाजिन गुडप्रस्थश्च, [2]धेन्वलङ्करणार्थं [3]यथेष्टसुवर्णघटितचन्द्रतिलक-ललाटपट्टिका कुण्डलयुग-[4]घण्टा-रौप्यखुर-[5][चतुष्टय-स्फाटिकाक्ष] माला-चामराणि, धेन्वाच्छादनार्थं कौषेयवस्त्रयुग, धेनुपार्श्वस्थापनार्थं [6]कुम्भाष्टकातिप्रचुरनाना-[7]फलाष्टादशधान्येक्षुदण्डाष्टक—कांस्यभाजनासन—ताम्रदोहन—दीप-सामग्री च्छत्रपादुकायुगानि, धेन्वग्रत स्थापनार्थं मधुरादिरसषट्क हरिद्रानानाविध-[8]पुष्पार्हण-सामग्री जीरक-धान्याक-शर्कराश्चोत्पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्यजमानजापका तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादिक कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यकामधेनुपद प्रक्षिप्य निवेदन सङ्कल्पञ्च [9]कुर्यु । अपरदिने [10]च यजमानस्तुलापुरुषवद्गोविन्दाया-राधनादि-[11]मधुपर्कदानान्त गोविन्दा-[12]धर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन दानसङ्कल्पपुण्याहादिवाचन-वरण-वाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्यकामधेनुपद प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्यजमान-जापका उपवसेयु ।

अपरदिने च कृतनित्या[13] स्तुलापुरुष-[14]वदग्निस्थापनादिमध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म यथायथ कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म तुलापुरुष-[15]ग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम् । तत ऋत्विज सवत्सा धेनु प्रधान-[16]वेदीमध्यलिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य तदुपरि गुडप्रस्थ निधाय तत्रारोप्य, पूर्वोक्तालङ्कारैरलङ्कृत्य, कौषेयवस्त्रयुगेनाच्छाद्य, धेनुपार्श्वे [17]पूर्णकुम्भाष्टक [18][नानाविधफलानि अष्टादशधान्यानि] [19]बहुनानाविधफलमिक्षुदण्डाष्टक कांस्यभाजन-

---

1 A omits the bracketed portion
2 A धेनुरलङ्करणार्थं
3 A यथेच्छ०
4 I O घण्टा
5 I O चतुष्पाटिकाक्ष A चतुस्फाटिकाक्ष
6 I O adds कृष्णाजिन before this
7 A omits फला
8 I O ०पुष्पार्जन०
9 A कुर्यात्
10 I O omits it
11 A ०वरणान्त
12 A ०द्याभाषन
13 A कृतनित्य०
14 A omits व
15 A ०बहु०
16 A omits वेदी
17 I O omits पूर्ण, A च before पूर्ण
18 I O नानाविधधान्यानि for the bracketed portion
19 I O बहु०, A रत्न०

[1]पीठिका ताम्रदोहन दीप-च्छत्र-पादुका[2]-युगान्यारोपयेयु । धेन्वग्रतश्च[3] मधुरादिरसषट्कं हरिद्रा[4] नानाविधपुष्पाणि[5] नानाविधफलानि[6][जीरक धान्याक शर्कराश्च स्थापयेयु ।

ततो] [7]मङ्गलगीतवाद्यवन्दिघोषेषु [8]सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन स्वस्ववेदोक्ताभि-[9]षेचनिकमन्त्रैर्यजमान स्नापयेयु । ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कार कुशहस्त पुष्पाञ्जलिमादाय[10][कामधेनु प्रदक्षिणीकृत्य] 'या लक्ष्मी'रित्यादि[11][मन्त्रै 'त्व सर्वदेवगणे'त्यादि-] 'देवगणा वदन्ती'[12][त्यन्त मन्त्राभ्याञ्चामन्त्र्य] [13]पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुरवे दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्यामुकसगोत्राय अमुकवेदामुकशाखाध्यायिने अमुकदेवशर्मणे तुभ्य मत्स्यपुराणोक्तहिरण्यकामधेनुमहादानदान[14]-फलप्राप्तिकामोऽहम् एतां कृष्णाजिन-न्यस्तगुडप्रस्थारोपितामुत्कृष्टरत्नसौवर्णचन्द्रतिलकललाटपट्ट-कुण्डलयुग घण्टा रोप्यखुर-स्फाटिकाक्षमाला चामरालङ्कृता [15]कौषेयवस्त्रयुगाच्छादिता [16][पूर्णकुम्भाष्टक-नानाफलाष्टादशधान्य-फलसहितेक्षुदण्डाष्टक कांस्यभाजनासन-ताम्रदोहन-दीपच्छत्र-पादुकायुग सर्वरस -हरिद्रा--नाना-विध पुष्प-फल-जीरक-धान्याक-शर्करायुता] पञ्चवर्ण-वितानकसहिता [17]सवत्सा हिरण्य[18]-कामधेनु ददानि। गुरु स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा 'हिरण्यकामधेनुरिय विष्णुदैवते'त्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुति पठेत्। ततो गुर्वृत्विग्भ्यो दक्षिणा दद्यात्। ॐ अद्य कृतैतद्दान-[19][कर्मप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह] दक्षिणाम् [20]इयदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि। स्वस्तीति ब्राह्मणा ब्रूयु । गुरुस्तु [21]स्वस्त्यनन्तर [22][धेनु पुच्छे] गृह्णीयात्। ततो यजमान-

---

1 A पट्टिका
2 I O, पादुक
3 A धेनुग्रत
4 Both I O and A हरिद्रा
5 A नानाविधपुष्पाद्य सामग्री
6 A omits it
7 A जीरकधान्याकशर्कराश्चारोप्य for the bracketed portion
8 A omits it
9 I O ०सेचनमन्त्रै०
10 I, O omits the bracketed portion
11 A omits the bracketed portion
12 I O त्वन्तमन्त्राभ्याञ्चामन्त्र्य and A त्वन्त पठित्वा for the bracketed portion
13 I O प्रदक्षिणीकृत्य before this and A reads this as कामधेनु पुष्पाञ्जलिना संपूज्य
14 A omits one दान
15 A omits it
16 I O omits the bracketed portion
17 A सवत्सा
18 A omits हिरण्य
19 A omits the bracketed portion
20 A इमामुत्पत्ति०
21 I O स्वस्त्यनन्तर
22 A धेनुपुच्छ for the bracketed portion

स्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणा दत्त्वा दीनानाथादींस्तर्पयित्वा ब्राह्मण-[1]स्वस्तिवाचनञ्च कृत्वा, त्वरया[2][गुरवे कामधेनु प्रतिपादयेत्]। पलत्रयादूर्द्ध्वं यथाशक्ति स्वल्पमहा-[3]दानदाने तु [4]गुरुरेव स्वगृह्योक्तविधिना [5]सर्वं ब्रह्माण्डवत् कुर्यात्।

इति हिरण्यकामधेनुमहादान [6]समाप्तम्।

---

1 Both I O and A omit स्वस्ति
2 I O कामधेनु दापयेत् for the bracketed portion
3 A omits दान
4 Both I O and A गुरवे
5 A omits it
6 I O omits it

[तथा हिरण्याश्वमहादानम् ।][1] (मत्स्यपुराणम्—२८०अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधि परम् ।
यस्य प्रसादाद [2]भुवने अनन्त[3] फलमश्नुते ॥१॥
पुण्या तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
लोकेशावाहन कुर्यात तुलापुरुषदानवत् ॥२॥
ऋत्विङ्मण्डप[4]-सम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
स्वल्पेष्वे-[5][काञ्चिवत् कुर्याद्धेम]-वाजिमख बुध ॥३॥
स्थापयेद्वेदिमध्ये तु कृष्णाजिन[6] तिलोपरि ।
कौषेयवस्त्रसवीतं कारयेद्धेमवाजिनम् ॥४॥
शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वं मासहस्रपलाद् बुध ।
पादुकोपानहच्छत्रचामरासन[7]-भाजनै ॥५॥

उपेतमिति सम्बन्ध. ।

पूर्णकुम्भाष्ट [8][कोपेत माल्येक्षु]-फलसयुतम् ।
शय्या सोपस्करा तद्वद्धेममार्तण्डसयुताम् ॥६॥

सोपस्करा [9]मशकवारणी-[[10]गेण्डूक-दीपिका-पीठ-पादुकाभ्यजनादिकलोक-प्रसिद्धोपकरणान्विताम् ।][11]

ततः सर्वौषधिस्नानस्नापितो वेदपुङ्गवैः ।
इममुच्चारयेन्मन्त्र[12] गृहीतकुसुमाञ्जलि ॥७॥
नमस्ते सर्वदेवेश वेदाहरणलम्पट ।
वाजिरूपेण मामस्मात् पाहि ससारसागरात् ॥८॥

---

1 A omits the bracketed portion
2 I O भवने, A गुणवान्
3 A अनन्त, M P चानन्त
4 A ०मण्डल०
5 A व च कुर्यात्तु मेवं for the bracketed portion
6 I. O and M P कृष्णाजिन
7 I O ०चामरासन०
8 A कौषेयमाल्य for the bracketed portion
9 A omits it
10 A गण्डूक
11 I O and B गण्डूकादियुता for the bracketed portion
12 A ०मन्त्र

त्वमेव सप्तधा भूत्वा छन्दोरूपेण भास्करम्[1] ।
यस्माद् भ्रामयसे[2] लोकानत पाहि सनातन[3] ॥९॥
एवमुच्चार्य गुरवे तमश्व प्रतिपादयेत् ।
दत्त्वा पापक्षयाद्भानोर्लोकमाप्नोति शाश्वतम् ॥१०॥
गोभिर्विभवत सर्वा-[4]नृत्विजश्चापि पूजयेत् ।
सर्वश्चा[5]-स्योपकरण गुरवे विनिवेदयेत् ॥११॥

[6]अस्योपकरणम् अश्वोपकरणम्, निरुक्ते अश्ववाचित्वेना-[7] स्यशब्दस्योक्ते ।

सर्वं शय्यादिक [8]दत्त्वा भुञ्जीतातैलमेव हि ।
पुराणश्रवण तद्वत कारयेद्भोजनादिकम् ॥१२॥

पुराणश्रवण मत्स्यपुराणादिश्रवणम् । भोजनादिक [9][ब्राह्मणभोजन वस्त्रदानादिकञ्च ।]

इम हिरण्याश्वविधिं करोति य
पुण्य समासाद्य दिनं नरेन्द्र[10] ।
विमुक्तपाप' स पुर मुरारेः[11]
प्राप्नोति सिद्धै[12]-रभिपूजित सन् ॥१३॥
इति पठति य इत्थं हेमवाजिप्रदान
सकलकलुषमुक्त [13][सोऽश्वयुक्तेन भूय ।
कनकमयवि] मानेनार्कलोक [14][प्रयात-
त्रिदश]-पतिवधूभि पूज्यते योऽथ पश्येत् ॥१४॥
यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधन स्मरेद्वा
हेमाश्वदानमभिनन्दयतीह लोके ।

---

1 A भास्कर, M P भास्कर
2 I O भ्रामयथ, A भ्रामयसे, M P भासयसे
3 A सनातन
4 A ०मृत्विजश्चापि
5 A श्चो and I O श्रे for श्चो
6 Both I O and A अश्वोपकरणम
7 I O ०श्वशब्दस्याक्तं, A ०दशब्द-स्योक्तत्वात्
8 I. O omits it
9 Both I O and A ब्राह्मण-भोजनादिकं वस्त्रादिकञ्च for the bracketed portion
10 I O नरेन्द्र, A नरेन्द्र
11 Both I O and A मुरारे
12 A सिद्धै०
13 A omits the bracketed portion
14 A and M P, प्रयाति त्रिदश for the bracketed portion

सोऽपि प्रयाति [1]हतकल्मषशुद्धदेह
स्थानं पुरन्दर-[2]महेश्वरलोकजुष्टम् ॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुपजातहिरण्याश्वमहा-[3]दानदानेच्छ [4] तुलापुरुषलिखित खड्ग-चर्म[5]-मय-ढालसन्नाह-[6]तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा—सालङ्कारतुला-हस्तग्राह्यदेवताप्रतिमा—ऋत्विग्दक्षिणाबहि [7]सर्वसम्भारम्, अधिकत्वेन [8]पलत्रयादूर्द्ध्वं पलसहस्रावध्यभीष्टसुवर्णेन घटितमश्व, तदध [9]-स्थापनार्थं कृष्णाजिन तिलाश्च, [10]अश्वाच्छादनार्थं [11]कौषेयवस्त्रम्, [12]अश्वपार्श्वस्थापनार्थं [13]पादुकायुगोपानद्युग-च्छत्र-चामरासन-[14]कांस्यभाजन-[15][कुम्भाष्टकेक्षुफलानि, यथोपकल्पितोपस्करयुता] शय्या, तत ऊर्द्ध्वं स्थापनार्थं यथेष्ट[16]-हेम-[17]पत्रोत्खाटितसूर्यप्रतिमा प्रचुर-[18]माल्यार्जनसामग्रीम्, ऋत्विग्भ्यो दक्षिणार्थमभिमतसंख्या गा, यजमान-स्नपनार्थं सर्वौषधि-[19]श्चोत्पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्यजमानजापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादि[20] कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्याश्वपद प्रक्षिप्य निवेदन सङ्कल्पञ्च कुर्यु । अपरदिने च यजमानः पूर्ववद् गोविन्दाद्याराधनादि मधुपर्क-[21][दानान्त कर्म] गोविन्दाद्यभ्यर्चन[22]-ब्राह्मणानुज्ञापन[23]-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्याश्वपद [24]प्रक्षिप्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापका उपवसेयु । अपरदिने च तुलापुरुष-[25]वदग्निस्थापनादि मध्यब्राह्मण-[26]वाचनान्त कर्म यथायथ [27]कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धाय अनुष्ठातव्यम् ।

---

1 I O कृत॰
2 A स for महेश्वर
3 Both I O and A omit दान
4 A ॰दानेषु
5 I O ॰मयाङ्गन, A ॰मयाच्छन्न
6 I O स्तु, A स्तुलापुरुष for तुला
7 Both I O and A सर्व ॰
8 A पलत्रयादूर्द्ध्वं
9 A तदध॰
10 Both I O and A आच्छादनार्थं
11 I O कौशेयवस्त्र
12 A omits अश्व
13 A पादुकोपानद्युग
14 A omits कांस्य
15 A सोपस्करणयुता for the bracketed portion
16 A यथेच्छ॰
17 I. O यन्त्रोत्खाटित, A परीक्षोचित
18 A माल्यसामग्री
19 I. O ॰रुच्चोपपादयेत्
20 A ॰दिक
21 A दानादिवरणान्त for the bracketed portion
22 I O ॰भ्यर्थन
23 A ॰ज्ञापना
24 I O पक्षिप्य
25 A omits व
26 A वचनान्त
27 I O omits it

तत ऋत्विजो[1] हिरण्याश्व प्रधानवेद्या लिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य तदुपरि [2]तिलान् दत्त्वा तत्रारोप्य कौषेयवस्त्रेणाच्छादयेयु । [3]अश्वपार्श्वे च काष्ठमयपादुकायुगोपानद्युग्म-च्छत्र-[4]चामरासन-कांस्यभाजन-पूर्णकुम्भाष्टकेक्षुयष्टि-यथेच्छफलमाल्यानि, अभीष्टदारुमयखट्वा-स्तीर्ण-कम्बल-[5][पटीतूलिकादिरूपा] [6][गण्डोपधान-मशकवारणो]-[7][दीपिका पीठ-पादुका-व्यजन]-सहिताम् उपरिदत्तसौवर्णमार्तण्डप्रतिमाञ्च[8] शय्या स्थापयेयु । तत कुण्डसमीपस्थ-कुम्भचतुष्टयजलं सर्वौषधिमिश्र कृत्वा, तेन तूर्यगीतवन्दिघोषेषु [9]सत्सु यजमान स्नापयेयु । ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय अश्व प्रदक्षिणीकृत्य 'नमस्ते सर्व-[10]देवेशे'त्यादि—'पाहि [11]सनातने'त्यन्तमन्त्राभ्यामामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुरवे दद्यात् । तद् यथा—[12]ॐ अद्यामुकसगोत्राय अमुक-[13]वेदामुकशाखाध्यायिने अमुक-देवशर्मणे तुभ्य मत्स्यपुराणोक्तहिरण्याश्वमहादान-[14]दानफलप्राप्तिकामोऽहम् एत कृष्णाजिन-न्यस्ततिलोपरिस्थापित कौषेयवस्त्राच्छादित पादुको-[15]पानच्छत्रचामरासनभाजन-[16]पूर्णकुम्भाष्ट-केक्षुफलमाल्य-यथोप-[17]कल्पितोपस्करसहितोर्द्ध्वन्यस्तसौवर्णमार्तण्ड-[18]प्रतिमाशय्या-पञ्चवर्णविता-नकसहित हिरण्याश्व ददानि ।

गुरु स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा 'हिरण्याश्वोऽय विष्णुदैवत' इत्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुति पठेत् । ततो गुरवे दक्षिणा दद्यात् । ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं [19]तुभ्यमह दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च[20] रत्नानि ददानि । गुरु स्वस्तीत्युक्त्वा अश्व[21] [22]कर्णे गृह्णीयात् । तत ऋत्विग्भ्यो दक्षिणा दद्यात् । तद् यथा—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽ-मुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य [23]हिरण्याश्वमहादानकर्मणि

---

1 A ऋत्विजा
2 A तातिलान
3 A अश्वपार्श्वे
4 A चामर
5 A पट्टतुलिकादिकारूप for the bracketed portion
6 I O गण्डुक and A गेण्डुक for the bracketed portion
7 B omits the bracketed portion
8 A ०प्रतिमा
9 A omits it
10 Both I O and A ०देवेभ्य
11 I O ससारसागरादित्यन्तमन्त्रै-स्त्वमामन्त्र्य, A ससारमन्त्रैस्तामामन्त्र्य
12 A omits it
13 A वेद for वेदामुक
14 A omits दान
15 A परि for पान
16 I O omits पूर्ण
17 I O कल्पितप्रस्कर०
18 A omits प्रतिमा
19 A omits it
20 I O omits it
21 I O अश्व
22 A omits it
23 I O हिरण्याश्वदानकर्मणि, A महादानकर्मणि

कृतकर्मप्रतिष्ठार्थं दक्षिणा-[1]मेता गा ददानि। ऋत्विज स्वस्तीति प्रत्येकं ब्रूयुः। ततो यजमानस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादान[2] दीनानाथादितर्पणं ब्राह्मणवाचन त्वरया हिरण्याश्वप्रतिपादनञ्च[3] कुर्यात्। तत· [पुराणश्रवण कृत्वा][4] अभिमतसख्यान् ब्राह्मणान् भोजयित्वा [वस्त्रादिनाभ्यर्च्य स्वयम् अतैल भुञ्जीत][5]। स्वल्पमहादाने तु [6]गुरुरेव सर्वं [7]ब्रह्माण्डदानवत् कुर्यात्।

इति हिरण्याश्वमहादान [8]समाप्तम्।

---

1 A ॰मेतानि गां, I O ॰मेता गां

2 I O दक्षिणा दद्यात्

3 I O ॰प्रतिपादन

4 A पुराणश्रवणञ्च कुर्यात् for the bracketed portion

5 A वस्त्रादि दद्यात् for the bracketed portion

6 A गुरवे, I O गुरवे च

7 A ब्रह्माण्डवत्

8 I O omits it

[1]तथा हिरण्याश्वरथमहादानम् । (मत्स्यपुराणम्— २८१ अ)

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।
पुण्यमश्वरथं नाम महापातकनाशनम् ॥१॥
पुण्यं दिनमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् ॥२॥
[2]ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
कृष्णाजिने[3] तिलान् कृत्वा काञ्चनं[4] स्थापयेद्रथम् ॥३॥
सप्ताश्वं चतुरश्वं वा चतुश्चक्रं सुकूबरम् ।
[5]इन्द्रनीलेन कुम्भेन ध्वजरूपेण संयुतम् ॥४॥

कूवरो युगबन्धनदण्डः । इन्द्रनीलेन इन्द्रनीलसहितेन ध्वजरूपेण ध्वजाकारेण[6] कुम्भेन, यद्वा इन्द्रनीलनिर्मितेनैव[7] कुम्भेनेत्यर्थः ।

लोकपालाष्टकोपेतं पद्मरागदलान्वितम् ।
चत्वारः[8] पूर्णकलसा धान्यान्यष्टादशैव तु ॥५॥

पद्मरागदलान्वितं पद्मरागखण्डयुक्तम् । चत्वारः पूर्णकलसाः स्थाप्याः । अष्टादश धान्यानि च पार्श्वतः [9]स्थापनीयानि ।

कौषेयवस्त्रसंयुक्तमुपरिष्टाद्वितानकम् ।
माल्येक्षुफलसंयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् ॥६॥

[10][पुरुषेण सौवर्ण]-पुरुषेण सहितं रथमित्यर्थः ।

यो यद्भक्तः पुमान् कुर्यात् स तन्नाम्नाधिवासनम् ।
[11]छत्रचामरकौषेयवस्त्रोपानहपादुकाः ॥७॥

यो यद्भक्तः स पुरुष-[12]स्तत्तत्प्रतिमारूपं [13]रथं आरोपयेदित्यर्थः ।

---

1 A omits it
2 A ऋत्विग्य ण्डप for ऋत्विङ्मण्डप
3 A कृष्णाजिन
4 I O काञ्चने
5 M P, I O and A ऐन्द्रनीलेन
6 Both I O and A omit it
7 A ॰निर्मितेन
8 A चत्वार
9 A स्थापनीयानि
10 I O omits the bracketed portion
11 A पुष्प॰
12 A ॰स्तद्वत्प्रतिरूप
13 A रथमारोपयेदित्यर्थं

गोभिर्विभवत सार्द्ध दद्याच्च शयना-[1]सनम् ।

[2][आ भारा] त्रिपलादूर्द्ध शक्तित कारयेच्छुभम् ॥८॥

[3][आ भारात्]पलसहस्रद्वय यावत् ।

[4]अश्वाष्टकेन सयुक्त चतुर्भिरथ वाजिभि ।

द्वाभ्यामथ युत [5]कुर्या[6]द्धेमसिहध्वजान्वितम् ॥९॥

अनेन उक्तसख्यानामन्यत[7]मसख्यया [8]प्रत्यत्ताश्वयुक्त [9] रथ परिकल्पितापरहेमसिह-ध्वजान्वितश्च कुर्यादित्यर्थ ।

चक्ररक्षावुभौ तस्य तुरगस्थावथाश्विनौ ।

पुण्यकाल तत प्राप्य पूर्ववत् स्नापितो द्विजै [10] ॥१०॥

त्रि प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलि ।

शुक्लमाल्याम्बरो[11] [12]दद्यादिम मन्त्रमुदीरयन् ॥११॥

नमो नम पापविनाशनाय

विश्वात्मने वेदतुरङ्गमाय ।

धाम्नामधीशाय भवाभवाय

पापौघदावानल देहि शान्तिम् ॥१२॥

[13]वस्वष्टकादित्यमरुद्गणाना

त्वमेव धाता परम निधानम् ।

[14]यतस्ततो मे हृदय [15]प्रयातु

[16]धर्मैकतानत्वमघौघनाशात् ॥१३॥

1 Both I O and ॰थन

2 Both I O and A अभावा for the b acketed portion

3 Both I O and A अभावात्

4 A अश्वाष्टकेन

5 Both I O and A दद्या॰

6 A द्वैय॰

7 I O ॰तमया सख्यया, A ॰तम-पलसंख्यया

8 I O युक्त again before this

9 A रथौ

10 A द्विज

11 A ॰स्रग्धरो

12 A दद्यात

13 I O वसुष्टका॰, A वस्वष्टकाष्टका॰

14 Both I O and A यतस्ततो

15 A प्रयान्त

16 A धर्मैकतानत्व॰ I O धर्म्मैक-तामत्व॰

इति तुरगरथप्रदानमेतद्
भवभयसूदनमत्र य करोति ।
स कलुषपटलैर्विमुक्तदेह
परमुपैति पद पिनाकपाणे ॥१४॥
देदीप्यमान[1]-वपुषा विजितप्रभाव-
माक्रम्य मण्डलम-[2]खण्डितचण्डभानो ।
[3]सिद्धाङ्गनानयन-[4]षट्पदपीयमान
[5]वक्त्राम्बुजोऽम्बुजभवेन चिर सहास्ते ॥१५॥
इति पठति[6] शृणोति वा य एतत्
[7]कनकतुरङ्गरथप्रदानमस्मिन् ।
न स नरकपुर व्रजेत् कदाचि
न्नरकरिपोर्भवन प्रयाति भूय ॥१६॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुपजातहिरण्याश्वरथमहादान[8]-दानेच्छस्तुलापुरुषलिखित[9] खड्गचर्म-[10]मयढाल--सन्नाह--[11]तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा--सालङ्कारतुला -हस्तग्राह्यदेवताप्रतिमा -यथोक्त-वितानबर्हि सर्वं सम्भारम्, अधिकत्वेन पलत्रयादूर्द्ध्वं पलसहस्रद्वयपर्यन्तम् अभिमतपरिमाण-सुवर्णघटित सप्ताश्व चतुरश्व वा [12]चतुश्चक्र शोभन-[13]कूवरम् एकपार्श्वे[14]-न्यस्तेन्द्रनील खचित[15]-हैम[16]कुम्भयुक्ताग्रध्वजम् अपरपार्श्वेन्यस्तहैमसिंहयुक्ताग्रध्वज पद्मरागाख्यमाणिक्या-लङ्कृत[17]- स्वस्वदिक्क्रमोत्खाटितेन्द्रादिलोकपालप्रतिमाष्टक[18] [19]रथ,तदग्रचक्रद्वयपार्श्वा-[20]रोपणार्थं

---

1 I O omits मान
2 Corrected from M P I O ०खण्डसचण्डभानो , A ०खण्डमचण्ड-भानो.
3 A सिद्धाङ्गना०
4 A ०षटपद०
5 A वक्राम्बुजा०
6 A' परति
7 A कनतुरगरथप्रदानमस्मि
8 A दा for दान
9 Both I. O and A ०लिखित
10 I. O मयार्जन and A मयाङ्गन for मयढाल
11 I O स्तुला०
12 A चतुश्चक्र
13 I O ०कूवर
14 A ०पार्श्वे
15 A omits खचित
16 A ०कुम्भाग्रध्वजम
17 A ०ङ्कृत
18 A ष्टक
19 A पुष्पय
20 I O ०पार्श्वे०

सुवर्ण-[1]पलोत्खाटि-[2][ताश्वारूढाश्विनी]-कुमारप्रतिमाद्वय-[3]रथमध्यारोपणार्थम् अभिमतसुवर्ण-[4]घटितेष्टदेवताप्रतिमा रथारोपणार्थं कृष्णाजिनं तिलाश्च, रथपार्श्वस्थापनार्थं कलसचतुष्टयम् अष्टादशधान्यानि बहुविधमाल्यसामग्रीम् [5]इक्षु फलानि छत्र-चामर-कौषेयवस्त्रोपानत्पादुका-युगानि [6]यथेच्छनिर्मितं शयनीयम् आसनञ्च, [7][यथाशक्ति गा] यथाशक्ति [8][अष्टौ [9][चतुरो द्वौ] वा खुरपाश्वान्,] रथोर्द्ध्वमण्डपबन्धनार्थं कौषेयवस्त्रसंयुक्तं यथोक्तं वितानकञ्चोत्पादयेत्। ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने यजमान-गुर्वृत्विग्-जापकास्तुलापुरुषवद्धविष्य-भोजनादि[10] कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्याश्वरथपदं प्रक्षिप्य यथा-यथं निवेदनं सङ्कल्पञ्च कुर्युः। अपरदिने च यजमानस्तुलापुरुषवद् गोविन्दाद्याराधनादि-मधुपर्कदानान्तं कर्म, गोविन्दाभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचनं वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हिरण्याश्व-[11]रथपदं प्रक्षिप्य कुर्यात। ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापका उपवसेयुः। अपरदिने च कृतनित्या[12]-स्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादि मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म यथायथं कुर्युः। एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धाय अनुष्ठातव्यम्।

ततः ऋत्विजः प्रधानवेद्यां लिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य तत्र तिलान् दत्त्वा तदुपरि [13]रथमारोप्य तन्मध्ये [14]घटितेष्टदेवताप्रतिमामारोप्य, अग्रचक्र-[15]द्वयसन्निधावश्विनी[16]कुमारा-[17]वारोप्य, उपरि छत्रं विधृत्य, अधः पादुकोपानद्युगे दत्त्वा, रथपार्श्वे [18][चामरमारोप्य, कौषेयवासोमाल्यैः रथमलङ्कृत्य, रथपार्श्वे पूर्णकुम्भचतुष्टयमष्टादशधान्यानि फलानीक्षुदण्डं शय्यामासनं गा उक्तसङ्ख्यानामन्यतमसङ्ख्यमश्वञ्च] स्थापयेयुः। ततो मङ्गलगीतवाद्यवन्दि-घोषेषु सत्सु यजमानं कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन स्नापयेयुः। ततो यजमानं [19]शुक्ल-

---

1 I O ०पन्नीत्०
2 A तस्वारूढ for the bracketed portion
3 A omits it
4 A ०घटितामीष्टदैवतप्रतिमा, I O ०घटिनेष्टदैवताप्रमा
5 A इच्छु
6 I O यथेष्ट०
7 I O omits the bracketed portion
8 A अलङ्करणानि for the bracketed portion
9 I O omits the bracketed protion
10 A ०भोजनाह्निक
11 A omits रथ
12 A कृतनित्य०
13 A रथं समारोप्य
14 A घटित for घटितेष्ट
15 I O omits द्वय
16 A omits नी
17 A omits वा
18 A omits the bracketed portion
19 A omits शुक्ल

माल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय रथ त्रि[1] प्रदक्षिणीकृत्य 'नमो नम पाप-[2]विनाशनाये'त्यादि मन्त्रद्वयं पठित्वा, पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुर्व्वृत्विक्-प्रमुखनानाब्राह्मणेभ्य उत्सृज्य दद्यात्। [3][तद् यथा—] ॐ अद्य यथासम्भवगोत्रनामभ्यो[4] गुर्व्वृत्विक्-प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्त-हिरण्याश्वरथ[5]-महादान [6]दानफल-प्राप्तिकामोऽहम् एत कृष्णाजिनन्यस्ततिलारोपितं [7][हैमाश्वारूढाश्विनी]-कुमारद्वयसहित [8][सौवर्ण-[9]मुकप्रतिमान्वित छत्त्रचामरकौषेयवस्त्रपादुकायुगोपानद्युगमाल्यपूर्णकुम्भचतुष्टयाष्टादशधान्यकौषेयवस्त्रसयुक्त-वितानकेत्तु[10]-फलेयद्र[11]वीशयना[12]सनेयदश्वसहित] हिरण्याश्वरथ ददानि।

ततो गुर्व्वृत्विज स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा 'हिरण्याश्वरथोऽय विष्णुदैवत' इत्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुति पठेयु । ततो यजमानो [13]गुर्व्वृत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात। तद् यथा —ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च रत्नानि [14]ददानि। गुर्व्वृत्विज स्वस्तीत्युक्त्वा [15]प्रत्येक स्व स्व सुवर्णभाग स्पृशेयु । यद्वा गुर्व्वृत्विग्भ्य एव दद्यात्। तद्दानवाक्ये ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्यो-ऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यमिति, मत्स्यपुराणीय तुलापुरुषोक्तभागव्यवस्थयेति च विशेष । ततस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादि-[16]प्रीणन ब्राह्मणवाचन त्वरया यथायथ हिरण्याश्वरथप्रतिपादनञ्च कुर्यात्।

इति हिरण्याश्वरथमहादान [17]समाप्तम्।

---

1 A omits it
2 I O ०विनाशायेत्यादि
3 A omits the bracketed portion
4 I O omits भ्यो
5 A omits रथ
6 A omits दान
7 A हैमाश्वरूढातृश्च for the bracketed portion
8 A omits the bracketed portion
9 I O ०साक०
10 I. O ०षु
11 I O च for ड
12 I O ०सनद्धिरण्याश्वसहित'
13 A ऋत्विग्भ्यो
14 A च
15 A omits it
16 A ०तर्पणं
17 I O omits it

[1]तथा हेमहस्तिरथमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२८२ अः)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभम् ।
यस्य प्रदानाद्भुवन वैष्णव याति वै नर ॥१॥
[2]पुण्या तिथिमथासाद्य [तुलापुरुषदानवत् ।
विप्रवाचनक][3] कुर्याल्लोकेशावाहन बुध ।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥२॥
[4]अत्राप्युपोषितस्तद्वद्ब्राह्मणै सह [5]शोभनम् ।
कुर्यात् पुष्परथाकार काञ्चन मणिभूषणम् ॥३॥
वलभीभिर्विचित्राभिश्चतुश्चक्रसमन्वितम् ।

[6][पुष्परथाकार क्रीडारथाकारम् । वलभीभि चतुष्पार्श्वेष्वितोर्द्ध्वद्विशीर्षकमशीर्षकाकाराभि । विचित्राभि विविधरूपाभि ।]

लोकपालाष्टकोपेत [7][ब्रह्मार्कशिवसयुतम् ॥४॥
मध्ये नारायणोपेत] लक्ष्मीपुष्टिसमन्वितम् ।
कृष्णाजिने[8] तिलद्रोण कृत्वा [9]सस्थापयेद्रथम् ॥५॥
तथाष्टादशधान्यानि भाजनासन-[10]चन्दनै ।

सहितानीति शेष ।

दीपिकोपानहच्छत्र दर्पण पादुकान्वितम् ॥६॥
ध्वजे तु गरुड कुर्यात् [11]कूवराग्रे विनायकम् ।
[12][नानाफलसमायुक्तमुपरिष्टाद्वितानकम् ॥७॥

---

1 A अथ
2 I O पुण्या तिथि समासाद्य, A पुण्या तिथि अथासाद्य
3 A कृत्वा ब्राह्मणवाचन। तुलापुरुषवत् for the bracketed portion
4 I O तत्रा०
5 A भोजन
6 A omits the bracketed porrion
7 A omits the bracketed portion
8 A कृष्णाजिन
9 I O सस्थापयेत् पुर
10 A ०बन्धनै
11 A कुवेराग्रे
12 A omits the bracketen portion

कौषेय[1] पञ्चवर्णञ्च [2]अम्लानकुसुमान्वितम् ।]

चतुर्भि कलसै सार्द्धं गोभिरष्टाभिरन्वितम् ॥८॥

चतुर्भिर्हेममातङ्गैर्मुक्तादामविभूषितम्[3] ।

स्वरूपत करिभ्याञ्च युक्त कृत्वा निवेदयेत् ॥६॥

कुर्यात् पञ्चपलादूर्द्ध-[4][मा भाराच्चापि] शक्तित ।

अटवीश्वरान् सुलभतरकरिणो बहुसुवर्णार्जनासमर्थान् प्रतीद [5]पाञ्चपलिक महादान-मुन्नेयम् ।

[6][ततो मङ्गलशब्देन] स्नापितो वेदपुङ्गवै ॥१०॥

त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलि ।

इममुच्चा[7]रयन्मन्त्र ब्राह्मणेभ्यो [8]निवेदयेत् ॥११॥

नमो नम [9]शङ्करपद्मजार्क-

लोकेशविद्याधरवासुदेवै ।

त्व सेव्यसे वेदपुराणयज्ञ-

तेजोमय स्यन्दन पाहि तस्मात् ॥१२॥

[10]यत्तत् पद परमगुह्यतम मुरारे-

रानन्दहेतु गुणरूपविमुक्तमन्त ।

योगैकमानसदृशो मुनय समाधौ

पश्यन्ति तत् त्वमसि नाथ [11]रथेऽधिरूढ ॥१३॥

यस्मात्त्वमेव भवसागर-[12]सम्प्लुताना-

मानन्दभाण्ड-[13]भूतमध्वरपानपात्रम् ।

तस्मादघौघशमनेन कुरु प्रसाद

चामीकरेभरथ माधव सम्प्रदानात् ॥१४॥

---

1 I O कौशेय
2 I O सुम्लान०
3 A ०विभूषितै
4 A मभावादपि and M P मा भारादपि for the bracketed portion
5 I O पञ्चपलिकं, A पञ्चपलैक
6 A ततश्च नानाशब्देन for the bracketed portion
7 I O A and M P ०रयेन्मन्त्र
8 A निवेदन
9 A omits शङ्कर
10 I O ततत्
11 I O रथाधिरूढ, M P रथाधिरूढ
12 I O संप्लुताना०
13 A ०भृत०

इत्थ प्रणम्य कनकेभरथप्रदान
य कारयेत् सकलपापविमुक्तदेह ।
विद्याधरामरमुनीन्द्रगणाभिजुष्ट [1]
प्राप्नोत्यसौ पदमतीन्द्रियमिन्दुमौले ॥१५॥
कृतदुरितवितानातु[2]ङ्गसद्वह्निजाल-
व्यतिकरकृतदाहोद्वेगभाजोऽपि बन्धून् ।
नयति च पितृपुत्रान्[3] रौरवादप्यशेषात्
कृतगजरथदान शाश्वत [4]सद्म विष्णो ॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुत्पन्नहेमहस्तिरथ[5][महादानदानेच्छ] स्तुलापुरुषलिखित[6] खड्ग-चर्ममय-ढाल[7]--सन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा सालङ्कारतुला-हस्तग्राह्य-देवताप्रतिमा-यथोक्तवितानबहि सर्वं सम्भारम्, अधिकत्वेन पलपञ्चकादूर्द्ध्व [8]पलसहस्रद्वयपर्यन्तम् अभिमतपरिमाणसुवर्णघटित संग्रामोचितसस्थाना[9]च्छादिसामग्रीशून्य चतुश्चक्रम् अभिमतरत्नखचित ध्वजा-[10]ग्रारोपित-सौवर्णगरुड कूवराग्रारोपितसौवर्णविनायक प्रान्तेषु विविधसौवर्णपत्रावलीविचित्राभि-[11]रूर्द्ध्व-द्विपञ्चकमशीर्षकाकृतिभिर्वलभीभि-[12]र्वेष्टितम् अग्रारोपितहैमहस्तिचतुष्टय स्वस्वदिक्क्रमोत्खाटिते-न्द्रादिलोकपाल-[13]प्रतिमाष्टकम् अभिमत-[14]पङ्क्तयुत्खाटितब्रह्मार्कशिवप्रतिम रथ, रथालङ्करणार्थं मुक्ताहार, रथमध्यारोपणार्थं सुवर्णान्तर-[15]पत्रोत्खाटिता लक्ष्मी-[16][पुष्टिसहिता नारायण-प्रतिमा, रथारोपणार्थं कृष्णाजिन तिलद्रोणञ्च,[17]अग्रस्थापनार्थं हैमहस्तिचतुष्टय[18], सम्मुखस्थाप-

---

1 A ०जुष्ट
2 I O. ०मुङ्गसद्वह्निजाल० A' ०नन्द-सलाङ्गजाल०
3 I O ०रवाद्, A ०पूराद्
4 A' सद्म
5 A महादान for the bracketed portion
6 A ०लिखित
7 I, O मयाङ्गन and A मयाच्छन्न for मयढाल
8 A पलपञ्च for पल
9 I O ०च्छादि, A ०च्छादिता for ०च्छादि
10 I O या for ग्रा
11 A ०रूर्द्ध्व, विपञ्च०
12 I O ०र्वलभीतिभि०, A omits it
13 I O प्रतिमाष्टकाभिमत०
14 I O पङ्क्तोत्०
15 I O यन्त्रोत्खाटिता, A पात्रोत्खाटित
16 A प्रपञ्चयुत only for the bracketed portion
17 I O अग्रस्थापित
18 I O ०चतुष्टय

नार्थं [1]स्वरूपहस्तिद्वय, रथपार्श्वस्थापनार्थम् अष्टादशधान्य-कास्यभाजनासनं चन्दन दीपसामग्री-छत्र-दर्पण पादुकायुगोपानद्युग कुम्भचतुष्टयगवाष्टकानि, रथोर्द्ध्व मण्डपबन्धनार्थं कौषेयवस्त्रमय वर्णपञ्चक-[2]युक्त] वितानक, तदलङ्करणार्थम् अम्लानपुष्पमाल्यसामग्री विविधफलानि चोत्पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने यजमानगुर्वृत्विग्जापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादि[3] कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने हेमहस्तिरथ-[4]पद [5]निवेश्य [6][यथायथ निवेदन सङ्कल्पञ्च] कुर्यु । अपरदिने च यजमानस्तुलापुरुषवद गोविन्दाद्याराधनादि मधुपर्कदानान्त गोविन्दाद्यभ्यर्चन[7]-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुण्याहादि-[8][वाचन वरण]वाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने हेमहस्तिरथपद निवेश्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग - यजमानजापका उपवसेयु । अपरदिने च[9] कृतनित्यास्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादि मध्यब्राह्मण-वाचनान्त कर्म यथायथ कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धाय अनुष्ठातव्यम् ।

तत ऋत्विज• प्रधानवेद्या लिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य तदुपरि तिलद्रोण विकीर्य, तत्र रथमारोप्य मुक्ताहारे-[10]णालङ्कृत्य, रथमध्ये लक्ष्मीपुष्टिसहिता नारायणप्रतिमामारोपयेयु [11] । [12]रथाग्रतश्च [13]हैमहस्तिचतुष्टय पङ्क्तयारोप्य [14]तत्पुरत [15]स्वरूपहस्तिद्वयमारोपयेयु । रथपार्श्वे [16]चाष्टादशधान्य कास्यभाजनासन-चन्दन-दीपोपानद्युग-काष्ठमयपादुकायुगच्छत्रदर्पणकुम्भचतुष्टयगवाष्टकानि [17]यथाशोभ स्थापयेयु । ततो मङ्गलगीतवाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु [18]कुण्डसमीपस्थ-कुम्भचतुष्टयजलेन [19]यजमान स्नपयेयु । ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय रथ त्रि प्रदक्षिणीकृत्य 'नमो नम' इत्यादि—'माधव सम्प्रदाना'दित्यन्त-

---

1 I O सुरूप०
2 I O ०मुक्त
3 A ०भोजनादिक
4 A महादान between रथ and पद
5 A प्रक्षिप्य
6 A सङ्कल्प only for the bracketed portion
7 I O ०भ्यर्थन
8 A omits the bracketed portion
9 A omits it
10 A ०णालालङ्कृत्य
11 A ०मारोपयेत्
12 A omits it
13 A हैम०
14 I O एतत् पुरतः
15 I O सुरूपहस्तिद्वय०, A स्वरूपहस्तद्वय०
16 A अष्टादशधान्यानि
17 A यथाशक्ति
18 A कुण्डचतुष्टय for कुण्ड
19 A omits it

[1]मन्त्रैरामन्त्र्य, पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य प्रणम्य गुर्व्वृत्विक्प्रमुख-ब्राह्मणेभ्य उत्सृज्य दद्यात्। [2][तद्यथा] [3]ॐ अद्य यथासम्भवगोत्रनाम-गुर्व्वृत्विक्-प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्तहेमहस्ति-[4]रथमहादानदानफलप्राप्तिकामोऽहम् एत कृष्णाजिनन्यस्ततिलद्रोणा[5]-रोपितं [6]स्वरूपहस्तिद्वय-युक्त मुक्तादामोपशोभित [7]लक्ष्मीपुष्टिसहितनारायणान्वितम् अष्टादश धान्य-कास्य-[8]भाजनासन-चन्दन- दीपोपानद्युगच्छत्रदर्पणपादुकायुग--विविधफलसमायुक्ताम्लानकुसुमान्वित--[9]वितानक-कुम्भ-चतुष्टयगवाष्टकसहित [10]हेमहस्तिरथ ददानि। गुर्व्वृत्विजः स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा 'हेमहस्तिरथोऽय विष्णुदैवत' इत्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुति पठेयु। ततो यजमानो गुर्व्वृत्विग्भ्यो दक्षिणा दद्यात्। तद्यथा—ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामियदुत्पत्ति योग्या भूमिमेतानि च[11] रत्नानि ददानि। गुर्व्वृत्विज प्रत्येक स्वस्तीत्युक्त्वा स्व स्व सुवर्णभाग स्पृशेयु। यद्वा गुर्व्वृत्विग्भ्य एव दद्यात्। [12]तत्र ॐ अद्यामुकामुक-सगोत्रेभ्योऽमुकामुक-[13]वेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यमिति मत्स्यपुराणीय-तुलापुरुषभाग-व्यवस्थयेति च पूर्वदानवाक्ये विशेष। ततो यजमानस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण ब्राह्मणवाचनं त्वरया यथायथ हेमहस्तिरथ [14]प्रतिपादनञ्च कुर्यात्।

इति हेमहस्तिरथमहादान [15]समाप्तम्।

1 A मन्त्रैणामन्त्र्य
2 I O omits it
3 A omits it
4 I O omits रथ
5 A °द्रोण°
6 I O सुरूप°
7 A लक्ष्मीपुष्टिसहित only
8 A °भाजनचामर°
9 A कनक
10 A हैम°
11 A च after रत्नानि
12 A तत
13 A वेद for वेदामुकामुक
14 A प्रज्ञप्ति for प्रति
15 I O omits it

[1]तथा पञ्चलाङ्गलकमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्— २८३ अ)

अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्।
पञ्चलाङ्गलकं नाम महापातकनाशनम् ॥१॥
पुण्यां तिथिमथासाद्य युगादिग्रहणादिकाम्।
भूमिदानं नरो दद्यात् पञ्चलाङ्गलकान्वितम् ॥२॥
[2][खेटं वा खर्वटं] वापि ग्रामं[3] वा शस्यशालिनम्।
निवर्तनशतं वापि [4][तदर्द्धं वापि] शक्तितः ॥३॥

[5]खर्वटो ग्रामशतद्वयप्रधानभूतो ग्रामः। क्रोशैकविस्तारो ग्रामः [6][खेट इति प्रसिद्धः]। निवर्तनपरिमाण[7]-मत्रैव वक्ष्यते।

सारदारुमयान् कृत्वा हलान् पञ्च [8]विलक्षणान्।
सर्वोपकरणैर्युक्तानन्यान् [9][पञ्च च काञ्चनान्] ॥४॥

सारदारुमयान् तुलापुरुषोक्तशालादिदारुप्रभवान्। सर्वोपकरणैर्युक्तान् [10]ईशायुगयोक्त्र[11]-दिभिर्दारु-[12][मयैः काञ्चन]मयैश्च [13][यथाक्रमं युक्तानित्यर्थः।]

वृषान् लक्षणसंयुक्तान्[14] दशैव तु धुरन्धरान्।
सुवर्णशृङ्गाभरणान्[15] [16]मुक्तालाङ्गूलभूषितान् ॥५॥

लक्षणसंयुक्तान् गोसहस्र-[17]महादानोक्तलक्षणोपेतान्। सुवर्णशृङ्गाभरणान् सुवर्णशृङ्गान्, सौवर्णग्रैवेयकललाटपट्ट-[चन्द्ररूपालङ्कारयुक्तान्।

---

1 I O अथा
2 I O खेटकर्व्वटक, A कवटा खटका and M P खर्व्वटं खेटकं for the bracketed portion
3 I O. ग्राम्य
4 A तदर्द्धमपि for the bracketed portion
5 Both I. O and A कर्वटो
6 A खेट and I O प्रसिद्ध for the bracketed portion
7 A omits परिमाण
8 A and M P विचक्षण
9 A पञ्चककामना for the bracketed portion
10 A omits ईशा
11 A' योक्त्र०
12 A omits the bracketed portion
13 A reads the bracketed portion as यथाक्रमयुक्तामित्यर्थ
14 A लक्षणसंयुक्ता
15 I O ०भरणा
16 A युक्तालाङ्गलभूषितान्
17 A omits महा

रौप्यपादाग्रतिलकान् रक्तकौषेय][1]-भूषणान् ।
स्रग्दामचन्दनयुतान् शालायामधिवासयेत् ॥६॥

रौप्यपादाग्रतिलकान् रौप्यपादाग्रान् रौप्यतिलकानित्यर्थं । शालाया दानमण्डपे, [2]चतुष्पक्षादीनामप्य-[3][थर्ववेदे शालात्वश्रुते] । तथा च [4]['या द्विपक्षा चतुष्पक्षा षट्-पक्षा या निमीयते' (अथर्व ६।३।२१)] इत्यादि [5] [6]शालाभिधायको मन्त्र ।

पर्जन्यादित्यरुद्रेभ्य पायस निर्वपेच्चरुम् ।
एकस्मिन्नेव कुण्डे तु [7][गुरुर्यस्मै निवेदयेत्] ॥७॥

गुरुर्यस्मै निवेदयेदिति यमृत्विज[8] [9]गुरुरादिशति स कुर्यादित्यर्थं ।

[10]पालाशा समिधस्तद्वदाज्य कृष्णतिलास्तथा ।
तुलापुरुषवत् कुर्याल्लोकेशावाहन बुध ॥८॥

तद्वदिति पालाश[11]-समिदाज्यकृष्णतिलान् पर्जन्यादित्यरुद्रेभ्यो जुहुयादित्यर्थं ।

ततो मङ्गलशब्देन शुक्लमाल्या-[म्बरो बुध ।][12]

मङ्गलशब्देन स्नात॰ शुक्लमाल्याम्बरधर[13] इत्यर्थं ।

[14]आहूय द्विजदाम्पत्य हेमसूत्राङ्गुरीयकै ।
कौषेयवस्त्रकटकैर्मणिभि[15]-श्चाभिपूजयेत् ॥६॥

द्विजदाम्पत्य पत्नीसहित गुरुमेवेत्यर्थं ।

शय्या सोपस्करा तद्वद्धेनुमेकां पयस्विनीम् ।
तथाष्टादशधान्यानि समन्तादधिवासयेत् ॥१०॥

सोपस्करा गेण्डूकादिसहिताम् ।

---

1 A ताम्रादि शेष for the bracketed portion
2 I O चतुपक्षा॰ A चतुष्का॰
3 A reads the bracketed portion as थदिशावत्वश्रुति.
4 Corrected from A V I O पार्थिपक्षा चतुपक्षा यो निमीयत and द्विपक्षा चतुपक्षाम्बा पक्षिमीयत for the bracketed portion
5 Both I O and A इत्यादि ॰
6 A शलाभिधान
7 A omits the bracketed portion
8 A यमृत्विज
9 A गुरुरादिशति
10 A पालासा, I O पलाशा:
11 A पाला॰
12 A म्बरधर इति for the bracketed portion
13 Both I O and A omit धर
14 A आयहूय
15 A ॰मौलाभि॰

तत [प्रदक्षिणं कृत्वा][1] गृहीतकुसुमाञ्जलि ।
इममुच्चारयेन्मन्त्रमथ सर्वं निवेदयेत् ॥११॥

[2][सर्वं निवेदयेत्] गुरवे सर्वं निवेदयेदित्यर्थ , तस्यैव प्रक्रान्तत्वात् ।

यस्मा-[3]द्देवगणा सर्वे[4] [स्थावराणि चराणि][5] च ।
धुरन्धराङ्गे तिष्ठन्ति तस्माद्भक्ति [6]शिवेऽस्तु मे ॥१२॥
यस्माच्च भूमिदानस्य कला नार्हन्ति षोडशीम् ।
[7]दानान्यन्यानि मे भक्तिधर्मं एव दृढा[8] भवेत् ॥१३॥
दण्डेन सप्तहस्तेन त्रिंशद्दण्डा [9]निवर्तनम् ।
त्रिभागहीन गोचर्ममानमाह प्रजापति ॥१४॥
[10]मानेनानेन यो दद्या-[11]न्निवर्तनशत बुध ।
विधिनानेन तस्याशु क्षीयते पापसहति [12] ॥१५॥
तदर्द्धमथवा दद्यादपि गोचर्ममात्रकम् ।
[13][भवनस्थानमात्र वा] सोऽपि पापै प्रमुच्यते ॥१६॥
यावन्ति [14]लाङ्गलकमार्गमुखाणि भूमे-
र्भासाम्पतेर्दुहितुरङ्ग-[15]जरोमकाणि ।
[तावन्ति शङ्करपुरे][16] स समा हि तिष्ठेद्
भूमिप्रदानमिह य कुरुते मनुष्य ॥१७॥
गन्धर्वकिन्नरसुरासुरसिद्ध[17]-सघै-
राधूतचामरमुपेत्य महद्विमानम् ।

---

1 A कृत्य, M P. प्रदक्षिणीकृत्य
2 A omits the bracketed portion
3 A दे for द्दे
4 A सर्वें
5 A चराणि स्थावराणि for the bracketed portion
6 A शिवास्तु मे
7 A दानान्यदि
8 A' दृढौ
9 A' न्निवर्त्तन
10 I O, मानेन
11 A त्रि for न्नि
12 A ०सहृति
13 Corrected from M P A तन्नून स्थानमात्रञ्च and I O भवनस्थानमवा for the b p
14 Corrected from M P I O लाङ्गलककर्षमुखानि, A लाङ्गलमुखे मुखानि
15 A ०यानलोकानि
16 A reads the bracketed portion as भवन्ति शङ्करपुरारे शङ्करपुरे
17 A तिसिन्ध for सिद्ध

सम्पूज्यते पितृपितामह-[1]बन्धुयुक्त

शम्भो पुर व्रजति चामरनायक सन् ॥१८॥

[2][नेन्द्रत्वमप्यधिगत त्वयमभ्युपैति]

गोभूमिलाङ्गलधुरन्धरसम्प्रदानात् ।

तस्मादघौघपटलक्षयकारि भूमे-

र्दान विधेय-[3]मतिभूमिभवाभवाय ॥१९॥

प्रयोग

[4]अत्र यजमान समुत्पन्न-पञ्चलाङ्गलक-[5]महादानदानेच्छ[6]-स्तुलापुरुषलिखित खड्ग-चर्म-[7]मयढाल–सन्नाह–[8]तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा -सालङ्कारतुला[9]-हस्तग्राह्य-[10]देवताप्रतिमाबहि सर्व सम्भारम्, अधिकत्वेन [11][यथोक्त-खेट-खर्वट]-ग्राम-निवर्तनादीनामन्यतमा[12] भूमि, तथा सारदारुमयानि ईशा-दण्डयोक्त्रा[13]-द्युपकरणान्वितानि पञ्च लाङ्गलानि, सौवर्णानि च[14] सोप करणानि पञ्च [15]हलानि, यथोक्तलक्षणान् दश वृषान्, तदलङ्करणार्थं सुवर्णश्रृङ्गयुग[16]-दशक, सौवर्णचन्द्रग्रैवेयकललाटपट्टदशक, मुक्ताहाराश्च[17] दश, रौप्य[18] खुरचतुष्कदशक, [19][तिलक-दशकञ्च, दश] पुष्पमाल्यसामग्रीं[20] चन्दनञ्च, वृषाच्छादनार्थं रक्तकौषेयवस्त्रदशकञ्च, पञ्चलाङ्गल-पार्श्वस्थापनार्थं यथेच्छखट्वास्तीर्णकम्बल-[21][पटीतूलिकारूपा गण्डोपधान[22]-मशकवारणी]-सहिता शय्या, बहुक्षीरा धेनुमष्टादशधान्यानि च, [23]सपत्नीकगुरुपूजार्थं [24]हेमयज्ञोपवीताङ्गुरीयक[25]-

---

1 A संघ for बन्धु

2 A reads the bracketed portion as मन्त्रद्वयमप्यधिकगतत्त्वय-स्वपैति

3 B ॰मभिभूमि॰, I O ॰मभिभूति॰, M P. ॰भिति भूतिभवोद्भवाय

4 I O तत्र

5 I O ॰लाङ्गल॰

6 A श्च for च्छ

7 I O मयाद्दल and A मयाछन्न for मयढाल

8 A ॰सुला॰

9 A ॰सुला I O omits it

10 Both I O and A omit देवता

11 A यथोक्ता खट कर्कट for the bracketed portion

12 A ॰तमरूपा

13 A ॰योक्ता॰

14 A omits it

15 A लाङ्गलानि

16 A omits युग

17 I O मुक्ताहाराश्च

18 A रौप्य

19 A omits the bracketed portion

20 Both I O and A ॰सामग्री

21 A ॰पट्टतुलिकापरिगेतूपधानदीपिका-पीठपादुकाव्यजन for the bracketed portion

22 I O गण्डोपधाना

23 A सापत्नैक॰

24 A adds यथेच्छ here

25 I O ॰लीयक

वलय-मुक्ताहार-कौषेयवस्त्राणि, [1]होमार्थपायसचरुसाधनार्थं [2]धान्यमुदूखल [3]मुषल [4]सूर्पं चरुस्थाली दुग्धसामग्री [5]लौहयन्त्रिका [6]पालाशसमिध कृष्णतिलान् [7]घृतञ्चोत्पादयेत् ।

ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्यजमानजापकास्तुलापुरुषव द्धविष्यभोजनादिक कृत्वा, निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने पञ्चलाङ्गलकपद निवेश्य [निवेदन[8] सङ्कल्पञ्च][9] कुर्यु । अपरदिने च[10] यजमान पूर्ववद् [11]गोविन्दाद्याराधनादि मधुपर्कदानान्त कर्म गोविन्दाय-[12][भ्यर्चन ब्राह्मणान्] -ज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचनवरण-वाक्ये-[13][षु तुला]-पुरुषपदस्थाने पञ्चलाङ्गलकपद निवेश्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापका उपवसेयु । अपरदिने च कृतनित्या ऋत्विजस्तुलापुरुषवदग्नि-[14][स्थापन स्व]कुण्डे[15] कुर्यु.। ततो [16][गुरुर्यमृत्विजमादिशति स] स्वगृह्योक्तविधिना [17]स्वकुण्डे पायसचरु [18]साधयेत् । ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापकास्तुलापुरुषवद्[19] वनस्पतिहोमान्तं कर्म यथायथ कुर्यु । ततश्चरुसाधयिता ऋत्विक् पर्जन्यादित्यरुद्रेभ्य स्वगृह्यविधिना—ॐ[20] पर्जन्याय स्वाहा, ॐ[21] आदित्याय स्वाहा, ॐ[22] रुद्राय स्वाहेति पायसचरुहोम कृत्वा, तथेव [23]पालाशसमिद्धोममाज्यहोम [24] [25]कृष्णतिलहोम च कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग्यजमान-जापकास्तुलापुरुषवन्मध्यब्राह्मण-[26]वाचनान्त कर्म यथायथ कुर्यु । तत ऋत्विजो दारुमयानि

1 A होमाथ
2 A वाकव for धान्य
3 A omits it
4 A सूर्पं
5 A लौहयन्त्रिकां
6 A पालाससमिध, I O पलाश-समिध
7 A घृताञ्चोपपादयेत्
8 I O निवेदन
9 A omits the bracketed portion
10 A omits it
11 A गोम for गो
12 I O reads the bracketed portion as भ्यर्चयन् ब्राह्मणार्थं
13 A omits the bracketed portion
14 A स्थापनादिनेषु for the bracketed portion
15 Both I O and A कुण्डेषु
16 I O the reads bracketed portion as गुर्वृत्विग्यजमानसहित स्व
17 A कुण्डे
18 A स्थापयेत्
19 A omits वद्
20 Both I. O. and A omit it
21 Both I O and A omit it
22 Both I O and A omit it
23 A पालास०, I O पलाश०
24 I O ०होम
25 A कत्वा for कृष्ण
26 I O ०वाचनार्थं

पञ्च, [1]हैमानि च पञ्च लाङ्गलानि प्रधानवेद्यां लिखितचक्रोपरि स्थापयित्वा[2], तत् [3][पार्श्वे च] वृषान् यथोक्तालङ्कारैरलङ्कृत्य स्थापयित्वा, यथोक्तशय्या[4] धेनुमष्टादश धान्यानि च स्थापयेयुः।

ततो मङ्गलगीतवाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन [5][स्नापयेयुर्यजमानम्। ततो] यजमानो धृतशुक्लमाल्याम्बरो[6] धृतसर्वालङ्कार सपत्नीक गुरुमाहूर्य यथायथम-[7][वोक्ता]-लङ्कारैरलङ्कृत्य गृहीतपुष्पाञ्जलिर्लाङ्गलानि प्रदक्षिणीकृत्य, [8]'यस्माद्देवगणा' इत्यादिमन्त्राभ्यामामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य यथोक्तोपकरणसहिता[9] भूमि तस्मै दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्यामुकसगोत्राय अमुकवेदामुकशाखाध्यायिने अमुकदेवशर्मणे[10] तुभ्य मत्स्यपुराणोक्तपञ्चलाङ्गलक[11]-महादान-[12]दानफलप्राप्तिकामोऽह हैम-[13][शृङ्ग हैमभूषण]-[14]मुक्ताभूषित- [15][लाङ्गूल--रूप्यपाद--रूप्यतिलक[16] -स्रग्दामालङ्कृत--रक्तकौषेयाच्छादितवृषदशक-सहितसोपस्करशय्या-धेन्वष्टादशधान्य सोपकरण--[17]सारदारुमय]-लाङ्गलपञ्चक सोपकरणकाञ्चन-मयलाङ्गल [18][पञ्चक-फल]-पुष्पोपशोभित[19]-पञ्चवर्णवितानकसहिताम् अमुकरूपा प्रियदत्ता भूमि ददानि। गुरु स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा, 'भूमिर्विष्णुदैवते'त्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुति पठेत्। ततो गुर्वृत्विग्भ्यो दक्षिणा दद्यात्। ॐ अद्य कृतैतत्-[20]कर्मप्रतिष्ठार्थं [21]युष्मभ्यमह दक्षिणा-[22]मेतामियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि। स्वस्तीति [23]ब्राह्मणा

---

1 I O होमानि A हैममयानि
2 I O स्थापयिता
3 A पार्श्वे only for the bracketed portion
4 Both I O and A ०शय्या
5 I O omits the bracketed portion
6 A ०म्बर I O ०म्बरधरो
7 I O क्तोक्ता, A omits the bracketed portion
8 A तस्मा०
9 I. O ०सहिता
10 I O omits शर्मणे
11 A ०लाङ्गल०
12 A omits दान
13 I O वृषभ for the bracketed portion
14 A मुक्तभूमि for मुक्ताभूषित
15 A omits the bracketed portion
16 I O ०तिल
17 I O सत्व for सार
18 A पञ्चसमन्वित for the bracketed portion
19 I O ०शोभित
20 A दान for कर्म
21 A युष्मभ्यमह
22 I O omits एताम, A इमाम for एतामियद्
23 A omits it

ब्रूयु । ततो यजमानस्तुलापुरुष-[1]वज्ञापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण ब्राह्मण-वाचनञ्च कुर्यात् । ततस्त्वरया तद्भूमि[2]-प्रतिपादन कुर्यात् । गुरुस्तु[3][स्वभूमि प्रदक्षिणी-कुर्यात्] ।

[4][इति पञ्चलाङ्गलकमहादान समाप्तम्] ।

1 A omits व
2 I O तभूमि०
3 A भूमिप्रदक्षिणां कुर्यात् for the bracketed portion
4 I O इति पञ्चलाङ्गलकमहादानं and A पञ्चलाङ्गलमहादान समाप्त for the bracketed portion

तथा धरामहादानम् । (मत्स्यपुराणम्—२८४ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि धरादानमनुत्तमम् ।

पापक्षयकर नृणाममङ्गल्य[1]-विनाशनम् ।।१।।

कारयेत् पृथिवी हैमी[2] जम्बुद्वीपानुकारिणीम् ।

[3][मर्यादापर्वतवती मध्ये मेरुसमन्विताम्[4]] ।।२।।

मर्यादापर्वतवतीमित्यादिना जम्बुद्वीपानुकरणमेव कथितम् । मर्यादा-[5]पर्वताश्च हिमवद्धेमकूट-[6]निषधमाल्यव [7]द्गन्धमादननीलश्वेतशृङ्गयाख्या विष्णुपुराणोक्ता [8] ।

लोकपालाष्टकोपेता नववर्षसमन्विताम्[9] ।

नदीनद-[10]शतोपेता सप्तसागरवेष्टिताम् ।।३।।

नववर्षाणि [11][वा मेरु][12]वेष्टयित्वा स्थित इलावृत, [13][मेरो पूर्वतो] भद्राश्व, [14][मेरो पश्चिमत] केतुमाल, [15]मेरुदक्षिणतो हरिवर्ष, हरिवर्षदक्षिणत किम्पुरुष, किम्पुरुषदक्षिणतो भारत, मेरोरुत्तरे रम्यकं, रम्यकोत्तरतो हिरण्मय, हिरण्मयोत्त-[16][रत उत्तरकुरव] । एतानि[17] नव वर्षाणि पृथिव्यामुत्खाटयेदित्यर्थ । सप्तसागराश्च लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धाम्बुमया ।

महारत्नसमाकीर्णा वसुरुद्रार्कसंयुताम् ।

हेम्न पलसहस्रेण तदर्धेनाथ शक्तित ।।४।।

शतत्रयेण वा कुर्याद्द्विशतेन शतेन वा ।

कुर्यात् पञ्चपलादूर्ध्वमशक्तोऽपि [18]विचक्षण ।।५।।

---

1 I O ०मङ्गल०
2 A हैमां
3 I O omits the bracketed portion
4 A[1] ०समन्वित
5 A ०पर्व्वदाच, I O ०पर्व्वदा
6 A निषेध०
7 A द्रु for द्ग
8 A ०क्त
9 I O ०समन्विता०
10 M P ०समोपेतां
11 A omits the bracketed portion and reads a long irrelevant matter here
12 I O वोष्ट्वा
13 A पूर्व्वत' only for the b p
14 A मेरो पार्श्वगत' for the b p
15 A मेरु दक्षिणतो
16 A रैतो कुरु for the b p
17 A adds च after this
18 I O विचक्षणाः

पलपञ्च-[1]कादूर्द्ध [2]पलसहस्रान्तमित्यर्थः ।

तुलापुरुषवत् कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ।
ऋत्विङ्मण्डप-[3]सम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥६॥
वेद्यां कृष्णाजिनं कृत्वा [तिलानुपरि [4]विन्यसेत् ।][5]
तथाष्टादशधान्यानि [6][रसांश्च लवणादिकान्] ॥७॥
तथाष्टौ [7]पूर्णकलसान् समन्तात् [8]परिवारयेत् ।
[9][वितानकञ्च कौषेयं] फलानि विविधानि च ॥८॥

समन्तादिति [10]यथाविधिनियोगस्थानम् ।

[11]तथाशुकानि रम्याणि श्रीखण्डशकलानि[12] च ।
[13]इत्येवं [14]रचयित्वा [15]तामधिवासनपूर्वकम् ॥९॥
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लाभरणभूषणः[16] ।

शुक्लाभरणं मुक्तारजत-[17]कर्पूरमयम् ।

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥१०॥
पुण्यकालमथासाद्य मन्त्रानेतानुदीरयेत् ।
नमस्ते [18]सर्वदेवानां त्वमेव भवनं यतः ॥११॥
धात्री च[19] सर्वभूतानामतः पाहि वसुन्धरे[20] ।
[वसु[21] धारयसे यस्माद्वसु चातीव निर्मलम्][22] ॥१२॥

---

1 A omits का
2 I O पलशतपर्यन्तमित्यर्थः
3 I. O ०सह्वार०
4 A' वेशयेत्
5 M P reads the b p as तिलानासुपरि न्यसेत्
6 Corrected from M P, I O and A' रसाश्च लवणादय
7 I. O पूर्व्वकलसान्
8 M P परिकल्पयेत्
9 I O वितानश्च सकौशेय for the b p
10 A' यथायोगं कुर्यात्
11 I O तथा शुक्लानि
12 A ०सकलानि
13 I O इत्येव
14 M, P कारयित्वा
15 A तु for ता
16 M P ०भूषित
17 I O ०कपूर०
18 A ०देवनां
19 I O धात्रीव
20 A वसुन्धरा
21 I O वसु
22 A omits the bracketed portion

वसुन्धरा ततो जाता तस्मात् पाहि [1]भयादलम् ।
चतुर्मुखोऽपि [2]नो गच्छेद् यस्मादन्त [3]तवाचले ॥१३॥
अनन्तायै [4]नमस्तस्मात् पाहि संसार-[5]सागरात् ।
त्वमेव लक्ष्मीर्गोविन्दे[6] शिवे गौरीति [7]सस्थिता ॥१४॥
गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वे ज्योत्स्ना चन्द्रे रवौ प्रभा ।
बुद्धिर्बृहस्पतौ ख्याता मेधा [8]मुनिषु सस्थिता ॥१५॥
विश्व व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो विश्वम्भरा मता ।
[9]धृति स्थिति क्षमा क्षोणी[10] पृथ्वी वसुमती रसा ॥१६॥
एताभिर्मूर्त्तिभि पाहि [11]देवि ससारसागरात् ।
[12]एवमुच्चार्य ता देवी ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥१७॥

ब्राह्मणेभ्यो गुर्वृत्विग्भ्य ।

[13][धरार्धं वा] चतुर्भाग गुरवे प्रतिपादयेत् ।
[14]शेषञ्चैवाथ ऋत्विग्भ्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥१८॥

[15][प्रतिपत्य विसर्जयेदिति] ब्राह्मणान् प्रणिपत्य विसर्जयेदित्यर्थ ।

अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धेम-[16][धरा बुध] ।
पुण्यकाले तु सप्राप्ते स पद याति वैष्णवम् ॥१९॥
विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।
नारायणपुर गत्वा कल्पत्रयमथा-[17]वसेत् ।
पितृपुत्र-[18]प्रपौत्राश्च[19] तारयेदेकविंशतिम् ॥२०॥
इति पठति य इत्थ य शृणोति प्रसङ्गा-
दपि कलुषवितानैर्मुक्त[20]-देह समन्तात् ।

---

1 A तथादम
2 A नागच्छेद्
3 I O बलाबले
4 I O वमन्तस्मात्
5 I O ०काधयात, M P ०कर्द्दमात्
6 A ०न्दो
7 M P चास्थिता
8 Corrected for M P I O ख्यातिस्थ, A तुयु
9 I O इति
10 I O चौथी
11 A देवी
12 I O एवमुत्तार्य
13 A धरार्थं for the b p
14 A शायचैवाथ
15 A omits the b p
16 A धरान्बुर and M P धरां शुभाम् for the b. p
17 A ०वसत
18 A omits प्र
19 M P reads the whole word as पितॄन् पुत्राश्च पौत्रांश्च
20 I O ०र्मक्त०

दिव-[1]ममरवधूभिर्याति [2]सम्प्रार्थ्यमानः
पदममरसहस्रैः सेवित [3]चन्द्रमौले ॥२१॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुपजातधरामहादानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखित[4]-खड्गचर्म[5]मयढालसन्नाह-तुला--[6]स्थापनीयहरिप्रतिमा--सालङ्कारतुला -हस्तग्राह्यप्रतिमा--यजमानार्थं- [7]हैमालङ्कार--यथोक्त-वितानबर्हि सम्भार-[8]मधिकत्वेन पलपञ्चकादूर्द्ध्व [9]पलशतैक-पलशतद्वय-पलशतत्रय पलशत-पञ्चक पलसहस्राणां यथा-[10]शक्त्यन्यतमपरिमाणेन सुवर्णेन घटिता मण्डलाकृतिं बहिरुत्-[11]खाटित-सान्तराल-सप्तसागराकार-वलयसप्तक-वेष्टिता मध्ये पूर्वपश्चिमायतरेखाषट्केन समभागसप्तकविभक्ता कृत्वा मध्यभागञ्च पूर्वपश्चिमायत-[12]रेखाद्वयसलग्नदक्षिणोत्तरायतरेखा-द्वयेन [13]समं भागत्रय कृत्वा मध्यभागमध्ये [14]पृथ्व्यग्र [15]स्वस्वदिगुत्खाटितेन्द्रादिलोक-[16]पालाष्टकवेष्टितशिरस [17][यथेच्छस्थान-प्रत्युत्खाटित]-वस्वष्टकैकादशरुद्रद्वादशादित्य पञ्चव-राटाकृति-[18]मुन्नत मेरु निर्माय मेरु-[19]पूर्वपश्चिमरेखयोर्यथाक्रमरेखायत[20] मेरो किञ्चिद-[21]वनतं [22]माल्यवन्त गन्धमादनञ्च पर्वताकृति निर्माय मेरोर्दक्षिणोत्तररेखा-[23][द्वये रेखायत] मेरु[24]-समानोच्छ्राय यथाक्रमं नील निषधञ्च पर्वताकारं [25]घटयित्वा नीलदक्षिणरेखा-द्वये यथाक्रम रेखायत [26][नीलात् किञ्चिदवनत] [27]हेमकूटं हिमवन्तञ्च घटयेत् ।

---

1 I. O. ०मनवरभूतिर्याति
2 M P सम्प्रार्थमानो, I O सवाज्य-मानः
3 Corrected from M P I. O चन्द्रमौली, A चन्द्रमौलिः
4 Both I O and A लिखित
5 Both I O and A मयाच्छन्न
6 I O पापनीय for स्थापनीय
7 A हैमा०
8 I O ०मानमानकत्वेन
9 I O पलशतत्रय शतपञ्चकपल-सहस्राणां and A पलशतद्वयपलशत-द्वयपलशतैकपलशतपञ्चपलसहस्राणां
10 A ०शक्ति अभिमत०
11 I O ०पाटित
12 I O ०खेरा०
13 A omits it
14 I O पृथग्र, A पृथ्वग्र
15 I O स्वर्गतुखातृकाटितेन्द्रादि०, A सुसुदि दि०
16 I O. ०पालात्मक०, A ०पालाश-ष्टका०
17 I O reads the bracketed portion as सुखेच्छस्था नपश्चाखाटित
18 I O ०सुपूत
19 I O omits पूर्व
20 A ०यथाक्रम लेखायाता
21 A ०नरित
22 I O माल्यवता
23 A reads द्वय for the bracketed portion
24 I O ०समानोक्त
25 A घटित्वा
26 A reads नीलाकिञ्चिदन्तर for the bracketed portion
27 A हिमकूट again after this, I O हैमकूट

[1][निषधोत्तररेखाद्वये यथाक्रम रेखायत निषधात् किञ्चिदवनत[2] श्वेत शृङ्गिणञ्च पर्वताकार घटयेत् ।] एवञ्च [3][नवान्तरालैर्नववर्ष[4]-विभागवती] [5]जम्बुद्वीपानुकारिणी तत्तत्स्थानरेखोत्खाटित-[6]बहुतरसरिन्नदाकारा यथेच्छोत्कृष्टरत्नखचिता पृथ्वी[7] तदारोपणार्थं कृष्णाजिन तिलाश्च पृथ्वीमण्डलोद्बन्धनार्थं[8] कौषेयवस्त्रसहित पञ्चवर्ण-वितानक पृथ्वीपार्श्वस्थापनार्थमष्टादशधान्य[9]- लवणादिरसषट्क-[10]पूर्णकुम्भाष्टक नानाफल[11]- [12]नानाविधोत्कृष्टवस्त्राणि यथेष्ट चन्दनखण्डाश्च, यजमानार्थं यथेष्ट मुक्तारजतकर्पूर-निर्मिताल[13]-ङ्काराश्चोत्पादयेत् । ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्-यजमानजापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादिक कृत्वा निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपद-स्थाने[14] धरापद [15] निवेश्य यथायथ निवेदन [16] सङ्कल्पञ्च कुर्यु । अपरदिने च यजमान-स्तुलापुरुषवद् गोविन्दाद्याराधनादि-मधुपर्कदानान्त कर्म [17]गोविन्दाभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुण्याहवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने धरापद निवेश्य कुर्यात् । ततो गुर्वृत्विग् यजमानजापका[18] उपवसेयु । अपरदिने च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादि-मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म यथायथ कुर्यु· । एवञ्च हविष्यादिमध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म तुलापुरुषग्रन्थ-[19]मनुसन्धायानुष्ठातव्यम् । तत ऋत्विज पृथ्वी लिखितचक्रोपरि कृष्णा-जिनमास्तीर्य तत्र तिलान् दत्त्वा तदुपरि समारोपयेयुः । पृथ्वीपार्श्वे चाष्टादशधान्य-रसषट्कपूर्णकुम्भाष्टक-नानाफल-नानाविधोत्कृष्टवस्त्रत्रय चन्दनखण्डत्रयाणि चारोपयेयु । ततो मङ्गलगीतवाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन [20]यजमान स्नपयेयु । यज-

---

1 I O omits the bracketed portion
2 A किञ्चिदवत
3 A reads the bracketed portion as नवधा नववर्षाणि भावती and inserts a long matter of the next chapter between नवधा and नववर्षाणि
4 I. O ०वर्षा०
5 I O जम्बुद्वीपार्थकारिणी
6 I O. ०बहुतर
7 I O पृथ्वी, A पृथिवी
8 Both I O and A बन्धनार्थं
9 A धान्ये, I O प्राय
10 Both I O and A omit पूर्ण
11 I O नानाफलदा
12 A नामौषधोत्कृष्ट०
13 A ०ङ्कारश्चोत्पादयेत्, I O ०ङ्कारा-मुत्पादयेत्
14 I O ०स्थानेन
15 I O. धरासुत
16 I O निवेदन
17 A गोविन्दाद्यभ्यर्चन, I O गोविन्दा-भ्यर्थन
18 I O ०कामुका
19 I O ०समुन्नायानुष्ठात
20 I O. omits it

मानस्तु शुक्लमाल्याम्बरधरो [1]धृतशुक्लसर्वाङ्गालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय पृथ्वी प्रदक्षिणीकृत्य 'नमस्ते सर्वदेवाना'मित्यादि 'देवि संसारसागरा'दित्यन्तमन्त्रैरामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुर्वृत्विग्भ्यो दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुक [2]वेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य मत्स्यपुराणोक्तधरामहादानदानफलप्राप्तिकामोऽह मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थयैता[3] कृष्णाजिनन्यस्ततिलोपरि[4] [5]स्थापितामष्टादशधान्यरसषट्कपूर्णकुम्भाष्टककौषेयवस्त्रान्वितपञ्चवर्णवितानकबहुविधफलोत्कृष्टवस्त्रत्रयचन्दनखण्डान्विता जम्बुद्वीपानुकारिणी धरां ददानि। प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा धरेय विष्णुदैवतेत्युक्त्वा यथाशाख[6] कामस्तुति पठेयुः। तत ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च[7] रत्नानि ददानि। स्वस्तीति ब्राह्मणा प्रत्येकमुक्त्वा पृथ्वी प्रदक्षिणीकुर्युः। ततो यजमानस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण पुण्याहवाचन कृत्वा त्वरया पृथ्वी विभज्य यथायथ प्रतिपादयेत्।

इति धरामहादान [8]समाप्तम्।

1 A घृतसर्वालङ्कार
2 Both I O and A omit वेदामुकामुक
3 A reads एतां just before this word
4 I O °स्थिलोपरि
5 I. O. स्थापयितामष्टा°, A स्थापितामष्टा°
6 I O यथामय
7 I O वर, A' reads च after रत्नानि
8 I. O omits it

तथा विश्वचक्रमहादानम् । (मत्स्यपुराणम्—२८५अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।
विश्वचक्रमिति ख्यात महापातकनाशनम् ॥१॥
तपनीयस्य शुद्धस्य [1]विश्वचक्रन्तु कारयेत् ।
श्रेष्ठ पलसहस्रेण तदर्धेन तु मध्यमम् ॥२॥
तस्यार्धेन कनिष्ठ [2] स्याद्विश्वचक्रमुदाहृतम् ।
अन्यद्विंशपलादूर्द्धमशक्तोऽपि निवेदयेत् ॥३॥
षोडशार ततश्चक्र [3]भ्रमन्नेम्यष्टकावृतम् ।

[4][भ्रमन्नेम्यष्टकावृतमिति समभागसान्तरालाष्टवेष्टनचक्रनिर्गतशल्याग्राकृतिनेम्यष्टकावेष्टितम् ।]

नाभिपद्मे स्थित विष्णु योगारूढ [5] चतुर्भुजम् ॥४॥
[6]शखचक्रेऽस्य पार्श्वे तु देव्यष्टकसमावृतम् ।

नाभिपद्मे[7] चक्रमध्य[8]-स्थिताष्टदलपद्मे । देव्यष्टकञ्च विमलोत्कर्षिणी[9]ज्ञाना [10] क्रिया योगा [11]प्रह्वी सत्या [12]ईशानीति ।

द्वितीयावरणे तद्वत् पूर्व-[13][तो जलशायिनम्] ॥५॥
अत्रिर्भृगुर्वशिष्ठश्च [14]ब्रह्मा [15]कश्यप एव च ।
मत्स्य कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामन ॥६॥

---

1 M P विषुवादिषु

2 I O करिष्य

3 Corrected from M P A भ्रमिनेम्यष्टकावृत, I O भ्रमिनेम्यष्टकावृत

4 I O reads the bracketed portion as समभागसान्तराष्टवेष्टनचक्रनिर्गत शल्याग्राकृतिनेम्यष्टकावेष्टित, while A as वृतमिति समभागन्तराष्टवेष्टनचक्रवह्निर्निर्गत शल्याग्राकृतिनेम्यष्टवेष्टित

5 I O योगारूढ

6 A ०च क्रस्य

7 A ०पद्म

8 I O ०मध्य०

9 I O ०कर्षणा०

10 I O जाना

11 I O प्रह्वी

12 I O प्रशानीति, A ईशानेति

13 I O भोजनशालिन for the bracketed portion

14 Corrected from M P Both I O and A ब्रह्म

15 A काश्यप

रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्कीति च क्रमात् ।

तृतीयावरणे गौरी मातृभिर्वसुभि-[1]र्युता ॥७॥

चतुर्थे द्वादशादित्या वेदाश्चत्वार एव च ।

मातरश्च ब्रह्माणी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी वाराही इन्द्राणी [2][रुद्राणीति सप्त] । वसेव आदित्याश्च तुलापुरुषोक्ता । वेदा प्रसिद्धा ।

पञ्चमे पञ्चभूतानि रुद्राश्चैकादशैव तु ॥८॥

लोकपालाष्टक [3]षष्ठे दिङ्मातङ्गास्तथैव च[4] ।

पञ्चभूतानि प्रसिद्धानि । रुद्राश्च अजैकपात्[5] अहिर्बुध्न[6] विरूपाक्ष रैवत[7] बहुरूप [8]त्र्यम्बक सुरेश्वर [9]सावित्र [10]जयन्त पिनाकी अपराजित । लोकपालाष्टक दिङ्मातङ्गाष्टकञ्च प्रसिद्धम् ।

सप्तमेऽस्त्राणि सर्वाणि मङ्गलानि च कारयेत् ॥९॥

अन्तरान्तरतो[11] देवान् विन्यसेदष्टमे पुनः ।

अस्त्राणि [12]बहूनि [13]शक्तिर्दण्ड खड्ग पाश ध्वज गदा शूलमिति । मङ्गलाष्टकञ्च सिंह [14]वृष गज कलस व्यजन वैजयन्ती भेरी दीपश्चेति । अन्तरान्तरतो[15] देवानित्यादिना [16]अन्यानपि देवान् स्वेच्छया अष्टमावरणान्तरालेषु विन्यसेदित्यर्थः । तत्र च विनायकनवग्रह-स्कन्दाश्विनीकुमार-[17]सागर-लक्ष्मी गङ्गायमुना[18]-निवेश [19][प्रायश उक्त] ।

तुलापुरुषव-[20]च्छेष समन्तात् परिकल्पयेत् ॥१०॥

ऋत्विङ्मण्डपसम्भार-भूषणाच्छादनादिकम् ।

विश्वचक्रं तत कुर्य्यात् कृष्णाजिनतिलोपरि ॥११॥

तथाष्टादश धान्यानि [21][रसाश्च लवणादिकान्] ।

पूर्णकुम्भाष्टकञ्चैव वस्त्राणि विविधानि च ॥१२॥

---

1 I O ०र्वृता
2 A रुद्राणी सप्त and I. O रुद्राणीति कास for the bracketed portion
3 A तद्दत्
4 A तु
5 A अजैकपाद
6 I O. अहिर्बुध्न
7 I O adds हर after this
8 I O तासुक
9 A सावित्र, I O साधित्र'
10 I O जयन्त
11 I O. अन्तरान्तराद्दौ
12 A वज्र
13 Both I O and A शक्तिदण्ड
14 I O धूप'
15 I O omits तो
16 I O तानपि
17 A या०
18 A गङ्गयमुनाया
19 I O प्रायशोक्त, A प्रायशो युक्त
20 I O ०च्चेय
21 Corrected from M P Both I O and A रसाश्च लवणादय, for the bracketed portion

माल्येक्षुफलरत्नानि वितानञ्चापि [1]कल्पयेत् ।
ततो मङ्गलशब्देन स्नात शुक्लाम्बरो गृही ।
होमाधिवासनान्ते [2]तु गृहीतकुसुमाञ्जलि ॥१३॥
इममुच्चारयेन्मन्त्र त्रि' कृत्वा तु प्रदक्षिणम् ।
नमो [3]विश्वमयायेति विश्वचक्रात्मने नम ॥१४॥
परमानन्दरूपी[4] त्व पाहि न पापकर्दमात् ।
[5]तेजोमयमिद यस्मात्[6][सदा पश्यन्ति योगिन ॥१५॥
[7][दयित त्रिगुणातीत] विश्वचक्र नमाम्यहम् ।
वासुदेवे स्थित चक्र चक्रमध्ये तु माधव [8] ॥१६॥
अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि [9]स्थिताविह ।
विश्वचक्रमिद यस्मात्] सर्वपापहर [10] हरे [11] ॥१७॥
[12][आयुधञ्चापि वासश्च भवादुद्धर मामत] ।
[13][इत्यामन्त्र्य तु[14] यो] दद्याद्विश्वचक्र' विमत्सर ॥१८॥
विमुक्त सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते ।
वैकुण्ठलोकमासाद्य चतुर्बाहु सनातनः ॥१९॥
सेव्यतेऽप्सरसा [15]सङ्घैस्तिष्ठेत् कल्पशतत्रयम्[16] ।
प्रणमेद्वाथ य कृत्वा विश्वचक्र' दिने दिने ।
तस्यायुर्वर्धते नित्य लक्ष्मीश्च विपुला भवेत् ॥२०॥

---

1 M P कारयेत
2 M P, वै
3 A विश्वधरायेति
4 I. O. ०रूप
5 I O तेभ्यो गयामिद
6 A' omits the bracketed portion
7 M. P. reads हृदि तत्त्व गुणातीत for the bracketed portion
8 I O माधव
9 I O सितानिह
10 A' सर्व्वपापोपह
11 M P परम्
12 I O reads the bracketed portion as स्वाम्बरञ्चापि नामस्य भवादुत्तरमागत.
13 I O reads b p as एत्यमित्वा ततो
14 M P च
15 I O सर्व्वै तिष्ठेत्
16 A ०द्वय

इति सकलजगत्सुराधि[1]-वास वितरति [2]यस्तपनीयषोडशारम्
हरि-[3]भवनमुपागत स [4]सिद्धैश्चिर-[मुपगम्य[5] नमस्यते][6] [7][शिरोभि ॥२१॥
[8]अशुभदर्शनता प्रयाति] शत्रोर्मदनसुदर्शनताञ्च [9]कामिनीभ्य ।
[10][स सु]-दर्शनकेशवानुरूपः [11]कनकसुदर्शनदानदग्धपाप ॥२२॥
कृतगुरुदुरितानि [12]षोडशारप्रवितरण[13]-प्रवराकृतिर्मुरारे ।
अभिभवति भवोद्भवन्ति भीत्या भवमभितो [14]भुवने भयानि भूय ॥२३॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुपजातविश्वचक्रमहादानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखित[15]-खड्गचर्ममय-ढाल[16]-सन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा-सालङ्कारतुलाहस्तग्राह्यप्रतिमाबहि सर्वसम्भारमधिकृत्वेन यथेच्छमुत्तम[17] सुवर्णपलसहस्रेण मध्यम पलशतपञ्चकेन[18] कनिष्ठ सार्द्धपलशतद्वयेन विंशति-सङ्ख्यपलादूर्द्ध्व [यथाशक्त्युपात्त-सुवर्ण][19]--घटिताष्टदल-[20]पूर्वादिक्रमोत्खाटित विमलाद्यष्टशक्ति सहित मध्योत्खाटित-[21]यथोक्तविष्णुप्रतिम पद्म कृत्वा [22]पद्मस्य समन्तादूर्द्ध्व षोडशदण्डिका-[23]युतं[24]समभागसान्तरालाष्टकुण्डलवेष्टित बहिर्निर्गत-[25]शल्याग्रा कृतिनेम्यष्टकयुत द्वितीयावरण-मुपरि[26][कुण्डलावच्छिन्नासु षोडशसु कोष्ठिकासु][27]पूर्वादिक्रमोत्खाटित-जलशाय्यादिषोडशदेवता-प्रतिम तृतीयावरणे तथैव[28] पूर्वादि[29]-क्रमकोष्ठि[30]-कोत्खाटितगौर्य्यादिषोडशदेवताप्रतिमं चतुर्थी-

---

1 I O रि for धि
2 Corrected from M P I O यतुपनीय०, A यः पनीयसोडशारे
3 I O ०भवनादुपागत
4 A सिद्ध०
5 M P ०मभिगम्य
6 A reads the bracketed portion as मधिगमस्यते
7 I O. reads the bracketed portion as प्रियेति सायुक्तदर्शनता
8 M P शुभदर्शनता
9 I O काश्विनीभ्य
10 I O सद for the b p
11 I O. कनकसुदर्शनस पाप
12 I O षोडशार्थि०
13 M P ०तरणी
14 Corrected from M. P Both I O and A भवने
15 Both I O and A ०लिखित
16 Both I O and A मयाच्छन्न for मयढाल
17 I O ०मुत्तम
18 I O ०लेन
19 A यथाशक्त्युपपत्ते स्ववन for the b p
20 I O पूर्व्वादिभि
21 I O omits यथोक्त
22 A omits it
23 I O. ०मुप
24 A समभा for समभाग
25 I O. शय्याधाराितिनेष्टयेयु०
26 I O ०वरणोद्दर
27 I O reads the bracketed portion as कुण्डलावच्छिन्नार्थे षोडशसु काष्ठिकार्थे
28 I O, तद्वेन
29 I O पूर्व्वाभि०
30 A omits कोष्ठि

वरणे [1]पूर्वादिक्रमकोष्ठिकोत्खादित द्वादशादित्य-[2]वेदचतुष्टयप्रतिमं पञ्चमावरणे पूर्वादिक्रम कोष्ठिकोत्खाटित-पञ्चमहाभूतादि[3]-षोडशप्रतिम षष्ठावरणे पूर्वादिक्रमकोष्ठिकोत्खाटितलोक-पालादिषोड़शप्रतिम सप्तमावरणे पूर्वादिक्रमकोष्ठिकोत्खाटिता-[[4]स्राष्टक-मङ्गलाष्टकाकारम् अष्ट मावरणे पूर्वादिक्रम-कोष्ठिकोत्खाटित][5]-विनायकादिदेवताप्रतिमाषोडशकं चक्र चक्रारोपणार्थं कृष्णाजिन तिलाश्च [6]चक्रालङ्करणार्थं माल्यसामग्रीं यथेष्ट रत्नानि नानाविधवस्त्रत्रयञ्च चक्रपार्श्वे-स्थापनार्थमष्टादशधान्य-लवणादिरसषट्क-कुम्भाष्टकेक्षुफलानि ऊर्द्ध्वं बन्धनार्थं यथेच्छ वितान ञ्चोत्पादयेत्। ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्यजमानजापकास्तुला-पुरुषवद्धविष्यभोजनादिक कृत्वा निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषवदस्थाने विश्वचक्रपद प्रक्षिप्य निवेदन सङ्कल्पञ्च कुर्यु । अपरदिने च[7] यजमानस्तुलापुरुषवद्गोविन्दाद्याराधनादि-मधुपर्क-[8][दानान्त कर्म] [9]गोविन्दाद्यभ्यर्चन-[10]ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-वरण-वाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने विश्वचक्रपद प्रक्षिप्य कुर्यात्। ततो गुर्वृत्विग्यजमानजापका उप-वसेयु । अपरदिने च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादि-मध्यब्राह्मणवाचनान्त [11]कर्म यथायथ कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्त [12]कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम्। तत ऋत्विज-श्चक्रं वेदीमध्ये लिखितचक्रोपरि कृष्णाजिनमास्तीर्य्य तत्र तिलान् दत्त्वा तत्रारोप्य वस्त्रमाल्यैरल-ङ्कृत्य चक्रपार्श्वेऽष्टादशधान्यानि लवणादिरसषट्क-[13]पूर्णकुम्भाष्टकमिक्षुदण्डान् फलानि चारोप्य मङ्गलगीतवाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमान स्नपयेयु । ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो[14] धृतसर्वा-[15]ङ्गालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय चक्र त्रि प्रदक्षिणीकृत्य 'नमो [16]विश्वमयाये'त्यादि[17]['भवाद्धर मामत' इत्यन्त]-मन्त्रैरामन्त्र्य गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्य उत्सृज्य दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्य यथासम्भवगोत्रनाम-गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्य-पुराणोक्त विश्वचक्र-[18]महादान-दानफलप्राप्तिकामोऽहमेतत् कृष्णाजिनन्यस्ततिलारोपितमाल्य

---

1 I O पूर्व्वाक्रम०
2 I O देव०
3 A ०भूतानि
4 I O स्थाश्क०
5 A पञ्चमहा for the bracketed portion
6 I O चक्रालङ्काराथं
7 A omits it
8 A दानान्त for the b p
9 I, O गोविन्दाद्यभ्यर्थन, A गोविन्दा-भ्यच्च न
10 I O ब्राह्मणार्थज्ञापन
11 A omits it
12 A omits it
13 I O पूर्व्व for पूर्ण
14 A शुक्लमाल्याम्बर
15 A omits ङ्गा
16 A विश्वमयेत्यादि
17 A reads भवाद्धर मामतः इति for and I O omits, the bracketed portion
18 A omits महादान

[1]रत्ननानाविधवस्त्राष्टा[2]--दशधान्य रसषट्कपूर्णकुम्भाष्टकेक्षुदण्ड[3]--फलवितानसहित विश्वचक्र ददानि। गुर्वृत्विज स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा विश्वचक्रमिद विष्णुदैवतमित्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुति पठेयु । ततो यजमानो गुर्वृत्विग्भ्यो दक्षिणा दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्य कृतै-तद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामि-[4]यदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च[5] रत्नानि ददानि। गुर्वृत्विज प्रत्येक स्वस्तीत्युक्त्वा स्व स्व भाग स्पृशेयु । यद्वा गुर्वृत्विग्भ्य एव दद्यात्। [6]तत्र ॐ अद्यामुकमगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्यो-[7][ऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य-मिति मत्स्यपुराणीयतुलापुरुषोक्तभागव्यवस्थयेति च पूर्वदानवाक्याद्विशेष । ततस्तुला'पुरुष-वज्रापकेभ्यो] दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण ब्राह्मणवाचन यथायथ त्वरया विश्वचक्रप्रति-पादनञ्च कुर्य्यात्।

इति विश्वचक्रमहादान [8]समाप्तम्।

---

1 A वस्त्र०
2 A' omits ष्टा
3 A omits दण्ड
4 A ०सासु० for ०यदु०
5 A' omits it
6 I. O omits it
7 A omits the bracketed portion
8 I O omits it

तथा महाकल्पलतामहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२८६ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।
महाकल्पलता[1]नाम [2]पातकावलिनाशनम् ॥१॥
पुण्या तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥२॥
तुलापुरुषवत् कुर्य्याल्लोकेशावाहन बुध ।
चामीकरमयी कुर्य्याद्दश कल्पलता शुभा ॥३॥
नानापुष्पफलोपेता [3]नानाशुकविभूषिता ।
विद्याधरसुपर्णाना मिथुनैरुपशोभिता ॥४॥

[4]सुपर्णानां किन्नराणाम् ।

[5]हारानादित्सुभि सिद्धै फलानि च [6]विहङ्गमै ।
लोकपालानु-[7]सारिण्य कर्तव्या-[8]स्तासु देवता ॥५॥

लोकपालानुसारिण्य इति लोकपालसमानाः [9]कर्तव्या ।

ब्राह्मीमनन्तशक्तिञ्च लवणस्योपरि न्यसेत् ।
अधस्ता[10]-ल्लतयोर्मध्ये [11][महाखड्गधरे शुभे ॥६॥

[12]पद्मशङ्खकरे] इति क्वचित् पाठ ।

---

1 Corrected from M P I O ०लत , A ०लता
2 I O पातकाकलिनाशनम्, M P महापातकनाशनम्
3 A' नानाशुक०
4 I O सपर्णाना
5 A' हारादिभि श्वभि, M P पुष्पाद्यादि०
6 I O विहङ्गमा
7 A ०सारिण्य , M P ०कारिण्य
8 Corrected from M P I O ०ष्टासु, A' ०स्तास्व
9 I O कर्तव , A कर्त
10 Corrected from M P I O ०ल्लतयो०, A' ०ल्ल द्वयो०
11 I O पद्मखड्ग तथा शङ्ख करेष for the bracketed portion
12 M P reads this for महाखड्गधरे, just above, which is hinted at here

[1][इभासनस्था तु गुडे] पूर्वेत कुलिशायुधा ।
रजनीसंस्थितान्नेयी[2] स्रुवपाणिरथा-[3]नले ॥७॥

रजनी [4]हरिद्रा ।

[5][याम्ये च] महिषारूढा गदिनी तण्डुलोपरि ।
[6][घृते तु नैर्ऋती स्थाप्या] सखड्गा [7]दक्षिणापरे ॥८॥

[8][दक्षिणापरे नैर्ऋत्याम् ।]

वारुणे [9]वारुणी क्षीरे [10]सर्पस्था नागपाशिनी ।
पताकिनी च वायव्ये [11]मृगस्था शर्करोपरि ॥९॥
सौम्या तिलेषु संस्थाप्या [12][शङ्खिनी निधि] संस्थिता ।
माहेश्वरी [13]वृषगता नवनीते [14]तु शूलिनी ॥१०॥
मौलिन्यो[15] वरदास्तद्वत् कर्तव्या बालकान्विता [16] ।
[17]शक्त्या पञ्चपलादूर्ध्वमासहस्रात् प्रकल्पयेत् ॥११॥

मौलिन्यो[18] [19][मुकुटान्विताः, वरदा प्रसन्नमूर्तय,] बालकान्विता[20] क्रोडनिहित[21]-पुत्रका । [22][एतेन क्रोडनिविष्टवाम]-कर-[23]विधृतपुत्रका दक्षिणहस्तविधृत[24]-यथोक्तशस्त्रा प्रसन्न-

---

1 Corrected from M. P I O इत्यासनस्तागड़े and A स्वर्णासनस्था माहेन्द्र for the bracketed portion
2 M P ०न्नायी
3 Corrected from M P I O ०ग्नने, A ०चला
4 I O हरिता
5 Corrected from M P I O याम्येन and A यस्यान्तु for the bracketed portion
6 Corrected from M P I O घृतेन नैर्ऋताखाप्या and A नैर्ऋत्या ऋतिस्थाप्या for the bracketed portion
7 A च घृतोपरि
8 A omits the bracketed portion
9 I O वारुण
10 M P भुवस्था
11 I O तृणस्था
12 Corrected from M P I O शङ्खेन निधि and A कौवेरी दिशि for the b p
13 M P वृषारूढा
14 M P त्रिशूलिनी
15 I O मौलिन्या
16 I O बालकार्थिता
17 I O उक्त्या
18 I O मौलिन्या
19 A मुकुटावद्य. for the b p
20 I O बालकार्थिता.
21 I O ०निहृत०
22 I O एनेनोक्तविशिष्टकाम for the b p
23 A घृतपुत्रिका
24 I O घृत for विधृत

मूर्तयो [1]बद्धमुकुटा सवाहना घटनीया । अनुक्तवाहनानान्तु [2]ब्राह्मयाग्नेयीनैर्ऋतीनान्तु [3]तत्तल्लोकपालवाहनान्येव [4]वाहनानि लोकपालानुसारिण्य इति श्रुते । तेन[5] हंसारूढा ब्राह्मी छागारूढा आग्नेयी[6] [नरारूढा नैर्ऋती घटनीया] । अनन्तस्य [7][तु क्वचिद्वाहना-दर्शनात्] अनन्तशक्तिर्वाहनशून्यैव कर्तव्या ।

सर्वासामुपरि[8]स्थाप्य पञ्चवर्णं वितानकम् ।
धेनवो दशकुम्भाश्च वस्त्र [9]युग्मानि चैव हि ॥१२॥
मध्यमे द्वे तु [10]गुरवे ऋत्विग्भ्योऽ[11]न्यास्तथैव च ।
ततो मङ्गलशब्देन स्नात शुक्लाम्बरो बुध ।
त्रि प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेत-[12]मुदीरयेत् ॥१३॥

नमो नम पापविनाशिनीभ्यो ब्रह्माण्ड-[13][लोकेश्वरपालिनीभ्य ।
आशासिताधिक्यफलप्रदाभ्यो] दिग्भ्यस्तथा कल्पलतावधूभ्य ॥१४॥
इति सकल-[14]दिगङ्गनाप्रदान भवभयसूदनकारि य करोति ।
अभिमतफलदे स [15]नाकलोके वसति [16][पितामहवत्सराणि [17]त्रिशत् ॥१५॥
पितृ-]शतमथ तारयेद्भवाब्धेर्गुरु[18]-दुरितौघविघातशुद्धदेह [19] ।
सुरपति-[20]वनितासहस्रसधे [21] परिवृतमम्बु-[22]रुहोद्भवाभि-[23]वन्द्य ॥१६॥

---

1 A बद्दमुकुटा
2 I O द्राचाग्नेयीनैऋ तामा
3 A तल्लोकपालास्व
4 I O वाहनादि
5 I. O तैव
6 I O नरयानारूढा निऋती for the bracketed portion
7 I O मुकुटिल वाहनादर्शनात् for the b p
8 A ०ष्टा, I O ०ष्टाच
9 Corrected from M P I O ०युम्मादि, A ०पुष्पाणि
10 A omits it
11 A ०न्यस्तवैकुण्ठानि
12 A ०तव for मु
13 A reads the bracketed portion as पुण्य फलोप्रदेभ्यो
14 A दिक्लता for दिगङ्गना
15 M P नागलोके
16 A omits the bracketed portion
17 I O विंशत
18 M P. भव for गुरु
19 I O ०देह
20 A वक्षिद्ध for वनिता
21 M P ०सख्ये
22 M P ०जससदाभि०
23 Corrected from M P I O ०भन्य, A ०वएवद्ध

[1] [इति विधानमिद [2]दिगङ्गनाना कनक]-कल्पलताविनिवेदने ।
पठति य स्मरतीह [3]तथेक्षते [4]स पदमेति पुरन्दरसेवितम् ॥१७॥

प्रयोग

अत्र यजमान समुपजातमहाकल्पलतामहादानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखितखड्गचर्ममय-ढाल[5] सन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा-[6]सालङ्कारतुला-हस्तग्राह्यप्रतिमा--बहि सर्वसम्भारमधिकत्वेन [7][पलपश्चकादूर्द्ध पलसहस्रावधि] यथेच्छहेमनिर्मिता स्थानस्थानघटितविद्याधर किन्नर-मिथुन[8]-सिद्धगणा [9]पल्लवाग्रनिर्मितयथेच्छाकृति-[10][पुष्पफल-[11]ग्रहणार्थिपक्षिगण] सिद्धहस्ता-सक्तयथेच्छसख्यमुक्ताहारसहिता नानाविध-[12]चित्रालक्तादिवस्त्रोपशोभिता दशलता तासामध-स्था नार्थ [13]यथेच्छहैम-[14]पत्रोत्पाटिता यथोक्तरूपा [15]ब्राह्म्यादिदशप्रतिमा तदारोपणार्थं लवणगुडहरिद्रातण्डुलघृतक्षीर[16]-शर्करातिल[17]-नवनीतानि [18]लतापार्श्वस्थापनार्थं धेनुदशक [19][कुम्भदशक [20]वस्त्रयुगदशकञ्चोत्पादयेत्] । [21]ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्यजमानजापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादिक कृत्वा निवेदनसङ्कल्प-वाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने महाकल्पलतापद निवेश्य [22]निवेदन सङ्कल्पञ्च कुर्यु । अपरदिने च यजमान पूर्ववद्गोविन्दाद्याराधनादि मधुपर्कदानान्त[23] कर्म गोविन्दा-[24]द्यभ्यर्चन-[25][ब्राह्मणा-नुज्ञापन -[26]दानसङ्कल्प]-पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने महाकल्पलतापद

---

1 A omits the bracketed portion
2 Corrected from M P I O सद्दिङ्गना
3 I O तथेषु है
4 A omits it
5 Both I O and A °मयाच्छन्न°
6 A omits सा
7 A omits the bracketed portion
8 A मित्थुन
9 A पल्लगाग्रनिर्मिताग्र°, I O पल्लवाग्र-निर्मित°
10 A omits the bracketed portion
11 I O ग्रहणोद्य for ग्रहणार्थि
12 I O चित्रनैवादि for चित्रालक्तादि
13 A omits the whole word
14 I O यन्त्रो for पत्रो
15 A ब्राह्म्यादिश, I O ब्राह्म्यादि
16 I O चोराजैनसामग्री for चोर
17 I O नल for तिल
18 I O लतत् for लता
19 A omits the bracketed portion
20 I, O वर्ष°
21 A adds यजमान between तत and तुलापुरुषोक्त°
22 I O निवेदन
23 I O °दानान्त
24 I O °दाभ्यश्चन, A °भ्यर्च्य न
25 A ब्राह्मण for the bracketed portion
26 I O omits it

प्रक्षिप्य कुर्य्यात्। ततो गुरुऋत्विग्यजमानजापका उपवसेयु। अपरदिने च कृतनित्यास्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादिमध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म यथायथ कुर्यु। एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्त[1] कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम्। [2][तत ऋत्विज] प्रधानवेद्या लिखितचक्रोपरि लताना मध्यात् पूर्वादि-[3]दिक्क्रमेणाष्टौ लता समारोप्य लतामण्डलमध्ये लताद्वयञ्चारोप्य [4][तदधो लवण दत्त्वा तत्र ब्राह्मीमनन्तशक्तिञ्चारोप्य] पूर्वादिदिक्क्रमारोपिता-[5]ष्टलताध क्रमेण गुडादिद्रव्याणि दत्त्वा तेषु क्रमात् कुलिशायुधादिशक्तिप्रतिमा [6][समारोपयेयु। लतापार्श्वे दशधेनू पूर्ण]-कुम्भदशक दशवस्त्रयुगानि च स्थापयेयु। ततो मङ्गलगीत-[7]वाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन [8]यजमान स्नापयेयुः। ततो यजमान' शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय लतास्त्रि प्रदक्षिणीकृत्य 'नमो नम पाप-[9]विनाशिनीभ्य' इत्यादि [10][मन्त्र पठित्वा] पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य [11]गुर्वृत्विग्भ्यो दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्यामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य [12]मत्स्यपुराणोक्त-कल्पलतामहादानदानफलप्राप्तिकामोऽह मत्स्यपुराणोक्त-[13]भागव्यवस्थयैता लवणगुडहरिद्रातण्डुलघृतक्षीर[14]-शर्करातिल[15]-नवनीतार्पित सौवर्णब्रह्मानन्त-[16][कुलिशायुधाग्नियम निर्ऋति]-वरुणवायुसोममहेश्वरशक्तिप्रतिमासहिता पञ्च-[17]वर्ण-वितानक-धेनुदशक कुम्भदशक[18]-वस्त्रयुगदशकान्विता[19] दशकल्पलता ददानि। प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठेयु। ततो गुरु कल्पलतेय[20] विष्णुदैवतेति[21] ब्रूयात्[22]। [23]ऋत्विजस्तु प्रत्येक [24]कल्पलतैषा

1 A' ०वाचन
2 A omits the bracketed portion
3 I O omits दिक्
4 A omits the bracketed portion
5 I O ०सुलताश्चक्रमेण
6 A यथायोग्य अनुपूर्व्व for the bracketed portion
7 A omits वाद्य
8 A omits it
9 A ०विनाशनाय
10 A मन्त्रेण for the bracketed portion
11 A ऋत्विग्भ्यो
12 A omits मत्स्य क्त
13 I O adds क्रत before भाग
14 I O ०क्षीर, A omits it
15 I O ०ति, A omits it
16 A omits the bracketed portion and reads irrelevant matter of ten lines here
17 A रत्न
18 I O omits कुम्भदशक
19 I O ०न्विता
20 I O कल्पलते
21 I O ०दैवते इति
22 A ब्रूयु
23 A प्रति before this
24 A कल्पलतेय

विष्णुदैवतेति ब्रूयु । ततो यथाशाख कामस्तुति पठेयु । तत ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणा-[1]मियदुत्पत्तियोग्या [2]भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि। ब्राह्मणा॰ [3]स्वस्तीत्युक्त्वा [4][प्रत्येक कल्पलता] स्पृशेयु । ततस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादान[5] दीनानाथादितर्पण ब्राह्मणवाचन त्वरया कल्पलताना[6] [7]यथायथ [8]प्रतिपादनञ्च [9]कुर्य्यात् ।

इति [10]महाकल्पलतामहादान [11]समाप्तम् ।

---

1 A ॰मिमां उत्पत्ति॰
2 A omits भूमिम्
3 I O स्वस्त्योति
4 I O प्रत्येकमुद्धनिता and A' कल्पलता for the bracketed portion
5 A omits दान
6 A कल्पलता
7 A omits it
8 A प्रतिपदनञ्च, I O पादनञ्च
9 A कुर्य्यु
10 A कल्पलतामहादन
11 I O omits it

तथा सप्तसागरमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२८७ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।
सप्तसागरक नाम [1]सर्वपापविनाशनम् ॥१॥
पुण्य दिनमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
तुलापुरुषवत् कुर्य्याल्लोकेशावाहन बुध ॥२॥
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ।
कारयेत् सप्त कुण्डानि काञ्चनानि विचक्षण ॥३॥
प्रादेशमात्राणि तथारत्नि[2]-मात्राणि वा[3] पुनः ।
कुर्य्यात् सप्तपलादूर्द्ध्व मा सहस्राच्च शक्तित ॥४॥
सस्थाप्यानि च सर्वाणि कृष्णाजिनतिलोपरि ।
प्रथम [4]पूरयेत् कुण्ड लवणेन विचक्षण ॥५॥
द्वितीय [5]पयसा तद्वत्तृतीय सर्पिषा [6]बुध ।
चतुर्थं तु[7] गुडेनैव [8][दध्ना पञ्चममेव तु] ॥६॥
षष्ठ शर्करया तद्वत सप्तम तीर्थवारिणा ।
स्थापयेल्लवण-[9][स्यान्तर्ब्रह्माण] काञ्चन शुभम् ॥७॥
केशव क्षीरमध्ये तु घृतमध्ये महेश्वरम् ।
भास्कर गुडमध्ये तु [10][दधिमध्ये [11]निशाधिपम्] ॥८॥
[12]शर्वराया न्यसेल्लक्ष्मी जलमध्ये तु पार्वतीम् ।
सर्वेषु सर्वरत्नानि धान्यानि च समन्तत ॥९॥

---

1 I O महापापविनाशन, M P सर्व-पापप्रणाशनम्
2 A' वह्नि for रत्नि
3 M P वै
4 I O पूजयेत्
5 A पायसापूर्त्त for पयसा तद्वत
6 M P पुन
7 A च
8 M. P. दध्ना पञ्चममेव च and A दध्ना दत्वा च पञ्चम for the bracketed portion
9 A स्यान्ते ब्रह्मण and M P स्थ तु ब्रह्माण for the bracketed portion
10 A omits the b p
11 Corrected from M P I O नराधिप
12 A सर्पिषि तु

तुलापुरुषवच्छेष-[1]मत्रापि परिकल्पयेत् ।
ततो वारुणहोमान्ते स्नापितो वेदपुङ्गवै ॥१०॥
त्रि प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रानेतानुदीरयेत् ।

ततो वारुणहोमान्त इति पददर्शनाद्विनायकादिदेवताहोमानन्तर[2] चतुर्ष्वपि कुण्डेषु वारुणमन्त्रेण [3]वरुणायैकाहुतिर्देया ।

नमो व सर्व-[4]सिन्धूनामाधारेभ्य सनातना ।
जन्तूना प्राणदेभ्यश्च समुद्रेभ्यो नम नम ॥११॥

क्षीरोदकाज्य[5] दधिमाधुर[6]-लावणेक्षुसारामृतेन भुवनत्रयजीवसघान् ।
[7]आनन्दयन्ति वसुभिश्च यतो भवन्तस्तस्मान्ममाप्यघविघातमल [8]विदध्वम् ॥१२॥
यस्मात् [9]समस्तभुवनेषु भवन्त एव तीर्थामरासुर-[10]सुबद्धमणिप्रदानम् ।
[11]पापक्षयामृतविलेपनभूषणाय[12] [13]लोकस्य बिभ्रति तदस्तु ममापि लक्ष्मी ॥१३॥
इति ददाति [14]रसामृतसयुताञ्छुचिरविस्मयवानिह सागरान् ।
अमलकाञ्चनरत्न[15]-मयानसौ पदमुपैति [16]हरेरमरार्चित ॥१४॥
सकलपाप[17]-विघातविराजित[18] पितृपितामहपुत्र-[19]शतत्रयम् ।
नरकलोकसमाकुलमप्यल[20] झटिति [21]नयत्यसौ शिवमन्दिरम् ॥१५॥

---

1 I O ०मन्त्रादि
2 A ०होमान्तर
3 A वरुणयाहुतिर्देया
4 M P ०भूताना०
5 Corrected from M P I O, क्षुत्र and A' क्ष्व for ज्य
6 Corrected from M P I O and A माधव
7 A आदीपयन्ति
8 I O विधध्व, M P दिशन्तु
9 A सप्तभुवनेषु
10 Corrected from M P I O सुगन्धमणिप्रभाव, A गणार्थमणिप्रभान
11 Corrected from M P I O, पापक्षयाम्बर०, A ०क्षयाम्ब०
12 I O ०भूषणेषि
13 A कास
14 Corrected from M. P I O रसामरसशुचि०, A रसामरसमयुतान् शुचि०
15 M P वर्ण for रत्न
16 Corrected from M P I O हरेरमलाहत, A हरेरमाहत०
17 A omits पाप
18 M. P ०विधौतविराजितः
19 M P ०कलत्रकम्
20 M P ०मव्यय
21 I O. रम्जुमसौ, A नौतुरसौ, M P सोऽपि नयेत

अत्र यजमान समुपजातसप्तसागरमहादान-[1]दानेच्छस्तुलापुरुषलिखित-खड्गचर्म-[2]मय-ढालसन्नाह-तुला[3]-स्थापनीयहरिप्रतिमा-सालङ्कारतुला--हस्तग्राह्यदेवताबहि सर्वसम्भारमधिकत्वेन सप्तपलादूर्द्ध पलसहस्रावधि यथेच्छसुवर्णघटितान् सप्तोभयत प्रादेशमात्रान्[4] रत्निमात्रान्[5] वा कुण्डाकारान् [6]सागरान् तदवस्थापनार्थं कृष्णाजिनानि तिलाश्च कुण्डसप्तकपूरणार्थं लवण क्षीर[7] दधि घृत गुड [8]शर्क्करा तीर्थोदकञ्च कुण्डमध्यस्थापनार्थं यथेच्छसुवर्ण-[9]पलोत्खाटिता [ब्रह्मकेशवमहेश्वरादित्येन्द्रलक्ष्मीपार्वतीप्रतिमा सर्वरत्न-[10]घटितलोकसप्तकञ्च कुण्डपार्श्वे-स्थापनार्थमष्टादशधान्यानि चोत्पादयेत्। ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्व्वृत्विग् यजमानजापकास्तुलापुरुषवद्ध[11]-विष्यभोजनादिक कृत्वा निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुला-पुरुषपदस्थाने सप्तसागरपद निवेश्य निवेदन[12] सङ्कल्पञ्च कुर्यु । अपरदिने च यजमानस्तुला-पुरुष-[13]वद्गोविन्दा-[14]द्याराधनादि मधुपर्कदानान्त कर्म गोविन्दाद्यभ्यर्च्चन[15]-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने सप्तसागरपद निवेश्य कुर्य्यात्। ततो गुर्व्वृत्विग् यजमानजापका उपवसेयु । अपरदिने च[16] कृतनित्यक्रियास्तुलापुरुष-[17][वदग्नि-स्थापनादि]मध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म [18]यथायथ कुर्यु । तत्र च वनस्पतिहोमान्ते तुला-पुरुषोक्तमन्त्रेण एकाहुत्या वरुणाय होमोऽधिकः। एवञ्च मध्यब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुला-पुरुषग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम्। तत्र ऋत्विज सप्तकुण्डानि प्रधानवेदीमध्यलिखित-[19]चक्रो-परि कृष्णाजिनान्यास्तीर्य्य तत्र तिलान् दत्त्वा तत्रारोप्य लवणादिभि क्रमेण पूरयित्वा सर्व-रत्नपूर्वोक्तब्रह्मकेशवादिप्रतिमा-[20]सप्तकगर्भाणि कृत्वा कुण्डपार्श्वेष्वष्टादशधान्यानि[21] स्थापयेयु । ततो मङ्गलगीतवाद्यवन्दिघोषेषु सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमान स्नपयेयु । ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरो धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय सागरान् त्रि प्रदक्षिणीकृत्य

---

1 A omits दानेच्छ

2 Both I O and A मयाच्छन्न

3 A स्तुलापुरुष for तुला

4 I O प्रादेशमात्रा

5 I O रत्निमात्रान्वा, A रत्निमात्राश्च

6 A omits it

7 I O क्षीराज्यसामग्री

8 Both I O and A शकरा

9 I O ०पात्रोत्खाटिता, A ०पत्रोत -खाटित

10 I O पोट्टलिका for घटितलोक

11 A ह for वद्ध

12 I O निवेदन

13 A omits व

14 I O omits द्या

15 I O ०ध्यर्थन

16 A omits च

17 A दग्निस्थापनार्थ for the b. p

18 A यथा

19 I O ०चक्राकार

20 A ०सप्तम०

21 A ०रत्नानि

'नमो व' सर्वसिन्धूना'मित्यादि-[1]['तदस्तु ममापि लक्ष्मी'रित्यन्त]-मन्त्रैरभिमन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनाऽभ्यर्च्य][2]गुर्व्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्य उत्सृज्य दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्य यथासम्भवगोत्रनाम-[3]गुर्व्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्त-सप्तसागरमहादानदानफलप्राप्तिकामोऽहमेतान् कृष्णाजिनन्यस्ततिला[4]-रोपितान् लवणक्षीरसर्पिर्गुडदधिशर्करातीर्थोदकपूरितान् सर्वरत्नगर्भान् मध्यस्थितसौवर्णब्रह्मकेशवमहेश्वरादित्येन्द्रलक्ष्मीपार्वतीप्रतिमानष्टादशधान्यपञ्चवर्ण-[5]वितानकसहितान् सप्तसागरान् ददानि। गुर्व्वृत्विज स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा सप्तसागरा एते विष्णुदैवता इत्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुतिं पठेयु। ततो गुर्व्वृत्विग्भ्यो दक्षिणादानम्। तद् यथा—ॐ अद्य कृतैतद्दानकर्मप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च[6] रत्नानि ददानि। गुर्व्वृत्विज स्वस्तीत्युक्त्वा स्व स्व भाग स्पृशेयु। गुर्व्वृत्विग्भ्य एव वा दद्यात्। तत्र दानवाक्येऽमुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुक-[7]वेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यमिति मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थयेति [8][च विशेष]। ततस्तुलापुरुषवज्जापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण ब्राह्मणवाचन त्वरया यथायथ सप्तसागरप्रतिपादनञ्च कुर्यात्।

इति सप्तसागर [9]महादान [10]समाप्तम्।

---

1 A तत्रोक्त for the bracketed portion, I O तत्रोक्तु etc

2 A reads the bracketed portion within the chap viz महाकल्पलतामहादानम

3 A ऋत्विकप्रमुखा०

4 A ०तिलाञ

5 I O वितान०

6 I O omits it

7 A omits वेदामुकामुक

8 A वशेष for the bracketed portion

9 A दान for महादान

10 I O omits it

[1]तथा रत्नधेनुमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२८८ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि [2]महादानमनुत्तमम् ।
[3][रत्नधेनुरिति ख्यात] गोलोकफलद नृणाम् ॥१॥
पुण्य दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् ।
लोकेशावाहन कृत्वा ततो धेनु प्रकल्पयेत् ॥२॥
भूमौ कृष्णाजिन [4]कृत्वा लवणद्रोणसयुतम् ।
धेनु रत्नमयी कुर्य्यात् सङ्कल्प्य[5] विधिपूर्वकम् ॥३॥

[6]सङ्कल्प्य विधिपूर्वकमिति [7]यथोक्त [8]तत्तदवयवरचना लवणोपरि [9]लेखया कृत्वेत्यर्थ ।

स्थापयेत् पद्मरागाणामेकाशीति[10]मुखे बुध ।
पुष्परागशत तद्वद्घोणाया परिकल्पयेत ॥४॥
ललाटे हेमतिलक मुक्ताफलशत दृशो ।
भ्रू युगे विद्रुमशत शुक्ती कर्णद्वये [11]स्मृते ॥५॥
काञ्चनानि च शृङ्गाणि शिरो [12]वज्रशतात्मकम् ।
ग्रीवाया नेत्र-[13]पटक [14]गोमेदकशतान्वितम् ॥६॥

शृङ्गाणीति बहुवचन वत्सशृङ्गापेक्षम्[15] ।

इन्द्रनीलशत पृष्ठे वैदूर्य्यशत-[16]पार्श्वके ।
स्फाटिकैरुदर [17]कार्य्य सौगन्धिक-[18]शत कटिम् ॥७॥

---

1 A अथ
2 A महादानमनुदानमनुत्तम
3 M P रत्नधेन्विति विख्यात for the bracketed portion
4 I O दत्वा
5 A सङ्कल्प
6 A सङ्कल्प
7 I O यथोक्त
8 A तत्तदेवावयवरचन
9 A रेखाया
10 Corrected from M P Both I O and A शीति
11 A स्पृशेत्
12 A रज for वज्र
13 A ०मटक, M P ०पटल
14 A गोमेदशतकान्वित
15 A ०पेक्षया
16 Corrected from M P Both I O and A ०पार्श्वको
17 M P तद्वत्
18 M P ०शतै

स्फाटिकैरिति शतसंख्यै संख्याविशेषाकाङ्क्षाया शतसंख्यसन्दशपाठात् ।

[1][खुरा हेममया] कार्य्या पुच्छ मुक्तावलीमयम् ।
सूर्य्यकान्तेन्दुकान्तौ च घ्राणे कर्पूरचन्दने ॥८॥

अत्रेन्दु-[2]कान्तस्य सर्वथा प्राप्त्यभावात् [3]अप्राप्तप्रतिनिधानेन शुद्धस्फाटिकग्रहणम् ।

कुङ्कुमानि च रोमाणि [4][रौप्य नाभिञ्च] कारयेत् ।
[5][गारुत्मतशत तद्वदपाने परिकल्पयेत्] ।'६॥
[6]तथान्यानि च रत्नानि स्थापयेत् सर्वसन्धिषु ।
कुर्य्याच्छर्करया जिह्वा गोमयञ्च गुडात्मकम् ॥१०॥
गोमूत्रमाज्येन तथा दधि दुग्ध[7] स्वरूपत ।
पुच्छाग्रे चामर दद्यात् समीपे ताम्रदोहनम् ॥११॥
कुण्डलानि च हैमानि भूषणानि च शक्तित ।
कारयेदेवमेवन्तु चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥१२॥

भूषणानि ग्रैवेयकललाटपट्टघण्टिका ।

तथा [8]धान्यानि सर्वाणि पादाश्चेक्षुमया [9]शुभा ।
नानाफलानि सर्वाणि [10]पञ्चवर्णं वितानकम् ॥१३॥
एव [11]विरचितां कृत्वा तद्वद्धोमाधिवासनम् ।
ऋत्विग्भ्यो दक्षिणा [12]दद्याद्धेनुमा-[13]मन्त्र्य यत्नत ।

एव विरचिता होमाधिवासन कृत्वा विरचितामामन्त्र्य गुडधेनूक्त-[14]मन्त्रैरामन्त्र्य इदञ्चोदाहरेदिति [15]वक्ष्यमाणेन सम्बन्ध ।

गुडधेनुवदावाह्य इदञ्चोदाहरेत्तत ॥१४॥

---

1 I O खुरौ हेममय for the bracketed portion
2 I O न्द्र for न्दु
3 A अप्राप्त्या०, I. O omits अप्राप्त and reads प्रतिनिधानेन only
4 A रौप्यान्नाभिञ्च and M P रौप्यनाभि च for the b p
5 Supplied from M, P A omits it, I O गरुत्मतशतवदद-पाने etc
6 A तथापाने
7 M. P दधिदुग्धे
8 I. O omits धा
9 M. P स्वता
10 A पञ्चवर्णा
11 A विचित्रता, M P विरचन
12 I O दत्वा for दद्यात्
13 M. P. ०मन्त्रयेत्तत
14 I. O. ०मन्त्रै only
15 I O वक्ष्यमाणे

त्व सर्वदेवगणधाम यत पठन्ति रुद्रेन्द्रचन्द्र[1]-कमलासन[2]-वासुदेवा ।
तस्मात् समस्तभुवनत्रयदेहयुक्ता मा पाहि देवि भवसागरपीड्यमानम् ॥१५॥
आमन्त्र्य [3]चैवमभित [4]परिवृत्य भक्त्या दद्याद्द्विजाय गुरवे जलपूर्विका ताम् ।
य पुण्यमाप्य दिनमत्र कृतोपवास पापैर्विमुक्ततनुरेति पद मुरारे ॥१६॥
इति सकलविधिज्ञो रत्नधेनुप्रदान वितरति स विमान प्राप्य [5]देदीप्यमानम् ।
सकलकलुषमुक्तो बन्धुभि पुत्रपौत्रै [6]स हि [7]मदनसरूप [8]स्थानमभ्येति शम्भो ॥१७॥

अत्र यजमान समुपजातरत्नधेनुमहा-[9]दानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखितखड्गचर्म-[10]मयढाल-सन्नाहतुलास्थापनीयहरिप्रतिमा-सालङ्कारतुला-हस्तग्राह्यप्रतिमा-बहि सर्वसम्भारमविकत्वेन धेनु-मुखनिर्माणार्थमेकाशीति वत्समुखार्थञ्चैकविशति पद्मरागरत्नानि धेनु-[11]घोणार्थं पुष्परागशत वत्स-[12]घोणार्थञ्च पञ्चविंशति पुष्परागाणि धेनुललाटार्थं यथेच्छहेम-[13]घटित तिलक वत्स-ललाटार्थञ्च तच्चतुर्थभागहेममयतिलक धेनुनेत्रद्वयार्थं मुक्ताफलशत वत्सनेत्रद्वयार्थञ्च [14]पञ्चविंशति मौक्तिकानि धेनुभ्रूयुगार्थ विद्रुमशत वत्सभ्रूयुगार्थञ्च पञ्च-विंशति विद्रुमाणि धेनुकर्णद्वयार्थं बृहच्छुक्तिद्वय वत्सकर्णद्वयार्थञ्च स्वल्पशुक्तिद्वय धेनु शृङ्गार्थं यथेच्छहेमघटित बृहच्छृङ्गयुग वत्सशृङ्गार्थञ्च तच्चतुर्थांशहेममयशृङ्गयुग धेनु-शिरोऽर्थं हीरकशत वत्सशिरोऽर्थञ्च[15] [16]पञ्चविंशति हीरकाणि धेनुग्रीवार्थं[17] [18]बृह-न्नेत्रपट गोमेदशतञ्च वत्सग्रीवार्थञ्च स्वल्पनेत्रपट [19]पञ्चविंशति गोमेदरत्नानि धेनु-पृष्ठार्थमिन्द्रनीलशत वत्सपृष्ठार्थञ्च[20] [21]पञ्चविंशतिमिन्द्रनीलानि धेनुपार्श्वद्वयार्थं वैदूर्य-शत वत्सपार्श्वद्वयार्थञ्च [22]पञ्चविंशतिवैदूर्यरत्नानि धेनूदरार्थं शत स्फाटिकखण्डान् [23][वत्सोदरार्थञ्च तच्चतुर्थभागस्फाटिकखण्डान्] धेनुकट्यर्थं सौगन्धिकशत वत्सकट्यर्थञ्च[24]

---

1 M P सूर्य for चन्द्र
2 I O ०धिप for ०सन
3 A चेवमतित., I O विधिमभित, M P वत्समभित
4 Corrected from M P Both I O and A परिवर्त्त
5 A तेद्दीप्यमान
6 Corrected from M P. Both I O and A सह for स हि
7 A दमनसरूप
8 A स्थापन for स्थान
9 A omits दान
10 Both I O and A मयाच्छन्न
11 I O ०घोषणार्थं
12 I O ०घोषणार्थञ्च
13 A omits घटित
14 A पञ्चविंशति, I O, विंशति
15 I O ०र्थं
16 A विंशति
17 ०र्थञ्च
18 A adds यथेच्छहेमघटित before this
19 I O पञ्चविंशति, A पञ्चविंशतिञ्च
20 A ०पृष्ठार्थं
21 A omits पञ्च
22 A omits पञ्च
23 A omits the bracketed portion
24 A ०कट्यर्थं

पञ्चविंशतिसौगन्धिकानि धेनुखुरार्थं यथेच्छहेमघटितखुरचतुष्कं [1][वत्सखुरार्थञ्च तच्चतुर्थभागहेममयं खुरचतुष्कं] धेनुपुच्छार्थं यथेच्छमुक्तानिर्मिता मुक्तावली वत्सपुच्छार्थञ्च[2] तच्चतुर्थांश-[3]निर्मिता मुक्तावली धेनुदक्षिणनासापुटार्थं यथेच्छकर्पूरसहितं सूर्यकान्तं धेनु-वामनासापुटार्थं यथेच्छचन्दनसहितं [4]विशुद्धस्फाटिकखण्डं वत्सदक्षिणनासापुटार्थञ्च[5] [6]धेन्वर्थचतुर्थभागकर्पूरसहितं [7]स्वल्पसूर्यकान्तं तद्वामनासापुटार्थञ्च[8] धेनुचतुर्थांशचन्दन-सहितं स्वल्प-[9]विशुद्धस्फाटिकखण्डं धेनुरोमार्थं यथेच्छकुङ्कुमं वत्सरोमार्थञ्च तच्चतुर्थभाग-कुङ्कुमं धेनुनाभ्यर्थं यथेच्छराजतचक्रिका वत्सनाभ्यर्थञ्च तच्चतुर्थांश[10]-राजत[11]-चक्रिका [12]धेन्व-पानार्थं मरकतशतं [13]वत्सापानार्थञ्च पञ्चविंशतिमरकतानि [14][धेनुगात्रसन्ध्यर्थं यथेच्छोक्त-व्यतिरिक्तरत्नानि वत्साङ्गसन्ध्यर्थञ्च तच्चतुर्थांशरत्नानि] [15][धेनुजिह्वार्थं यथेच्छशर्करा वत्सजिह्वार्थञ्च तच्चतुर्थांशशर्करा] धेनुगोमयार्थं यथेच्छ [16] गुडं वत्सगोमयार्थं तच्चतुर्थांश-गुडं धेनुमूत्रार्थं[17] यथेच्छं घृतं [18]वत्समूत्रार्थञ्च तच्चतुर्थांशं घृतं धेन्वर्थं वत्सार्थञ्च बृहत्स्वल्पं [19]दधिस्थानद्वयं दुग्धार्जनसामग्रीञ्च धेनुपुच्छाग्रार्थं यथेच्छं चामरं वत्सपुच्छा-ग्रार्थञ्च स्वल्पचामरं धेन्वर्थं यथेच्छताम्रदोहनं [20][वत्सार्थञ्च स्वल्पताम्रदोहनं] धेन्व-लङ्कारार्थं [21] यथेच्छहेमघटितं[22] कुण्डलयुगं ग्रैवेयकं ललाटपट्टिका[23] घण्टिकाञ्च[24] वत्सा-लङ्कारार्थञ्च[25] तच्चतुर्थांशहेमनिर्मितं[26] कुण्डलयुगं ग्रैवेयकाद्यलङ्करणञ्च धेनुपादार्थं

---

1 A omits the bracketed portion
2 A ॰पुच्छार्थं
3 A omits निर्मिता
4 A शुद्ध॰
5 A' ॰पुटार्थं
6 I O धेनु for धेन्वर्थ
7 A अल्प॰
8 A ॰पुटार्थं
9 A omits वि
10 A omits श
11 I O ॰रजत॰
12 I O धेनु अपानाय, A धेनु पानार्थं
13 A वत्सपानार्थञ्च
14 A omits the bracketed portion
15 A reads the bracketed portion as उभयो जिह्वार्थं तथा शर्करा
16 Both I O and A' omit it
17 I O धेनुगोमूत्रार्थं
18 I O वत्सगोमूत्रार्थं
19 A omits दधिस्थानद्वय
20 A omits the bracketed portion
21 A ॰ङ्करणार्थं
22 A सुवर्णघटित
23 A' ॰पट्टक
24 I O घण्टिकाञ्च
25 A ॰ङ्करणार्थं
26 A चतुर्थांशहेमनिर्मित

[1]बृहदिक्षुदण्डचतुष्टयं वत्सपादार्थञ्च स्वल्पेक्षुदण्डचतुष्टयं [2]सवत्सधेन्ववस्थानार्थं बृहत्-स्वल्पकृष्णाजिनद्वयं लवणद्रोणं लवणाढकञ्च धेनुपार्श्वस्थापनार्थञ्चा[3]-ष्टादशधान्यानि बहूनि च[4] नानाफलान्युत्पादयेत्। ततस्तुलापुरुषोक्तसमयानामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग् यजमानजापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादिकं कृत्वा [5]निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने रत्नधेनुपदं निवेश्य यथायथं निवेदनं[6] सङ्कल्पञ्च कुर्युः। अपरदिने च[7] यजमानस्तुलापुरुषवद्-[8][गोविन्दाद्याराधनादि मधुपर्कदानान्तं कर्म गोविन्दाद्यभ्यर्चन-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्प-पुण्याहादि] वाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने रत्नधेनुपदं प्रक्षिप्य कुर्यात्। ततो गुर्वृत्विग् यजमानजापका उपवासं कुर्युः। अपरदिने च कृतनित्यक्रियास्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादिमध्य-[9]ब्राह्मणवाचनान्तं कर्म यथायथं कुर्युः। एवञ्च मध्य-[10]ब्राह्मणवाचनान्तं कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम्। [11][तत ऋत्विजः] प्रधानवेदीमध्ये लिखितचक्रोपरि बृहत्कृष्णाजिनमास्तीर्य तदुपरि लवणद्रोणं दत्त्वा तत्र रेखया धेन्वाकारं प्राङ्मुखम् [12]उदक्पादमालिख्य मुखस्थाने[13] एकाशीतिं पद्मरागरत्नानि घ्राणायां पुष्परागशतं ललाटे हैमतिलकं नेत्रयोर्मुक्ताफलशतं [14][भ्रूयुगे विद्रुमशतं कर्णद्वये शुक्तिद्वयं हैमकुण्डलद्वयञ्च शृङ्गयोः काञ्चनयुगं शिरसि हीरकशतं ग्रीवायां नेत्रपटं गोमेदशतञ्च पृष्ठे इन्द्रनीलशतं पार्श्वयोः वैदूर्यशतम्] [15]उदरे स्फाटिकखण्डान् कट्यां [16]नीलसौगन्धिकशतं जङ्घास्थाने इक्षुदण्डचतुष्टयं खुरस्थाने हैमखुरचतुष्क[17] पुच्छे मुक्तावलीं पुच्छाग्रे चामरं दक्षिणनासापुटे सूर्यकान्तं कर्पूरञ्च वामनासापुटे [18]सुविशुद्धस्फाटिकखण्डं चन्दनञ्च रोमस्थाने कुङ्कुमं नाभिस्थाने [19]रजतचक्रिकां अपानस्थाने मरकतशतं सर्वाङ्गसन्धिषु

---

1 A बृ[illegible]दण्डचतुष्क
2 A' वत्सधे[illegible]स्थापनार्थं च
3 A च [illegible]स्थापनार्थं। वमार्थञ्च
4 A omits च
5 A ब्राह्मणवाचन for निवेदन
6 Both I O and A निवेदन
7 A omits it
8 A reads the bracketed portion as गोविन्दाद्यभ्यर्चनाराधनादि वरणान्तं कर्म समाप्य ब्राह्मणवाचन
9 I O ब्रह्म for ब्राह्मण
10 I O. ब्रह्म॰
11 A omits the bracketed portion
12 I O उदक॰, A omits it
13 A मुखाग्रान
14 A omits the bracketed portion
15 I O omits it
16 A omits नील
17 A ॰चतुष्टय
18 A omits सु
19 A' रजतञ्च चन्द्रिका

[1]यथेच्छरत्नानि जिह्वास्थाने शर्करा गोमयस्थाने गुड मूत्रस्थाने घृतम् [2]आपीनसन्निधौ ताम्र-दोहन स्वरूपतो दधि दुग्धञ्चारोपयेयु । ततो [3]धेनु हैमग्रैवेयकललाटपट्ट-[4]घण्टिकाभिरल-कुर्यु । धेनुपार्श्वे चाष्टादशधान्यानि [5]नानाफलानि चारोप्य धेनु [6]पार्श्वास्तीर्णकृष्णाजिन-न्यस्त-लवणाढकोपरि धेनुनिर्माणक्रमेणैव सकलद्रव्य[7] चतुर्थांशेन प्राङ्मुखमुदक्पादञ्च वत्स कल्पयेयु । ततो मङ्गलगीत-[8][वाद्यवन्दि]-घोषेषु सत्सु कुण्डसमीपस्थ[9]-कुम्भचतुष्टयजलेन यजमान स्नपयेयु । ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरधरो धृतसर्वालङ्कार पुष्पाञ्जलिमादाय रत्नधेनु गुडधेनूक्तैर्यालक्ष्मीरित्यादिमन्त्रैरत्रोक्तेन[10] च [11][त्व सर्वदेवगण धामेत्यादि]-मन्त्रेणाभिमन्त्र्य प्रदक्षिणीकृत्य पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुरवे दद्यात् । तद्यथा-ॐ अद्यामुकसगोत्रायामुक-[12]वेदा-मुकशाखाध्यायिनेऽमुकदेवशर्मणे तुभ्य मत्स्यपुराणोक्तरत्नधेनुमहादान-[13]दानफलप्राप्तिकामोऽह-मेता कृष्णाजिनन्यस्त-द्रोणचतुर्थांशलवणन्यस्त-धेनुचतुर्थांश-पद्मरागमुख-पुष्परागघोण-हैमतिलक-ललाट- मुक्ताफलनेत्रयुग- विद्रुमभ्रूयुग-शुक्तिकर्णद्वय--हैमकुण्डलालङ्कृत-काञ्चनशृङ्ग--वज्रशिरो-नेत्र-[14]पटगोमेदग्रीवेन्द्रनीलपृष्ठ-वैदूर्य्यपार्श्वद्वय-स्फाटिकोदर-[15]नीलसौगन्धिककटि-हैमखुरेक्षुपाद-मुक्तावलीपुच्छ-[16]चामरपुच्छाग्र-सकर्पूरसूर्यकान्तदक्षिणनासापुट--सचन्दन-[17]विशुद्धस्फाटिकवाम-नासापुट-कुङ्कुमरोमक-राजतनाभि-[18]मरकतापान-नानारत्नाङ्गसन्धि शर्कराजिह्व-गुडगोमयाज्यमूत्र-ताम्रदोहनान्वित-दधिदुग्धसहित हैमग्रैवेयक-[19]ललाटपट्ट-[20]घण्टिकालङ्कृतवत्ससहिता[21]कृष्णा-जिनन्यस्तलवणद्रोणोपरिस्थितामेकाशीतिपद्मरागमुखी पुष्परागशतघोणा हैमतिलकललाटा मुक्ताफलशतनेत्रयुगा विद्रुमशत-[22]भ्रूयुगा शुक्तिकर्णयुगा[23] हैमकुण्डलालङ्कृता काञ्चनशृङ्गी

---

1 I O यथेच्छतररत्नानि, A यथेच्छ-वनानि
2 A अपान॰
3 A धेनु, I O. omits it
4 I O, ॰खण्डिका॰
5 A omits it
6 I O ॰पार्श्व॰
7 I. O त्र for द्रव्य
8 A वाद्यै for the b p
9 A omits कुण्डसमीपस्थ
10 ॰त्रोक्तेन
11 I O त्वयीशसर्व्वदेवगणाभत्र इत्यादि and A त्वा सर्व्वदेवमानीत्यादि for the b p
12 A omits वेदामुक
13 Both I O and A omit दान
14 A मुक्ताफल for पट
15 I O omits नील
16 A omits it
17 I O परिशुद्ध॰
18 A मरकतयोन
19 A reads ललाटपट्ट and places it before ग्रैवेयक
20 I O ॰घण्डिका॰
21 A ॰वत्सहिता
22 A omits भ्रू
23 A omits युगा

हीरकशतशिरस नेत्रपटगोमेदशतग्रीवामिन्द्रनीलशतपृष्ठा वैदूर्य्यशतपार्श्वद्वया स्फाटिकशतोदरा नीलसौगन्धिकशतकटि [1]हैमखुरामिक्षुपादा मुक्तावलीपुच्छां [2]चामरपुच्छाग्रा सकर्पूरसूर्य्यकान्त-दक्षिणनासापुटा [3]सचन्दन-[4]विशुद्धस्फाटिकवामनासापुटा कुङ्कमरोमिका राजतनाभि मरकतशता-पाना नानारत्नसर्वाङ्गसन्धि[5] शर्करजिह्वा गुडगोमयामाज्यमूत्रा [6]ताम्रदोहनान्विता दधिदुग्ध-सहिता हैमग्रैवेयकललाट [7]पट्टघण्टकालङ्कृतामष्टादशधान्य-[8]बहुविधफल-पञ्च-[9]वर्णवितानक-सहिता रत्नधेनु ददानि। गुरु स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा रत्नधेनुरियं विष्णुदैवतेत्युक्त्वा यथा-शाख कामस्तुति पठेत्। ततो गुर्वृत्विग्भ्यो दक्षिणा दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्य कृतैतद्दान[10]-कर्मप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि [11]च रत्नानि ददानि। गुर्वृत्विज स्वस्तीति ब्रूयु। गुरुस्तु स्वस्त्यनन्तर धेनु पुच्छे गृह्णीयात्। ततस्तुलापुरुष-वज्जापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण पुण्याहवाचन [12][त्वरया रत्नधेनुप्रतिपादनञ्च] कुर्यात्।

इति रत्नधेनुमहादान [13]समाप्तम्।

1 I O क्षेम॰

2 A चामरपुच्छाग्रा, I O चामर-प्रशस्तपुच्छाग्रा

3 A omits the whole word

4 I O ॰शुद्ध॰

5 Both I O and A ॰सन्धि

6 A omits ता

7 I O ॰पट्टा घण्टिका॰

8 A विविध॰

9 A omits वर्ण

10 Both I O and A omit the word दान

11 A reads च after रत्नानि

12 A reads the b p as द्वयारत्नधेनुप्रतिद्नञ्च

13 I O omits it

तथा महाभूतघटमहादानम्। (मत्स्यपुराणम्—२८६ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ।
महाभूतघट नाम महापातकनाशनम् ॥१॥
पुण्या तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
ऋत्विड्मण्डपसम्भार-[1]भूषणाच्छादनादिकम् ॥२॥
तुलापुरुषवत् कुर्याल्लोकेशावाहनादिकम् ।
कारयेत् काञ्चन कुम्भ [2]महारत्नचित बुध ॥३॥
प्रादेशादङ्गुलशत यावत् कुर्यात् प्रमाणत ।
क्षीराज्यपूरित तद्वत् कल्पवृक्षसमन्वितम् ॥४॥

तद्वदिति [3]काञ्चनम् ।

पद्मासनगतास्तत्र [4]ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
वराहेणोद्धृता तद्वत् कुर्यात् पृथ्वी सपङ्कजाम् ॥५॥

[5][वराहेणोद्धृता तद्वदिति वराहवामकूर्परस्थिता सपङ्कजा]पद्महस्ताम् ।

[[6]वरुणञ्चासनगत काञ्चन मकरोपरि][7] ।
[8]हुताशन[*] मेषगत वायु [9]कृष्णमृगासनम् ॥६॥
[10]तथाकाशाधिप कुर्यान्मूषकस्थ विनायकम् ।
[11]विन्यसेद्घटमध्ये तान् वेदपञ्चकसयुतान् ॥७॥

तथेति काञ्चनमित्यर्थं । आकाशाधिप विनायकमिति सम्बन्ध । एतेन पञ्च-[12]महाभूतान्युक्तानि ।

---

1 A भुवना॰
2 A ॰रत्नविभ, M P ॰रत्नाचित
3 A महारत्नखचित काञ्चनमय-कल्पवृक्षान्वितमित्यर्थं
4 A ब्राह्म॰
5 A omits the bracketed portion
6 I O पवन॰
7 A reads the bracketed portion as वरुणञ्चासन कमलोपरि
8 A कुशासन
9 Corrected fromM P Both I O and A कृतमृगासन
10 M P तथा कोशाधिप
11 M P विन्यस्य॰
12 A omits महा

ऋग्वेदस्याक्षसूत्रं स्याद्यजुर्वेदस्य पङ्कजम् ।
सामवेदस्य वीणा स्याद्[1][वेणुं दक्षिणतो न्यसेत्] ॥८॥
अथर्ववेदस्य पुनः स्रुक्स्रुवौ [2]कमलं करे ।
पुराणवेदो वरदः साक्षसूत्रकमण्डलुः॥९॥

अथर्ववेदस्य दक्षिणे स्रुक्स्रुवौ वामे पद्मम् । वरदः प्रसन्नमूर्तिः । एतेन सर्वे एव द्विभुजाः कार्याः ।

परितः सर्वधान्यानि चामरासनदर्पणम् ।
पादुकोपानहच्छत्रदीपिका-[3]भूषणानि च ॥१०॥

भूषणानि प्रसिद्धानि ग्रैवेयकादीनि ।

शय्याञ्च जलकुम्भांश्च[4] पञ्चवर्णवितानकम् ।
स्नात्वाधिवासनान्ते तु मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥११॥
नमो वः सर्वदेवानामाधारेभ्यश्चराचरे ।
महाभूताधि[5]-देवेभ्यः शान्तिरस्तु शिवं मम ॥१२॥
यस्मान्न किञ्चिदप्यस्ति महाभूतैर्विनाकृतम् ।
ब्रह्माण्डे सर्वभूतेषु तस्माच्छ्रीरक्षयाऽस्तु मे ॥१३॥
इत्युच्चार्य्य महाभूतघटं यो विनिवेदयेत् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः [6]स याति परमां गतिम् ॥१४॥
विमानेनार्कवर्णेन पितृबन्धुसमन्वितः ।
स्तूयमानो वरस्त्रीभिः पदमभ्येति [7]वैष्णवम् ॥१५॥
षोडशैतानि यः कुर्य्यान्महादानानि मानवः ।
न तस्य पुनरावृत्तिरिह लोकेऽभिजायते ॥१६॥
इति पठति य इत्थं वासुदेवस्य पार्श्वे
ससुतपितृकलत्रः संश्रृणोतीह सम्यक् ।

---

1 Corrected from M. P. I. O. धनुर्दक्षिणतो भवेत् and A यजुर्दक्षिणतो भवेत् for the bracketed portion
2 A दक्षिणे
3 A ॰भूषणेन
4 I. O. जलकुम्भाञ्च
5 Corrected from M. P. I. O. नि and A दि for धि
6 Corrected from M. P. I. O. and A प्रयाति
7 A शाश्वतं

[1]मुररिपुभवने वा मन्दिरे [2]वार्कलक्ष्म्यो-
रमरपुरवधूभिर्मोदते सोऽपि कल्पम् ॥१७॥

प्रयोग

अत्र यजमान॰ समुपजातमहाभूतघटमहादानदानेच्छस्तुलापुरुषलिखित-खड्गचर्ममयढाल[3]-सन्नाह-तुलास्थापनीयहरिप्रतिमा-सालङ्कारतुला-हस्तग्राह्यप्रतिमा-वहि [4]सर्वसम्भारमधिकत्वेन प्रादेशादूर्द्ध्वं मङ्गुल-शतमध्यममभिमतपरिमाण[5]-सुवर्णघटितमुत्कृष्टाभिमतरत्नखचित [6][कुम्भ तन्मध्य-स्थापनार्थं कल्पपादपमहादानोक्ताकृतिमभिमतपरिमाणहेमघटित]-कल्पतरु यथेच्छसुवर्ण-[7]पत्रोत्खाटिता पूर्वोक्ताकारा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरपृथ्वीवरुण-[8]हुताशनवायुविनायक-ऋग्यजु॰-सामाथर्व-[9]पुराणप्रतिमा कुम्भपूरणार्थं [10]क्षीराज्यसामग्री-[11]माज्यञ्च घटपार्श्वस्थापनार्थमष्टा-दशधान्यचामरासनदर्पणपादुकायुगोपानद्युग[12]-च्छत्रदीपिकाशय्या--[13]पूर्णकुम्भाष्टकानि[14][महा-भूतघटालङ्करणार्थं यथेच्छं हैमग्रैवेयकाद्यलङ्कारा]-श्चोत्पादयेत्। ततस्तुलापुरुषोक्तसमया-[15]नामन्यतमस्य पूर्वतरदिने गुर्वृत्विग्यजमानजापकास्तुलापुरुषवद्धविष्यभोजनादिक कृत्वा निवेदनसङ्कल्पवाक्ययोस्तुलापुरुषपदस्थाने महाभूतघटपद प्रक्षिप्य यथायथ निवेदन सङ्कल्पञ्च कुर्यु । अपरदिने च यजमानस्तुलापुरुषवद्गोविन्दाद्याराधनादिमधुपर्कदानान्त कर्म गोविन्दाद्यभ्यर्चन[16]-ब्राह्मणानुज्ञापन-दानसङ्कल्पपुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु तुलापुरुषपदस्थाने महाभूतघटपद [17]निवेश्य कुर्यात्। ततो [18]गुर्वृत्विग्यजमानजापका उपवसेयु । अपरदिने च कृतनित्या-स्तुलापुरुषवदग्निस्थापनादिमध्यब्राह्मणवाचनान्त कर्म यथायथ कुर्यु । एवञ्च मध्यब्राह्मण-वाचनान्त कर्म तुलापुरुषग्रन्थमनुसन्धायानुष्ठातव्यम्। तत ऋत्विज प्रधानवेदीमध्ये लिखित-चक्रोपरि महाभूतघटमारोप्य घृतक्षीराभ्या पूरयित्वा तन्मध्ये कल्पतरु यथोक्तदेवताप्रतिमाश्च स्थापयित्वा कुम्भपार्श्वे चाष्टादशधान्यचामरासनदर्पणपादुकायुगोपानद्युगच्छत्रदीपिकालङ्कार-

---

1 Corrected from M P I O पुर and A मुर for मुर
2 A वार्कलक्ष्म्या अमर॰, M P वार्क-लक्ष्म्या लमर॰
3 Both I O and A मयाच्छन्न for मयढाल
4 A omits सर्व
5 A omits परिमाण, I O मभिमत again after परिमाण
6 A omits the bracketed portion
7 I O, यत्रोत्॰
8 I O हुताश, A हुताशन
9 A वेद for पुराण
10 A क्षीराज्यन॰
11 A ॰माज्यञ्च, I O ॰वाज्य
12 A omits युग
13 A omits पूर्ण
14 A omits the b p.
15 A omits ना
16 I O ॰भ्यर्चन
17 A प्रक्षिप्य
18 A ऋत्विग्॰

यथेच्छनिर्मितशय्या-पूर्णकुम्भाष्टकान्युपकल्पयेयु । ततो मङ्गलगीतवाद्यवन्दिघोषेषु [1][सत्सु कुण्डसमीपस्थकुम्भचतुष्टयजलेन यजमान स्नपयेयु । ततो यजमान शुक्लमाल्याम्बरो धृतसर्वालङ्कारः पुष्पाञ्जलिमादाय कुम्भ प्रदक्षिणीकृत्य 'नमो व सर्वदेवाना'मित्यादि 'श्रीरक्षयास्तु म' इत्यन्तमन्त्राभ्यामामन्त्र्य पुष्पाञ्जलिनाभ्यर्च्य गुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्य] उत्सृज्य दद्यात् । तद् यथा—ॐ अद्य यथासम्भवगोत्र[2]-नामगुर्वृत्विक्प्रमुखब्राह्मणेभ्यो मत्स्यपुराणोक्त-महाभूतघट-महादानदानफलप्राप्तिकामोऽहमेत क्षीराज्यपूरित [3]हैमकल्पवृक्षसमन्वित सौवर्णब्रह्मविष्णुमहेश्वर-पृथ्वीवरुणहुताशनवायुविनायकवेदपञ्चकप्रतिमाष्टादशधान्यचामरासनदर्पणपादुकायुगोपानद्युग-च्छत्रदीपिकाभूषणशय्यापूर्णकुम्भाष्टक-[4]पञ्चवर्णवितानकयुत महाभूतघट ददानि । ततो गुर्वृत्विज स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा महाभूतघटोऽय विष्णुदैवत इत्युक्त्वा यथाशास्त्र कामस्तुति पठेयु । [5][ततो गुरवे ऋत्विग्भ्यश्च दक्षिणा दद्यात् । तद् यथा—ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमियदुत्पत्तियोग्या भूमिमेतानि च रत्नानि ददानि । गुर्वृत्विज प्रत्येक स्वस्तीत्युक्त्वा स्व स्व सुवर्णभाग स्पृशेयु ।] अथवा गुर्वृत्विग्भ्य एव महाभूतघट दद्यात् । तत्र दानवाक्ये ॐ अद्यामुकामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्यमिति मत्स्यपुराणोक्त-भागव्यवस्थयेति च विशेष । ततस्तुलापुरुषवज्ज्ञापकेभ्यो दक्षिणादान दीनानाथादितर्पण ब्राह्मणवाचन त्वरया यथायथ महाभूतघट-प्रतिपादनञ्च कुर्य्यात् ।

[6][इति महाभूतघटमहादान समाप्तम् ।]

इति महाराजाधिराज-[7][नि शङ्क-शङ्कर]-श्रीमद्बल्लालसेनदेवविरचिते

श्रीदानसागरे महा[8]-दानावर्त ॥

1 A प्रदक्षिणीकृत्य only for the bracketed portion
2 A वेद between गोत्र and नाम
3 A सरत्नहैम for हैम
4 I O पञ्चवितानवर्णयुत
5 A omits the bracketed portion
6 Both I O and A omit it
7 A नि सङ्करभुवनज्योति for the bracketed portion
8 I O adds another दान here

अथ विष्णुदैवताचलदानावर्तः । (२)

अथाचलदानप्रशंसा ।

मत्स्यपुराणे (८३ अ) [नारद उवाच ।][1]

भगवन् श्रोतुमिच्छामि दानमाहात्म्यमुत्तमम् ।
यदक्षय परे लोके देवर्षिगणपूजिते[2] ॥१॥

उमापतिरुवाच ।

[3][मेरो॰ प्रदान वक्ष्यामि दशधा मुनिसत्तम[4] ।
यत्प्रदानान्नरो लोकानाप्नोति सुरपूजितान् ॥२॥
पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्वायतनेषु च ।]
[5][न तत्फलमधीतेषु] कृतेष्विह यदश्नुते ॥३॥
तस्माद्विधान[6] वक्ष्यामि पर्वतानामनुक्रमात् ।
प्रथमो धान्यशैल स्याद्द्वितीयो लवणाचल ॥४॥
गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः ।
पञ्चमस्तिलशैल स्यात् षष्ठ कार्पासपर्वत ॥५॥
सप्तमो घृतशैलश्च रत्नशैलस्तथाष्टमः ।
राजतो नवम-[7]स्तद्वद्दशम शर्कराचल ॥६॥

एतेनाचलप्रशसा-स्वरूपसकीर्तने[8] ।

वक्ष्ये विधानमेतेषा यथा-[9]वदनुपूर्वश ।
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥७॥
[10]शुक्लपक्षे तृतीयायामुपरागे शशिक्षये ।
विवाहोत्सवयज्ञेषु द्वादश्यामथ वा पुन ॥८॥

---

1 Supplied from M P Both I O and A omit the b p
2 M P ॰पूजित
3 A omits the bracketed portion
4 M P. ॰पुङ्गव
5 I O तत्फल समधीतेषु for the b p
6 A ॰विद्दान
7 A omits स्त
8 A ॰सङ्कीर्तनेन च
9 A चे for व
10 A शुक्लाश्रय

शुक्लाया पञ्चदश्या वा पुण्यर्क्षे वा[1] विधानतः ।
धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्र विधानत ॥९॥

शुक्लाया द्वादश्यामिति सम्बन्ध । शशिक्षय इत्यमावास्याया भेदेनोपादानात् पञ्चदश्या-[2]मित्यनेन पौर्णमासी-[3]प्राप्ति ।

[4][तीर्थे वायतने] वापि गोष्ठे वा भवनाङ्गने ।

एतेन कालदेशावुक्तौ ।

मण्डप कारयेद् भक्त्या चतरस्रमुदङ्मुखम् ।
[5]प्रागुदक्प्रवण तद्वत् प्राङ्मुख [6]वा [7]विधानत ॥१०॥

[8]विधानत शिल्पशास्त्रविधानत ।

गोमये-[9]नोपलिप्ताया भूमावास्तीर्य्य वै कुशान् ।
तन्मध्ये पर्वत कुर्य्याद् विष्कम्भपर्वतान्वितम् ॥११॥

अथ धान्याचलदानम् ।

धान्यद्रोणसहस्रेण भवेद्गिरिरिहोत्तम ।
मध्यम पञ्चशतिक कनिष्ठ स्यात्त्रिभि [10]शतै ॥१२॥

[11]द्रोणपरिमाणञ्च परिभाषायामुक्तमनुसन्धेयम् ।

मेरुर्महा[12]-व्रीहिमयश्च[13]- मध्ये सुवर्णवृक्षत्रयसयुत स्यात् ।
पूर्वेण मुक्ताफलवज्रयुक्तो याम्येन गोमेदकपुष्परागै ॥१३॥

मध्ये [14]मूर्द्धभागमध्ये शर्कराचले मेरोरुपरीति वक्ष्यमाणत्वात् । वृक्षत्रयञ्च मन्दारपारिजातकल्पपादपाख्यम् । हरिचन्दनसन्तानौ च मेरुपूर्वपश्चिमभागयोरारोपणीयौ शर्कराचले तथा वक्ष्यमाणत्वात् ।

पश्चाच्च गारुत्मतनीलरत्नै [15]सौम्येन वैदूर्य्यसरोजरागै ।
श्रीखण्डखण्डैरभित [16]प्रवाललतान्वित शुक्तिशिलातल स्यात् ॥१४॥

---

1 A च
2 A °मिति
3 A reads it with तीर्थे in the next line as प्राप्तितीर्थे
4 M P reads the b p as तीर्थेष्वायतने
5 I O प्रागुदक्प्लवच
6 M P च
7 A धामत
8 A adds इति to this
9 A and M P नातु for नोप
10 Corrected from M P I O शतै, A शत
11 A शत द्रोण
12 I O °महान्
13 M P °व्रीहिमयस्तु, A °हैममयश्च
14 A मूर्द्ध°
15 Corrected from M P A सोम्येन, I O याम्येन
16 M P प्रवालैर्लतान्वित

प्रवालमुक्तान्वित इति क्वचित् पाठ ।

ब्रह्माथ[1] विष्णुर्भगवान् [2]पुरारिर्दिवाकरोऽप्यत्र हिरण्मय स्यात् ।
मूर्द्धन्यध [3]-स्थानममत्सरेण कार्य्यन्त्वनेकैश्च[4] पुनर्द्विजौघै ॥१५॥

[5]द्विजौघा ऋषिसघा पक्षिसघाश्च । ब्रह्मादिदेवगणोऽत्र [6]मेरोर्मूर्द्धनि हिरण्मय स्यात् । [7]तस्मान्मूर्द्धन्यध स्थानममत्सरेण यजमानेनानेकैर्द्विजौघै सहित कार्य्यम् । 'मूर्द्धन्यवस्थागतमत्सरेण कार्य्यास्त्वनेकेऽथ पुनर्द्विजौघा'[8] इति [9]क्वचित् पाठ । अस्यार्थ —ब्रह्मादयो मूर्द्धन्यवस्थितय कार्य्या । [10]मूर्द्धन्यवस्थेभ्यस्तेभ्योऽथानन्तर[11] द्विजौघा॰ कार्य्या इति । तदनयो पाठयोरर्थस्थानेन[12] कश्चिद्विशेष ।

चत्वारि शृङ्गाणि च राजतानि [13]नितम्बभागेष्वपि राजत स्यात् ।
[14]तथेक्षु-[15]वशाद्घृतकन्दरस्तु घृतोदकप्रस्रवणाश्च[16] दिक्षु ॥१६॥

इक्षुरेव वश [17]इक्षुवश , घृतमेवोदक घृतोदकम् ।

शुक्लाम्बराण्य[18] म्बुधरावली स्यात् पूर्वेण पीतानि च[19] दक्षिणेन ।
वासासि पश्चादथ कर्बुराणि [20]रक्तानि चैवोत्तरतो [21]घनानि ॥१७॥
रौप्यान्महेन्द्र-[22]प्रमुखास्तथाष्टौ सस्थाप्य लोकाधिपतीन् क्रमेण ।
नाना-[23][फलानि च] समन्तत स्यान्मनोरम [24]माल्यविलेपनञ्च ॥१८॥

क्रमेण स्वदिक्क्रमेण ।

---

1 I O ॰च
2 Corrected from M P I O मुरारि, A' म्ररारि
3 M P and I O व for ध
4 I. O ॰कश्च
5 A omits it
6 I O मेरौ मूर्द्धनि
7 A मूर्द्धन्यधस्थान॰, I O, तस्मान्मूर्द्धन्यध स्थान॰
8 I O ॰स्त्वनेकपुनर्द्विजौघा
9 A omits it
10 A मूर्द्धन्यवस्थितेभ्य॰
11 A हिरण्मया
12 A ॰रनुष्ठानेन
13 Corrected from M P. A तम्ब॰, I O पितम्ब॰
14 I O तदिक्षु॰
15 A वशाद्घकन्दरस्तु
16 A' ॰प्रश्रवणाश्च, M P, ॰प्रस्रवणीश्च
17 A omits it
18 I O ण्य for ण्य
19 I O व
20 I O वस्त्राणि
21 M P घनाढ्यौ, A घनानि
22 Corrected from M. P A ॰प्रमुखानथाष्टौ, I O. ॰विमुखान-थाष्टौ
23 I. O. फलानीव and M P फलाढ्यौ च for the b p.
24 I O. माल्य॰

[1][वितानक चोपरि पञ्चवर्णं]-मम्लानपुष्पाभरण सित वा[2] ।.१६॥

इत्थ निवेश्यामरशैल-[3][मग्रय मेरोस्तु विष्कम्भ]-गिरीन् क्रमेण ।

तुरीयभागेण [4]चतुर्दिशश्च सस्थापयेत् पुष्पविलेपनाढ्यान्[5] ॥२०॥

प्रत्येक तुरीयभागेण विष्कम्भगिरीन् स्थापयेत् लवणाचले तथा दर्शनात् ।

पूर्वेण मन्दरमनेक-[6]फलावलीभिर्युक्त यवै कनकभद्रकदम्बचिह्नम्[7] ।

कामेन काञ्चनमयेन विराजमान्माकारयेत् कुसुमवस्त्रविलेपनाढ्यम्[8] ॥२१॥

यवैर्मन्दरमाकारयेदिति [9]सम्बन्ध । कनक[10]-भद्रकदम्बचिह्न कनकमयस्वरूपकदम्बतरु चिह्नम् ।

क्षीरारुणोदसरसाऽथ[11] वनेन चैव रौप्येण शक्तिघटितेन विराजमानम् ।

क्षीरपूर्णरौप्यकुण्डरूपेणारुणोदसरसा रौप्येण च वनेन विराजमान मन्दरमिति सम्बन्ध ।

याम्येन गन्धमादनोऽत्र[12] निवेशनीयो गोधूमसञ्चयमय कलधौतजम्बा[13] ॥२२॥

हैमेन [14]यज्ञपतिना घृतमानसेन वस्त्रैश्च राजतवनेन च सयुत स्यात् ॥२३॥

कलधौतजम्बा सौवर्णजम्बुतरुणा सहित इत्यर्थ । अत्र च मानससरोऽपि घृतपूर्णरौप्य-[15][कुण्डरूपमन्यस्यैव सरसस्तथा दर्शनात्] ।

[16]पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्धिपुष्पसौवर्णपिप्पलहिरण्मयहसयुक्तम् ।

आकारयेद्रजतपुष्पवनेन तद्वद्वस्त्रान्वित दधिसितोदसरस्तथाग्रे[17] ॥२४॥

तद्वदिति सितोदसरोऽपि दधिपूर्णराजतकुण्डरूपमित्यर्थ ।

---

1 Corrected from M P. A वितानपरितानपरिपञ्चवर्णा and I O वितानमत्रोपरिपञ्चवस्तु for the b p.

2 M P च

3 Corrected from M P I O. मद्यसतस्तुवैच्चम्बु and A वर्थ्यमत-स्तविम्बभ for the b p

4 I O चतुर्द्दशञ्च

5 Corrected from M P A ०ढ्या, I O ०धान

6 Corrected from M. P A फलावतीभिर्युक्त, I. O ०घना-वलीभिर्म्युक्ता

7 M P ०चिह्ने

8 I O ०य

9 I O समर्थ

10 Both I O and A omit it

11 Corrected from M P I O ०सरजाथ, A ०अरसा च

12 I O ०मदनोत्र, M P ०मदनश्च

13 I O ०जम्बा, A ०धम्मा, M P ०युक्त

14 Corrected from M P I O यज्ञपतिना A धज्ञपतिना

15 A reads the b p as कुण्डानु-रूपमिति तथा पश्चिमायां

16 I O तथा । तिलाचल०

17 I O थे for ग्रे

संस्थाप्य तं विपुलशैलमथोत्तरेण शैलं [1]सुपार्श्वमपि माषमयं सुवर्णम् ।
पुष्पैश्च हैमवटपादप-[2][शेखरं त]-माकारयेत् कनकधेनुविराजमानम् ॥२५॥
[3][माक्षीकभद्र]-सरसा च वनेन तद्वद्रौप्येण भास्वरवता च [4]युतं [5]विधाय ।

भास्वरवता दीप्तिमद्वृत्तसहितेन । एतावतोत्कृष्टरजत-[6]युतत्वं वनस्योक्तम् । अत्र च विष्कम्भपर्वतस्थदेवतानां मेरुसम्मुखतयाऽवस्थापनम्, शर्कराचले तथाभूतक्रमस्य वक्ष्यमाणत्वात् ।

होमश्चतु-[7]भिरथ वेदपुराणविद्भिर्दान्तैरनिन्द्यचरिताकृतिभिर्द्विजेन्द्रैः ॥२६॥
पूर्वेण हस्त-[8]मितमत्र विधाय कुण्डं कार्य्यस्तिलैर्यवघृतेन समित्कुशैश्च ।
रात्रौ-[9][च जागर] मत्र-[10]द्भुत [11]गीततूर्य्यैरावाहनं च कथयामि शिलोच्चयानाम् ॥२७॥
त्वं सर्वदेव-[12]गणधाम[13]-निधे विरुद्धमस्मद्गृहेष्वमरपर्वत नाशयाशु ।
क्षेमं विधत्स्व[14][कुरु शान्ति]-मनुत्त-[15][मा न] सम्पूजितः

परमभक्तिमता मयाद्रे[16] ॥२८॥

त्वमेव भगवानीशो ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकरः ।
मूर्तामूर्तं परं [17]बीजमतः पाहि [18]सनातन ॥२९॥
यस्मात्त्वं लोकपालानां विश्वमूर्तेश्च मन्दिरम् ।
रुद्रादित्यवसूनाञ्च तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥३०॥
यस्मादशून्यममरैर्नारीभिश्च [19]शिरस्तव ।
तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥३१॥

1 I O सुपासुमपि
2 I O शेषवस्तु for the b. p
3 Corrected from M P I O साक्षीकभद्र and A माक्षीक only for the b p
4 I O सुत
5 M P निधाय
6 I O, ॰घटितत्व
7 I O ॰र्द्विरथ
8 Corrected from M P Both I O and A सुख for मित
9 Corrected from M P A प्रजागर and I. O च जागत for the b p
10 Corrected from M P A द्रुत, I O. ॰द्रुत
11 Corrected from M P A गीतवाद्यै॰, I O गीतसूर्य्यै॰
12 A ॰मुख॰
13 I O ॰धाम॰
14 A गमच्छान्ति for the b p
15 Corrected from M P Both I O and A मार्थ. for the b p
16 I O मयाद्रे, M P मया हि
17 A जीवमत
18 I O सनातन
19 A शिवस्तत and M. P शिवेन च

एवमभ्यर्च्य त मेरु मन्दर-[ञ्चापि पूजयेत्][1] ।
यस्माच्चैत्ररथेन त्व [2][भद्राश्वेन च वर्षत] ।
शोभसे मन्दर क्षिप्रमतस्तुष्टिकरो भव ॥३२॥
[3]यस्माच्चूडामणिर्जम्बुद्वीपे त्व गन्धमादन[4] ।
गन्धर्ववनशोभावानत कीर्तिर्दृढाऽस्तु मे ॥३३॥
यस्मात्त्व केतु-[5]मालेन वैभ्राजेन वनेन च ।
हिरण्मयाश्वत्थशिखस्तस्मा-[6]त्तुष्टिर्ध्रुवाऽस्तु[7] मे ॥३४॥
उत्तरै कुरुभिर्यस्मात् सावित्रेण वनेन च ।
सुपार्श्व राजसे नित्यमत श्रीरक्षयाऽस्तु मे ॥३५॥
एवमामन्त्र्य तान् सर्वान् [8][प्रभाते विमले पुन] ।
स्नात्वाऽथ गुरवे दद्यान्मध्यम पर्वतोत्तमम् ॥३६॥
विष्कम्भपर्वतान् दद्यादृत्विग्भ्य क्रमशो [9]मुने ।
[10]गाश्च दद्याच्चतुर्वि शत्यथवा[11] दश नारद[12] ॥३७॥
[13][शक्तित सप्त चाष्टौ वा पञ्च दद्यादशक्तिमान्] ।
एका वा गुरवे दद्यात् कपिलाञ्च पयस्विनीम् ॥३८॥

अत्र चैक-[14]कपिलादान-[15][पक्षे ऋत्विग्भ्य] शक्तित काञ्चन दक्षिणा दद्यात् ।

पर्वतानामशेषाणामेष एव विधि [16] स्मृत ।
त एव पूजने मन्त्रास्त एवोपस्करा स्मृता ॥३९॥

---

1 M P ञ्चाभिपूजयेत्
2 Corrected from M P I O भद्राश्ववर्षेण च and A भद्रास्वेन च शोभसे for the b p
3 Corrected from M P I O यस्माच्चभामणि०, A ०द्वीप
4 A ०मादन
5 I. O ०मालिन
6 A and M P पुष्टि for तुष्टि
7 A ०रथास्तु
8 I. O प्रभातैर्विमलैन च for the b p
9 I. O मुने
10 A गास्तु
11 Corrected from M P I O ०चतुर्विंशद्यथवा, A ०चतुर्विंशद्यथवा
12 Corrected from M P I O नारद, A omits it
13 A reads the b p as शक्तितः सप्त चाष्टौ तथा पञ्च प्रदद्यादप्यशक्तिमान् and M P reads it as नव सप्त तथाष्टौ वा पञ्च दद्यादशक्तिमान
14 I O ०कापिल०
15 A पक्ष for the b p
16 A विधः

ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनाञ्च सर्वदा ।
स्वमन्त्रेणैव [1]सर्वत्र होमः शैलेषु पठ्यते ॥४०॥
उपवासी भवेन्नित्यमशक्तौ[2] नक्तमिष्यते ।
विधानं [3]सर्वशैलानां क्रमशः श्रृणु नारद ।
दानकाले च ये मन्त्राः पर्वतेषु [4]च यत् फलम् ॥४१॥
अन्नं [5]ब्रह्म यतः प्रोक्त-[6][मन्नं प्राणाः प्रकीर्तिताः] ।
[अन्नाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वर्त्तते ॥४२॥
अन्नमेव [7]यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः ।
धान्यपर्वतरूपेण पाहि तस्मान्नगोत्तम ॥४३॥
अनेन विधिना यस्तु दद्या-[8]द्धान्यमयं गिरिम् ।
मन्वन्तरशतं साग्रं देवलोके महीयते][9] ॥४४॥
अप्सरोगणगन्धर्वैराकीर्णेन विराजता ।
विमानेन दिवं पृष्ठमायाति [10]मुनिसत्तम ।
[11]कर्मक्षये राजराज्यमाप्नोतीह न संशयः ॥४५॥

प्रयोगः

अत्र दानदिने यथाशक्तितो ब्राह्मणेभ्यो भोजनदानं स्वग्रमक्षार[12]-लवणभोजनं [13]पर्वतानां ब्राह्मण [14]गृहप्रस्थापनञ्च शर्कराचले सर्वशैल[15]-साधारण्येन वक्ष्यमाणत्वादूहनीयम् । अत्र [16]चानुक्तमपि पुण्याहादिवाचनं 'लोके च [17]भूतिकर्मस्वेतदादीन्येव वाक्यानि स्युर्यथा पुण्याहं [18]-स्वस्त्यृद्धिमित्याप'स्तम्ब-(आप ध सू १।४।१३।६) वचनात् प्रथमतः [19]कर्तव्यम् । अत्र यजमानः समुपजातधान्याचलदानेच्छः प्रथमं वृद्धिश्राद्धसामग्रीं ब्राह्मणत्रय[20] स्वस्तिवाचनार्थ-

---

1 M P सर्वेषु
2 M. P ०शक्ते
3 A' तव वक्ष्यामि
4 I O omits it
5 I O ब्रह्मा
6 M P reads the b p as मन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः
7 M P ततो
8 I O ०द्धाप्यमय
9 A omits the b p
10 M P स्म निषेवितः
11 M. P धर्मक्षये
12 I. O सुपस्कार for स्वयमक्षार
13 A पर्व्वता, I O. सुपर्व्वताना
14 A' ०गृहस्थापनार्थे
15 I O ०शैला०
16 I O. चायुक्तमपि
17 A दूतीकर्मार्थे तदाणीमेव
18 Corrected from Apastamba I O स्वस्त्यृद्ध०, A omits it
19 I O कर्त्तव्य
20 I O ०त्रय

मभीष्टवस्त्रस्थानत्रय .[1]काञ्चनत्रयञ्च, तीर्थादिषु परिशोधितायां[2] भूमौ कर्तव्यधान्याचलावस्थानोचितपरिमाण चतुरस्रैकद्वारमण्डपघटनार्थं स्तम्भवंश [3]चालादिक-[4]मेककुण्डघटनार्थमिष्टका-चूर्णञ्च, होमार्थमष्टौ ताम्रपात्राणि चत्वार्यासनानि स्रुक्चतुष्टय स्रुवचतुष्टय [5]विष्टरचतुष्टय [6]प्रचुर-कुशानिध्म[7]-तिल-[8]यवघृतसमिदग्नि-ज्वालनार्थे-[9]न्धनानि [10]च, गुर्वृत्विग्वरणार्थञ्चाभीष्टवस्त्रादि-स्थानपञ्चक, गुर्वृत्विजां मधुपर्कसामग्रीपञ्चकञ्च, मेरुघटनार्थं परिभाषोक्तपरिमाणेन धान्यद्रोण-सहस्र द्रोणशतपञ्चक द्रोणशतत्रय वा, मेरुशिखरारोपणार्थं[11] पञ्चशाख बहुविधविहगवस्त्र भूषणान्वितमभीष्टकाञ्चनघटित वृक्षपञ्चक, मेरोरूर्द्ध्वं चतुर्दिगन्तरा[12]-रोपणार्थमभीष्टसंख्य-[13]मुक्ता-हीरक-गोमेद-पुष्पराग मरकत-[14]नीलवैदूर्यपद्मरागरत्नानि, मेरोरष्ट-[15]दिगवस्थापनार्थमष्टौ चन्दन-खण्डान् [16]प्रवालमुक्तामाला शुक्तिखण्डाश्च[17],मेरुशिखरमध्यारोपणार्थमभीष्टसुवर्ण-[18]पत्रोत्-खाटिता ब्रह्मविष्णुमहेश्वरादित्यप्रतिमा , तदध स्थापनार्थमभीष्टकाञ्चनघटितानृषीन् पक्षि-संघाश्च[19], मेरोरूर्द्ध्वं स्थापनार्थमभीष्टरजतघटिताश्चतुरो गिरिशृङ्गाकारान्, मेरुनितम्बवेष्टनार्थ-मभीष्टरजतघटिता [20]यन्त्रिका , [21]मेरुनिम्नभागोपान्तवेष्टनार्थं [22]प्रचुरेक्षुतरून्, मेरुपार्श्वेषु प्र-[23]स्रवणार्थमभीष्टसंख्यघृतकुम्भान्, मेरुचतुर्दिशि मेघमालानिर्माणार्थमभीष्टसंख्यानि शुक्लपीत [24][रक्तनानावर्णा] वस्त्राणि, मेरोरूर्द्ध्वमष्टदिगारोपणार्थमभीष्टरजतघटितानष्टौ लोक-पालान्, मेरुपार्श्वारोपणार्थं फलानि प्रचुरतमो[25]-त्कृष्टमाल्यविलेपनसामग्री , मेरोरुपरि बन्धनार्थं पञ्चवर्णं सित [26]वा वितान तदलङ्करणार्थमम्लानमालार्जनसामग्री, मन्दरगन्ध-

---

1 A omits it
2 I O परिशोधितानां
3 I O ०चाला०
4 A घटनाद्दिचक्र for एककुण्ड
5 A omits it
6 A प्रचुरतर for प्रचुर
7 A omits च
8 A जल for यव
9 I O व for न्ध
10 A omits it
11 A ०शिखररोपणार्थं, I O ०शिखर-मध्यारोपणार्थं
12 I O न्ता for न्तरा
13 A ०युक्त०
14 I O नीच०
15 A ०दिक्स्थापनार्थ०
16 I O प्रवालमुक्तावाला
17 I. O श्च for श्च
18 I O पात्रो०
19 I O ०चाश्च
20 A पत्रिका
21 A मेरोरुपरिभागे वेष्टनार्थ
22 A पुष्पेक्षुवनानि
23 Both I O and A स्र for स्र
24 I O नानावर्णरत्नानि for the b p
25 A ०तरो०
26 A वारिताम

मादन-विपुल-[1]सुपार्श्वाख्य-पर्वतचतुष्टयघटनार्थं प्रत्येकं मेरु-[2]चतुर्थभागपरिमाणान् यवान् गोधूमान् तिलान् माषान्, विष्कम्भगिरिचतुष्टयोर्द्ध्वस्थापनार्थं यथेच्छसुवर्ण-[3]पत्तोत्खाटितान् स्वरूपकदम्बजम्बुवटपिप्पलतरून् कामदेव-[4]सुरेश्वरहसधेन्वाकाराश्च, सरश्चतुष्टयार्थमभीष्ट-रजतनिर्मिताश्चतुर कुण्डाकारान्, तत्पूरणार्थं क्षीरार्जनसामग्री घृतदधिमधूनि, वनचतुष्टयघटनार्थमभीष्टसङ्ख्यरजतनिर्मि[5]तोज्ज्वलवर्णप्रचुरतरून्, गिरिचतुष्टयालङ्करणार्थमभीष्टसङ्ख्यप्रचुर-वस्त्राणि, देवतासहिताचलपूजनार्थ[6] गन्धपुष्पादिसामग्री, [7]दक्षिणार्थमुक्तान्यतमसङ्ख्या धेनू, एककपिलादानपक्षे [8]ऋत्विग्दक्षिणार्थमभीष्टकाञ्चनं, ब्राह्मणतर्पणार्थं यथेष्टसङ्ख्यतण्डुल कपर्दकानुतपाद्योक्तसमयाना-[9]मन्यतमस्य पूर्वतरदिने [10]कृतनित्यकृत्यो [11]घटिकाधिकप्रहरत्रये हविष्य भुक्त्वाऽऽचम्य शुचौ देश[12] उपविश्य पादौ प्रक्षाल्याऽऽचम्य प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा कृताञ्जलि ॐ सूर्य सोमो यम कालो महाभूतानि [13]पञ्च मत्स्यपुराणोक्तधान्याचलदानकर्म [14][कर्तुमुपवासो मया कर्तव्य इति निवेदनं कृत्वा गृहीतोदपूर्णताम्रपात्र उदङ्मुख सङ्कल्प कुर्यात्। तद्यथा—ॐअद्य मत्स्यपुराणोक्तधान्याचलदानकर्म] कर्तुं श्वोऽहमुपवास करिष्ये। एव सर्वेष्वेव वक्ष्यमाणाचलेषु धान्याचलपदस्थाने [15]च तत्तदचलनाम-[16]निवेशेन-निवेदन-सङ्कल्पौ करणीयौ। [17][एतावतैव तेषा] [18]वक्ष्यमाणाचलाना वाक्यानि [19]निष्पद्यन्ते। [20][अतस्तानि न पश्चाल्लिखितव्यानि]। ततो परदिने कृतनित्यो गृहीतोदपूर्णताम्रफल उदङ्मुख सङ्कल्प कुर्यात्। तद् यथा[21] [ॐ अद्य] मत्स्यपुराणोक्तधान्याचलदानकर्माह[22]

---

1 A omits सु
2 A चतुष्टय for चतुर्थ
3 I O ०पूर्णोद्घाटितान्
4 A कुवेर for सुरेश्वर
5 A ०ताज्वलवर्णप्रचूरतन्, I O ०तार्थजलवस्तुप्रचुरतरून्
6 A ०पूरणार्थं
7 I O दक्षिणार्थयुक्तान्यतमसङ्ख्या, A दक्षिणार्थं सुक्तानामेवतम
8 I O विप्रदक्षिणार्थं०
9 I. O ०मन्यतमपूर्वदिने
10 A' कृतनित्यो
11 A घाटिताधिक०
12 I, O दिशि
13 I O reads it before महाभूतानि
14 A omits the bracketed portion
15 A omits it
16 A omits it
17 I O reads the b p as एतावदेतेषा
18 I O वक्ष्यमाणाचलाना, A वक्ष्यमाना
19 A सम्पद्यन्ते
20 A पूर्वलिखितानि and I. O अतएवलिखितानि for the b p
21 I O. omits अद्य and A omits the entire b. p
22 I O omits ह

करिष्ये। ततो [1]यजमान यथाविधि सगणाधिपमातृपूजा वृद्धिश्राद्धञ्च कृत्वा ब्राह्मणत्रय[2] वस्त्रकाञ्चनादिभिरभ्यर्च्य धान्याचलदानकर्मणि पुण्याह भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत्। पुण्याह-मिति प्रत्येक तैस्त्रिरुक्ते स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत्। स्वस्तीति प्रत्येक तैस्त्रिरुक्ते ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्त्विति वदेत्। ते च ऋद्ध्यतामिति प्रत्येक त्रिब्रूयु। तत [3]कृतनित्यात्र गुर्वृत्विजोऽभीष्टवस्त्रादिदानपूर्वक [4]वरयेत्। [5]तत्र गुरुवरणवाक्यम्। ॐ अद्यामुकसगोत्र-ममुकवेदामुकशाखाध्यायिनममुकदेवशर्मा-[6][णमस्मिन् धान्याचलदानकर्मणि] गुरुकर्म कर्तुं त्वा-मह वृणे। वृतोऽस्मीति गुरुर्वदेत्। यजमानस्तु यथोक्त कर्म कुर्विति वदेत्। [7][कर-वाणीति गुरुर्वदेत्।] तत-[8][स्तथैव ऋत्विजो व]-रयेत्। [9][तद्यथा]—ॐ अद्यामुकामुक-सगोत्रानमुकामुकवेदामुकामुकशाखाध्यायिनोऽमुकामुकदेवशर्माणोऽस्मिन् धान्याचलदानकर्मणि ऋत्विक्कर्म कर्तुं भवतोऽह वृणे। वृतोऽस्मीति प्रत्येकं ब्राह्मणा वदेयु। यथाविहितं कर्म कुरुतेति यजमानो वदेत्। करवाणीति प्रत्येक ब्राह्मणा वदेयु। अत्र सङ्कल्प-पुण्याहादि[10]-वाचन-वरणवाक्यानि धान्याचलपदस्थाने तत्तदचलनाम[11]-प्रक्षेपेण सर्वाचलान्व-यानि[12] भवन्ति। ततो यथाशास्त्र वृतेभ्यो[13] मधुपर्कं दद्यात्। तत पूर्वशोधिताया भूमौ यथोक्तमुदङ्मुख [14]प्राङ्मुख वा मण्डप कारयित्वा तत्पूर्वभागे यथोक्तविस्तारोच्छ्राय चतुर-ङ्गुल पूर्वोत्तरकोणावनत-[15]सर्वसमैकमेखलायुत-वितस्तिदीर्घ-सप्ताङ्गुलप्रस्तार[16]-कूर्मपृष्ठोन्नत-मध्या-ङ्गुलोच्छ्रित-प्रान्तगजौष्ठसदृशदीर्घप्रमाणोर्द्ध्वस्थयोनियुतं[17] कुण्ड कारयित्वा पूर्वार्जितहोमोप-करणानि कुण्डपार्श्वे स्थापयेत्। ततो मण्डपमध्ये गोमयोपलिप्ताया भूमौ कुशानास्तीर्य तन्मध्ये उक्तपरिमाणानामन्यतमपरिमाण धान्यराशिं कृत्वा तदूर्द्ध्वमध्यभागे सौवर्णं वृक्षत्रय-मारोप्य [18]तत्पूर्वपश्चा-[19]द्भागयोर्वृक्षद्वयमारोपयेत्। मेरो पूर्वभागेऽभीष्टसङ्ख्ये[20]मुक्ताहीरके[21]

---

1 Both I O. and A omit it
2 I O omits त्रय
3 A कृतनित्या
4 I O कारयेत्
5 A अत्र
6 I O omits the bracketed portion
7 I O करवाणीति गुरु and A omits the entire portion
8 I O स्मैकराद्विजो का for the b p
9 A omits the b p
10 I O नि for दि
11 A ०द्रान०, I O ०मास०
12 I O ०वयाखीनि
13 I O वृतेभ्यो, A omits it
14 A omits it
15 A omits सर्व
16 A ०प्रस्तारान्
17 I O ०स्थमोन्नित
18 I O कृत for तत्
19 I O भा for द्रा
20 I O ०सख्य
21 I O ०हीरक

तथा दक्षिणतो[1] गोमेदपुष्परागौ तथा पश्चिमतो मरकतनीले[2] तथोत्तरतो वैदूर्यपद्मरागावारोप्य[3] सर्वतश्चन्दनखण्डान् [4][प्रवालमुक्तामाला शुक्तिखण्डांश्चारोपयेत्। मेरोरूर्द्ध्व-भागे ब्रह्मविष्णुशिवादित्यप्रतिमा स्थापयित्वा तदध स्थाने ऋषीन्] पक्षिसघांश्चारोपयेत्। [5]मेरोरूर्द्ध्वचतुर्दिशि राजतशृङ्गचतुष्टयमारोप्य राजतयन्त्रिकाश्च[6] मेरोरधोभागात् किञ्चिदूर्द्ध्व मध्य[7]-भागवेष्टनेनारोप्य मेरुपार्श्वेष्विक्षु[8]-वृक्षसमूहावृतान्नितम्ब[9]-भागान् कृत्वा [10]तदुपान्तेषु लम्बमाना घृतधारा दत्त्वा [11]पूर्वदिक्क्रमेणोक्तवस्त्रै[12]-र्मेघावली[13] [14]रचयेत्। मेरोरूर्द्ध्वञ्च स्वस्व-दिक्क्रमेण लोकपालानष्टावारोप्य[15] सर्वतो नानाविधानि सुगन्धिपुष्पविलेपनानि चारोपयेत्। ततो मेरोरूर्द्ध्वमण्डपभागे वितानक[16]-मम्लानमाल्यालङ्कृत बध्नीयात्। एव मेरुमारोप्य तत्पूर्वतो मेरुद्रव्य-[17]चतुर्थभागेन [18][यवराशि कृत्वा तत्र नानाविधानि फलानि दत्त्वा यवराशेरूर्द्ध्वमध्य-भागे कदम्बवृक्ष पश्चिमाभिमुखी कामप्रतिमाञ्चारोप्य प्रचुरपुष्पविलेपनानि दत्त्वा क्षीरपूर्ण राजत [19]कुण्ड वनञ्चारोपयेत्। मेरुदक्षिणतो मेरुद्रव्यचतुर्थभागेन] गोधूमराशि कृत्वा तदुपरि जम्बुवृक्ष-[20]मुत्तराभिमुखी [21]यक्षप्रतिमा घृतपूर्णराजतकुण्ड[22] वस्त्राणि राजतवनं प्रचुर पुष्प विलेपनञ्चारोपयेत्। मेरो पश्चिमतो मेरुद्रव्य-[23]चतुर्थभागेन तिलराशि कृत्वा तदुपरि प्रचुर सुगन्धि पुष्प पिप्पलतरु पूर्वाभिमुखीं हसप्रतिमा राजत वन वस्त्राणि दधिपूर्ण राजतकुम्भ विलेपनञ्च प्रचुर स्थापयेत्। मेरोरुत्तरतो मेरुद्रव्यचतुर्थांशेन माषराशिमुत्कृष्टवस्त्रान्वित [24][प्रचुरपुष्पान्वित च] कृत्वा [25]माषराश्यूर्द्ध्वभागे वटवृक्ष दक्षिणाभिमुखीं धेनुप्रतिमा मधुपूर्ण

---

1 A ०भागी
2 A ०नील
3 I O ०रागामारोप्य, A ०वागोरा-वोप्य
4 I. O omits the bracketed portion
5 A मेरुर्द्ध०
6 A ०पत्रिकाश्च
7 A omits धग
8 I O षु for ष्विक्षु
9 A ०क्षिम० and I O. ०ना स्व० for ०न्नितम्ब०
10 A तदुपरिपान्तेषु
11 A पूर्वादि for पूर्वदिक्
12 A ०मन्त्रै०
13 Both I O and A मेघावली
14 A चारोपयेत्
15 A मारोप्य for ०न ष्य
16 I O omits क
17 I O चतुष्टय for चतुर्थ
18 I O omits the bracketed portion
19 I O कुम्भ
20 I O ०युतवाविमुख
21 A प्रतिमा -
22 I. O ०कुम्भ
23 I O ०चतुष्टय०
24 I O प्रचुरपुष्पान्वित and A omits the entire b p
25 I O माषराश्योर्द्ध्वभागे, A' सम-प्रचुरपुष्पराश्युर्द्ध्वभागे

राजत कुम्भ[1] वन विलेपनञ्च प्रचुरमारोपयेत्। ततो [2][यजमानस्तु 'त्व सर्वदेवगणधामे'त्यादि- 'दु खससारसागरा'दित्यन्तमन्त्रैर्मेरुमावाह्य गन्धपुष्पादिना सपूज्य 'यस्मा'दित्यादि 'श्रीरत्नया- ऽस्तु म' इत्यन्तमन्त्रैश्चतुर्भिश्चतुरो गिरीन् यथाक्रमं प्रत्येकमावाह्य सम्पूज्य एत एत मन्दार- पारिजातकल्पवृक्षहरिचन्दनसन्तान-कदम्बजम्बुपिप्पलवटा इत्यावाह्य ॐ मन्दारमारोपयामि [3][ॐ पारिजातमारोपयामि ॐ कल्पवृक्षमारोपयामि ॐ हरिचन्दनमारोपयामि ॐ सन्तान- मारोपयामि ॐ कदम्बमारोपयामि ॐ जम्बुमारोपयामि ॐ पिप्पलमारोपयामि ॐ वट- मारोपयामि] इत्यावाह्यारोपयेत्। ततो गुरुर्मण्डपैक]-देश [4]उत्तरदिक्क्रमेण यवपुष्पसित[5]- तण्डुलानामन्यतमेन [6]पङ्क्तिक्रमेण [7][एत एत आदित्यादि-]नवग्रहा[8] इत्यावाह्य [9][ॐ आदित्य-]मारोपयामि ॐ सोममारोपयामि [10][ॐ अङ्गारकमारोपयामि] ॐ बुधमारोपयामि ॐ बृहस्पतिमारोपयामि ॐ शुक्रमारोपयामि ॐ शनैश्चरमारोपयामि ॐ राहुमारोपयामि ॐ केतुमारोपयामि इत्यारोपयेत्। तत ॐ उक्तस्थानस्थिता [11] [12][प्रतिमानुप्रतिमा एत] एत [13]इन्द्रादयोऽष्टौ लोकपाला इत्यावाह्य यथाक्रमम् ॐ इन्द्रमारोपयामि ॐ अग्निमारोपयामि ॐ यममारोपयामि ॐ [14]निर्ऋतिमारोपयामि ॐ वरुणमारोपयामि ॐ वायुमारोपयामि ॐ कुबेरमारोपयामि ॐ ईशानमारोपयामीत्यारोप्य[15], एत [16]एत ब्रह्मविष्णुत्रिपुरारि[17]-दिवा- करकामयज्ञपतिहसधेनव[18] इत्यावाह्य, यथाक्रम ॐ ब्रह्माणमारोपयामि ॐ विष्णुमारो- पयामि ॐ [19]त्रिपुरारिमारोपयामि ॐ दिवाकरमारोपयामि ॐ काममारोपयामि ॐ यज्ञ- पतिमारोपयामि ॐ हसमारोपयामि ॐ [20]धेनुमारोपयामि इत्यारोपयेत्। ततश्च [21][मन्दा- राय पारिजाताय कल्पवृक्षाय हरिचन्दनाय सन्तानाय कदम्बाय [22]जम्बवे पिप्पलाय वटाय],

---

1 A कुण्ड
2 I O यजमानो मण्डपैक for the b p
3 A omits the b p
4 A उत्तरादिक्रमेण
5 I O ०सित०
6 I O च पुञ्जिकापटपङ्क्ति कृत्वा तत
7 I O एत एत आदि and A' तव तव ग्रदित्यादि for the b p.
8 A ०ग्रह
9 A omits the b p.
10 A' omits the b p
11 I O. ०स्थित
12 A' तव and I O प्रतिमानुप्रतिमस्रेत for the b p
13 A इन्द्राद्यष्टौ
14 A नैऋति०
15 A omits इत्यारोप्य
16 A एतद्ब्रह्म०
17 I O ०मुरारि०
18 A ग्रभय
19 I O मुरारि०
20 A सुरभि०
21 I O omits the b p
22 A omits it

आदित्याय सोमाय [1]अङ्गारकाय बुधाय बृहस्पतये शुक्राय शनैश्चराय राहवे केतवे, इन्द्राय अग्नये यमाय निर्ऋतये वरुणाय वायवे [2]कुबेराय ईशानाय, ब्रह्मणे विष्णवे [3]त्रिपुरारये दिवाकराय [4]कामाय यज्ञपतये हसाय [5]धेनवे इति प्रत्येकमुच्चार्य एतत् पाद्य नम इति क्रमादेकैकश पाद्य सर्वेभ्यो दत्त्वा [6]तथैषोऽर्घ्यो नम इत्यर्घ्यं तथैवैतदाचमनीय [7][नम इत्याचमनीयं] तथैवैतद्वस्त्र नम इति वस्त्र तथैवैष गन्धो नम इति गन्धं तथैवैतत् पुष्पं नम इति [8][पुष्पं तथै]-वैष धूपो नम इति धूप तथैवैष दीपो नम इति दीप तथैवैतन्नैवेद्य [नम इति नैवेद्य][9]दद्यात्[10]। [11]एव [12]पूजा समापयेत्। तत ऋत्विज. कुण्डे ऋग्वेदिना [13][स्वगृह्योक्तविधिनाग्न्युपसमाधाने कृते] तत पूजित-[14]देवताभ्यः स्वस्व-[15]मन्त्रेण [16][प्रत्येकं तिल]-यवघृतसमित्कुशैरेकैकामाहुतिं दद्यु । मन्त्राश्च आदित्यस्य ऋग्वेदयजुर्वेदयो आ कृष्णे-नेति, सामवेदे [17]बरामहाँ असीति, अथर्ववेदे [18][आदित्य नावमिति] । सोमस्य ऋग्वेदे आप्या-य-[19]स्वेति, [20][यजुर्वेदे इम देवा इति, सामवेदे आ प्यायस्वेति,] अथर्ववेदे यद्राजानमिति । अङ्गारकस्य ऋग्यजु सामवेदेषु अग्निर्मूर्द्धेति, अथर्ववेदे त्वया [21]मन्य इति । बुधस्य ऋग्वेदे अग्ने विवस्वदुषस इति, [22][यजुर्वेदे उद्बुध्यस्वेति, सामवेदे अग्ने विवस्वदुषस इति, अथर्ववेदे दर्शोऽसीति]। बृहस्पते [23]ऋग्वेदे बृहस्पते परि दीयेति,[24] यजुर्वेदे बृहस्पते[25][अतियदर्य्य] इति, सामवेदे बृहस्पते परि[26]दीयेति, अथर्ववेदे [27]बृहस्पतिर्न इति । शुक्रस्य ऋग्वेदे शुक्रन्ते अन्यदिति, यजुर्वेदे अन्नात् परिस्रुत इति, सामवेदे [28][शुक्रन्ते अन्यदिति] अथर्ववेदे येनाव-

---

1 I O मङ्गलाय
2 Both I O and A सोमाय
3 A त्रिपुराय, I O. कुरारये
4 I O सोमाय
5 A सुरभये
6 I O. एषो०
7 I O omits the b. p
8 A omits the b p
9 A omits the b p
10 I O omits it
11 I O इति
12 A पूजा
13 A reads the b p as ध्युक्तविधि नैवाद्य तत
14 A ०देवेभ्य
15 A ०मन्त्रैः
16 I O omits the b p
17 A च महा
18 A आदित्य नाव इति for the b p
19 A ०स्वे०
20 I O omits the b p
21 A मान्य, I O. मन्यी
22 A reads the b. p as सामवेदे दानासीति
23 A omits it
24 I O दीपे इति
25 A च for the b p.
26 I O. दीपेति
27 A बृहस्पते य
28 A omits the b p

पदिति। शनैश्चरस्य ऋग्यजुःसामवेदेषु शन्नो देवीरिति, अथर्ववेदे [1]प्राणाय नम इति। [2][राहो ऋग्वेदे [3]कया नश्चित्र इति, यजुर्वेदे काण्डात् काण्डादिति, सामवेदे कया नश्चित्र इति, अथर्ववेदे [4]राहू राजानमिति।] केतो [5]वेदचतुष्टयेऽपि केतु कृण्वन्निति। इन्द्रस्य ऋग्वेदयजुर्वेदयो त्रातारमिन्द्रमिति, सामवेदे इन्द्रायेन्दो [6]मरुत्वत इति, अथर्ववेदे [7][इन्द्रस्य बाहू] इति। अग्ने ऋग्वेदे [8][अग्नि दूत] वृणीमह इति, यजुर्वेदे त्वन्नो अग्ने इति, सामवेदे अग्निं [9]दूत [10]वृणीमह इति, [11][अथर्ववेदे अग्ने मन्व] इति। यमस्य ऋग्वेदे असि यम इति, यजुर्वेदे सुगन्नु[12]पन्थामिति, सामवेदे नाके सुपर्णमिति, अथर्ववेदे [13][यमो नो गातु]-मिति। [14][निर्ऋते ऋग्वेदे वेत्था हि निर्ऋतीनामिति, यजुर्वेदे असुन्वन्तमयजमान-मिति, सामवेदे वेत्था हि निर्ऋतीनामिति, अथर्ववेदे अपेत एत्विति।] वरुणस्य ऋग्वेदे वरुण वो [15]रिशादसमिति, [16][यजुर्वेदे तत्त्वा यामीति,] सामवेदे घृतवती भुवनानामिति, अथर्ववेदे उदुत्तम वरुणेति। वायो ऋग्वेदे वात [17][आ वात्विति], यजुर्वेदे आ नो [18]नियुद्भिरिति, सामवेदे वात आ वात्विति, अथर्ववेदे वायो सवितुरिति। सोमस्य ऋग्वेदे [19]कुविदङ्ग नमसा ये इति, यजुर्वेदे [20][वय सोमेति], सामवेदे [21][सोमं राजान] वरुणमिति, अथर्ववेदे [22]सोदक्रामत् सेति। ईशानस्य ऋग्वेदे ईशाना [23]वार्य्याणामिति, यजुर्वेदे तमीशान-मिति, सामवेदे आत्वा [24]सोमस्येति, अथर्ववेदे तस्मै [25][सर्वेभ्य ईशानस्येति]। ब्रह्मणो वेद-

---

1 I O ब्राह्मणाय
2 A omits the b p
3 I O कयाश्चित्र
4 I O राज्ञा
5 A reads this word after the next two words
6 A त्वा मरुत्व
7 A इन्द्राबाहुत for the b p
8 A' अग्निदूत and I. O अग्नि भूत for the b p
9 I O भूत
10 A वृणीम
11 A reads the b p as यजुर्वेदे अग्निर्मन
12 A ०न
13 A reads the b p as यामा यागन्त
14 A omits the b p
15 A निसादमिति
16 A omits the b p
17 I O वत्विति
18 A नियुभिरिति, I O. नियुतिरिति
19 A कुविदङ्गनमसात ये इति, I O कुविदङ्गनमसायेति
20 A reads the b p as सामवेद इति
21 A reads the b p as सोम राजान
22 A सोदक्रमीत्सति, I O सोदक्रस इति
23 I O वापीणामिति
24 A सुराणाम्नम इति
25 I O reads the b p as सर्वेभ्यइशानध्येति

चतुष्टयेऽपि ब्रह्म[1]जज्ञानमिति। विष्णो ऋग्वेदे अतो देवा इति, यजुर्वेदसामवेदयो[2] इद विष्णुरिति, अथर्ववेदे [3]उरु विष्णा इति। शिवस्य ऋग्वेदे [4][इमा रुद्रायेति], यजुर्वेदे मा नस्तोक इति, सामवेदे आ वो राजानमिति, अथर्ववेदे भवो [5]दिवो भव इति। दिवाकरस्य वेदचतुष्टयेऽपि चित्र देवानामिति। कामस्य ऋग्वेदे कामस्तदग्रे[6] समवर्त्ततेति, यजुर्वेदे कोदादिति, सामवेदे काम [7]वेद ते नाम इति, अथर्ववेदे कामस्तदग्र इति। यज्ञपते ऋग्वेदे कुविदङ्ग नमसा ये इति, यजुर्वेदे वय सोमेति, सामवेदे [8]सोम राजान [9]वरुणमिति, अथर्ववेदे [10]सोदक्रामत् से इति। हसस्य ऋग्वेदे हसा [11]सुपर्णा इति, यजुर्वेदे हसः [12]शुचिषद्दिति, सामवेदे [13]प्र हसास इति, अथर्ववेदे [14][परि धर्मेव सूर्य्यम्] इति। धेनो ऋग्वेदे [15][आगारो अस्मिन्निति], यजुर्वेदे [16][मावत परितावतामिति], सामवेदे [17][गवा व्रत सामेति], अथर्ववेदे प्रजापतिश्च परमेष्ठी [18]च शृङ्गे इति। ततो[19] रात्रौ[20] सुखश्रव[21]-गीतवाद्यैर्जागरण[22] कुर्य्यात्। एतच्च [23]मण्डपकरणादिरात्रिजागरणान्त कर्म [24]सर्वशैलसाधारणम्। अपरशैलेषु [25]तु तत्तद्द्रव्येण शैलनिर्माणदेवतादिनिर्माणद्रव्यै [26]क्वचित् क्वचिद्विशेष। तच्च तत्रैव [27]वक्ष्यामः। ततः प्रभाते कृतनित्य [28]कृतनित्येभ्यो गुर्वृत्विग्भ्य [29]'अन्न ब्रह्म'त्यादि-[30]['पाहि तस्मा]-न्नगोत्तमे'-त्यन्तमन्त्रा-[31][न्या मेरुमभि]-मन्त्र्य दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्यामुकसगोत्रेभ्योऽमुकामुकवेदा-

---

1 A यज्ञानमिति
2 A यजुर्वेदे सामवेदे च
3 I O तरुविष्णोरिति
4 A reads the b p. as इमे रुद्रायेति
5 A हि वो
6 I O ये for ग्रे
7 A वेदे च
8 I O सोम, A सोमो
9 A omits वरुण
10 I O. सोदक्रामयेति
11 A सोपरामिति
12 A शुचिसदिति
13 I O प्रहसा
14 A परियामिति च मुर्य्य for the b p.
15 I O आगाधो अस्मिति for the b. p.
16 A गार उयायार इति चिवमिति for the b p
17 A गवाव्रत साम for the b p
18 I O omits it
19 I O adds much irrelevant matter, extending over a line here
20 I O adds च here
21 I O ०श्रव०
22 A ०जागर
23 I O मधुपर्कादिरात्रि जागरणान्त'
24 A omits सर्व
25 A omits it
26 I O क्वचि क्वचिद्विशेष
27 A वक्ष्यमान.
28 I O. कृतहिनेग्रभ्यो
29 A त्व
30 I O and A पाद्यतोमा for the b p.
31 I O वमिति

मुकामुकशाखाध्यायिभ्योऽमुकामुकदेवशर्मभ्यो युष्मभ्य मत्स्यपुराणोक्तधान्याचलदानफलप्राप्ति-कामोऽह मत्स्यपुराणोक्तभागव्यवस्थयै[1]-त मन्दारपारिजातकल्पपादपहरिचन्दनसन्तानाख्यहैम-वृक्तपञ्चक-मुक्ताहीरकगोमेदपुष्परागमरकतनीलवैदूर्य्यपद्मरागश्रीखण्डप्रवालमुक्तामालान्वित शुक्ति-शिलातलं [2]सौवर्णब्रह्मविष्णु-[3]त्रिपुरारिदिवाकरद्विजौघ-राजतशृङ्गचतुष्टयान्वित [4][राजतयन्त्रिका]-वेष्टित-[5]नितम्बमिक्षुवशावृतकन्दर घृतोदकप्रस्रवण विविधवस्त्ररचिताम्बुधरावली-राजतलोक-पालाष्टक[6]-नानाफलमाल्यविलेपनयुतमम्लानकुसुमान्वितवितानसहित हैमकदम्बवृक्ष- कामदेव कुसुम-[7]वस्त्रविलेपन-क्षीर-[8]पूर्णराजतकुण्डारुणोदसरो[9]-राजतचित्र[10]-रथवन-[11]युतपत्रमयमन्दर-सहित हैमजम्बुवृक्ष-यक्षपति घृतपूर्णराजतकुण्डमानससरो-वस्त्र-[12]राजतगन्धर्ववनपुष्पविलेपना-न्वितगोधूममयगन्धमादनसहित हैमपिप्पलतरु-हसराजतवैभ्राजवनवस्त्रदधिपूर्णराजतकुण्डसितो-दसर पुष्पविलेपनान्वित तिलमयविपुला [13]चलान्वित शोभनवस्त्रपुष्पहैमवटवृक्षधेनु-[14]मधुपूर्ण-राजतकुण्ड-[15]भद्रसरो-[16]राजत-सावित्रवनविलेपनयुक्त माषमयसुपार्श्वसहित धान्याचल ददानि। प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा धान्याचलोऽय विष्णुदैवत इत्युक्त्वा यथाशाख कामस्तुति पठेयु। तत ॐ [17]अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह दक्षिणामेता गां ददानि। प्रतिग्रहीतार स्वस्तीत्युक्त्वा स्व स्व भाग स्पृशेयु। गुरवे [18]त्वेककपिलादाने वाक्यम्-[19]ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं तुभ्यमह दक्षिणामेता [20]कपिला गा ददानि। तदा[21] ऋत्विग्भ्यो दक्षिणा[22] सुवर्णं दद्यात्। तद् यथा—ॐ अद्य कृतैतद्दानप्रतिष्ठार्थं युष्मभ्यमह [23]दक्षिणामिद सुवर्णं ददानि। स्वस्त्यादि-[24]स्वीकारान्तं पूर्ववत्। ततो गुर्वृत्विग्भ्यो

---

1 Both I O and A यै
2 A न सौवर्ण
3 I O omits त्रि
4 I O राजकयन्त्रिका and A राजत-पत्रिका for the b p
5 A omits नित
6 I O ०ष्टक
7 I O वस्त्रानुलेपन
8 A adds कर्पूर here
9 A ०सरोज
10 A ०चैत्र०
11 A दूतयव for युतपत्र
12 A adds विलेपन here
13 I O omits चला
14 A मह
15 A सरोज for भद्रसरो
16 A राज
17 A omits it
18 A एक०
19 I O omits it
20 I O omits it
21 I O तदाह
22 I O दक्षिणा
23 A omits it
24 I O omits it

[1]भोज्यानि दत्त्वा तदनुज्ञया [2]स्वयमक्षारलवण भुञ्जीत। अचलञ्च[3] यथाभाग गुर्वृत्विजा गृहाणि[4] [5]प्रस्थापयेत्। उपवासा[6]-समर्थस्तु पूर्वदिने[7] नक्त कृत्वा दद्यात्। तदा च पूर्वदिन[8]-प्रातर्नक्त[9]-सङ्कल्प कुर्य्यात्। तद् यथा—मत्स्यपुराणोक्तधान्याचलदानकर्म कर्तु यथाविधि [10]नक्त भोजनमह करिष्ये। एतदपि वाक्य धान्याचलपदस्थाने तत्तदचलनामप्रक्षेपेण सर्वाचलसाधारणम्।

इति धान्याचलदानम्।

1 I O भोजनादि
2 I O स्वसमक्षारलवण
3 I O अचल
4 I O गृहान्, A गृहाण
5 A स्थापयेयु
6 A स for सा
7 I O पूर्वनिने
8 A' adds एव after this
9 I O ०र्नक्त
10 Both I O and A नक्त

तथा लवणाचल-[1]दानम्। (मत्स्यपुराणम्—८४ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि लवणाचलमुत्तमम्।
यत्प्रदानान्नरो लोकमाप्नोति [2]किन्नरैर्युतम् ॥१॥
उत्तम [3]षोडशद्रोणै कर्तव्यो लवणाचल ।
मध्यम स्यात्तदर्धेन चतुर्भिरधम [4] स्मृत ॥२॥
वित्तहीनो यथाशक्त्या द्रोणादूर्द्ध्वन्तु कारयेत्।
चतुर्थांशेन [5]विष्कम्भपर्वतान् कारयेत् पृथक् ॥३॥
विधान पूर्ववत् कुर्य्याद्ब्रह्मादीनाञ्च सर्वदा ।
तद्वद्धेमतनून्[6] सर्वान् लोकपालान्निवेशयेत ॥४॥
सरासि कामदेवादीस्तद्व-[7][च्चात्र निवेशयेत[8]] ।

तद्वदिति यथा धान्याचले सरासि कामदेवादयश्च कृतास्तथा-[9]त्रापि कर्तव्या ।

कुर्य्याज्जागरमत्रापि[10] दानमन्त्रान्निबोधत ॥५॥
सौभाग्यरससम्भूतो [11]यतोऽय लवणो रस ।
[तदात्मकत्वेन च मा [12]रक्ष पापान्नगोत्तम][13] ॥६॥
यस्मादन्नरसा सर्वे [नोत्कटा लवण][14] विना ।
प्रियश्च शिवयोर्नित्य तस्माच्छान्ति प्रयच्छ मे ॥७॥

---

1 A महादानम
2 A शिवसंयुत, M P लोकानाप्नोति शिवसंयुतान्
3 Corrected from M P Both I O and A षोडशद्रोण
4 Corrected from M, P I O ०धर , A ०चल
5 A विष्कुम्भ०
6 I O ०द्हेसतनून, M P ०च्च म-मयान
7 M P reads the b p as द्वापि कारयेत्
8 A निवेदयेत्
9 A omits त्रा
10 M P ०जागरञ्च चापि
11 A चटे यतोऽय
12 A पाहि
13 M P reads the b p as तद्दानकर्तृत्वेन त्व मा पाहि नगोत्तम
14 Corrected from M P A लोकेश्च लवण and I O लोके चाचलम for the b p

विष्णुदेहसमुद्भूत यस्मादारोग्यवर्धनम् ।
तस्मात् पर्वतरूपेण पाहि ससारसागरात् ॥८॥
अनेन विधिना यस्तु दद्याल्लवणपर्वतम् ।
उमालोके वसेत् कल्पं ततो याति परा गतिम् ॥९॥

प्रयोग

[1]अत्र षोडशभिरष्टाभिश्चतुर्भिर्वा लवणद्रोणै-[2]रशक्तौ त्वेक-[3]द्रोणादूर्ध्व द्रोणचतुष्टयाभ्यन्तर [4]शक्त्यनुरूपलवणेन [5]मेरु तच्चतुर्थ-[6]चतुर्थभागेन चतुरो [7]विष्कम्भगिरीन् निर्माय, तेषु धान्याचलवत् सर्वमुपकरण [8][मेरौ तु राजतलोकपालस्थाने] सौवर्णलोकपालानारोपयेत् । तत्र च दानदिनपूर्वतरदिने [9]निवेदनोपवाससङ्कल्प-[10]वाक्ययोरपरदिने [11][च दान] सङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन वरणवाक्येषु धान्याचलपदस्थाने लवणाचलपदनिवेशाद्वाक्यानि कृत्वा रात्रिजागरणान्त[12] धान्याचलोक्त कर्म विधेयम् । [13]तत प्रात कृतनित्येभ्यो गुर्वृत्विग्भ्य सौभाग्यरससम्भूत इत्यादिमन्त्रैरामन्त्र्य लवणाचल दद्यात् । तत्र च धान्याचल-[14]दानवाक्ये राजतलोकपालाष्टकपदस्थाने सौवर्णलोकपालाष्टक-[15]पद यवमय-गोधूममय तिलमय-[16]माषमयपदस्थानेषु लवणमयपद धान्याचलपदस्थाने लवणाचलपदञ्च दत्त्वा दानवाक्य कुर्य्यात् । [17]तत स्वस्त्यादि[18]-ब्राह्मणगृह-[19]प्रस्थापनान्त कर्म धान्याचलग्रन्थेनैव कार्यम् ।

इति लवणाचल-[20]दानम्[21] ।

1 I O अत्र
2 A ०स्तवाप्यशक्तौ
3 A omits द्रोणादूर्ध्व
4 I O शक्त्यानुरूप , A शक्त्यानुरूपे०
5 I O मेरु
6 I O ०चतुर्भागेन
7 I O omits विष्कम्भ
8 A reads the b p, as समारोपयेत् । तत सम्यङ्निर्माय
9 A सोपवास for नि स
10 I O omits वाक्य
11 A omits the b p
12 I O ०जागरण
13 A omits it
14 A omits दान
15 I O omits it
16 A omits माषमय
17 A omits it
18 A स्वस्त्यादि स्वीकारान्त and I O षष्ठ्यादि for स्वस्त्यादि
19 I O ०प्रस्थानदानान्त , A स्थापनान्त
20 A ०महादान
21 A adds सम्पूर्णम here

[1]तथा गुडाचलदानम्। (मत्स्यपुराणम्—८५ अ)

[2][अत पर प्रवक्ष्यामि] गुडपर्वतमुत्तमम्।
यत्-[3]प्रदानान्नर [4]स्वर्गमाप्नोति सुरपूजित [5] ॥१॥
उत्तमो दशभिर्भारैर्मध्यम पञ्चभिर्मत ।
[6][त्रिभिर्भारै कनिष्ठ स्यात्तदर्धेनाल्पवित्तवान्] ।२॥
[7]तद्वदामन्त्रण पूजा हैमवृक्ष-[8]सुरार्चनम् ।
विष्कम्भपर्वतास्तद्वत् सरासि वन-[9]देवता ॥३॥
[10]होम जागरण [11]तद्वल्लोकपालाधिवासनम् ।
धान्यपर्वतवत् कुर्य्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥४॥
यथा देवेषु [12]विश्वात्मा प्रवरोऽय जनार्दन ।
सामवेदस्तु वेदाना [13][महादेवस्तु योगिनाम्] ॥५॥
[14]प्रणव [15]सर्वमन्त्राणा नारीणा पार्वती यथा ।
तथा रसाना प्रवर सदैवेक्षुरसो मत ॥६॥
[16]मम तस्मात् परा लक्ष्मी [ददस्व [17]गुडपर्वत] [18] ।
यस्मात् सौभाग्यदायिन्या[19] भ्राता त्व गुडपर्वत ।
निवास-[20]श्चापि पार्वत्यास्तस्मान्मा[21] पाहि सर्वदा ॥७॥

1 A ततो
2 A अथात संप्रवक्ष्यामि for the b p
3 I O प्रदान नर
4 A स्वर्ग प्राप्नोति
5 M P ॰पूजितम
6 A reads the b p as त्रिभिरर्वाग —शक्तौ तु सार्द्धभारेण मैवक
7 A तद्दानमन्त्रेण
8 Corrected from M P I O ॰सुरान्वितान्, A ॰तरार्च्चिंतान्
9 A ॰मेव च
10 M P होम, A रात्रि
11 A कृत्वा for तद्वत्
12 I O विश्वास
13 A विश्वकर्मा च शिल्पिना for the b p
14 I O प्रवर, M P प्रणव
15 M P सर्वमन्त्रणा
16 I O तम
17 Both I O and A गुडपर्व्वतः
18 M P reads the b p as गुडपर्वत देहि वै
19 I O ॰न्यौ
20 Corrected from M P Both I O and A ॰श्चाव
21 M P ॰च्छान्ति प्रयच्छ मे

अनेन विधिना यस्तु दद्याद् गुडमयं गिरिम् ।
पूज्यमानः स गन्धर्वैर्गौरीलोके महीयते ।।८।।
[1]पुनः कल्पशतान्ते[2] तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ।
आयुरारोग्यसम्पन्नः शत्रुभिश्चापराजितः ।।९।।

प्रयोगः

अत्र दशभिः पञ्चभिः-[3]स्त्रिभिर्वा गुडभारैरशक्तौ तु सार्द्धगुडभारेण मेरुः तच्चतुर्थ-[4]चतुर्थ-भागेन चतुरो विष्कम्भगिरीन्नि-[5][र्माय तेषु] धान्याचलवत् सर्वमुपकरणमारोपयेत् । [6][तत्र च] दानदिनपूर्वतरदिने [7]निवेदनोपवाससङ्कल्पवाक्ययोरपरदिने [8][च दान]-सङ्कल्पपुण्याहादि-वाचनवरणवाक्येषु धान्याचल-[9]पदस्थाने गुडाचलपदनिवेशाद्वाक्यानि [10]कृत्वा रात्रि-[11]जाग-रणान्तं धान्याचलोक्तं कर्म विधेयम् । ततः प्रातः [12]कृतनित्यः कृतनित्येभ्यो गुरुर्त्विग्भ्यो [13]यथादेवेष्वित्यादि-[14]मन्त्रैरामन्त्र्य गुडाचलं दद्यात् । तत्र च धान्याचल [15]दानवाक्ये यवमय-गोधूममय-तिलमय-[16]माषमयपदस्थानेषु गुडमयपदं धान्याचलपदस्थाने गुडाचलपदञ्च दत्त्वा दानवाक्यं कुर्य्यात् । ततः स्वस्त्यादिब्राह्मणगृह-[17]प्रस्थापनान्तं कर्म धान्याचलप्रन्थेनैव कार्य्यम् ।

इति गुडाचलदानम् ।

---

1 I O पुन twice M P तत
2 I O omits न्ते तु-
3 A omits स्त्रिभि
4 I O omits चतुर्थ
5 A मंयने for the b p
6 A तद्द् for the b p
7 A स्रोपवास०
8 A omits the b p
9 I O omits पद
10 A omits it
11 I O ०जागरान्त
12 A omits it
13 A यद्दा
14 A' ०मन्त्रै यामन्त्र्या
15 A' ०वद्दाक्य' । किन्तु
16 A omits माषमय
17 A omits प्र

[1]तथा सुवर्णाचलदानम्। (मत्स्यपुराणम्—८६ अ)

अथ पापहर वक्ष्ये सुवर्णाच-[2]लमुत्तमम् ।
यस्य [3]प्रदानाद्भवन [4]वैरिञ्च याति मानव ॥१॥
उत्तम [5]पलसाहस्रो मध्यम [6]पञ्चभि शतै ।
तदर्धेनाधम[7]-स्तद्वदल्पवित्तोऽपि शक्तित ।
दद्यादेक[8]-पलादूर्ध्व यथाशक्त्या विमत्सर ॥२॥
धान्यपर्वतवत् सर्वं विद यान्मुनिपुङ्गव[9] ।
विष्कम्भ [10]शैलास्तद्वच्च ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादयेत् ॥३॥
नमस्ते ब्रह्म [11]बीजाय ब्रह्मगर्भाय वै[12] नम ।
यस्मादनन्त-[13]फलदस्तस्मात् पाहि [14]शिवाचल ॥४॥
यस्मादग्नेरपत्य[15] त्व [16]यस्मात् पुण्य [17]जगत्पते ।
हेमपर्वतरूपेण तस्मात् पाहि नगोत्तम ॥५॥
अनेन विधिना यस्तु दद्यात् कनकपर्वतम् ।
स याति परम[18] ब्रह्मलोकमानन्दकारकम् ।
तत्र कल्पशत [19][तिष्ठेत् ततो याति परा] गतिम् ॥६॥

1 A अथ
2 A omits ल
3 Corrected from M P Both I O and A प्रसादाद्भवन
4 A वैष्णव
5 A तल ह्रासस्रो
6 I O पञ्चविंशतै
7 Corrected from M P A चल and I O वर for धम
8 I O व for क
9 Corrected from M P Both I O and A ०पुङ्गव०
10 M P ०शैलास्तद्वच्च, A ०शैलसहित
11 I O ०राजाय
12 M P ते
13 Corrected from M P I O ०फलदतस्मात, A ०फलद तस्मात्
14 A प्रजायते, M P शिलोच्चय
15 I O ०पत्य
16 Corrected from M P I O यस्माच्च त्वं, A यस्माद्ब्रह्म
17 Corrected from M P Both I O and A जगतपते
18 A लोक again after this
19 A reads the b p as स्थित्वा प्रयाति परमा

प्रयोग

अत्र सहस्रेण पञ्चभि शतै सार्द्धशतद्वयेन वा सुवर्णपलानामशक्तौ त्वेकपला-[1]द्वद्ध सार्धपलशतद्वयाभ्यन्तर शक्त्यनुरूपसुवर्णेन मेरु तच्चतुर्थ-[2]चतुर्थभागेन चतुरो विष्कम्भ[3]-गिरीन् निर्माय तेषु धान्याचलवत् सर्वमुपकरणमारोपयेत्। तत्र च दानदिन[4]-पूर्वतरदिने [5]निवेदनोपवाससङ्कल्पवाक्ययोरपरदिने च दानसङ्कल्पपुण्याहादिवाचनवरणवाक्येषु धान्याचल-पदस्थाने सुवर्णाचलपदनिवेशाद्वाक्यानि कृत्वा रात्रिजागरान्त धान्याचलोक्त कर्म विधेयम्। तत प्रात [6]कृतनित्यः कृतनित्येभ्यो गुर्वृत्विग्भ्यो नमस्त इत्यादिमन्त्राभ्यामामन्त्र्य [7]सुवर्णा-चल दद्यात। तत्र च[8] धान्याचल-[9]दानवाक्ये यवमय-गोधूममय-तिलमय-माषमयपद-स्थानेषु[10] सुवर्णमयपद धान्याचलपदस्थाने सुवर्णाचलपदञ्च दत्त्वा दानवाक्य[11] कुर्य्यात्। तत स्वस्त्यादिब्राह्मणगृह-[12]प्रस्थापनान्त कर्म धान्याचलग्रन्थेनैव कार्य्यम्।

इति सुवर्णाचलदानम्।

---

1 A ०धिकेन
2 A omits चतुर्थ
3 I O omits म्भ
4 I O omits दिन
5 A सोपवास०
6 A omits it
7 I O अचल
8 A omits it
9 I O ०दानवाक्यै, A ०वाके
10 I O, omits षु
11 I O वाक्यानि
12 A omits प्र

तथा तिलाचलदानम्। (मत्स्यपुराणम्—८७ अ)

[1][अथात सम्प्रवक्ष्यामि] तिलशैल विधानत ।
यत्-[2]प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम्[3] ॥१॥
उत्तमो दशभिर्द्रोणैर्मध्यम पञ्चभिर्मत[4] ।
त्रिभि कनिष्ठो विप्रेन्द्र तिलशैल प्रकीर्तित ॥२॥
[5][पूर्ववच्चापर सर्व विष्कम्भपर्वतादिकम्] ।
दानमन्त्र[6] प्रवक्ष्यामि यथावन्मुनिपुङ्गव[7] ॥३॥
यस्मान्मधुवधे[8] विष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवा ।
तिला कुशाश्च [9]समिधस्तस्माच्छन्नो भवन्त्विह ॥४॥
[10]हव्यकव्येषु यस्माच्च तिला एवाभिरक्षणम् ।
भवादुद्धर शैलेन्द्र तिलाचल नमोऽस्तु ते ॥५॥
इत्यामन्त्र्य च यो दद्यात्तिलाचलमनुत्तमम् ।
स वैष्णव[11] पद याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥६॥
[12]दीर्घायुष्यमवाप्नोति [13][पुनरेत्य च मानव] ।
पितृभिर्देवगन्धर्वै पूज्यमानो दिव व्रजेत् ॥७॥

प्रयोग

अत्र दशभि पञ्चभिस्त्रिभिर्वा तिलद्रोणै[14]-र्मेरु [15]तच्चतुर्थचतुर्थभागेन चतुरो विष्कम्भ-गिरीन् निर्माय[16] तेषु धान्याचलवत् सर्वमुपकरणमारोपयेत्। [17][तत्र च] दानदिनपूर्वतर-

---

1 M P reads the b p as अत पर प्रवक्ष्यामि
2 A प्रसादान्नरो
3 M P सनातनम् for अनुत्तमम्
4 M P ०स्मृत
5 M P reads the b p as पूर्ववच्चापरान् सर्वान् विष्कम्भानभितो गिरीन्
6 I O दानमन्त्र, M P दानमन्त्रान्
7 A ०सत्तम
8 Corrected from M P A' ०वाध, I O ०रवे
9 M P माषाश्च तस्माच्छान्त्यै
10 M P हव्ये कव्ये च
11 A वैष्णव
12 A दीर्घायुष्यमवाप्नोति, I O दीर्घायु-ष्कमवाप्नोति, M P दीर्घायुष्य समाप्नोति
13 M P पुत्रपौत्रैश्च मोदते for the b p
14 A ०द्रोणै
15 A omits तच्चतु
16 I O omits य
17 I O तत्र for the b p

दिने निवेदनोपवाससङ्कल्पवाक्ययोरपरदिने च दानसङ्कल्पपुण्याहादिवाचनवरणवाक्येषु धान्या चलपदस्थाने तिलाचलपदनिवेशाद्वाक्यानि कृत्वा [1][रात्रिजागरणान्त धान्याचलोक्त] कर्म विधेयम्। तत प्रात कृतनित्य कृतनित्येभ्यो गुरूत्विग्भ्यो [2][यस्मान्मधुवधे विष्णोरित्यादि] मन्त्राभ्यातामन्त्र्य [3]तिलाचल दद्याम। [4]तत्र च धान्याचलदानवाक्ये यव [5][मय-गोधूम-मय-माषमय]-पदस्थानेषु तिलमयपद धान्याचलपदस्थाने तिलाचलपदञ्च[6] दत्त्वा [7]दानवाक्य कुर्य्यात्। तत स्वस्त्यादिब्राह्मणगृहप्रस्थापनान्त कर्म धान्याचलग्रन्थेनैव कार्य्यम्।

इति तिलाचलदानम्।

---

1 I O रात्रिजागरान्त for the b p
2 A यस्मादित्यादि and I,O यस्मान्मधु-वधेरित्यादि for the b p
3 A तिल
4 A चत्र for तत्र च
5 A माषगोधूममय for the b p
6 A °पद
7 A वाक्य, I O वाक्यानि

ततः कार्पासाचलदानम्। (मत्स्यपुराणम्—८८ अ)

[अथात सम्प्रवक्ष्यामि कार्पासाचलमुत्तमम्।
यत्प्रदानान्नरो नित्यमाप्नोति परम पदम् ॥१॥][1]
कार्पास-[2]पर्वत दद्याद्विंशद्भारै[3]-रथोत्तम [4]।
दशभिर्मध्यम' प्रोक्त कनिष्ठ पञ्चभिर्मत।
भारेणाल्पधनो दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जित ॥२॥
धान्यपर्वतवत [5][सर्वं विदध्यान्] मुनिपुङ्गव[6]।
प्रभातायान्तु शर्वर्य्यां दद्यादिदमुदीरयन् ॥३॥
[7]त्वमेवावरण यस्माल्लोकानामिह सर्वदा।
[8][कार्पासाचल नस्तस्माद] घौघध्वसनो भव ॥४॥
इति [9]कार्पासशैलेन्द्र यो [10]दद्याच्छर्वसन्निधौ।
रुद्रलोके वसेत् कल्प ततो राजा भवेदिह ॥५॥

प्रयोगः

अत्र विशत्या दशभि पञ्चभिर्वा कार्पासभागैरशक्तौ त्वेकभारेण मेरु तच्चतुर्थभागेन चतुरो विष्कम्भगिरीन् निर्माय तेषु धान्याचलवत सर्वमुपकरणमारोपयेत्। तत्र च दानदिन-पूर्वतरदिने निवेदनोपवाससङ्कल्पवाक्ययोरपरदिने च सङ्कल्पपुण्याहादिवाचनवरणवाक्येषु धान्याचलपदस्थाने कार्पासाचलपदनिवेशाद्वाक्यानि कृत्वा रात्रिजागरणान्त धान्याचलोक्त कर्म विधेयम्। तत कृतनित्येभ्यो गुर्वृत्विभ्य'स्त्वमेवावरण'मित्यादिमन्त्रेणाभिमन्त्र्य कार्पासा-चल दद्यात्। तत्र च धान्याचलवाक्ये यवमय-गोधूममय-माषमयपदस्थानेषु कार्पासमयपद धान्याचलपदस्थाने कार्पासाचलपद दत्त्वा दानवाक्य कुर्य्यात्। तत स्वस्त्यादिब्राह्मणगृह-प्रस्थापनान्त कर्म धान्याचलग्रन्थेनैव कार्य्यम्।

इति कार्पासाचलदानम्।

---

1 Supplied from M P I O and A omit the b p
2 A and M P ०पर्वतस्तदद
3 Corrected from M P I O विंशतावै०, A विंशत्यावै०
4 A and M P ०रिद्धोत्तम
5 I O सर्वमापाद्य, M P सव-मासाद्य
6 I O and A मुनिशङ्कव
7 I O त्वमेवाचरण, A त्वमेव वारण
8 A and M P कार्पासाद्र नमस्तुभ्यम the for b p
9 I O ह्यास्मि for कार्पास
10 I O and A दद्यात् पर्वसन्निधौ

अथ घृताचलदानम्। (मत्स्यपुराणम्—८६ अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि घृताचलमनुत्तमम्।
[1]तेजोऽमृतमय दिव्य महापातकनाशनम् ॥१॥
विशत्या घृतकुम्भानामुत्तम [2]परिकीर्तित ।
दशभिर्मध्यम प्रोक्त पञ्चभिस्त्वधम [3] स्मृत ॥२॥
अल्पवित्तोऽपि कुर्वीत द्वाभ्यामिह विधानत ।
विष्कम्भपर्वतास्तद्वत् चतुर्भागेण कल्पयेत ॥३॥

[4]कुम्भपरिमाण परिभाषोक्तमनुसन्धेयम्।

[5]शालितण्डुलपात्राणि कुम्भोपरि निवेशयेत्।
कारयेत् संहतानुच्चान्[6] यथाशोभ विधानत ॥४॥
[7]वेष्टयेच्छुक्लवासोभिरिक्षुदण्डफलादिकै ।
धान्यपर्वतवच्छेष विधानमिह पठ्यते ॥५॥

फलादिकैरित्यादिशब्देन माल्यविलेपनयोर्ग्रहण धान्याचले [8]तथोक्ते ।

अधिवासनपूर्वन्तु [9]तद्वद्धोमसुरार्चनम्।
प्रभातायान्तु शर्वर्य्या गुरवे [10]विनिवेदयेत्।
विष्कम्भपर्वतास्तद्वद्दत्विग्भ्य शान्तमानस ॥६॥
सयोगाद् घृतमुत्पन्न यस्मादमृततेजसो ।
तस्माद् घृतार्चिर्विश्वात्मा प्रीयतामत्र शङ्कर ॥७॥
यस्मात्तेजोमय ब्रह्म घृते तच्च व्यवस्थितम्।
घृतपर्वतरूपेण [तस्मान्न पाहि भूधर][11] ॥८॥

---

1 I O तेभ्रो घृतमय
2 I O and M P स्वादघृताचल
3 Corrected from M P I O and A ०वर
4 I O जम्बुपरिमाण
5 Corrected from M P I O सालि तण्डुलपात्राणि, A शालि-तण्डुलपत्राणि
6 I O ०नुर्वीय
7 A वेष्टयेद्गुरुवासोभि०
8 I O तथोक्त
9 A तद्वद्धमसुरान्वित
10 M P तन्निवेदयेत्
11 A तस्मान्न परि भूधर and M. P तस्मात् त्व पाहि नौऽनिशम् for the b p

अनेन विधिना दद्याद् घृताचलमनुत्तमम् ।
महापातकयुक्तोऽपि स लोक याति शाङ्करम् ॥९॥
हससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ।
विमानेनाप्सरोभिश्च सिद्धविद्याधरैर्वृत ।
विहरेत् पितृभि सार्द्धं यावदा-[1]हूतसम्प्लवम् ॥१०॥

प्रयोग

अत्र विशत्या दशभि पञ्चभिर्वा शालितण्डुलपूर्णपात्रपिहितमुखै शुक्लवस्त्रवेष्टितैर्घृतकुम्भै रशक्तौ तु द्वाभ्या तथा तद्घृतकुम्भाभ्या मेरुमिक्षुखण्डादिवेष्टित चतुर्थभागघृतपूर्णतथाभूत-घृतभाण्डैश्चतुरो विष्कम्भगिरीन् निर्माय तेषु धान्याचलवत सर्वमुपकरणमारोपयेत्। तत्र दानदिनपूर्वतरदिने निवेदनोपवाससङ्कल्पवाक्ययोरपरदिने च दानसङ्कल्प पुण्याहादिवाचन वरणवाक्येषु धान्याचलपदस्थाने घृताचलपदनिवेशाद्वाक्यानि कृत्वा रात्रिजागरणान्त धान्या-चलोक्त कर्म विधेयम् । तत प्रात कृतनित्य 'सयोगाद्घृतमुत्पन्न'मित्यादिमन्त्राभ्यामभिमन्त्र्य कृतनित्येभ्यो गुर्वृत्विग्भ्यो घृताचल दद्यात्। तत्र धान्याचल-[2]दानवाक्ये यवमय-गोधूममय-तिलमय माषमयपदस्थानेषु शालितण्डुलपूर्णपात्र-[3]पिहितानन‌शुक्लवस्त्रवेष्टितघृतभाण्डात्मकपद धान्याचलपदस्थाने शालितण्डुलपूर्णपात्रपिहितमुखशुक्लवस्त्रवेष्टितघृतकुम्भात्मकघृताचल-[4]पदञ्च दत्त्वा दानवाक्य कुर्य्यात् । स्वस्त्यादिब्राह्मणगृहप्रस्थापनान्त कर्म धान्याचलग्रन्थेनैव कार्य्यम् ।

इति घृताचलदानम्[5] ।

1 M P ०भू०
2 A omits दान
3 A पिहित for पिहितानन
4 A ०पद
5 A समाप्त after this

[1][अथ रत्नाचलदानम् ।] (मत्स्यपुराणम्—९० अ)

अथात सम्प्रवक्ष्यामि रत्नाचलमनुत्तमम् ।
मुक्ताफलसहस्रेण पर्वत स्यादनुत्तम ॥१॥
मध्यम पञ्चशतिकस्त्रिशतेनाधम स्मृत ।
चतुर्थांशेन विष्कम्भपर्वता स्यु समन्तत ॥२॥
पूर्वेण [2]वज्रगोमेदैर्दक्षिणेने-[3]न्द्रनीलकै ।
पुष्परागयुत कार्य्यो विद्वद्भिर्गन्धमादन ॥३॥
वैदूर्य्यविद्रुमैः पश्चात् संमिश्रो विपुलाचल ।
पद्मरागै ससौपर्णैरुत्तरेण तु विन्यसेत् ॥४॥

[पूर्वेण वज्रगोमेदैर्मन्दर कर्तव्य इति सम्बन्ध । सौपर्णैर्मरकतैरत्र][4] सुपार्श्वमिति सम्बन्ध । [धान्याचले तथा][5] दर्शनात् ।

धान्यपर्वतवच्छेषमत्रापि परिकल्पयेत ।
तद्वदावाहन कृत्वा वृक्षान् देवाश्च काञ्चनान् ॥५॥
पूजयेत् [6]पुष्पपानीयै प्रभाते च विसर्जयेत् ।
पर्वत गुरुऋत्विग्भ्य [7]इमौ मन्त्रावुदीरयेत् ॥६॥

अत्र देवान् पुष्पपानीयै· पूजयेत् । प्रभाते पर्वतं[8] गुरुर्ऋत्विग्भ्यो विसर्जयेत् दद्यादिति सम्बन्ध ।

यथा देवगणा सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थिताः[9] ।
त्वञ्च रत्नमयो नित्य-[मत पाहि महाचल][10] ॥७॥

---

1 A omits the bracketed portion, I O तथा रत्नाचलदान
2 A रजसोमेदै॰
3 A ॰एनीनकै
4 I O omits the bracketed portion, A reads it as सौवर्णैर्मरकतैरत्र· पूर्वेन वज्रगोमेदैर्मन्दर· । कर्त्तव्य इति सम्बन्ध ।
5 I O धान्याचलमिति for the bracketed portion
6 A पुष्पानीयै , M P ॰गन्धाद्यै
7 A इति मन्त्रमु॰, I O and M P इमान् मन्त्रानु॰
8 A इत्वा after this
9 I O ॰स्थित
10 M P नमस्तेऽस्तु सदाऽचल, and A ॰महाचल for the b. p

यस्माद्रत्न-[प्रसादेन तुष्टि][1] प्रकुरुते हरि ।
[2][सदा रत्नप्रदानेन] तस्मान्न पाहि [3]पर्वत ॥८॥
अनेन विधिना यस्तु [4]दद्याद्रत्नमय गिरिम् ।
स याति [5][वैष्णव लोकममरेश्वरवन्दित॰] ॥९॥
यावत् कल्पशत [6]साग्रमुषित्वेह नराधिप[7] ।
रूपारोग्यगुणोपेत सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥१०॥
ब्रह्महत्यादिक किञ्चिद् [8]यदत्रामुत्र वा कृतम् ।
तत् सर्व नाशमायाति [9]गिरिर्वज्रहतो यथा ॥११॥

प्रयोग

अत्र [10]मुक्ताफलानां सहस्रेण शतपञ्चकेन शतत्रयेण वा [11]मेरुमुत्तममेरुपक्षे सपादशत सख्य-[12]सपादशतसख्यकेन मध्यममेरुपक्षे त्रिषष्टित्रिषष्टिसख्यकेन कनिष्ठमेरुपक्षे चाष्टत्रिशदष्टत्रिशत्सख्यकेन यथोक्तक्रमहीरकादि-[13]रत्नचयद्वयेन विष्कम्भगिरीन् निर्माय तेषु धान्याचलवत् सर्वमुपकरणमारोपयेत् । तत्र च दानदिनपूर्वतरदिने निवेदनोपवाससङ्कल्प-[14]वाक्ययोरपरदिने च[15] दानसङ्कल्प-पुण्याहादिवाचन-[16]वरणवाक्येषु धान्याचलपदस्थाने रत्नाचलपदनिवेशाद्वाक्यानि कृत्वा रात्रि-[17]जागरणान्त धान्याचलोक्त कर्म विधेयम् । तत प्रात [18]कृतनित्य कृतनित्येभ्यो गुरुर्त्विग्भ्यो 'यथा देवगणा' इत्यादि मन्त्राभ्यामभिमन्त्र्य रत्नाचल दद्यात् । तत्र धान्याचलदानवाक्ये यवमयगोधूममय-[19]तिलमय-माषमयपदस्थानेषु यथाक्रम वज्रगोमेदमयेन्द्रनीलपुष्परागमय वैदूर्यविद्रुममय-पद्मराग-[20]मरकतमयपदानि धान्याचलपदस्थाने [21]रत्नाचलपदञ्च दत्त्वा दानवाक्य कुर्यात् । स्वस्त्यादिब्राह्मणगृहप्रस्थापनान्तञ्च कर्म धान्याचलग्रन्थेनैव कर्तव्यम् ।

इति रत्नाचलदानम् ।

---

1 M P प्रदानेन तुष्टि for the b p
2 I O सदानन्दप्रसादेन for the b p
3 A पर्वत
4 A दद्याद् रत्नमय
5 M P विष्णुसालोक्यममरेश्वरपूजित for the b p
6 M P साग्र वसेदिह, A साग्रमुषित्वाह
7 A नराधिप
8 A यत्र दत्तावत्र
9 Corrected from M P I O गिरिर्वज्राहतो, A गिरीन्द्रजहतो
10 A मुक्ताफलसहस्रेण
11 A मेरुत्तरमेरुपक्षे
12 A omits it
13 I O रत्नद्वयद्वयेन, A रत्नेन
14 A omits वाक्य
15 A omits च
16 A omits वरण
17 I O ॰जागरान्त
18 A omits it
19 I O omits तिलमय
20 A मरक्तपदानि
21 I O रत्नाचलपद, A रत्नाचपदञ्च

अथ रौप्याचलदानम्। (मत्स्यपुराणम्—९१ अ)

अत पर प्रवक्ष्यामि रौप्याचलमनुत्तमम्।
[1]यत्प्रदानान्नरो याति सोमलोक द्विजोत्तम ॥१॥
दशभि पलसाहस्रैरुत्तमो रजताचल ।
पञ्चभिर्मध्यम प्रोक्तस्तदर्धेनावर [2] स्मृत ॥२॥
[3]अशक्तो विंशतेरूर्द्ध्वं [4]कारयेच्छक्तितः सदा[5] ।
[6]विष्कम्भपर्वतास्तद्वत् तुरीयांशेन कल्पयेत् ॥३॥
पूर्ववद्राजता-[7]स्तद्वन्मन्दारादीन् विधानत ।
कलधौतमयास्तद्वल्लोकेशानर्चयेद्बुध ॥४॥

[8][कलधौतमयान् सुवर्णमयान्।]

ब्रह्मविष्ण्वर्कवान् कार्यो नितम्बोऽत्र हिरण्मय ।
[9]राजत स्याद् यदन्येषा सर्वं तदिह काञ्चनम् ॥५॥

ब्रह्मविष्ण्वर्कवत्त्व-[10][तिदेशमात्रार्थं तेन] त्रिपुरारि-[11]रप्यत्र हिरण्मय कर्तव्य ।

शेषञ्च पूर्ववत् कुर्याद्धोमजागरणादिकम् ।
दद्यात् तत प्रभाते तु गुरवे रौप्यपर्वतम् ॥६॥
विष्कम्भशैला-[12]नृत्विग्भ्य पूज्य वस्त्रविभूषणै ।
इम मन्त्र पठन् दद्याद्दर्भपाणिर्विमत्सर ॥७॥

पूज्य वस्त्रविभूषणैरिति पर्वत विष्कम्भशैलाश्च वस्त्रसौवर्णपुष्पादिभि सम्पूज्य दद्यादित्यर्थ ।

---

1 I O यत्प्रसादान्नरो
2 M P ०धम
3 A अशक्तौ
4 A कारयेद्राजत
5 M P. ०तस्सदा
6 I O विष्कम्भपर्वतस्तद्वत्
7 M P कुर्वन् for तद्वत्
8 A omits the bracketed portion
9 I O राजत
10 A ०त्रार्थोत्तेन for the b p
11 I O ०मप्यत्र, A ०वपात्र
12 I O ०त्वलिग्भ्य

पितॄणा वल्लभो यस्मा [1]द्धर्मेन्दो शङ्करस्य च ।
पाहि राजत तस्मान्नः शोकससारसागरात् ॥८॥
इत्थ [2]निवेद्य यो दद्या-[3]द्रजताचलमुत्तमम् ।
गवामयुतदानस्य फल प्राप्नोति मानव ॥९॥
सोमलोके स गन्धर्वै किन्नराप्सरसा गणै ।
पूज्यमानो वसेद्विद्वान् यावदाहूतसम्प्लवम् ॥१०॥

प्रयोग

अत्र [4]रजतपलाना दशभि पञ्चभिर्वा सहस्रैः सार्द्धपलसहस्रद्वयेन वा अशक्तौ तु पलाना विंशतेरूर्द्ध्व शक्त्यनुरूपपरिमाणरजतेन [5][मेरु तच्चतुर्थभागेन] चतुरो विष्कम्भगिरीन् निर्माय तेषु [6]धान्याचले यद्राजतमुपकरण तत् सर्वं काञ्चनमय मन्दारादिवृक्ष[7]-पञ्चकञ्च राजतमन्यच्च धान्याचलोक्त[8] सर्वमुपकरण तथैवारोपयेत् । तत्र च दानदिनपूर्वतरदिन निवेदनोपवाससङ्कल्पवाक्ययोरपरदिने च दानसङ्कल्प पुण्याहादिवाचन-वरणवाक्येषु धान्याचलपदस्थाने रोप्याचलपदनिवेशाद्वाक्यानि कृत्वा [9]रात्रिजागरणान्त धान्याचलोक्त कर्म विधेयम् । तत प्रात कृतनित्य कुशहस्त. शान्तचेता 'पितॄणा वल्लभ' इत्यादिमन्त्रेणाभिमन्त्र्य कृतनित्येभ्यो गुर्वृत्विग्भ्यो यथेच्छवस्त्र-सौवर्णपुष्पादिभिरर्चित रोप्याचल दद्यात् । तत्र [10]च धान्याचलदान-[11]वाक्ये हैमवृक्षपञ्चकपदस्थाने राजतवृक्षपञ्चकपद यत्र यत्र राजतपद तत्र तत्र हैमपद यवमय-गोधूममय तिलमय-[12]माषमयपदस्थानेषु [13][रजतमयपद धान्याचलपदस्थाने रौप्याचलपदञ्च] दत्त्वा दानवाक्य कुर्यात् । तत स्वस्त्यादिब्राह्मणगृहप्रस्थापनान्त कर्म धान्याचलग्रन्थेनैव कर्तव्यम् ।

इति [14]रौप्याचलदानम् ।

---

1 I O ०द्धर्मोक्त
2 Corrected from M P I O and A निवेद्य
3 I O ०द्राजता०
4 A रजतपलद्वयभि
5 I O मेरुचतुर्थभागेन वा for the b p
6 A धान्याचलोक्तमुपकरण
7 A omits वृक्ष
8 I O adds तत् after it
9 I O and A रात्रिजागरान्त
10 I O omits it
11 A omits it
12 I O माषपद०
13 A reads the bracketed portion as राजतमयपदस्थाने रौप्याचपद
14 A रौप्याचलदानमाहादान

[1][अथ शर्कराचलदानम्।] (मत्स्यपुराणम्—९२ अ १-१६, ३४-३५)

अथात संप्रवक्ष्यामि शर्करांशैलमुत्तमम्।
यस्य प्रदानाद्विष्णवर्करुद्रा-[2]स्तुष्यन्ति सर्वदा ॥१॥
अष्टाभिः शर्कराभारैरुत्तम स्यान्महाचल।
चतुर्भिर्मध्यम प्रोक्तो भाराभ्यामवर [3] स्मृत ॥२॥
भारेण [4]वार्द्धभारेण कुर्याद् यस्त्वल्पवित्तवान्।
विष्कम्भपर्वतान् कुर्यात् तुरीयांशेन मानव ॥३॥
धान्यपर्वतवत् सर्वमापाद्यामरसंयुतम्[5]।
मेरोरुपरि तद्वच्च [6]स्थाप्य [7]हैमतरुत्रयम् ॥४॥
मन्दार पारिजातश्च [8]तृतीय कल्पपादप।
[9]एतद्वृक्षत्रय मूर्ध्नि [10]सर्वेष्वपि निवेशयेत् ॥५॥
हरिचन्दनसन्तानौ पूर्वपश्चिमभागयो।
[11]निवेश्यौ सर्वशैलेषु विशेषाच्छर्कराचले ॥६॥
[12]मन्दारे कामदेवस्तु [13]प्रत्यग् वक्त्र सदा भवेत्।
गन्धमादनशृङ्गे तु धनद स्यादुदङ्मुख ॥७॥
प्राङ्मुखो वेदमूर्त्तिस्तु[14] हस [15] स्याद् विपुलाचले।
हैमी [16]सुपार्श्वे [17]सुरभिर्दक्षिणाभिमुखी भवेत् ॥८॥
धान्यपर्वतवत् सर्वमावाहनमखादिकम्[18]।
कृत्वाथ गुरवे दद्यान्मध्यम पर्वतोत्तमम्।

---

1 A omits the bracketed portion
2 I O ०स्तुष्यन्ति
3 I O ०वामवर, M P ०भ्यामधम
4 Corrected from M P I O and A वार्द्धभारेण
5 I O ०माद्यामानवयुत, A ०सयुत
6 A स्थाप्य
7 A हैमतरुद्रुमं
8 I O तुरीय
9 A एतद्वृक्षत्रय
10 A सन्धिष्वपि
11 Corrected from M P A निवेश्यौ I O निवेश्य
12 I O मन्दरे
13 Corrected from M P I O प्रत्यमुक्त, A प्रत्येक तु
14 I O वेदमूर्त्तिश्च
15 A हस
16 I O सुपार्श्व
17 Corrected from M P I O and A सुरभी
18 Corrected from M. P I O ०वाहनमथादिक, A ०वाहयनमुखादिकाम्

ऋत्विग्भ्यश्चतुर [1]शैलानिमान् [2]मन्त्रानुदीरयन् ॥९॥
[3][सौभाग्यामृतसारोऽय परम शर्कराचल. ।]
तस्मादानन्दकारी [4]त्व भव शैलेन्द्र सर्वदा ॥१०॥
अमृत पिबता ये तु निपेतुर्भुवि [5]शीकरा ।
देवाना [6]तत्समुत्थस्त्व पाहि न [7]शर्कराचल ॥११॥
[8][मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा यत ।]
[9]तन्मयोऽसि महाशैल पाहि ससारसागरात् ॥१२॥
यो दद्याच्छर्कराशैलमनेन विधिना नर ।
सर्वपापविनिर्मुक्त स याति [परमा गतिम्][10] ॥१३॥
[11][चन्द्रादित्यप्रतीकाशमधिरुह्यानुजीविभि ।
सहैव यानमातिष्ठेत् [12]तत्र विष्णुप्रचोदित ॥१४॥]
तत कल्पशतान्ते [13]तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ।
आयुरारोग्यसम्पन्नो यावज्जन्मार्बुदत्रयम् ॥१५॥
भोजन शक्तित कुर्य्यात् सर्वशैलेष्वमत्सर [14] ।
[15]सर्वत्राक्षारलवणमश्नीयात् तदनुज्ञया ।

कुर्य्यात् गुरृत्विज कारयेदित्यर्थ ।

[16]पर्वतोपस्करान् सर्वान् [17]प्रापयेद्ब्राह्मणालयम् ॥१६॥

---

1 A शैलानदान
2 Corrected from M P. I O and A मन्त्रानुदीरयेत्
3 I O reads the bracketed portion as तस्मादमृतसारोऽयपरम शर्करायुत and M P as ०पर्वत शर्करायुत
4 I O तु
5 A शीकर
6 Corrected from M P I O तत्समुत्थोऽय, A वजतो यस्मात्
7 A शर्कराचल
8 Corrected from M P I O. reads the bracketed portion as मनोभुवनतुर्मध्यात्लद्भता शर्कराचल and A omits it
9 A यतन्मयो
10 I O शिवमन्दिर and M P परम पदम for the bracketed portion
11 I O omits the bracketed portion
12 Corrected from M P A स तु विष्णुप्रभोदिर
13 A त
14 Corrected from M P I O and A ०षु मत्सर
15 A सर्वत्राक्षर०
16 I O सर्वतो०
17 A प्रापद्ब्राह्मणालय

पश्येदपीमान-[1]धनोऽतिभक्त्या
स्पृशेन्मनुष्यैरिह[2] दीयमानान्[3] ।
शृणोति भक्त्याथ मति ददाति
विकल्मष. सोऽपि दिवं प्रयाति ॥१७॥
दु स्वप्न [4][प्रशममुपैति पठ्यमाने]
शैलेन्द्रैर्भवभयभेदनैर्मनुष्यै[5] ।
य कुर्य्यात् किमु मुनिपुङ्गवेह सम्यक्
शान्तात्मा [6]सकलगिरीन्द्रसम्प्रदानम् ॥१८॥

प्रयोग

अत्राष्टाभिश्चतुर्भिर्वा [7]शर्कराभारै शर्कराभारद्वयेन वा अशक्तौ त्वेकभारेणार्द्धभारेण वा मेरु तच्चतुर्थभागेन [8]चतुरो विष्कम्भगिरीन् निर्माय तेषु धान्याचलवत् सर्वमुपकरणमारोपयेत् । तत्र च दानदिनपूर्वतर-[9][दिने निवेदनोपवास]-सङ्कल्पवाक्ययोरपरदिने च[10] दानसङ्कल्प-पुण्याहादि-वाचन-वरणवाक्येषु धान्याचलपदस्थाने शर्कराचलपदनिवेशाद्वाक्यानि कृत्वा [11]रात्रिजागरणान्तं धान्याचलोक्तं कर्म विधेयम् । तत- [12]प्रात कृतनित्य सौभाग्यामृत-[13]सारोऽयमित्यादिमन्त्रै-रभिमन्त्र्य [14]कृतनित्येभ्यो गुरुर्त्विग्भ्य शर्कराचल दद्यात् । तत्र च[15] धान्याचलदानवाक्ये यवमयगोधूममय-तिलमय-माषमयपदस्थाने शर्करामयपद धान्याचलपदस्थाने [16]शर्कराचलपदञ्च दत्त्वा [17]दानवाक्य कुर्य्यात् । तत स्वस्त्यादिब्राह्मणगृहप्रस्थापनान्त कर्म धान्याचल-[18]ग्रन्थेनैव करणीयम् ।

इति शर्कराचलदानम् ।

इति [19][महाराजाधिराज-नि शङ्कशङ्कर-श्रीमद्बल्लालसेन]-देवविरचिते
श्रीदानसागरेऽचलदानावर्त्त ।

---

1 A ०श यो० for ०धनो०
2 M P. ०रपि
3 A दीप्यमान
4 A reads the bracketed portion as प्रशमसुपैति पठ्यमाने
5 Corrected from M P I O ०भेदनिर्मनुष्य, A ०भेदा०ोमनुष्ये
6 A कनक for सकल
7 A omits this
8 A चतरे
9 A reads the bracketed portion as दिनोपवास
10 A omits it
11 I O and A रात्रिजागराद्य
12 A omits it
13 A inserts शर्कराचल here
14 I O कृतनित्या
15 I O omits it
16 I O शर्कराचल पद, A पदञ्च
17 A वाक्य
18 A ०ग्रन्थन कुर्यात्
19 A reads the bracketed portion as महाराजा सामन्ताधिपति नि शङ्कर- भुवनख्यातिश्रीकाम

अथ रुद्रदैवतस्वरूपधेनुसहितविष्णुदैवतधेनुदानावतः । (३)

मत्स्यपुराणे (८२।२—२०क) :—

गुडधेनुविधानस्य [1]यद्रूपमिह यत् फलम् ।
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् ॥१॥
कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्रागग्रीवं[2] विन्यसेद् भुवि ।
गोमयेनोपलिप्तायां दर्भानास्तीर्य्य यत्नतः[3] ॥२॥
[4]लघ्वेणकाजिनं तद्वद्वत्सस्य परिकल्पयेत् ।
प्राङ्मुखीं कल्पयेद्धेनुमुदक्पादां [5]सवत्सकाम् ॥३॥
उत्तमा गुडधेनुः [6]स्यात् सदा भारचतुष्टयम् ।
वत्सं भारेण कुर्वीत भाराभ्यां[7] मध्यमा स्मृता ॥४॥
अर्द्धभारेण वत्सः स्यात् कनिष्ठा[8] भारकेण तु ।
चतुर्थांशेन वत्सः स्याद्गृहवित्तानुसारतः ॥५॥

भारपरिमाणञ्च [9]परिभाषोक्तमनुसन्धेयम् । चतुर्भिश्च भारैरुत्तमा धेनुः, भारद्वितयेन मध्यमा, एकेन भारेण कनीयसी [10]स्ववित्तानुसारेण यथायथं [11]दातव्या । सर्वत्र धेनु-चतुर्थांशेन वत्सपरिकल्पनं बोद्धव्यम् ।

धेनुवत्सौ घृतास्यौ तौ[12] [13]श्वेतसूक्ष्माम्बरावृतौ ।
[14]शुक्तिकर्णाविक्षुपादौ [15]शुचिमुक्ताफलेक्षणौ ॥६॥

---

1 A यद्गूढमिह
2 I O प्राग्ग्रीवा M P प्रागग्र
3 M P सवत
4 A लघ्वेकाजिन
5 Corrected from M P A सवत्सका, I O सपानका
6 A स्या
7 M P. द्वाभ्यां वे, A उभाभ्यां
8 A कनिष्ठो
9 A पारिभाषिकमनु०
10 A स्ववित्तानुसारेण, I O स्ववित्ता-नुसारतो
11 A दातव्य
12 M P. घृतास्यौ च, A घृताढ्यौ तौ
13 I O and M P. सित for श्वेत
14 I O शुचि for शुक्ति
15 A शुचिमुक्ताफलेक्षणौ

सितसूत्र-[1]शिरालौ तौ सितकम्बलकम्बलौ ।
[2]ताम्रगण्डुकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ[3] ॥७॥

सितसूत्र-[4]शिरालाविति यथा [5][ग्रीवा देहेऽवतिष्ठते], तथा श्वेतसूत्राणि दैर्घ्य-[प्रस्थाभ्या देयानीत्यर्थ ।][6]

विद्रुमभ्रूयुगोपेतौ नवनीतस्तनान्वितौ[7] ।
[8][क्षौमपुच्छौ कास्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ ॥८॥
सुवर्णशृङ्गाभरणौ राजतखुरसयुतौ ।
नानाफलसमायुक्तौ [9]घ्राणगन्धकरण्डकौ ।]

सुवर्णशृङ्गाभरणौ सुवर्णशृङ्गौ[10] सुवर्णाभरणौ च यथाशक्ति हैमतिलकादिमण्डिता-वित्यर्थ । गन्धकरण्ड [11] अभस्म [12]कस्तूरीकोष ।

इत्येव [13]रचयित्वा तौ दीपधूपैरथार्चयेत् ॥९॥

[14][दीपधूपौ पूजोपचारोप-[15]करणौ ।]

या लक्ष्मी सर्वभूताना या च [16]देवेष्ववस्थिता ।
धेनुरूपेण सा देवी मम शान्ति [17]प्रयच्छतु ॥१०॥
[18]देहस्था या च [19]रुद्राणी शङ्करस्य [20]तु या प्रिया ।
धेनुरूपेण सा देवी मम पाप [21]व्यपोहतु ॥११॥
विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मी स्वाहा या च विभावसो ।

---

1 Corrected from M P I. O ०षिरालौ तौ, A ०ग्रीवावुभौ
2 A त्वव०
3 Corrected from M P I O ०रोमकौ, A ०कामकौ
4 A ०ग्रीवाविति
5 I O reads the bracketed portion as विवा देहेमतिष्ठन्ते
6 I O reads the bracketed portion as द्रष्टावाभ्या देयादित्यर्थ
7 M P ०स्तनावुभौ
8 A omits the bracketed portion
9 Corrected from M P I O प्राण for घ्राण
10 A क्षौमपुच्छौ
11 A ०कवर्णक
12 I O कस्तूरीकोष
13 I O वर्जयित्वा
14 I O reads the bracketed portion as दीपधूप्या पूजोपचार-स्योपलक्षकौ
15 A ०करणौ
16 A देहेष्ववस्थिता
17 A प्रयच्छ मे
18 I O देहस्था
19 A रुद्राणा
20 I O तथा, M P रुद्रा
21 A व्यपोहति

चन्द्रार्कशक्रशुक्राणां या धेनुः साऽस्तु मे [1]श्रिये ॥१२॥
चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च ।
लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा [2]धेनुर्वरदाऽस्तु मे ॥१३॥
[3][स्वधा या पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजाञ्च या ।
सर्वपापहरा धेनुः-[4][स्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥१४॥
एवमामन्त्र्य तां धेनुं] ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।]
विधानमेतद्धेनूनां सर्वासामिह पठ्यते ॥१५॥
[5]यास्तु पापविनाशिन्यः पठ्यन्ते दश धेनवः ।
तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप ॥१६॥
प्रथमा गुडधेनुः स्याद् घृतधेनुस्तथापरा ।
तिलधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जल-[6]साह्वता ॥१७॥
क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथापरा ।
सप्तमी शर्कराधेनु-[7]र्दधिधेनुस्तथाष्टमी ।
रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात् स्वरूपतः ॥१८॥
[8][कुम्भाः स्युर्द्रव[9]-धेनूनामितरासान्तु[10] राशयः ।

अत्र रसशब्देन लवणेक्षुरसयोर्ग्रहणम् ।

तथा च पद्मपुराणम् —

प्रथमा गुडधेनुः स्याद् घृतधेनुस्तथापरा ।
तिलधेनुस्तृतीया च चतुर्थी जलकायिनी ॥१९॥
क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथापरा ।

---

1 I. O प्रिये, M P reads the entire line as चन्द्रार्कशक्र-शक्तिर्या धेनुरूपाऽस्तु सा श्रिये
2 I O मे शान्तिं प्रयच्छतु
3 I O omits the bracketed portion
4 Supplied from M P A reads दृशमी only for the bracketed portion
5 I O आद्य, M P यास्ता
6 I O ०सञ्ज्ञिका
7 I O ०रष्टमी लवणस्य तु
8 I. O omits the bracketed portion
9 Corrected from M P A दधि for द्रव
10 Supplied from M P A omits न्तु

सप्तमी शर्कराधेनुरष्टमी लवणस्य च ।

रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात् स्वरूपत ॥२०॥]

[1]मत्स्यपुराणे (८२।२० ख-२२, २३ ख, २५) —

सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवा ॥२१॥

नवनीतेन [तैलेन तथैवान्ये][2] महर्षयः ।

एतदेव[3] विधान स्यात् त एवोपस्करा स्मृता ॥२२॥

मन्त्रावाहनसयुक्ता सदा[4] पर्वणि पर्वणि ।

[5]यथाश्रद्ध प्रदातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ।

[6]अमेययज्ञफलदा सर्वपापहरा शुभा ॥२३॥

अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते तथा[7] पुन ।

गुडधेन्वादयो देया [8]उपरागादिपर्वसु ॥२४॥

अत्तोक्तसमयानामन्यतमे यजमानो गोमयोपलिप्तभूमौ कुशानास्तीर्य्य तदुपरि चतुर्हस्तं प्राग्ग्रीव कृष्णाजिन प्रसार्य्य तत्पार्श्वे तथैव [9]स्वल्पमजिनमास्तीर्य्य [10]चतुर्हस्ताजिने [11]यथाशक्त्युक्तधेनु[12]-परिमाणानामन्यतमपरिमाणद्रव्यमयी [13]मुक्तोपकरणयुता प्राङ्मुखीमुदक्पादा धेनु स्वल्पाजिनोपरि च धेनुचतुर्थी-[14][शद्रव्यमयमु]-क्तोपकरणयुत वत्समुपकल्प्य सवत्सा धेनु दीपधूपादिभिरभ्यर्च्य ॐ[15] या लक्ष्मीरित्यादिमन्त्रैरामन्त्र्यार्चिताय ब्राह्मणाय दद्यात् । तत्र गुडधेनुदान[16]-वाक्यम्—ॐ अद्यामुकसगोत्रायामुक-[17]वेदामुकशाखाध्यायिनेऽमुकदेवशर्मणे तुभ्यं मत्स्यपुराणोक्तगुडधेनुदानफलप्राप्तिकामोऽहमेता लघ्वेणकाजिनस्थधेनुचतुर्थांशगुडमयघृतास्यसितसूक्ष्माम्बरावृतशुक्तिकर्णेक्षुपादमुक्ताफलेक्षण-सित-[18][कम्बलगलकम्बल]-ताम्रगण्डकपृष्ठसित-

---

1 Supplied by conjecture

2 M P रवेश्च तथान्ये तु for the bracketed portion

3 M P एतदेव

4 A दृथा

5 Corrected from M P A यथाश्राद्ध, I O यथाश्रद्ध

6 M P अशेष०, A अनेक०

7 M P and I O ऽथवा

8 M P ०स्तूपरागादि०, A उप-रागादि०

9 I O अल्प०

10 A चतुर्हस्ताजिन

11 I O यथा दृष्टयुक्त

12 A adds दान after this

13 I O and A ०युक्तो०

14 I O शो for the bracketed portion

15 A omits it

16 A omits दान

17 A वेद for वेदामुक

18 I O सूत्रसितागल for the bracketed portion

चामररोमक-[1]विद्रुमभ्रयुग नवनीतस्तनक्षौमपुच्छकांस्योपदोहेन्द्रनीलतारक-सुवर्णशृङ्गाभरणराजत-खुर-नानाफलोपेतगन्धघ्राणवत्ससहिता कृष्णाजिनस्थभारचतुष्टयमितगुडमयी घृतास्या सित-सूक्ष्माम्बरावृता शुक्तिकर्णामिक्षुपादा मुक्ताफलेक्षणां सितसूत्रशिराला सितकम्बलगलकम्बलां ताम्रगण्डकपृष्ठा सितचामररोमिका विद्रुमभ्रयुगा नवनीतस्तनी क्षौमपुच्छा कांस्योपदोहामिन्द्र-नीलतारका सुवर्णशृङ्गाभरणा राजतखुरा नानाफलोपेता गन्धघ्राणा गुडधेनु ददानि। प्रति-ग्रहीता स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्री पठित्वा [2]धेनुरिय विष्णुदैवतेत्युक्त्वा यथशाखं कामस्तुति पठेत्। [3][तत ॐ] अद्य कृतैतद्दानकर्मण प्रतिष्ठार्थं तुभ्यमह दक्षिणामेतत् काञ्चन ददानि। प्रतिग्रहीता स्व ती युक्त्वा [धेनु पुच्छे][4] गृह्णीयात्। मध्यमधेनुदाने ... द्वयपरिमितामुक-द्रव्यमयी कनिष्ठधेनुदाने भारपरिमितामुकद्रव्यमयीमिति वाक्यमूहनीयम्। घृतजलक्षीरमधु-[5]दधीक्षुरस-नवनीत-तिलधेनुदानेषु गुडधेनुदानवाक्य एव धेनुचतुर्थांशगुडमयपदमपनीय ...भस्थधेनुचतुर्थांशामुकद्रव्यमयपद वत्से[6] योजनीयम्। भारचतुष्टयपरिमितगुडमयीमिति-...मपनीय कुम्भस्थेयत्परिमाणामुकद्रव्यमयीति पद गुडधेनुपदञ्चापनीयामुकधेनुपद धेनौ ...यम्। एव तिल शर्करा[7]-लवण-सुवर्ण धेनूना दानवाक्ये धेनुचतुर्थांशामुकद्रव्यमयपद[8] व...से योज्यम्। इयत्परिमाणामुकद्रव्यमयीममुकधेनुमिति धेनौ विशेष.। स्वरूपधेनु-[9]दाने तु वस्त्रकांस्यपात्राभरणनानाफलव्यतिरिक्ताना घृतास्यत्वादीना गुडधेन्ववयवत्वेनोपादानात्, स्वरूप नौ च तदनुपयोगात् स्वरूपधेनुदाने तेषा निवृत्ति। तथा गुडधेनूक्तसमये[10] गोमयो-पलिप्तभूम्यास्तीर्णकुशोपरिस्थापितोक्तकृष्णाजिनद्वये धेनुवत्सौ प्राङ्मुखौ पृथक् पृथक् स्थापयित्वा सितसूक्ष्म-[11]वस्त्रावृतौ सौवर्णतिलकाद्यलङ्कृतौ कांस्यपात्रसहितौ च कृत्वा पार्श्वेषु यथालाभनानाफलानि दत्त्वाभ्यर्च्यार्चिताय ब्राह्मणाय ॐ[12] या लक्ष्मीरित्यादि पठित्वा ॐ अद्यादि तुभ्यमन्तमुक्त्वा[13] दद्यात्। मत्स्यपुराणोक्तस्वरूपधेनुदानफलप्राप्तिकामोऽहमेता लब्धेणकाजिनस्थसितसूक्ष्माम्बरावृता सौवर्णाभरणा कांस्यदोहना नानाफलोपेता स्वरूपधेनु ददानि। प्रतिग्रहीता स्वस्तीत्युक्त्वा सावित्रीपाठान्ते धेनुरिय रुद्रदैवतेति वदेत्। काम-

---

1 I. O विद्रुमयुग, A युगल
2 I O धेनुरिद
3 A omits the bracketed portion
4 A पुच्छ for the bracketed portion
5 A दृक्षु०
6 I O ०पद वत्स, A ०पदवत्स
7 I O शर्कराचल
8 A ०पदवत्स
9 A ०स्थाने
10 A मय for समये
11 A ०वस्त्रान्वितौ
12 A omits it
13 A ०इत्युक्त्वा for ०मुक्त्वा

Single issues may be bought separately, but three years after the completion of a work no complete sets are broken for the sale of loose component parts

Each issue bears, besides its issue number, a fascicle number indicating its place in the work and volume to which it belongs

With the issue of this Notice all previous prices and price-lists are cancelled

IS

the
Ag

om
y's

tta.
lew

ould

be

any

Official by name or title

All Cheques, Money Orders, etc , should be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society"

Orders for books should be accompanied by a full name and address, legibly written, and should be sent on a separate sheet of paper containing no other communication

In India, books are supplied by V P P

Calcutta —Published by the Asiatic Society, 1, Park Street,
and printed by J C Sarkhel, Calcutta Oriental Press Ltd ,
9, Panchanan Ghose Lane,